ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΜΕΝΕΤΖΗΣ

ΕΠΑΝΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.



ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΜΕΝΕΤΖΗΣ

Ἐπανεισαγωγή στήν ψυχανάλυση

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΥΤΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Ξέρεις ποῦ θά μέ βρεῖς, Γκέρολντ. Ἐδῶ εἶναι ὅλα τόσο γεμᾶτα ζωή πού δέν μπορεῖς κάν νά πεθάνεις. Ἀκόμα κι οἱ νεκροί ἐδῶ συνεχίζουν νά ζοῦν, βαθιά στό χῶμα κι ὅμως συνεχίζουν νά ὑπάρχουν κι ὁ θάνατος ἀνήκει μέσα καί δέν εἶναι κάτι κακό. Ἐδῶ χρειάζεται νά 'χεις τόσο ἀπίστευτα λίγο ἄγχος, αὐτό εἶναι.

GEROLD SPÄTH, *COMMEDIA*

ΗΜΟΥΝ ἀκόμη παιδί, ὅταν σέ ἕνα βιβλίο τῆς Πηνελόπης Δέλτα, ἴσως ἦταν τά *Μυστικά τοῦ βάλτου*, ἴσως κάποιο ἄλλο, διάβασα ἕναν διάλογο πού εἶχε, ἄν θυμᾶμαι καλά, ὁ Παῦλος Μελάς μέ τούς συμπολεμιστές του. Ὁ Μελάς σκόπευε νά πάει στούς «κομιτατζῆδες» γιά κάποια διαπραγμάτευση, μόνος, κι οἱ σύντροφοί του προσπαθοῦσαν νά τόν ἀποτρέψουν ἀπ' αὐτό τό ἐγχείρημα. Ὁ διάλογος λοιπόν, ὅπως συγκράτησα τό πνεῦμα του, διαμείφθηκε ὡς ἑξῆς: —Μήν πᾶς μόνος, εἶναι ἐπικίνδυνο. —Καί μετά; —Θά σοῦ στήσουν ἐνέδρα. —Καί μετά; —Θά σέ πιάσουν. —Καί μετά; —Θά σέ σκοτώσουν. —Καί μετά;

Ὑποθέτω ὅτι ἡ Πηνελόπη Δέλτα μ' αὐτό τό ἐπίμονο «Καί μετά;» θέλει νά ἀποδόσει τήν μορφή ἑνός ἥρωα ὁ ὁποῖος θέτει τόν ὑψηλό πατριωτικό του στόχο ὑπεράνω καί τῆς ζωῆς του ἀκόμη. Ὅμως σ' ἐμένα τό «Καί μετά;» τοῦ Παύλου Μελᾶ ἄσκησε ἀμέσως μιά παράξενη γοητεία, καί μέ ὤθησε σ' ἕνα νοερό παιχνίδι: Εἶπα νά σκεφτῶ ὁτιδήποτε, καί νά δῶ μέχρι ποῦ τέλος πάντων μπορεῖ αὐτό τό «Καί μετά;» νά φτάσει. Παίζοντας αὐτό τό παιχνίδι γρήγορα, καί μέ ἕναν μέχρι τότε ἄγνωστο τρόμο, ἀνακάλυψα πώς ἡ ἐρώτησή μου ἄνοιγε μιάν ἄβυσσο. Τίποτε δέν ἦταν σέ θέση νά τῆς ἀντισταθεῖ, οὔτε ἱερό οὔτε ὅσιο. Βέβαια δέν εἶχα ἰδέα γιά τό τί θά μποροῦσα ν' ἀρχίσω μέ μιά τέτοια ἐμπειρία. Ὅμως εἶχε ἐπέλθει ἕνα ἀδιόρατο ρῆγμα, πού ἔφτανε βαθιά καί πού στά ἐπόμενα χρόνια δέν μέ ἄφησε νά δοθῶ

σέ τίποτε ὁλότελα. Καμιά κοσμοθεωρία, καμιά θρησκευτική, πολιτική, ἐπιστημονική, κοινωνική ἤ ἄλλη ἀρχή, καμιά ἀνθρώπινη σχέση δέν μπόρεσε νά μοῦ προσφέρει ἕνα ἔδαφος.

Χρειάστηκαν εἰκοσιπέντε περίπου χρόνια γιά νά ἔρθει μιά πρώτη ἔκλαμψη, ἡ ὁποία ἔδωσε στήν κατάστασή μου ἕνα ὄνομα καί, δίνοντάς της ἕνα ὄνομα, τήν καταλάγιασε μέσα μου. Ἦταν στά χρόνια τῆς προσωπικῆς μου ψυχανάλυσης, ὅταν ἀνακάλυψα πώς αὐτό πού μοῦ συνέβαινε ἦταν ὅ,τι ὁ Medard Boss, ἕνας δάσκαλός μου, ἀποκαλεῖ «Sinnlosigkeitsneurose», «νεύρωση ἀπουσίας νοήματος». Καί αὐτήν τήν «νεύρωση» δέν τήν ἀνήγαγε σέ κάποια τραυματικά γεγονότα τῆς «παιδικῆς ἡλικίας», ἀλλά τήν ἔβλεπε σάν καίριο χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, καί τῶν ἀνθρώπων πού τήν μοιράζονται. Καί ἀκόμη ἀργότερα, καθοδηγούμενος ἀπό τόν Heidegger, βρῆκα στόν Nietzsche τήν ὁριστική μου «διάγνωση»: «Der europäische Nihilismus», «Ὁ εὐρωπαϊκός μηδενισμός», ὁ ὁποῖος δέν σημαίνει τήν προσωπική ὑποκειμενική ἄποψη ἑνός φιλοσόφου ἀλλά τήν διάγνωση τῆς μοίρας τοῦ σύγχρονου κόσμου:

«Τί σημαίνει μηδενισμός; — *Ὅτι οἱ ὑπέρτατες ἀξίες χάνουν τήν ἀξία τους*. Λείπει ὁ σκοπός· λείπει ἡ ἀπάντηση στό 'γιατί;'»

Ἐδῶ βρῆκα τήν ὁλοκληρωμένη διατύπωση τῆς παιδικῆς ἐμπειρίας μου τοῦ «Καί μετά;»:

«Ὁ *μηδενισμός ὡς ψυχολογική κατάσταση* ἐπέρχεται ἀναγκαστικά, *πρῶτον*, ὅταν σέ κάθε συμβάν ἔχομε ἀναζητήσει ἕνα 'νόημα' τό ὁποῖο δέν βρίσκεται μέσα του: ἔτσι ὥστε ὁ ἀναζητῶν τελικά χάνει τό κουράγιο του. Κατόπιν μηδενισμός εἶναι ἡ συνειδητοποίηση τῆς διαρκοῦς *ἀνάλωσης* δυνάμεων, τό μαρτύριο τοῦ 'πρός τί;', ἡ ἀνασφάλεια, ἡ ἔλλειψη εὐκαιριῶν γιά κάποια ἀνάρρωση, γιά κάποιον τέλος πάντων ἐφησυχασμό — ἡ ντροπή γιά τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό, σάν κανείς νά εἶχε γιά πάρα πολύν χρόνο *ἐξαπατήσει* τόν ἑαυτό του... Ἐκεῖνο τό νόημα θά μποροῦσε νά εἶναι: ἡ 'ἐκπλήρωση' ἑνός ὕψιστου ἠθικοῦ κανόνα σέ κάθε συμβάν, ἡ ἠθική τάξη τοῦ κόσμου· ἤ ἡ αὔξηση τῆς ἀγάπης καί τῆς ἁρμονίας στήν ἐπικοινωνία τῶν ὄντων· ἤ ἡ προσέγγιση μίας γενικῆς κατάστασης εὐτυχίας...»

Στό γυμνάσιο, στήν πρώτη ὥρα τῆς βιολογίας, μπῆκε στήν τάξη ὁ καθηγητής, ἕνας ψηλός, ξερακιανός καί ἀσυμμάζευτος ἀμερικανός, ἅρπαξε τήν κιμωλία καί μέ γρήγορες μεγάλες κινήσεις ἔγραψε μιά φράση, τρεῖς λέξεις, πού κάλυψε σχεδόν ὅλο τό πλάτος ἑνός πίνακα δύο μέτρων: *What is life?* Πρώτη φορά ἔβλεπα τήν καθαρή δυνατότητα νά τεθεῖ τέτοια ἐρώτηση. Τί εἶναι ἡ ζωή; Πρώτη φορά ἔβλεπα, ἀπό μακριά, συγκεχυμένα καί θολά, τήν δυνατότητα ἑνός λυσίματος ἀπό τήν «ζωή» καί τίς ὑποθέσεις της, τό ὁποῖο νά καθιστᾶ δυνατή, νά συνοδεύεται καλύτερα, ἀπό μιά ἐρώτηση τοῦ εἴδους — τί εἶναι ἡ ζωή. Ὑπῆρχε λοιπόν μιά ζωή ἡ ὁποία δέν ἐξαντλοῦνταν στήν «ζωή», ἡ ὁποία δέν καθηλώνονταν στίς ὑποθέσεις τῆς «ζωῆς», ἀλλά εἶχε μιά ἐλευθερία ἀπέναντι στήν «ζωή», εἶχε τήν ἐλευθερία νά ἀπορεῖ, εἶχε τήν ἐλευθερία νά θαυμάζει, εἶχε τήν ἐλευθερία νά ρωτᾶ, χωρίς ὅρια!

Αὐτή ἡ ἐρώτηση, καί ἡ αἴσθηση πού μοῦ προκάλεσε, χαράχθηκε μέσα μου τόσο βαθιά, πού δέν ἀγγίχθηκε κάν ἀπό τήν ὑποτιθέμενη ἀπάντηση τῆς βιολογίας πού μάθαμε στούς ἑπόμενους μῆνες καί στά ἑπόμενα χρόνια. Καί τοῦτο, φαντάζομαι, γιατί ἡ ἐρώτηση ἔρχονταν ἀπό πολύ μακρύτερα, καί ἔφτανε πολύ μακρύτερα ἀπό τά ὅρια τῆς ἐπιστήμης καί τῶν δυνητικῶν της ἀπαντήσεων. Ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἐρώτηση ἔμεινε κι αὐτή γιά πολλά χρόνια ἀπρόσιτη, ἔστω καί ἔτσι ὅμως κράτησε ἀνοιχτή τήν δυνατότητα ἑνός τρόπου ὕπαρξης ἄλλου ἀπό ἐκεῖνον τῆς καθημερινότητας καί τῶν αὐτονόητων ἀρχῶν πού τήν κατευθύνουν, ὅπου τίποτε δέν εἶναι ἀνθεκτικό ἀρκετά γιά νά σηκώσει ἕνα ἀληθινό ἐρώτημα.

Ὅμως αὐτή ἡ καθημερινή ζωή, ἡ ὁποία μέ τίς δικές της προτεραιότητες ἀποκλείει καί ἀπαγορεύει κάθε τί τό οὐσιαστικό, ἡ ὁποία δέν στάθηκε ἱκανή νά κρατήσει μακριά μου μιά ἐρώτηση τοῦ εἴδους «Τί εἶναι ἡ ζωή;», ἀναπόφευκτα δέν ἄρκεσε γιά νά κρατήσει μακριά μου καί τήν ὁμόλογη ἐρώτηση «Τί εἶναι ὁ θάνατος;», ὁ θάνατός μου; — πού δέν ἦταν κάν ἐρώτηση, περισσότερο ἦταν πάλι ἀπορία καί ἀδιέξοδο. Γιατί ἐκεῖ ὅπου ἡ «ζωή» συγκεντρώνεται ἀποκλειστικά στόν ἑαυτό της καί, μέ τήν πιεστικότητα τῶν καθημερινῶν της ὑποθέσεων, διεκδικεῖ κάθε

προσοχή καί κάθε μέλημα, ἐκεῖ ὅπου τό «νόημα τῆς ζωῆς» βρίσκεται στήν προκοπή καί στήν πρόοδο καί στήν ἀνάπτυξη καί στήν διασφάλιση, δηλαδή *μέσα* στήν ζωή, ἐκεῖ ὁ θάνατος δέν ἔχει καμιά θέση καί, ἐάν ποτέ τεθεῖ κάν ὡς θέμα, ἀκόμη καί τότε φαίνεται κάτι τό ἀπίστευτο, τό ἀδιανόητο, κάτι πού δέν εἶναι στό πρόγραμμα, πού δέν θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει.

Οἱ πρόσφορες ἀπαντήσεις, ἡ χριστιανική καί ἡ ἐπιστημονική, δέν στάθηκαν ἱκανές νά μέ κερδίσουν. Εἶχα τήν ἀρχικά θολή ἀλλά σαφή ὑπόνοια ὅτι καί οἱ δύο ἀπαρνοῦνται τόν θάνατο ὡς θάνατό μου, ἡ χριστιανική μέ τήν ὑπόσχεση τῆς συνέχειας σέ μία μέλλουσα ζωή καί ἡ ἐπιστημονική-βιολογική μέ τήν ἐπίσης ἀδιάφορη πρόσβασή της τόσο στόν ζωντανό «ὀργανισμό» ὅσο καί στό σηπόμενο πτῶμα, καθώς ἐννοεῖ καί τά δύο σέ ὅρους βιοχημικῶν διεργασιῶν. Καί εὐχήθηκα νά μοῦ δοθεῖ ἡ χάρη, καί ἐκεῖνο τό «Καί μετά;» νά μπορέσω κάποτε νά τό πῶ καί γιά τόν θάνατό μου — χωρίς τήν ἔννοια τῆς θυσίας γιά κάτι ἀνώτερο, ὅπως συμβαίνει στόν Παῦλο Μελά. Εὐχήθηκα στόν ἑαυτό μου κάτι πού αἰσθάνθηκα πώς ἀξίζει τόν κόπο νά ζεῖ κανείς: κατά κάποιον τρόπο, γνήσιο καί εἰλικρινή, νά μπορέσω νά συμφιλιωθῶ μέ τόν θάνατό μου.

Μία ἀπό τίς λιγοστές ἐκλάμψεις πού μέ σημάδεψαν συνέβη στά τέλη τοῦ γυμνασίου ἤ στίς ἀρχές τῶν σπουδῶν μου ὅταν προσπαθοῦσα νά βρῶ κάποια λύση στίς ἐρωτήσεις πού μέ ταλάνιζαν, καί πού βέβαια δέν ἦταν ἁπλή καθήλωση σέ μιά ἀδιάκοπη θανατολογία. Ἄλλωστε τό ἐρώτημα, πού ἀργότερα συνάντησα στόν Σεφέρη, «Πῶς θά πεθάνουμε;» εἶναι οὐσιαστικά τό ἴδιο μέ τό ἐρώτημα «Πῶς θά ζήσουμε;». Καί ἐδῶ κανένας τρόπος ζωῆς, κανένα εἶδος ζωῆς δέν ἦταν σέ θέση νά μοῦ προσφέρει ἕναν δρόμο.

Μιά μέρα, τό θυμᾶμαι λές καί ἦταν χτές, ἦρθε ἡ σκέψη καί γέμισαν ὅλα μέ φῶς: πρέπει νά γνωρίσω τόν κόσμο. Ὅπως τό ἀναλογίζομαι τώρα, ἐκεῖνο τό «νά γνωρίσω» σίγουρα δέν ἐννοοῦσε κάποια συσσώρευση ἐγκυκλοπαιδικῶν ἤ καί ἐπιστημονικῶν

γνώσεων. Ἡ γνώση, πού τότε μέ κάλεσε, ὑπόσχονταν προπάντων τήν δυνατότητα νά μήν ἀναζητῶ τήν λύση σέ ἕναν *τρόπο* ζωῆς, ἀλλά ἀκριβῶς στήν ἀπόκτηση μιᾶς ἀπόστασης ἀπό τήν «ζωή»: Ὑπῆρχε ἴσως μιά ζωή ἡ ὁποία δέν θά ἀναλώνονταν στόν ἑαυτό της καί γιά τόν ἑαυτό της, δέν θά τελείωνε στήν «ζωή», στίς ἀνάγκες, στίς ὑποχρεώσεις καί στά βιώματά της, ἀλλά θά συνίστατο βασικά στήν ἀναζήτηση τῆς *γνώσης* της, πού θά μποροῦσε νά προσφέρει καθαρότητα στό βλέμμα καί γαλήνη στήν ψυχή μου. Αὐτή ἡ σκέψη δέν εἶχε τόν χαρακτήρα ἑνός προγράμματος ζωῆς. Περισσότερο συνοδεύονταν ἀπό τήν αἴσθηση μιᾶς παράξενης καί πρωτόγνωρης παλιννόστησης, τό νέο πού μέ φώτιζε ἔμοιαζε σάν κάτι πού ἤξερα ἀπό πάντα, κάτι στό ὁποῖο βρισκόμουν ἀπό πάντα. Αὐτή ἡ αἴσθηση ἔμελλε νά εἶναι ἕνας ἀλάθητος ὁδηγός, κάθε φορά πού τήν ἀκολούθησα.

Ἀποφάσισα νά ἐγκύψω στόν ἄνθρωπο, καί ἡ τύχη τό ἔφερε νά συμβεῖ μέσα ἀπό τήν ἰατρική. Ἤδη τό καλοκαίρι τοῦ δευτέρου πρός τό τρίτο ἔτος ἄρχισε νά διαμορφώνεται μία δυνατότητα δρόμου, ἡ ὁποία ὑπόσχονταν κάποιο ξεκαθάρισμα στά ἐρωτήματα πού τότε κάν νά ἐρωτήσουν δέν ἤξεραν, καί παράδερναν ἀνερμάτιστα —ἡ ψυχανάλυση. Τό ἴδιο καλοκαίρι ἄνοιξα γιά πρώτη φορά τήν *Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση* τοῦ Freud, σέ ἑλληνική μετάφραση, ἕνα βιβλίο μαῦρο, σέ μεγάλο μέγεθος καί μέ σκληρό περίβλημα. Πάντοτε ζωντανές μοῦ μένουν οἱ στιγμές πού διάβασα τήν πρώτη σελίδα. Γιατί στήν ἀρχή τοῦ βιβλίου, πού ἀποτελεῖ τό κείμενο ὁρισμένων διαλέξεων τοῦ Freud γιά τήν ψυχανάλυση, ὁ Freud ἀποτείνεται στό ἀκροατήριό του καί λέει:

«Βασικά σᾶς συμβουλεύω νά μήν μέ ἀκούσετε γιά δεύτερη φορά... Θά σᾶς δείξω πῶς ὅλη ἡ κατεύθυνση τῆς προπαίδειάς σας καί ὅλοι σας οἱ συνηθισμένοι τρόποι σκέψης θά σᾶς κάνουν ἀναπόφευκτα ἐχθρούς τῆς ψυχανάλυσης, καί ποιά ἐμπόδια θά πρέπει νά ξεπεράσετε γιά νά κυριαρχήσετε ἐπάνω σ᾽ αὐτήν τήν ἐνστικτώδη ἐχθρότητα... Πάντως ὑπάρχουν ἀρκετοί, γιά τούς ὁποίους ὅ,τι μπορεῖ νά καταστεῖ νέα γνώση διατηρεῖ τήν ἕλξη

του, παρά αὐτές τίς δυσχέρειες. 'Εάν μερικοί ἀπό σᾶς εἶναι ἔτσι καί, ἀγνοώντας τίς προειδοποιήσεις μου, ἐμφανιστοῦν ἐδῶ καί τήν ἑπομένη φορά, θά μοῦ εἶστε εὐπρόσδεκτοι.»

Αὐτά τά λόγια ἔπεσαν ἐπάνω μου σάν κεραυνός. Τά διάβαζα, τά ξαναδιάβαζα, καί ἦταν πάντα σάν νά τά διάβαζα γιά πρώτη φορά. Ὅταν τώρα ἀναλογίζομαι ἐκεῖνο πού σ' αὐτά τά λόγια μοῦ μίλησε σκέφτομαι καταρχήν τήν ἀπόλυτη ἄνεσή τους ἀπέναντι στήν συνηθισμένη ἀνάγκη καί ἐπιδίωξη τῆς ἀναγνώρισης ἀπό τούς ἄλλους. Μοῦ ἀποκαλύπτονταν ἕνας ἄνθρωπος πού ὅμοιόν του δέν εἶχα μέχρι τότε συναντήσει. Στέκονταν στόν ἑαυτό του ἀταλάντευτα, ἔστω καί ἄν πρέσβευε ἀπόψεις καί πεποιθήσεις τότε γιά τούς περισσότερους ἀπαράδεκτες, ἔχοντας ἀπόλυτη συνείδηση τῆς κατάστασης, χωρίς κανένα πάθος προσφέροντας στούς ἄλλους τήν δυνατότητα τῆς φυγῆς ἀπέναντι σέ κάτι γι' αὐτούς ἀνήκουστο, ἀλλά καί συγχρόνως προσφερόμενος σ' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θά εἶχαν τήν προθυμία ν' ἀκούσουν. Αὐτή ἡ στάση, ἡ ὁποία δέν ἐπιδιώκει νά ἐκβιάσει τίποτε, δέν ἐπιδιώκει νά παρασύρει πουθενά, ἡ ὁποία ἀφήνει τήν φυγή ἐκεῖ πού συμβαίνει καί ἀποκαλύπτεται ἐκεῖ ὅπου ἕνα αὐτί τῆς προσφέρεται, αὐτή ἡ οὐσιαστικά *ψυχαναλυτική* στάση ἦταν πού, χωρίς νά τά γνωρίζω ὅλα τοῦτα ρητά, μέ κέρδισε ἅπαξ διά παντός. Καί βέβαια ὄχι μόνο δέν ἔκλεισα τό βιβλίο ἀλλά συγκεντρώθηκα σ' αὐτό μέ διπλή ζέση.

Ὅμως ἔμελλε ἐπανειλημμένα νά ἐμπειραθῶ, καί πολύ ἀργότερα νά τό ἐννοήσω ἐκπεφρασμένα, ὅτι μία ἔκλαμψη δέν φώτιζε μιά γιά πάντα τόν δρόμο. Ὅ,τι παρέμενε ἀπ' αὐτήν ἦταν μᾶλλον ἕνα σκοτεινό σημεῖο πού μερικές φορές χάνονταν, ἄλλες πάλι ἀργά καί ἀδιόρατα σχεδόν *μέ* ἀφομοίωνε, γιά νά μέ ἄρει στό ἀνάστημά του, μετά ἀπό πολύν καιρό καί μέσα ἀπό πορεῖες ἐπίπονες καί ἀβέβαιες, τίς ὁποῖες οὔτε νά ἐλέγξω, οὔτε βέβαια καί νά κατευθύνω μποροῦσα. Καί τά πρῶτα χρόνια, ὅταν τά εἶχα χαμένα καί τά ἀδιέξοδα διαδέχονταν τό ἕνα τό ἄλλο, κατέφευγα πάλι καί πάλι σέ ἕνα αὐτοβιογραφικό κείμενο τοῦ Freud, πού πάντα μέ τόνωνε.

Στήν μνήμη μένει ἰδιαίτερα τό σημεῖο ὅπου ὁ Freud μιλᾶ γιά τήν πρώτη πρόσκλησή του στήν Ἀμερική γιά μιά σειρά μαθημάτων, ἐννιά χρόνια μετά τήν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου κύριου ψυχαναλυτικοῦ του ἔργου, τοῦ *Ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Freud λέει:

«...στήν Εὐρώπη ἔνιωθα ὑπό καταδίωξη, ἐδῶ βρέθηκα νά μέ δέχονται οἱ καλύτεροι ὡς ἰσότιμόν τους. Ἦταν σάν πραγματοποίηση μιᾶς ἀπίστευτης ὀνειροφαντασίας ὅταν στό Worcester ἀνέβηκα στό βῆμα γιά νά κάνω τά "Πέντε μαθήματα ἐπάνω στήν ψυχανάλυση". Καί ἡ ψυχανάλυση πλέον δέν ἦταν κάποιο παραλήρημα, εἶχε γίνει πολύτιμο τμῆμα τῆς πραγματικότητας...»

Εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό παράξενο γεγονός, πού τότε ὑποψιαζόμουν ἀμυδρά μόνο, ὅπου κάτι, πού πρῶτα μοιάζει μέ «ὀνειροφαντασία» καί μέ «παραλήρημα», κάποτε μεταβάλλεται ὡς πρός τόν τρόπο τῆς παρουσίας του καί προβάλλει, *αὐτούσιο*, ὡς «πραγματικότητα». Εἶναι αὐτό τό μυστήριο ὅπου κανείς προχωρᾶ ὄχι ἀκολουθώντας ἄλλους, ἀλλά τήν δική του φωνή, καί κάποτε διαπιστώνει πώς αὐτή, ἡ ἀληθινά δική του φωνή, δέν εἶναι μιά ὑπόθεση «ὑποκειμενική» ἀλλά ἀνήκει στόν κοινό κόσμο, καί μάλιστα ἀνήκει ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπό τίς περιπτώσεις ὅπου τό κοινό θεμελιώνεται στήν ἁπλή σύμβαση ἤ σέ μιά σχέση ἀνελεύθερης ἐξάρτησης, ὑποτέλειας ἤ καταπίεσης.

Στάθηκα τυχερός καί γνώρισα ὁ ἴδιος, στά δικά μου βέβαια μέτρα, αὐτήν τήν ἐμπειρία ὅταν, ὡριμάζοντας στήν τέχνη μου, ἐγκατέλειπα τήν ἁπτή ἤ νοερή καθοδήγηση τῶν δασκάλων μου καί μέ βουβή καί ἄγρια χαρά ἔβλεπα τίς κρίσεις καί τίς ἀποφάσεις τῆς δικῆς μου ψυχαναλυτικῆς στάσης νά βρίσκουν στούς ἀναλυομένους μου ἀνταπόκριση, νά καταδεικνύονται ὡς ἐπαρκεῖς γιά τήν κατάσταση πού κάθε φορά ἀντιμετώπιζα.

Τά πράγματα ἦταν διαφορετικά μέ τά ἔργα τοῦ Freud τά ὁποῖα ἀφοροῦσαν τήν θεωρία του ἄμεσα. Στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, στήν *Ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, στήν *Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση* καί στά ἄλλα κείμενα πού ἀργότερα γνώρισα ἔλειψε

ἀπό τήν ἀρχή ἡ φλόγα πού μποροῦσε νά μέ ἐνθουσιάσει, νά μέ πάρει μαζί της καί νά μοῦ ἀνοίξει δρόμους. Ἡ μελέτη ψυχαναλυτικῶν κειμένων μοῦ ἦταν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σχεδόν, στήν ἀρχή περισσότερο ἀνομολόγητα, βάρος καί ὑποχρέωση. Καί πάλι, γιά δέκα περίπου χρόνια προσπάθησα νά ἐξοικειωθῶ μέ τό πνεῦμα τοῦ φροϋδικοῦ λόγου. Ἤδη ὡς φοιτητής εἶχα στήν βιβλιοθήκη μου τά διεθνῶς καθιερωμένα ψυχαναλυτικά βιβλία τῆς ἐποχῆς, ἤμουν συνδρομητής δύο βασικῶν ψυχαναλυτικῶν περιοδικῶν. Ἀργά καί μέ δυσκολία προσπαθοῦσα νά ἀφομοιώσω ἐκείνη τήν ἰδιόρρυθμη γλώσσα τους, ἀργότερα στό ἐξωτερικό παρακολουθώντας ἐπιπλέον καί παραδόσεις γνωστῶν ψυχαναλυτῶν.

Εἶναι φανερό πώς ἡ ψυχανάλυση δέν μέ ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα στήν πραγματικότητά της, δηλαδή στήν ἤδη παγιωμένη θεωρητική της μορφή καί σύλληψη, ἀλλά στήν δυνατότητά της, δηλαδή σέ ἐκείνην τήν μορφή ἡ ὁποία θά ἀνταποκρίνονταν σέ ὅ,τι μοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ οἱ ἐκλάμψεις πού διατηροῦνταν σάν σκοτεινά σημεῖα στήν μνήμη. Καί στήν πίστη σ' αὐτήν τήν δυνατότητα συνέτεινε καί ἡ πεποίθηση τήν ὁποία εἶχα διαμορφώσει, πώς ἡ ψυχανάλυση, ἀκριβῶς ἐπειδή ἐπιμένει στήν προσωπική ψυχανάλυση τοῦ μαθητευομένου ψυχαναλυτῆ ὡς καίριο τμῆμα τῆς ἐκπαίδευσής του, δέν «παριστάνει», ἀλλά ἀντιθέτως ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ψυχαναλυτή ἀπόλυτη εἰλικρίνεια, προπάντων ἀπέναντι στόν ἴδιον του τόν ἑαυτό, καί αὐτή ἡ εἰλικρίνεια ἀκριβῶς χρειάζεται ὅσο τίποτε ἄλλο στήν ἄσκησή της. Ἡ ὁποία ἄσκηση τῆς ψυχανάλυσης, σκεφτόμουν στούς ὅρους πού τότε μοῦ ἦταν οἰκεῖοι, στήν «πράξη» της δέν εἶναι ρουτίνα, σέ ἀντίθεση πρός τήν μόνη ἐνδιαφέρουσα «ἔρευνα», ἀλλά ἐδῶ, ὅπου κάθε εἴδους τυφλοσούρτης λείπει, «ἔρευνα» καί «πράξη» δέν μπορεῖ παρά νά συμπίπτουν.

Ἦταν λίγο μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν μου, πού διάβασα τό *Εἶναι καί χρόνος*, σέ ἀγγλική μετάφραση. Τόσο ἡ γλώσσα τῆς μετάφρασης, ὅσο καί ἰδιαίτερα ἡ ἔλλειψη κάθε φιλοσοφικῆς προπαι-

δειας, μέ ἐμπόδισαν νά παρακολουθήσω τά νοήματά του. Ἕνα μόνο ὑποψιάστηκα: Στήν συνηθισμένη μας καθημερινή κατάσταση ἀγόμαστε ἀπό μιά λησμοσύνη, καί αὐτή ἡ λησμοσύνη μπορεῖ νά λυθεῖ μέσα ἀπό τήν ἐπιστροφή σέ κάτι πηγαῖο.

Δέν καταλάβαινα οὔτε τί ἀκριβῶς ἀφορᾶ ἡ λησμοσύνη, οὔτε ποιό εἶναι τό πηγαῖο, ἡ ἐπανεμπείρωση τοῦ ὁποίου θά καταργοῦσε τήν λησμοσύνη καί θά ὁδηγοῦσε κάπου ἀλλοῦ, σέ κάποια «αὐθεντική» ὕπαρξη. Ὅμως διαισθάνθηκα ἀμέσως ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά ἕναν δρόμο παρόμοιο πρός ἐκεῖνον τῆς ψυχανάλυσης. Γιατί στήν ψυχανάλυση, ὅπως τήν εἶχα γνωρίσει ἀπό τά κείμενα τοῦ Freud, ἡ «ἀπώθηση» ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν γένεση τῶν «ψυχοπαθολογικῶν» καταστάσεων, καθώς ἐπίσης ἡ ἀναγνώριση καί ἡ κατάργησή της μέσα ἀπό τήν «παλινδρόμηση» πρός κάτι τό «ἀρχαϊκό». Ἡ «λησμοσύνη», ἡ «ἀπώθηση», καί οἱ δρόμοι τῆς λύσης τους μέσα ἀπό μία, βέβαια κάθε φορά διαφορετικά ἐννοημένη, παλιννόστηση — στόν Heidegger ξανασυναντοῦσα ὅ,τι ὑποψιαζόμουν καί γιά τήν ψυχανάλυση, δηλαδή τήν δυνατότητα μιᾶς ἀπο-κάλυψης, μιᾶς ἀπαλλαγῆς ἀπ᾽ ὅ,τι ξένο συσσώρευσαν κακοί καιροί καταχωνιάζοντας τό ἀληθινό. Ἡ διαφορά ἦταν ὅτι ὁ δρόμος τῆς ἀποκάλυψης, πού διαφαίνονταν στήν σκέψη τοῦ Heidegger, ἔμοιαζε νά ἔρχεται ἀπό πολύ μακρύτερα καί νά πηγαίνει πολύ μακρύτερα. Δέν σταματοῦσε στήν «παιδική ἡλικία» καί στίς «τραυματικές ἐμπειρίες» της, καί ὑπόσχονταν περισσότερα ἀπό μιά μεγαλύτερη ἐλευθερία στήν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν. Ὅμως βασικό δέν ἦταν ἐδῶ τά ἐπιχειρήματα. Στήν σκέψη τοῦ Heidegger ὑποψιαζόμουν ἐκεῖνον τόν ἐνθουσιασμό καί ἐκείνην τήν ξεκούραση, πού στόν Freud μέ ἐγκατέλειψαν ὅταν βρέθηκα ἀντιμέτωπος μέ τούς ἑρμηνευτικούς του γρίφους καί μέ τίς διανοητικές του ἀκροβασίες.

Δέν ἤμουν λοιπόν ὁλότελα ἀπροετοίμαστος, ὅταν τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή, σ᾽ ἕνα πολύτομο ἔργο μέ τόν τίτλο *Psychiatrie der Gegenwart* (*Ψυχιατρική τοῦ παρόντος*), βρῆκα ἕνα ἄρθρο τοῦ Roland Kuhn, ἑνός μαθητῆ τοῦ Ludwig Binswanger, πού ἔκανε λόγο γιά τήν Daseinsanalyse, γιά μία ψυχαναλυτική κατεύθυνση ἡ ὁποία θεμελιώνονταν στήν σκέψη τοῦ Heidegger. Στό ἄρθρο ὑπῆρχε

εὐτυχῶς καί ὁ τόπος κατοικίας τοῦ Kuhn: Münsterlingen, 'Ελβετία. Καί μέ κέφι διαπίστωσα πώς ἡ προσέγγισή μου στήν Daseinsanalyse ἔπρεπε ν' ἀρχίσει μέ κοπιώδεις ἔρευνες σέ χάρτες καί σέ ἐγκυκλοπαίδειες, γιά νά ἐντοπίσω αὐτό τό περίεργο μέρος!

Οἱ ἀναζητήσεις μου τῶν τελευταίων χρόνων δέν εἶχαν ἀποφέρει κάποια συγκεκριμένη προοπτική, ὅμως μοῦ κατέστησαν σαφές ὅτι δέν μοῦ ἦταν δυνατό, μετά τό πανεπιστήμιο νά βρεθῶ κατευθεῖαν σέ μιά «εἰδικότητα» καί νά χαθῶ στήν λεπτομέρεια. Δέν ἤθελα εἰδίκευση, ἀλλά καταρχήν γενίκευση, χρειαζόμουν ἕναν εὐρύτερο ὁρίζοντα. Καί μέ μεγάλη μου ἔκπληξη, καί ἀκόμη μεγαλύτερη εὐγνωμοσύνη, εἶδα αὐτό τό ὁπωσδήποτε ἀσυνήθιστο αἴτημα νά ἀντιμετωπίζεται ἀπό τούς γερμανούς μέ σοβαρότητα, καί μέ μιά ὑποτροφία νά μοῦ προσφέρεται ἡ δυνατότητα πού ζητοῦσα. Ἔτσι βρέθηκα στήν Γερμανία νά σπουδάζω φιλοσοφία καί ψυχολογία.

Στήν μνήμη μοῦ μένει ἔντονη ἡ πρώτη φορά πού παρακολούθησα μιά παράδοση φιλοσοφίας. Ἤμουν σέ μιά σπάνια διάθεση εὐδαιμονίας — μέ τήν πιό κυριολεκτική σημασία πού θά μποροῦσε κανείς νά διανοηθεῖ στήν ἐποχή μας ὅταν λέει πώς οἱ δαίμονες διάκεινται ἀπέναντί του εὐνοϊκά. Εὐδαιμονίας λοιπόν καί ἀπορίας μεγάλης — αὐτό πού ἔκανα, νά βρίσκομαι σ' ἐκείνην τήν ξένη χώρα, νά κάθομαι σ' ἕνα παλιό, εὐρύχωρο καί καλοστημένο ἀμφιθέατρο, πού ἀκτινοβολοῦσε μιά ἄνεση ἀδιατάρακτη, νά ἀκούω γιά τόν *Φαῖδρο* τοῦ Πλάτωνα καί γιά τά ἐρωτήματα τῆς γλωσσολογίας, ἔτσι ἁπλά, χωρίς κανέναν σκοπό καί χωρίς καμιά πίεση, ἄγγιζε τά ὅρια τοῦ ἀπίστευτου, ὄχι γιατί κάτι πού ἐπιθυμοῦσα ἀπό καιρό ἱκανοποιοῦνταν ἀλλά γιατί αὐτό πού ἔκανα ἦταν, γιά πρώτη φορά, ὁλότελα ἄσκοπο καί ἄχρηστο.

Ἀπό παιδί εἶχα πιαστεῖ στά δίχτυα μιᾶς ζωῆς πού ὁρίζονταν ἀπό ἐξετάσεις — εἰσαγωγικές, προαγωγικές, ἀπολυτήριες, εἰσαγωγικές, προαγωγικές, ἀπολυτήριες καί οὕτω καθεξῆς, εἶχα ἀποδοθεῖ σ' ἕνα κυνήγι γνώσεων καί προπάντων πιστοποιητικῶν πού αὐτές τίς γνώσεις τίς πιστοποιοῦσαν. Στό ὄνομα τῆς διασφά-

λισης τοῦ μέλλοντος σχεδόν κάθε τί πού ἔκανα εἶχε ἕναν σκοπό καί μιά χρησιμότητα — μόνο πού ἐκείνη ἡ παλιά ἐρώτηση «Καί μετά;» μιλοῦσε ἀκόμη, τά ἔκανε ὅλα τοῦτα ἀσφυκτικά, καί μέ ἐμπόδιζε νά συμφιλιωθῶ ὁλότελα καί ὁριστικά μέ τό πνεῦμα τους.

Τό πρῶτο αὐτό ἐκπεφρασμένο λύσιμο ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας νά ἔχει τόν πρῶτο λόγο στίς μικρές καί στίς μεγάλες ἀποφάσεις μου ἦταν γιά μένα λυτρωτικό. Φυσικά δέν ὁλοκληρώθηκε σ᾽ ἐκείνη τήν μία ὥρα φιλοσοφίας στό Tübingen, ἕνα πρωί τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1971. Ὅμως ἔκτοτε ἄρχισε νά ἐκπτύσσει τήν δύναμή του ἐπάνω μου καί νά μέ δεσμεύει ὅσο ποτέ κάτι χρήσιμο καί συμφέρον δέν μπόρεσε μέχρι τότε ἤ ἀργότερα νά μέ δεσμεύσει. Καί γιά μένα μιά καίρια «θεραπευτική» διάσταση τῆς ψυχανάλυσης βρίσκεται ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι ἡ ψυχανάλυση εἶναι κάτι τό, ναί, πέρα γιά πέρα ἄχρηστο: τρεῖς, τέσσερις ἤ πέντε ὧρες τήν ἑβδομάδα κανείς ἀφήνει τίς ἀσχολίες του, τίς ὑποθέσεις του, τούς ἀνθρώπους του, τίς ἐπιδιώξεις του, καί μέσα σ᾽ ἕνα δωμάτιο, ξαπλωμένος, ἀφήνεται νά μιλᾶ ἁπλά γιά ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του — καί, ὅσο προχωρᾶ ἡ ψυχανάλυση, τόσο περισσότερο μπορεῖ καί νά ἀφήνεται. Αὐτή ἡ «παιδαγωγική» ἐπίδραση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἐκμάθηση τῆς ἄφεσης στό ἄσκοπο καί ἄχρηστο, εἶναι ἀσύγκριτα πολυτιμότερη καί, τελικά, ἀποτελεσματικότερη ἀπό τίς περισσότερες «ἑρμηνεῖες» πού οἱ ψυχαναλυτές συνήθως ἐπινοοῦν καί θεωροῦν βασικό ἐργαλεῖο τῆς «τεχνικῆς» τους. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι μιά, δύσκολη βέβαια καί ἐπίπονη, καθότι παράδοξη, ἐλευθέρωση ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας καί τῆς σκοπιμότητας νά ἔχουν τόν πρῶτο λόγο στήν ζωή τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ψυχανάλυση, ἔτσι ἐννοημένη, εἶναι ἕνας δρόμος ἐλευθέρωσης ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ «Καί μετά;».

Τό Münsterlingen ὄχι μόνο τό βρῆκα μέ τά πολλά στόν χάρτη ἀλλά στήν ὁμώνυμη καντονική κλινική ἄρχισα τήν ψυχιατρική-ψυχαναλυτική μου ἐργασία καί ἐκπαίδευση. Ἀρκετά γρήγορα

ἀνακάλυψα ὅτι ὁ Binswanger καί ἡ σκέψη του πολύ λίγα εἶχε νά μοῦ προσφέρει ὡς πρός τά θέματα πού μέ ἀπασχολοῦσαν — τήν ἐνόραση στόν ἑαυτό μου καί στά ἀπτά θέματα τά ὁποῖα ἀνέκυπταν στήν συνάντηση μέ τούς «ἀσθενεῖς». Τότε γνώρισα τόν Medard Boss, πρῶτα ἀπό τά κείμενά του καί λίγο ἀργότερα προσωπικά. Ἐδῶ βρῆκα ἐπιτέλους ἕναν δρόμο πού μοῦ ἀνταποκρίνονταν, τότε, ὁλότελα. Ἦταν ἡ ἐποχή πού διέκοψα ὁριστικά μέ τόν φροϋδισμό. Γύρω ἀπό τόν Boss ὑπῆρχε ἕνας μικρός κύκλος ψυχαναλυτῶν, πού σήμερα ἀπαρτίζουν τήν λεγόμενη σχολή τῆς Ζυρίχης τῆς Daseinsanalyse. Σ' αὐτόν ἐντάχθηκα γιά δέκα περίπου χρόνια, ἐδῶ ἔκανα τήν ἐκπαίδευσή μου κι ἐργάστηκα στό πνεῦμα του. Γι' αὐτό ἁρμόζει νά παραμείνω στόν Boss γιά λίγο.

Ἴσως αὐτό πού ἐγώ κέρδισα ἀπό τόν Boss δέν ἦταν τόσο πολύ συγκεκριμένες γνώσεις, ὅσο τό ὅτι στό πρόσωπό του γνώρισα ἕναν ἄνθρωπο γιά τόν ὁποῖον τά βασικά ἐρωτήματα τῆς ψυχανάλυσης, καί τοῦτο θά πεῖ συγχρόνως: τά βασικά ἐρωτήματα γιά τόν ἄνθρωπο καί γιά τόν κόσμο, ὑπῆρξαν ὄχι μόνο εἰλικρινής, ἀλλά καί ὕψιστη ἀνάγκη, πού τόν ἔκανε νά ἐγκαταλείψει τόν φροϋδισμό μετά ἀπό εἰκοσιπέντε χρόνια ἐπιτυχοῦς ἐξάσκησης τῆς ψυχανάλυσης στό πνεῦμα του, ὅταν διαπίστωσε ὅτι ὁ φροϋδισμός δέν ἦταν σέ θέση νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχανάλυσης μέ ἐπάρκεια. Μετά τόν φροϋδισμό ὁ Boss ἀκολούθησε τήν νόηση τοῦ Heidegger. Γιά τόν Heidegger, καί τήν σημασία του γιά τόν Boss, ὁ Boss μιλᾶ σχεδόν σέ κάθε κείμενό του. Ἐδῶ θά παραθέσω ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα γράμμα τοῦ Boss στόν Heidegger τό ὁποῖο δημοσιεύτηκε σέ μία ἐφημερίδα τῆς Ζυρίχης τό 1969 μέ τήν εὐκαιρία τῶν 80 χρόνων ἀπό τήν γέννηση τοῦ φιλοσόφου. Εἶναι φανερό πώς ἐδῶ δέν μιλᾶ ἕνας ἀπόμακρος ἐπιστήμονας ἀλλά ἕνας πού ἀφήνει τά πράγματα καί τούς ἀνθρώπους πού συναντᾶ νά τόν συγκινήσουν, νά τοῦ μιλήσουν, ἕνας πού δέν ἔχει ἀνάγκη ν' ἀποφύγει αὐτήν τήν συγκίνηση προτάσσοντας κάποιο μοντέλο ἤ ἄλλα ὅπλα πού διαθέτει ἡ φαρέτρα τοῦ ψυχολόγου, τοῦ ψυχιάτρου, ἀκόμη κι αὐτή τοῦ συνηθισμένου ψυχαναλυτῆ:

«Ἂν βρίσκομαι ἀνάμεσα σ' αὐτούς πού, τήν ἡμέρα τῆς γιορτῆς σας, ἀναγκάζονται νά βρεθοῦν στό προσκήνιο, αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι μοῦ δόθηκε ἡ χάρη νά συνδέομαι μαζί σας μέ μιά φιλία πού διαρκεῖ ἕνα ὁλόκληρο τέταρτο τοῦ αἰώνα.

Ἀρχικά πάντως δέν φαίνονταν νά ὑπάρχει κανένα ἔδαφος γιά νά ριζώσει κάτι μεταξύ μας. Ἐξωτερικά ἰδωμένα, ὅλα ἦταν πέρα γιά πέρα ἀντίθετα. Μόνο ὅταν γιά πρώτη φορά μπόρεσα νά σᾶς συναντήσω προσωπικά στήν καλύβα σας στόν Μέλανα Δρυμό ἐντυπωσιάστηκα ἀφάνταστα. Ὄχι ἀπό τήν ἐξωτερική σας ἐμφάνιση, ἄν κι ἀπ' αὐτήν ἀκόμη θά μποροῦσα νά ἐκπλαγῶ. Ἕναν τέτοιον τύπο ἀνθρώπου εἶχα συνηθίσει νά συναντῶ στούς ἀμπελοπαραγωγούς τῆς νότιας Γαλλίας, ὄχι στούς γερμανούς. Ὅμως ὅλα αὐτά ὑποχώρησαν ἐμπρός στά μάτια σας καί στό ψηλό σας μέτωπο. Ἀπό ἐκεῖ ξεκινοῦσε ἡ ἀκτινοβολία τῆς δύναμης μιᾶς σκέψης ἡ ὁποία ἦταν σέ ἀκραῖο βαθμό γεμάτη ἀπό πάθος καί νηφαλιότητα συγχρόνως, κι ἔμοιαζε νά διαπερνᾶ ὅλα τά ἐμπόδια τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ. Ἀπόκρυφα καί σιγαλά διαπλέκονταν μέσα της μιά ἀπίστευτη τρυφερότητα κι εὐαισθησία τῆς καρδιᾶς. Μόνο δύο φορές στήν ζωή μου συνάντησα ἀκόμη μάτια πού κάπως ἦταν σέ θέση νά κοιτάζουν μέ παρόμοιο τρόπο. Τήν πρώτη φορά ἦταν, σχεδόν εἴκοσι χρόνια νωρίτερα, ὅταν στήν ὁδό Bergstrasse τῆς Βιέννης στάθηκα ἀπέναντι στόν Sigmund Freud. Κατόπιν πάλι αὐτό μοῦ συνέβη δέκα χρόνια μετά ἀπό τήν πρώτη μου ἐπίσκεψη σ' ἐσᾶς, στό ἐρημητήριο τοῦ ὁπωσδήποτε μεγαλύτερου σοφοῦ τῆς Ἰνδίας.»

Αὐτός ἦταν ὁ Boss, τόν ὁποῖον προπάντων θεωρῶ ἀκόμη καί τώρα δάσκαλό μου. Γιατί μέ τά χρόνια ἐπῆλθε μιά μερική διαφοροποίησή μου ἀπό τίς ἐκπεφρασμένες θεωρητικές του ἀπόψεις. Ὁρισμένα θέματα τῆς νόησης τοῦ Heidegger καί τῆς σημασίας τους γιά τήν ψυχανάλυση τά καταλάβαινα διαφορετικά. Αὐτή ἡ διαφοροποίηση διατυπώθηκε στήν μελέτη μου *Τό ὄνειρο* (Ἔρασμος, 1989) καί μοῦ στοίχισε τήν ἀνεπίσημη πλήν σαφή ἀποκήρυξή μου.

Καί τώρα γιά πρώτη φορά διαπιστώνω ὅτι οἱ σχέσεις μου μέ τόν Freud καί μέ τόν Boss εἶχαν ἕνα κοινό: Καί στούς δύο δέν μοῦ

μίλησε ἰδιαίτερα τό «περιεχόμενο» τῶν ἀπόψεών τους ἀλλά ὁ τρόπος τους, τό καθαρό καί εἰλικρινές δόσιμό τους στήν ὑπόθεση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἀποφασιστικότητα καί ἡ αὐταπάρνησή τους, ἡ τόλμη τους νά διακινδυνεύσουν τά πάντα γιά χάρη ἐκείνου τό ὁποῖο τούς χρειάστηκε γιά νά εἰπωθεῖ καί νά ἔρθει στό φῶς.

῾Ο Freud ὑπῆρξε ἐπαναστάτης. Στό ἔργο του, πού συμπλέει μέ ἐκεῖνο τοῦ Nietzsche καί τοῦ Marx, ἐπιτελεῖται μία κυριολεκτικά κοσμογονική ἀλλαγή: στόν ἄνθρωπο, στό *ζῶον λόγον ἔχον*, τό πρωταρχικό δέν εἶναι πλέον ὁ «λόγος», δηλαδή ἡ ἰδέα, ὁ θεός, τό πνεῦμα, οἱ ἀξίες ἀλλά τό «ζῶον» μέ τό σῶμα, μέ τίς ἀνάγκες καί μέ τίς ἐπιθυμίες του. ῾Η πραγματικότητα τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης καί τῶν ποικίλων διασκευῶν της εἶναι αὐτή τούτη ἡ πραγματικότητα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

Σήμερα ὁ ἄνθρωπος ὁρίζεται πρωτίστως ἀπό αὐτό τό ὁποῖο στήν ψυχανάλυση ὀνομάζεται *ἐπιθυμία*. Καί ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἡ ψυχανάλυση ἐπιτυγχάνει εἶναι ἀκριβῶς νά ἐλευθερώνει τόν ἄνθρωπο γιά τίς ἐπιθυμίες του στόν μεγαλύτερο δυνατό βαθμό: ὁ ἄνθρωπος διαπαιδαγωγεῖται στήν ἐπιθυμία τῶν ἐπιθυμιῶν του. ῞Ομως αὐτό εἶναι καί τό ὅριο τῆς συνηθισμένης ψυχανάλυσης: ὁ «ὑγιής» ἄνθρωπός της εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶναι ἐλεύθερος γιά τήν προσφορότερη δυνατή ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὁ «ὑγιής» ἄνθρωπος εἶναι ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

῞Ομως αὐτό ἐμένα δέν μοῦ εἶναι ἀρκετό. Μιά τέτοια ψυχανάλυση δέν μπορεῖ οὔτε νά χωρέσει τό «Καί μετά;», ἀφοῦ στηρίζεται σέ μιά ἀπόλυτη ἀρχή, στήν ἀρχή τῆς ἐπιθυμίας, οὔτε μπορεῖ νά μέ ἀλλάξει ἔτσι πού νά συμφιλιωθῶ εἰλικρινά καί οὐσιαστικά μέ τόν θάνατό μου ἀφοῦ ἡ ἐπιθυμία ἀνήκει στήν «ζωή» καί τελειώνει στήν «ζωή», δέν φθάνει ποτέ μέχρι τόν θάνατο — καί ὁπωσδήποτε ὄχι ὅταν στόν Freud ὁ θάνατος γίνεται «ἔνστικτο». ῾Η ἐρώτησή μου «πῶς θά πεθάνουμε;» / «πῶς θά ζήσουμε;» μένει ὄχι μόνο ἀναπάντητη ἀλλά καί ὁλωσδιόλου ἀγνοημένη. Βέβαια

ὁ κοινός ψυχαναλυτικός νοῦς, γιά νά παραφράσω μιά ἔκφραση τοῦ Wittgenstein, θά εἶχε τήν ἑρμηνεία του ἕτοιμη, καί θά ἀνήγαγε τίς ἐρωτήσεις μου σέ κάποια «νευρωτικά» μου «κατάλοιπα». Ὅμως μέ τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν γιά ὅλα μιά ἕτοιμη ἀπάντηση ἐγώ δέν μπορῶ ν' ἀρχίσω πολλά.

Ἡ δική μου ἡ ψυχανάλυση, καί τό «μου» ἐδῶ *δέν* εἶναι κτητικό, δέν ἀρκεῖται στήν ἀπελευθέρωση πού τελειώνει μέ τήν ἀναγνώριση καί μέ τήν διεκδίκηση τῶν ἐπιθυμιῶν, δέν εἶναι προπόνηση γιά μιά τέτοια ζωή καί δέν φιλοδοξεῖ νά δημιουργήσει δραστήριους καταναλωτές τῆς «ζωῆς». Ἡ δική μου ψυχανάλυση ἀνήκει σέ ἕναν μακρινό καί μέχρι τώρα ἀγνοημένο τρόπο σχέσης τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ὁ ὁποῖος δέν ὁρίζεται πλέον ἀπό τήν κυρίαρχη νοοτροπία, οὔτε καί τήν ἀντιστρατεύεται, ἀλλά ἔρχεται ἀπό κάπου ἀλλοῦ. Τό ἀδιανόητο, τό ἀπρόσμενο, τό μή πραγματικό, καί ὅμως ἀπό πάντα οἰκεῖο, τό ὁποῖο φανερώνεται καταρχήν μέ τήν καθαρή καί μεγάλη τέχνη, τό ὁποῖο, στήν ἠχώ τῶν πρώτων ἑλλήνων νοητῶν, ἐντοπίζεται στήν νόηση τοῦ Heidegger, πραγματώνεται ὡς δυνατότητα συμπαρουσίας τῶν ἀνθρώπων στόν κοινό κόσμο μέ τήν ψυχανάλυση, ὅπως τήν καταλαβαίνω ἐγώ. Ἐδῶ ἡ ἀπελευθέρωση δέν εἶναι ἁπλῶς ἀπελευθέρωση *γιά* τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἔφεση, προχωρᾶ μακρύτερα, καί ἀφορᾶ τήν σέ ἄλλοτε ἄλλο βαθμό καί εὖρος ἀπελευθέρωση *ἀπό* μία νοοτροπία ἡ ὁποία ἐννοεῖ τόν ἄνθρωπο ἀκινητοποιημένο ἀπό τήν πίεση τῶν ἀναγκῶν καί τῶν ἐπιθυμιῶν του, καί τῶν συγκρούσεων πού αὐτές συνεπάγονται.

Αὐτή ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι τελείωση, ἀντιθέτως ἔχει ἕναν προδρομικό χαρακτήρα γιά ἕναν κόσμο πού δέν ὑπάρχει, καί πού εἶναι ἄγνωστο ἄν θά ὑπάρξει κάν ποτέ ὡς ἐκπτυγμένη πραγματικότητα. Αὐτή ἡ ψυχανάλυση, δηλαδή αὐτή ἡ ἀνθρώπινη συμπαρουσία, ἔχει ξεπεράσει ἕναν κόσμο πού ἔχει φθάσει στό τέλος του, καί προδράμει ἑνός κόσμου πού δέν βρίσκεται κάν στήν ἀρχή του. Καί ὅμως αὐτή ἡ ψυχανάλυση εἶναι σέ θέση νά σώσει τόν ἄνθρωπο, πού ὑποψιάζεται τήν δυνατότητα μιᾶς κάποιας οὐσιαστικῆς σωτηρίας, γιατί ἀκριβῶς, χωρίς ποτέ νά τό διακηρύ-

ξει ἤ νά τό «περάσει», προσφέρει μιά λύση, ἕνα λύσιμο. Τό λύσιμο μπορεῖ νά ἀφορᾶ τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τούς καταναγκασμούς ἑνός κόσμου πού κάποτε γίνεται ἀσφυκτικός. Τό λύσιμο μπορεῖ ἀκόμη νά ἀφορᾶ τήν ἀπελευθέρωση ἀπό ἕναν κόσμο πού κάποτε παρεῖχε ἔδαφος καί στήριγμα, πού ὅμως μέ τόν καιρό ἔγινε ἐμπόδιο — μιά ἔκφραση τοῦ Boss πού θυμᾶμαι μέ εὐγνωμοσύνη, καθώς ἔφερε σέ γλώσσα μιά ἐμπειρία μου πού δέν ἤξερε τόν τρόπο νά εἰπωθεῖ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ εἶναι ἄνοιγμα. Τήν φύση αὐτοῦ τοῦ ἀνοίγματος θά τήν καταλάβουμε ὅταν δοῦμε ποῦ αὐτό συμβαίνει, καί πρός τά ποῦ ὁδηγεῖ. Ὁ τόπος, στόν ὁποῖο συμβαίνει τό ἄνοιγμα τῆς ψυχανάλυσης, εἶναι ἡ *συνήθεια*. Ἐδῶ ἡ λέξη «συνήθεια» δέν ὀνομάζει κάποια ἐπαναλαμβανόμενη ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Πρωταρχικά ἡ συνήθεια συνιστᾶ οὐσιαστική διάσταση τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας. Ἡ συνήθεια συμβαίνει ὡς περιχαράκωση μιᾶς περιοχῆς κι ἐγκλιματισμός σ' αὐτήν μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξοικείωσης, τῆς κατοίκησης, τῆς διαμονῆς σέ μιά κατοικία. Ὅπου καί ἡ λέξη «κατοικία» πρέπει νά ἐννοηθεῖ σέ ὅλον τόν πλοῦτο τῶν ἀναφορῶν της: κατοικοῦμε σπίτια, ὅμως κατοικοῦμε κι ἕναν κόσμο, κατοικοῦμε σχέσεις καί ἀναφορές πρός ἀνθρώπους καί πράγματα, κατοικοῦμε μία ἱστορικότητα, κατοικοῦμε μιά γλῶσσα.

Ἡ συνήθεια δέν σημαίνει κατά κανέναν τρόπο ὁπωσδήποτε καί προσκόλληση σέ κάτι τό παρελθόν. Τό παλαιό μπορεῖ κάλλιστα νά μᾶς εἶναι πολύ περισσότερο ξένο ἀπό τό νέο, ἀπ' αὐτό πού εἶναι «μόδα». Καί ἀκόμη συνήθεια δέν εἶναι μόνο ὅ,τι γνωρίσαμε στήν συναστροφή μέ τούς γονεῖς μας, κατά τήν ἀπό τήν ψυχανάλυση τόσο ταλαιπωρημένη «παιδική ἡλικία». Συνήθεια εἶναι, καί πολλές φορές προπάντων, δυνατότητες καί προοπτικές πού μᾶς καλοῦν, τό μέλλον πού μᾶς μέλλεται ὡς μέλημά μας.

Ἡ συνήθεια ἔχει μιά ἰδιαίτερη δύναμη, τήν «δύναμη τῆς συνήθειας», ἡ ὁποία ἀπεργάζεται τήν ἐγκατάστασή μας σέ μιά κατοικία. Ἡ συνήθεια ἀποτελεῖ θεμέλιο τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας στόν κόσμο. Ἡ συνήθεια εἶναι τά «ἤθη καί ἔθιμα» τά ὁποῖα διαμορφώνουν τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο, ἔτσι ὥστε μέσα ἀπ' αὐτήν τήν σχέση νά ἐγχαράζεται ὁ καθέκαστος χαρακτήρας τῶν ἀνθρώπων, τῶν οἰκογενειῶν, τῶν λαῶν, τῆς ἑκάστοτε ἐποχῆς, καί τά πράγματα νά παρουσιάζονται μέ τόν ἀντίστοιχο κόσμο τους.

῾Η συνήθεια μέ τήν δύναμή της τείνει νά κλείσει τόν ἄνθρωπο στίς «συνήθειές» του. ῾Η συνήθεια ὁδηγεῖ στόν ἐθισμό. ῾Ο ἐθισμός μπορεῖ νά φτάσει στήν ἕξη, δηλαδή σέ μιά προσκόλληση πού ἀξιώνει τήν ἀπόλυτη κυριαρχία ἐπάνω στόν ἐθισμένο. Συνήθεια - ἐθισμός - ἕξη συμβαίνουν κατά τρόπους ποικίλους καί σέ ἄλλοτε ἄλλον βαθμό ἔντασης. ῎Ετσι ὑπάρχει προσκόλληση σέ μιά σχέση, στήν ἐργασία, σ᾽ ἕναν τόπο. ῾Υπάρχει προσκόλληση σέ μιά ἄποψη, σέ μιά ὁμάδα, σ᾽ ἕνα κόμμα, σέ μία κοσμοθεωρία, σέ μιά πατρίδα. ῾Υπάρχει προσκόλληση σέ μία ὀπτική τοῦ κόσμου, σέ μία βασική διάθεση, σέ ἕναν τρόπο ἐμπείρωσης τῶν πραγμάτων. ῾Υπάρχει προσκόλληση σέ φάρμακα, στό οἰνόπνευμα, στό φαγητό, στό τσιγάρο, στήν τηλεόραση. ᾽Αλλά καί τό λεγόμενο ψυχοπαθολογικό σύμπτωμα εἶναι περιορισμός καί προσκόλληση σέ μία ἀναφορά, π.χ. ὡς ἄγχος, ὡς κατάθλιψη, ὡς ἔμμονη ἰδέα, ὡς παράνοια.

῾Η συνήθεια ἐνέχει ἔτσι ἀφ᾽ ἑαυτῆς τόν κίνδυνο ἀπό κατοικία τοῦ ἀνθρώπου νά γίνει φυλακή του. ῞Ο,τι προηγουμένως ἔδινε στήν ζωή τόν σφυγμό της, τώρα τήν κάνει ἀσφυκτική. Οἱ δρόμοι μεταβάλλονται σέ ἀδιέξοδα. ῾Η ἐλπίδα γίνεται ἀπελπισία.

῾Η συνήθης στάση ἀπέναντι στό ἀδιέξοδο εἶναι ἡ φυγή. ῾Η φυγή ἐμπρός στό ἀδιέξοδο ἔχει πολλά πρόσωπα. Μπορεῖ νά τό ἀποφεύγει μέ τό βύθισμα στόν ἐθισμό. Μπορεῖ νά καταφεύγει σέ φάρμακα πού τό ναρκώνουν. Μπορεῖ νά τό διαφεύγει μέ τήν προσκόλληση σέ μιά νέα συνήθεια. Μπορεῖ νά προσφεύγει σέ κάποια φτηνή ψυχοθεραπεία ἤ σέ κάποιο κακέκτυπο ἀπωασιατικῶν τελετουργιῶν, ἀπολήγοντας ἔτσι σέ νέα ἐξάρτηση. ῞Ομως ὑπάρχει, ἐμπρός στό ἀδιέξοδο, ἡ φυγή καί τῆς ἴδιας τῆς ψυχολογίας. ῾Η ψυχολογία τό πλησιάζει ἀπό μακριά μόνο, καί δέν ἐννοεῖ τό ἀδιέξοδο *καθ᾽ ἑαυτό*. ᾽Αντιθέτως τοῦ προσάπτει κάποιο «αἴτιο», τοῦ ἀποδίδει μία ὁρισμένη «γένεση», τό συγκαλύπτει κάτω ἀπό μία ἐπιστημονικοφανή «διάγνωση», τό ἀποξενώνει συλλαμβάνοντάς το σέ ὅρους «ψυχικῶν μηχανισμῶν» καί παρασταίνοντάς το μέ τήν βοήθεια τῶν μοντέλων της.

῞Ομως ἰδιαίτερα ὁ ψυχαναλυτής καλεῖται νά ἐννοήσει τό ἀδιέξοδο καθ᾽ ἑαυτό — ἐάν εἶναι νά προσφέρει κάτι σ᾽ αὐτούς

πού ζητοῦν τήν βοήθειά του. Ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀδιεξόδου *ὡς* ἀδιεξόδου συμβαίνει ἀκριβῶς μέ τήν παραίτηση ἀπό κάθε φυγή ἀπό ἐμπρός του. Ἐάν μία τέτοια παραίτηση συμβεῖ εἰλικρινά καί ὁλότελα, τότε τό ἀδιέξοδο, *παραμένοντας* ἀδιέξοδο, παραμένοντας φυλακή, παραμένοντας ἀσφυκτικό, παραμένοντας ἀπελπιδο, *χάνει* τό ἀποτρόπαιό του, χάνει τό ἀπειλητικό του, χάνει τό ἀβάσταχτό του. *Αὐτή ἡ τροπή εἶναι ὁ ἄδηλος τόπος τῆς ψυχανάλυσης.* Τό βιβλίο εἶναι ἀφιερωμένο στήν ὑπόθεση τοῦ ἐντοπισμοῦ του.

Ἡ ἱστορία τῆς ψυχανάλυσης μπορεῖ νά ἀριθμεῖ μόνο λίγες δεκαετίες, ὅμως ἀπό μιά ἄλλη ὀπτική ἀνήκει σέ μιά παμπάλαιη παράδοση. Μία ἀπό τίς πρῶτες φορές ὅπου αὐτή ἡ παράδοση ἔρχεται σέ γλῶσσα εἶναι στήν ρήση τοῦ Πινδάρου: γένοιο οἷος ἐσσί μαθών, μάθε καί γίνε αὐτός πού εἶσαι. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἕνας δρόμος στόν ὁποῖον σήμερα ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει καί γίνεται *αὐτός πού εἶναι*. Ὅμως μιά τέτοια δυνατότητα δίνεται μόνο ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ψυχαναλυτής εἶναι πρῶτος σέ θέση νά ἐμπειρᾶται τόν ἀναλυόμενο σάν αὐτόν πού εἶναι. Τοῦτο θά πεῖ: ὅταν ὁ ψυχαναλυτής εἶναι *ἐλεύθερος* ἀπό τίς *προκαταλήψεις* πού στρεβλώνουν τό βλέμμα του καί δέν τόν ἀφήνουν νά ἐμπειραθεῖ τόν ἀναλυόμενο σάν αὐτόν πού εἶναι, ἔτσι ὅπως αὐτός δείχνεται ἀφ' ἑαυτοῦ, στά λόγια του καί στίς σιωπές του.

Ἕνα καίριο στοιχεῖο τῆς ψυχανάλυσης εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: ὁ ψυχαναλυτής χρειάζεται νά εἶναι ὁ ἴδιος ὡς πρός τόν χαρακτήρα του ἀρκετά ἀνοιχτός γιά νά ἐννοεῖ τόν ἀναλυόμενο, καί ὄχι νά τόν παρα-νοεῖ. Καί ἡ δυνατότητα ἑνός τέτοιου ἀνοίγματος, ὅσον ἀφορᾶ τόν χαρακτήρα τοῦ ψυχαναλυτῆ, τοῦ παρέχεται στήν δική του προσωπική «ἐκπαιδευτική» ψυχανάλυση. Αὐτή εἶναι τό πρῶτο βῆμα γιά τήν ἐλευθέρωση τοῦ ψυχαναλυτῆ ἀπό προκαταλήψεις πού τόν περιορίζουν καί θολώνουν τό βλέμμα του.

Ὅμως οἱ προκαταλήψεις πού ἀντιμετωπίζονται μέ τήν ψυχανάλυση δέν εἶναι καί οἱ μόνες. Ὑπάρχει ἕνα βαθύτερο στρῶμα προκαταλήψεων, γιά τίς ὁποῖες χρειάζεται ἄλλη προσέγγιση. Θά

τίς ὀνόμαζα *προκαταλήψεις τοῦ αὐτονόητου*. Τοῦτο θά πεῖ: στόν καθημερινό λόγο συνήθως κινούμαστε μέσα σέ παραστάσεις τίς ὁποῖες ἔχουμε δεχτεῖ, λιγότερο ἤ περισσότερο — αὐτονόητα. Τό αὐτονόητο εἶναι ἐκεῖνο πού δέν γίνεται τό ἴδιο θέμα, πού δέν γίνεται κάν ἐρώτημα, διότι ὑποτίθεται πώς ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, καί δέν χρειάζεται περισσότερες ἐξηγήσεις. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει καί ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ αὐτονόητου βρίσκεται πέραν πάσης ἀμφιβολίας. Σημαίνει μόνο ὅτι τό αὐτονόητο ἀσκεῖ τέτοια δύναμη ἐπάνω στήν ἀνθρώπινη νόηση, ὥστε κάθε ἀμφισβήτηση τῆς κυριαρχίας του, κάθε ἀντίληψη κάν τῆς κυριαρχίας του ὡς κυριαρχίας, νά εἶναι σχεδόν ἀδιανόητη. Ἡ κυριαρχία τοῦ αὐτονόητου εἶναι ἡ ἀκρότατη «δύναμη τῆς συνήθειας».

Τό αὐτονόητο ὁρίζεται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον σέ μιά ἐποχή τά πράγματα παρουσιάζονται. Ἕνα αὐτονόητο τῆς σημερινῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ αὐτοεννόηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου. Ἕνα ἄλλο αὐτονόητο, πού ἀποτελεῖ συνέπεια τοῦ πρώτου καί πού ἀφορᾶ τήν ψυχανάλυση ἰδιαίτερα, εἶναι ὁ ψυχολογισμός, δηλαδή ἡ ἀνακήρυξη τοῦ λεγομένου «ψυχικοῦ» σέ ἀρχή τῶν πάντων, ἀρχή στήν ὁποία τά πάντα ἀνάγονται, καί προσλαμβάνονται πλέον ὡς «ψυχικά φαινόμενα». Καί τοῦτο δέν ἀλλάζει οὔτε καί ὅταν διαπιστώνεται ἡ «κοινωνική» διάσταση τῶν «ψυχικῶν φαινομένων». Ἁπλῶς τώρα ὑπεισέρχεται ἕνα ἄλλο αὐτονόητο, τό «κοινωνικό», ὡς πρόσθετη ἀρχή.

Οἱ σύντομες τοῦτες νύξεις μαρτυροῦν κάτι γιά τήν φύση αὐτοῦ πού θεωροῦμε αὐτονόητο. Τό αὐτονόητο εἶναι *ἀρχή*, πού θά πεῖ πάντα: ἄρχουσα ἀρχή, στήν ὁποία ἀνάγονται τά πάντα — τέτοια ἀρχή εἶναι στήν σημερινή ἐποχή πρωτίστως τό «ὑποκείμενο», ἐννοημένο ὡς ἄνθρωπος, ὡς ψυχισμός, ὡς κοινωνία. Ὅμως ὅταν κάτι *ἀνάγεται* σέ μία ἀρχή, τότε *δέν ἀφήνεται νά εἶναι αὐτό πού εἶναι*, δέν ἀφήνεται νά φανερωθεῖ στήν ἰδιάζουσα παρουσία του. Ὅμως ἀκριβῶς σέ τοῦτο συνίσταται τό νόημα τῆς ψυχανάλυσης: ὁ ἄνθρωπος νά μάθει καί νά γίνει αὐτός πού εἶναι, ὄχι νά ἀναχθεῖ σέ κάποια ἀρχή, ἡ ὁποία ὡς ἀρχή ἐγείρει ἐπάνω του κυριαρχικά δικαιώματα. Ὁ ψυχαναλυτής καλεῖται λοιπόν *πρῶτος αὐτός* νά ἀφήσει τόν ἀναλυόμενο, δηλαδή νά ἀφήσει ὅλα

τά πράγματα πού ἔρχονται σέ γλώσσα στήν διάρκεια τῆς ψυχανάλυσης, νά εἶναι αὐτά πού εἶναι. Πού θά πεῖ τώρα: ὄχι μόνο νά μήν τά δεῖ στρεβλωμένα μέσα ἀπό τίς προκαταλήψεις τοῦ χαρακτήρα του ἀλλά ἐπιπλέον καί νά μήν τά ἀφήσει νά ἀλλοτριωθοῦν ἀναγόμενα σέ κάποια ἀρχή, ὅσο «αὐτονόητη» καί ἄν εἶναι αὐτή.

Ἡ ἀναγνώριση τῆς προκατάληψης τοῦ αὐτονόητου καί ἡ ἐλευθέρωση ἀπ' αὐτήν εἶναι μιά ὑπόθεση τουλάχιστον τό ἴδιο σοβαρή ὅσο καί ἡ προσωπική ψυχανάλυση, ἴσως ἴσως καί σοβαρότερη, ἤδη διότι ἡ κυριαρχία τοῦ αὐτονόητου στήν «πράξη» ἐμφανίζεται προπάντων στήν μορφή τοῦ ἀποκαλουμένου «φυσιολογικοῦ». Στό «φυσιολογικό» κρύβεται τό πιό ἀδιάσειστο αὐτονόητο, καί ἴσως ἀκριβῶς ἡ ἐπανάπαυση σ' αὐτό εἶναι πού προσδίδει στό «φυσιολογικό» τήν θέση ἰσχύος ἀπό τήν ὁποία κρίνει ὅ,τι ἀποκλίνει ἀπό τό μέτρο του ὡς ὑποδεέστερο, ὡς «διαταραχή» του. Ἡ ψυχανάλυση, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει τήν προκατάληψη τοῦ αὐτονόητου, παύει νά ἀνατρέχει στό ζεῦγος φυσιολογικό - παθολογικό ὡς μέτρο καί κριτήριο τῆς θεραπείας — καί ἡ θεραπεία παύει νά εἶναι «θεραπεία». Τό μέτρο πού *τώρα* προσφέρεται, ἀπροκατάληπτα, εἶναι ἕνα ἄλλο, βρίσκεται στά ἴδια τά πράγματα καί ἀφορᾶ τήν δυνατότητά τους νά εἶναι αὐτά πού εἶναι, πού θά πεῖ, τήν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νά εἶναι αὐτός πού εἶναι. Ἐπιστρέψουμε στήν ρήση τοῦ Πινδάρου.

Ὁ μόνος δρόμος πού συνάντησα νά ὁδηγεῖ στήν ἀναγνώριση τοῦ αὐτονόητου στήν ἐποχή μας καί στήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν ποικιλόμορφη κυριαρχία του εἶναι ἐκεῖνος πού διανοίγεται μέ τήν νόηση τοῦ Martin Heidegger. Ὅμως, ὅπως λέει κάπου ὁ ἴδιος ὁ Heidegger, κολύμπι μαθαίνουμε μόνο πέφτοντας οἱ ἴδιοι στό νερό. Κι ἐδῶ θά τό κάνουμε, καί θά ξανοιχτοῦμε ὅσο κάθε φορά φτάνουν τά ὅριά μας.

Ὁ δρόμος πρός τήν ἄφεση τῶν πραγμάτων νά εἶναι αὐτά πού εἶναι συναντᾶ ἐμπρός του τήν ἀξίωση τοῦ αὐτονόητου νά κυριαρχεῖ, καί γι' αὐτό ἔχει ἀναπόφευκτα τόν χαρακτῆρα τῆς *ἀντιπαρά-*

θεσης: γιά τήν ἐλευθέρωση τοῦ βλέμματος χρειάζεται ἡ ἀναγνώριση καί ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου τόν ὁποῖον ἐγκυμονεῖ ἡ λανθάνουσα κυριαρχία τοῦ αὐτονόητου — τοῦ κινδύνου τά πράγματα νά χαθοῦν ὡς πράγματα, ὁ ἄνθρωπος νά χάσει τόν ἑαυτό του ὡς ἄνθρωπος.

Αὐτό τό βιβλίο οὔτε εἶναι διδακτικό ἐγχειρίδιο γιά τήν ψυχανάλυση οὔτε προσφέρει κάποια ἀνασκόπηση τῆς ψυχαναλυτικῆς βιβλιογραφίας οὔτε ἀκολουθεῖ κάποια σχολή. Πρόκειται περισσότερο γιά ἀπόπειρα ἐννόησης καί διατύπωσης ἐμπειριῶν τοῦ ψυχαναλυτῆ οἱ ὁποῖες συμβαίνουν κατά τήν ψυχαναλυτική συνάντηση. Ἐάν ὁ ἀναλυόμενος ἀναζητᾶ τόν ἑαυτό του ὡς ἀναλυόμενος μέσα ἀπό τήν ψυχανάλυση, ὁ ψυχαναλυτής ἀναζητᾶ τόν ἑαυτό του ὡς ψυχαναλυτής γράφοντας καί μιλώντας γιά τήν ψυχανάλυση. Τό παρόν βιβλίο δέν εἶναι τίποτε περισσότερο καί τίποτε λιγότερο ἀπό τήν ἀναζήτηση, ἀπό ἕναν ψυχαναλυτή, τοῦ ψυχαναλυτῆ μέσα στήν ψυχανάλυση.

ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ
Ἐπάνω σέ μιά φράση τοῦ Freud

Η ΦΡΑΣΗ βρίσκεται σέ μία μελέτη τοῦ Freud ἀπό τό 1911, ἕντεκα χρόνια μετά τήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, μέ τόν τίτλο *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch Beschriebenen Fall von Paranoia* [*Ψυχαναλυτικές παρατηρήσεις ἐπάνω σέ μία αὐτοβιογραφικά καταγραμμένη περίπτωση παράνοιας*] καί ἀναφέρεται στό παρανοϊκό παραλήρημα τοῦ αὐστριακοῦ πολιτικοῦ Daniel Paul Schreber, ὅπως ὁ ἴδιος τό παρουσιάζει στό βιβλίο του *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* [*Ἀπομνημονεύματα ἑνός ψυχασθενοῦς*]. Ὁ Freud παραθέτει ἀπό τό βιβλίο τήν γνωμάτευση ἑνός ψυχιάτρου γιά τόν Schreber καί σημειώνει: «Τό ἐνδιαφέρον τοῦ κλινικοῦ ψυχιάτρου γιά τέτοια παραληρήματα ἐξαντλεῖται κατά κανόνα ὅταν αὐτός διαπιστώσει τήν παρουσία τοῦ παραληρήματος κι ἐκτιμήσει τήν ἐπίδρασή του ἐπάνω στήν ζωή τοῦ ἀσθενοῦς. *Ὁ θαυμασμός δέν εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του.*» (ὑπογρ. ἐγώ)

Ἡ τελευταία φράση ἠχεῖ περίεργα. Μοιάζει νά μήν προκύπτει ἀπό τά προηγούμενα, νά μήν ἀποτελεῖ λογικό τους ἐπακόλουθο, ὅπως μᾶς ἔχει συνηθίσει ὁ Freud μέ τήν συγκροτημένη ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων του. Ὅμως ἡ φράση δέν συνιστᾶ οὔτε καί ἀνακολουθία μέ τήν ἔννοια ἑνός λογικοῦ ἅλματος ἤ ἔστω καί ἐκφραστικῆς ἀδυναμίας. Εἶναι σάν νά ἔρχεται ἀπό ἀλλοῦ.

Ὅμως τά λόγια τοῦ Freud πού ἀκολουθοῦν διαψεύδουν ὁλότελα τήν αἴσθηση πού ἡ φράση του προκάλεσε: «Ὁ ψυχαναλυτής ἀπό τίς γνώσεις του γιά τίς ψυχονευρώσεις εἰκάζει ὅτι ἀκόμη καί σκέψεις τόσο παράξενες, πού τόσο πολύ ἀποκλίνουν ἀπό τόν συνηθισμένο τρόπο τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, προέρχονται ἀπό τίς πιό κοινές καί κατανοητές διεγέρσεις τῆς ψυχικῆς ζωῆς καί θέλει νά γνωρίσει τά κίνητρα, καθώς καί τούς δρόμους αὐτῆς τῆς μεταβολῆς.»

Ὁ ψυχαναλυτής δέν σταματᾶ λοιπόν ἐμπρός σέ «σκέψεις τόσο

παράξενες». Ὁ «θαυμασμός» του ἐμπρός στό ἀνεξήγητο τοῦ παραληρήματος δέν τόν παραλύει, ἀλλά ἀντίθετα τόν παρακινεῖ νά ἀντιμετωπίσει τήν πρόκληση. Τό αἴνιγμα τῆς φράσης, ὅτι γιά τόν «κλινικό ψυχίατρο» «ὁ θαυμασμός δέν εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του», μοιάζει ἔτσι νά βρίσκει τήν λύση του: σέ ἀντίθεση μέ τόν ψυχίατρο, ὁ «θαυμασμός» εἶναι γιά τόν ψυχαναλυτή «ἀρχή», ἔναυσμα γιά τήν προσπάθεια νά ἑρμηνευτεῖ τό παραλήρημα, δηλαδή νά παρασταθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν «πιό κοινῶν καί κατανοητῶν διεγέρσεων τῆς ψυχικῆς ζωῆς». (Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Freud ἀδικεῖ τόν «κλινικό ψυχίατρο». Διότι ἐάν ἡ ψυχανάλυση «εἰκάζει» ὅτι ἐξηγεῖ τό παραλήρημα τοῦ παρανοϊκοῦ μέσω τῶν «διεγέρσεων τῆς ψυχικῆς ζωῆς», ἔτσι καί ἡ ψυχιατρική τό ἐξηγεῖ ἐπίσης, π.χ. μέ τήν ὑπόθεση γενετικῶν καί νευροχημικῶν διαταραχῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς λειτουργίας. Τό παραλήρημα ἐντάσσεται μέν κάθε φορά σέ διαφορετικό μοντέλο, ὅμως ἡ μέθοδος, τό *ὅτι* τό παραλήρημα ἐντάσσεται σέ ἕνα μοντέλο, ἀνάγεται σέ ἕνα αἴτιο καί ἐννοεῖται ὡς λειτουργία του, εἶναι ἡ ἴδια. Ὡς πρός *αὐτό* τό σημεῖο ψυχανάλυση, μέ τό συνηθισμένο της νόημα, καί ψυχιατρική συμπίπτουν.)

Ἡ φράση «Ὁ θαυμασμός δέν εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του» βρῆκε λοιπόν τήν ἐξήγησή της. Καί ὅμως κάτι μᾶς κρατᾶ ἀνήσυχους. Μιά αἴσθηση ὑπάρχει, καί ἐπιμένει, πώς ἐκείνη ἡ ἰδιάζουσα λάμψη πού περιβάλλει τήν φράση δέν βρῆκε τήν ἀνάλογη ἀνταπόκριση, ἀντιθέτως μάλιστα, πώς ἀγνοήθηκε, πώς ὁ Freud δέν ἄκουσε τήν φράση του.

Ἐδῶ ἐγείρεται μία μεθοδολογική ἔνσταση. Θέλω νά ἀμφισβητήσω τόν Freud ὡς πρός τά ἴδια του τά λόγια; Διατείνομαι πώς ἔχω τό δικαίωμα νά ἀκούσω τήν φράση του διαφορετικά ἀπό ἐκεῖνον, τόν συγγραφέα της; Στήν ἔνσταση αὐτή ἐγώ θά ἀντιτάξω μιά παρατήρηση: Τό πιό πρωτοποριακό τῆς ἀληθινά πρωτοποριακῆς νόησης βρίσκεται πολλές φορές κρυμμένο μέσα σέ μία γλώσσα ἐκ πρώτης ὄψεως ὁλότελα παραδοσιακή. Αὐτό συμβαίνει π.χ. μέ ἕναν ἀπό τούς πρώτους νοητές, τόν Παρμενίδη, ὅταν αὐτός στό "προοίμιό" του φέρνει εἰκόνες τίς ὁποῖες γνωρίζουμε σχεδόν αὐτούσιες ἀπό τόν παλαιότερό του Ἡσίοδο. Αὐτό συμ-

βαίνει μέ ἕναν ἄλλον, νεότερο, τόν Descartes, ὁ ὁποῖος δέν μοιάζει νά κάνει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά ἀποδεικνύει γιά μιά ἀκόμα φορά τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ — τόν ὁποῖον ἐκθρονίζει. Αὐτό συμβαίνει μέ ἕναν ἀπό τούς τελευταίους νοητές, τόν Martin Heidegger, ὅταν τοῦτος ἀναζητᾶ τό «νόημα τοῦ Εἶναι», μίας κεντρικῆς λέξης τῆς μεταφυσικῆς, τήν ὁποία ἀκριβῶς ὑπερβαίνει.

Ὅταν λοιπόν ἐπιζητῶ νά περισώσω τήν λάμψη πού βλέπω στήν φράση τοῦ Freud, δέν ἰσχυρίζομαι πώς ξέρω καλύτερα τί αὐτός ἤθελε νά πεῖ, ἀλλά ἰσχυρίζομαι ὅτι στήν προκειμένη φράση ὑπάρχει τό παράδοξο πού ἀναφέρθηκε, νά μήν εἶναι κανείς πάντοτε ἀπόλυτος κύριος τῶν λόγων του, ὄχι ἀπό δική του ἀνεπάρκεια, ἀλλά ἀπό ὑπερ-ἐπάρκεια, ὅπου τά λόγια του μιλοῦν πλέον σάν ἀπό μόνα τους, δέν ὑπόκεινται τελείως στίς προθέσεις τοῦ ὁμιλοῦντος, καί *αὐτό*, τό δικό τους μίλημα, ὄχι τό μίλημα τοῦ ὁμιλοῦντος, εἶναι τό πρωτογενές τό ὁποῖο μᾶς ξεπερνᾶ, καί ἀκριβῶς γι' αὐτό μᾶς ἀλλάζει καί μᾶς κάνει νά βλέπουμε τόν κόσμο σάν νά τόν βλέπαμε γιά πρώτη φορά. Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι ἐξ ἐπαγγέλματος ἕνας στόν ὁποῖον ὁ λόγος τοῦ ἀναλυομένου μιλᾶ, μέ τόν τρόπο πού ἀναφέρθηκε, διστήμαντα: ἡ γλώσσα τοῦ «προβλήματος» εἶναι *καί* ἡ γλώσσα τῆς λύσης του, ἡ γλώσσα τοῦ κρατοῦντος καί ἡ γλώσσα τοῦ ἐπερχομένου εἶναι ἡ ἴδια!

Ἡ φράση τοῦ Freud, ἐάν τήν ἀντιστρέψουμε, λέει κάτι γιά τό ἰδιάζον τοῦ ψυχαναλυτῆ: *Ὁ θαυμασμός εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του.* Προσπαθοῦμε νά ἀκούσουμε τήν φράση, αὐτήν τήν φορά προσέχοντας νά μήν τραυματίσουμε τό ἀλλότριό της. Προσέχουμε νά μήν τήν θέσουμε σέ κάποιο πλαίσιο, οὔτε κάν σέ ἐκεῖνο μέσα ἀπό τό ὁποῖο ὁ Freud γράφει τό κείμενό του. Τώρα ἀναζητοῦμε τό νόημα τῆς φράσης στήν ἴδια τήν κατάσταση τῆς ψυχαναλυτικῆς συνάντησης. Καί, *συγχρόνως*, καθώς διαισθανόμαστε πώς ἡ φράση λέει κάτι πηγαῖο, ἀναζητοῦμε τό νόημα τῆς ψυχανάλυσης στά λόγια τῆς ἴδιας τῆς φράσης. Ἡ μέθοδος αὐτή θυμίζει φαῦλο κύκλο: ἀναζητοῦμε τό νόημα τῆς φράσης στήν ψυχαναλυτική συνάντηση, καί τό ἴδιο τό νόημα τῆς ψυχανάλυσης τό ἀναζητοῦμε στά λόγια τῆς φράσης! Ὅμως ὁ «φαῦλος

κύκλος» ἰσχύει στόν χῶρο τῆς λογικῆς, καί ἐδῶ δέν θέλουμε νά ἀποδείξουμε τίποτε. Ἡ λογική δέν τίθεται ὡς ὕψιστο κριτήριο, δέν τίθεται κανένα κριτήριο, ἀλλά ἀναζητεῖται ἡ ἐμπείρωση τῶν πραγμάτων ὅπως αὐτά δείχνονται ἀφ' ἑαυτῶν. Γιά τοῦτο τό μέλημα ὁ δρόμος μας ἀναπόφευκτα καί ἀναγκαστικά περνᾶ μέσα ἀπό αὐτόν τόν κύκλο καί, ὅπως σέ παρόμοιες περιπτώσεις καταδείχθηκε ἀπό τόν Heidegger, ἡ μόνη δυνατότητα εἶναι ὄχι νά τόν ἀποφύγουμε, ἀλλά ἀκριβῶς νά ἀφεθοῦμε στήν δίνη του.

Γιά τόν ψυχαναλυτή ὁ θαυμασμός εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του. Τί τόπο ἔχει στόν ψυχαναλυτή ὁ θαυμασμός; Ποιό εἶναι ἐκεῖνο τό στοιχεῖο τῆς ψυχανάλυσης τό ὁποῖο θά μποροῦσε νά χαρακτηριστεῖ θαῦμα; Τό ἔδαφος γίνεται ὀλισθηρό. Θαυμασμός, θαῦμα, εἶναι λέξεις ἐπικίνδυνες, καί μάλιστα μέ διπλή ἔννοια: Ὁ ἕνας κίνδυνος εἶναι νά προδοθοῦν ὡς πρός τό καθαρό τους νόημα καί νά χαθοῦν πίσω ἀπό πρόσφορες ἐκλογικεύσεις. Ὁ ἄλλος κίνδυνος εἶναι νά ἐξευτελιστοῦν παρασέρνοντας σέ βερμπαλιστικές «ἀπογειώσεις». Ὅμως ἀκόμη μεγαλύτερος εἶναι ὁ κίνδυνος νά μείνουμε ἔξω ἀπό τόν κύκλο πού ἀναφέρθηκε καί νά ἐκλάβουμε τό θαῦμα καί τόν θαυμασμό σύμφωνα μέ κάποια τρέχουσα σημασία, ὅπου «θαῦμα» σημαίνει π.χ. κάτι ἐντυπωσιακό, κάτι εὐχάριστο καί ἀπρόσμενο κλπ. Ὁ λόγος γιά «κύκλο» ἐννοεῖ ἀκριβῶς ὅτι στόν χῶρο τῆς καθαρῆς, πρωτογενοῦς ἐμπείρωσης ἑνός θέματος τίποτε δέν ἐκλαμβάνεται ὡς δεδομένο, ἀλλά *ὅλα παίζονται* καί ἀποφασίζονται ἀπό τήν ἀρχή: μέσα σ' αὐτήν ἐδῶ τήν κατάσταση, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπό τό καθαρό ἄκουσμα τῆς φράσης τοῦ Freud, διαμορφώνεται πρωταρχικά τό τί θά πεῖ «θαῦμα», τό τί θά πεῖ «κατανόηση», τό τί θά πεῖ «ψυχανάλυση».

Ἔχοντας αὐτά ὑπόψη ἄς γυρίσουμε στό θέμα μας καί ἄς ἀναζητήσουμε στήν ψυχανάλυση ἐκεῖνο τό θαῦμα τό ὁποῖο ὑποδηλώνεται μέ τήν φράση τοῦ Freud. Λέω λοιπόν ὅτι καταρχήν ὄχι κάποιο στοιχεῖο τῆς ψυχανάλυσης, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἕνα θαῦμα. Γιά νά γίνει αὐτό κατανοητό θά πρέπει νά τονίσω ὅτι ἡ ψυχανάλυση διαφέρει ριζικά ἀπό ὁποιαδήποτε «θεραπεία». Κάθε θεραπεία, μέ τήν συνηθισμένη της

ἔννοια, συνιστᾶ μιά ὑπολογισμένη παρέμβαση τοῦ γιατροῦ ἡ ὁποία εἶναι ἀπόρροια τῆς «διάγνωσης» καί ἐπιδιώκει ἕνα συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα. Ὅμως ἡ ψυχανάλυση δέν διέπεται ἀπό καμιά σκοπιμότητα. Ὅποια καί νά εἶναι τά «συμπτώματα», ὅποια καί νά εἶναι ἡ «διάγνωση», ὁ ψυχαναλυτής, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀποφασίσει τήν ψυχανάλυση, δέν θά ἐνδιαφερθεῖ εἰδικά γιά τό «πρόβλημα» ἀλλά θά κλείσει τό ἴδιο πάντοτε «συμβόλαιο» μέ τόν ἀναλυόμενο, θά θέσει τόν ἴδιο πάντοτε «βασικό κανόνα». Καί ἡ ἐπιτυχία τῆς ψυχανάλυσης δέν ὀφείλεται οὔτε στόν ἰδιαίτερο ζῆλο τοῦ ψυχαναλυτῆ οὔτε στήν καλή συνεργασία τοῦ ἀναλυομένου. Ἀντιθέτως, ἤδη στόν Freud ὁ «θεραπευτικός ζῆλος» τοῦ ψυχαναλυτῆ ἀναγνωρίζεται ὡς ἐμπόδιο γιά τήν ἐλεύθερη πορεία τῆς ψυχανάλυσης, ὅπως ἐμπόδιο μπορεῖ νά εἶναι καί ἡ τυφλή συμμόρφωση τοῦ ἀναλυομένου στούς κανόνες της. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι πορεία στό σκοτάδι. Ἡ ἐπιτυχία της, ἕνα θαῦμα.

Εἶναι θαῦμα τό ὅτι κάποτε, ἀπρόσμενα, ἐάν καί ὄχι ἀπροετοίμαστα, συμβαίνει ἕνα ξύπνημα καί ὅλα εἶναι πλέον διαφορετικά, καί ὁ ἀνεσταλμένος τολμᾶ, ὁ ἀγχώδης συγκροτεῖται, ὁ καταθλιπτικός χαλαρώνει, ὁ ἀποξενωμένος παλιννοστεῖ. Καί ὅλα αὐτά δέν συμβαίνουν ὡς ἀλλαγές «συμπεριφορᾶς», ἀλλά ὡς ἀλλαγή τοῦ ἴδιου τοῦ «συμπεριφερομένου», ὡς παραίτησή του ἀπό τήν ἴδια του τήν μέχρι τώρα ταυτότητα. Ὅμως δέν πρόκειται γιά μεμονωμένα συμβάντα στήν διάρκεια τῆς ψυχανάλυσης. Ὅλη ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ψυχανάλυσης εἶναι ἰδιάζουσα — ὁ κόσμος ἀρχίζει νά χάνει τήν καθορισμένη, παγιωμένη καί ἀκινητοποιημένη μορφή του, μιά ἀέναη κυοφορία κυκλοφορεῖ στόν ἀέρα, τά πράγματα ἀνασαλεύουν, χάνονται καί ξαναγεννιοῦνται, καί ὅλα αὐτά τόσο φυσικά καί σχεδόν ἀδιόρατα, πού πολλές φορές μοιάζει νά μήν ἔχει συμβεῖ ἀπολύτως τίποτε, καί ὅμως ὅλα εἶναι διαφορετικά.

Τό θαῦμα στήν ψυχανάλυση συνίσταται στό ξεπέρασμα μιᾶς περιορισμένης καί ἀνελεύθερης μορφῆς ὕπαρξης. Στήν ἀναστολή, στό ἄγχος, στήν κατάθλιψη, στήν ἀποξένωση ὑπάρχει ἡ καθήλωση σέ ἕναν μόνο τρόπο σχέσης μέ πράγματα καί μέ

ἀνθρώπους. Τώρα, στήν ἐπιτυχημένη ψυχανάλυση, ἐκεῖνο πού πρῶτα φαίνονταν μακρινό, ἀπρόσιτο, ἀδιανόητο, ἀκατόρθωτο, φανερώνεται καί ἀποκτᾶ ἐπίσης μιά θέση στόν κόσμο. Τό θαῦμα δείχνεται ὡς τό συμβάν κατά τό ὁποῖο ὁ περιορισμός λύνεται, ὁ χωρισμός καταργεῖται καί ὁ κόσμος γίνεται *ἕνας* κόσμος, κοινός. Τό θαῦμα εἶναι ἕνα ὄνομα γιά τήν ἐμφάνιση τοῦ κοινοῦ κόσμου, ὁ θαυμασμός ἕνα ὄνομα γιά τήν ἀλληλέχεια μέ τόν κοινό κόσμο.

Ὁ «κοινός κόσμος» δέν σημαίνει βέβαια κάποια «κοινότητα» περιχαρακωμένη στόν ἑαυτό της, διότι κάθε τέτοια περιχαράκωση καί ἀνάδειξη π.χ. τῆς «διαπροσωπικῆς σχέσης», τῆς «οἰκογένειας», τῆς «ὁμάδας» κλπ. σέ ὑποκείμενο φέρνει μαζί της καί έναν καινούργιο περιορισμό. Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει στό κοινό τοῦ κόσμου διότι μοιράζεται τά πάντα μέ τούς πάντες ἐλεύθερα, ὄχι μέ τήν ἔννοια τῆς «μοιρασιᾶς», ἀλλά μοιραζόμενος προπάντων τήν ἴδια του τήν ὑπόσταση, ὅπου σ' αὐτό τό μοίρασμα δέν χάνει κάτι, οὔτε ἀποκτᾶ κάτι, ἀλλά ἀντιθέτως ὑπάρχει στόν κοινό κόσμο, τόν ὁποῖον μοιράζεται *μέ* τά πάντα καί *μέ* τούς πάντες. Ὁ τόνος βρίσκεται στό «μέ». Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ δέν πρόκειται οὔτε γιά σαμαριτισμό οὔτε γιά κάποια θεωρία κατανομῆς ἀγαθῶν. Τό «μέ» μιλᾶ ἐδῶ μέσα ἀπό μιά ἄλλη διάσταση, ὄχι ἀπό τήν συνηθισμένη τοῦ «μαζί» καί τοῦ «χωρίς», ὅπου «μαζί» καί «χωρίς» μποροῦν νά εἶναι οἱ ἄνθρωποι μόνο ὡς πρός *κάτι*, ὡς πρός κάποια ἀναφορά σέ κάποιο πράγμα. Τό «μέ» τοῦ κοινοῦ κόσμου δέν ἀναφέρεται σέ μία συσχέτιση μεταξύ δύο πραγμάτων, ἀλλά χαρακτηρίζει ἐκεῖνο τό στοιχεῖο, μέσα ἀπό τό ὁποῖο διαμείβεται *τόσο* ἕνα «μαζί» *ὅσο* καί ἕνα «χωρίς», ὅπου, κατά έναν λόγο τοῦ Ἡρακλείτου, τό «συμφερόμενον» εἶναι «διαφερόμενον», τό «διαφερόμενον» εἶναι «συμφερόμενον». Αὐτός ὁ κοινός κόσμος, ὅταν φανερώνεται, γίνεται πάντοτε ἐμπειρατός ὡς θαῦμα.

Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δέν προσκολλᾶται σέ μία «ταυτότητα» καί σέ ἕναν «χαρακτήρα», σέ «πεποιθήσεις», σέ «ἀρχές» καί «ἀξίες». Τά προβλήματα τῶν ἀνθρώπων γίνονται «προβλήματα», «συμπτώματα» καί αὐτοί οἱ ἴδιοι «προβληματικοί» καί «ψυχικοί ἀσθενεῖς» ὅταν ἔχουν προσκολληθεῖ σέ ἕναν τρόπο ζωῆς καί

ἔχουν ἀκινητοποιηθεῖ μέσα του, ὅταν πλέον σκέφτονται καί ζοῦν σέ μεγάλον βαθμό μονοδιάστατα. Τά «προβλήματα» λύνονται ἀληθινά μόνο ὅταν ὁ ἀναλυόμενος εἶναι, ὄχι μόνο μέ τήν θέλησή του, πρόθυμος νά παραιτηθεῖ, μέ αὐτο-απάρνηση, ἀπό τήν «ταυτότητα» πού τά γέννησε — ὄχι γιά χάρη μιᾶς ἄλλης, ἀλλά νά παραιτηθεῖ ἀπό αὐτό καθ' ἑαυτό τό κράτημα σέ μία ταυτότητα. Τοῦτο πάλι μπορεῖ νά συμβεῖ μόνο μέ τήν εἰδήμονα «κατανόηση» τοῦ ψυχαναλυτῆ — ἐρχόμαστε στήν «κατανόηση», στήν δεύτερη βασική λέξη τῆς φράσης τοῦ Freud, ὅπου γιά τόν ψυχαναλυτή ὁ θαυμασμός εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του. *Ποιός εἶναι ὁ ψυχαναλυτής*;

῾Ο ψυχαναλυτής συμμερίζεται τόν ἀναλυόμενο. Αὐτό τό συμμέρισμα ἀναφέρεται στήν τρέχουσα ψυχαναλυτική ὁρολογία ὡς «empathy», πού εἶναι ἐλληνίζουσα μετάφραση τῆς γερμανικῆς «Einfühlung», τήν ὁποία πάλι ὁ Παπανοῦτσος μετέφρασε ὡς «ἐνσυναίσθηση». ῾Η «empathy» – «Einfühlung» – «ἐνσυναίσθηση» θεωρεῖται, ὅπως γράφει ἕνα γνωστό ψυχαναλυτικό διδακτικό βιβλίο, «τρόπος κατανόησης ἑνός ἄλλου ἀνθρωπίνου ὄντος μέσω μίας προσωρινῆς καί μερικῆς ταύτισης».[1] Δηλαδή ὁ ψυχαναλυτής «μπαίνει μέσα» στόν ἀναλυόμενο, «τόν νιώθει». ῾Η λανθάνουσα προϋπόθεση αὐτῆς τῆς ἄποψης γιά τό πῶς ὁ ψυχαναλυτής μπορεῖ νά «ἐπικοινωνεῖ» μέ τόν ἀναλυόμενο εἶναι ἡ κυρίαρχη ἀντίληψη ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά δύο ὑποκείμενα, τό καθένα μέ τήν δική του «ταυτότητα» καί διαφορετικό ἀπό τό ἄλλο. ῾Η «ἐνσυναίσθηση» ἐννοεῖται τότε ὡς ἡ γεφύρωση τοῦ χάσματος πού τά χωρίζει. Ὅμως αὐτή ἡ «ἐνσυναίσθηση» ἔρχεται πάντοτε δεύτερη, καθώς τό χάσμα μεταξύ τῶν δύο ὑποκειμένων εἶναι ἤδη ἐκεῖ, καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀνεπαρκής, «προσωρινή καί μερική». Ἐάν τώρα τό βλέμμα ἀνοίξει γιά τόν ἕνα, κοινό κόσμο, τότε τό χάσμα δέν ὑφίσταται πλέον, καθώς ἡ νόηση ἡ ὁποία ἐννοεῖ σέ ὅρους ὑποκειμένων ἔχει ἐκλείψει. Τότε ἡ ἐν-συναίσθηση εἶναι περιττή, διότι κάθε αἴσθηση εἶναι πλέον

[1] R. Greenson, *The Technique and Practice of Psychoanalysis*, New York 1972, σ. 382.

ἀφ' ἑαυτῆς συν-αίσθηση. Συναισθανόμαστε καί συμμεριζόμαστε τούς πάντες καί τά πάντα, τόν κλέφτη καί τόν ἀστυνόμο, τόν ἀφέντη καί τόν δοῦλο, τόν εὐτυχή καί τόν δυστυχή. Κάτω ἀπό τόν ἥλιο δέν ὑπάρχει τίποτε τό καινούργιο. Ὅλα εἶναι κατά ἕναν πρωτογενή τρόπο καί, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν «πραγματική» μας κατάσταση, οἰκεῖα. Βέβαια «οἰκεῖα» δέν σημαίνει πλέον «δικά». Μέ τήν ἔκλειψη τῆς ὑποκειμενικῆς νόησης ἐκλείπει καί ἡ ἀντίθεση οἰκείου καί ξένου. Τά πάντα εἶναι οἰκεῖα στό ξένο τους, καί τά πάντα εἶναι ξένα στό οἰκεῖο τους.

Ὅμως συνήθως κλίνουμε πρός τήν μία πλευρά, ἐπιλέγουμε, ἀμυνόμαστε, προσκολλούμαστε, καταπολεμοῦμε. Μά εἰδικά ὁ ψυχαναλυτής πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά συμμερίζεται ἐλεύθερα, νά ἀφήνεται σέ μία τελείως ἀνιδιοτελή συμπάθεια, σέ μία συμ-πάθεια πρός τόν ἀναλυόμενο. Ὁ ψυχαναλυτής συμπάσχει, καί τοῦτο θά πεῖ: συμμερίζεται τό κάθε πρόβλημα, τό ἀφήνει νά εἶναι καί δικό του καί ἐμπειρᾶται, πρῶτος αὐτός, ὡς πρός τόν ἑαυτό του, τήν λύση, ἡ ὁποία ἔτσι γιά τόν ἀναλυόμενο γίνεται ἐπερχόμενη. Ὁ ψυχαναλυτής, ὅπως λέει μία παλιά ἰαπωνική ρήση, «πέφτει στόν λασποπόταμο τοῦ κόσμου γιά χάρη αὐτῶν πού πνίγονται μέσα του».

Ὁ ψυχαναλυτής μπορεῖ νά ἐπαρκέσει στήν ἀποστολή του μόνο στό σημεῖο πού ὁ ἴδιος ἔχει καταστεῖ, μέ τήν «ἐκπαιδευτική» του ψυχανάλυση καί τό χάρισμά του, ἐλεύθερος ἀπό δικούς του περιορισμούς. Αὐτό δέν πρέπει νά ἐννοηθεῖ κατά τό καζαντζακικό «δέν ἐλπίζω τίποτα, δέν φοβᾶμαι τίποτα, εἶμαι ἐλεύθερος» τό ὁποῖο, εἰρήσθω ἐν παρόδω, δέν εἶναι τοῦ Καζαντζάκη ἀλλά τοῦ Nietzsche. Ὁ ψυχαναλυτής δέν εἶναι ὑπεράνω ἐλπίδας καί φόβου. Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι ἀποφασισμένος καί ἱκανός νά λύνεται ἀπό τήν προσκόλληση σέ κάθε ἐλπίδα καί σέ κάθε φόβο, καί προπάντων νά λύνεται ἀπό κάθε ταυτότητα μέ τήν ὁποία τέτοια ἐλπίδα καί τέτοιος φόβος συνυφαίνεται. Ἕνας ψυχαναλυτής πού βρίσκεται μακριά ἀπό αὐτήν τήν στάση δέν θά ἐπιτύχει στήν ἀποστολή του, καί δέν θά τόν σώσει καμιά «τεχνική», καμιά βιβλιογραφική ἐνημέρωση καί κανένα συνέδριο.

Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι λοιπόν, γιά νά χρησιμοποιήσω μιά

λέξη τοῦ Παρμενίδη, *πρόφρων*, αὐτός πού πρῶτος, γιά τόν ἑαυτό του, κάνει τόν δρόμο τόν ὁποῖο κατόπιν θά περάσει ὁ ἀναλυόμενος. Ἡ «κατανόησή» του ἔγκειται πρώτιστα στό δικό του, τό πρίν ἀκόμη γίνει λόγος, δηλαδή προ-φητικό ξεπέρασμα τοῦ προβλήματος. Ὁ ἀναλυόμενος λέει αὐτό πού ὁ ψυχαναλυτής προ-φητεύει. Ἡ «κατανόησή» του ἔγκειται ἔτσι στό ξεπέρασμα τοῦ ἑκάστοτε περιορισμοῦ καί στήν ἄρρητη πάντα εἰσδοχή του, πρώτου αὐτοῦ, στό γιά τόν ἀναλυόμενο ἐπερχόμενο καταρχήν θαῦμα τοῦ κοινοῦ κόσμου. Ὁ θαυμασμός τοῦ ψυχαναλυτῆ εἶναι ἀρχή τῆς κατανόησής του. Τώρα «ἀρχή» δέν σημαίνει «έναυσμα», «κίνητρο» καί «ξεκίνημα», ἀλλά αὐτό τό ὁποῖο ὑπ-άρχει τῆς κατανόησης τοῦ ψυχαναλυτῆ ὡς πρωτάρχον στοιχεῖο της, δηλαδή ὡς τό πάντοτε δυνατό καί παντοῦ ὑπολανθάνον θαῦμα. Ὅταν τοῦτο συμβεῖ στόν ψυχαναλυτή, τότε αὐτός εἶναι σέ θέση νά περιμένει, νά σωπαίνει καί νά μιλᾶ μέ τήν σιγουριά ὑπνοβάτη. Αὐτήν τήν στάση εἶναι πού ὁ Freud ὀνόμασε «ἐλεύθερα μετέωρη προσοχή» — πάντα χωρίς νά γνωρίζει ὅλα ὅσα μ' αὐτά τά λόγια ἔρχονται σέ γλώσσα.

ΤΟ ΤΥΠΙΚΟ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ δέν γίνεται όπουδήποτε καί μέ όποιονδήποτε τρόπο. Σάν τίς παλιές τελετουργίες, έχει ένα μονότονο τυπικό: οί αύστηρά τηρούμενες ώρες τών συναντήσεων καί ή διάρκειά τους, ή μόνιμη θέση τοῦ άναλυομένου, πού πλαγιάζει ὕπτια σέ ένα κρεβάτι, καί τοῦ ψυχαναλυτῆ, πού βρίσκεται άθέατος πίσω του, ή άπόλυτη έγκράτεια τῆς ψυχαναλυτικῆς σχέσης, ή άμοιβή τοῦ ψυχαναλυτῆ καί, τέλος, ό «βασικός κανόνας» τῆς ψυχανάλυσης.

Συνήθως άντιμετωπίζουμε τό «τυπικό» ώς τό δευτερεῦον. Σημασία δέν έχουν οί τύποι, λέμε, άλλά ή «ούσία». Τό τυπικό εἶναι λοιπόν, πιστεύουμε, άφ' έαυτοῦ άνούσιο. Τουλάχιστον όσον άφορᾶ τήν ψυχανάλυση τά πράγματα δέν εἶναι έτσι. Τό τυπικό τῆς ψυχανάλυσης πρέπει νά τό έννοήσουμε ώς τό ίδιάζον της, μέ τόν ίδιο τρόπο πού τό ίδιάζον ένός τόπου ύπάρχει στό «κλίμα» του. Καί τό κλίμα δέν εἶναι άπλῶς ένας «παράγοντας» τόν όποῖον θά λάβουμε ύπόψη μας γιά τήν έπιλογή π.χ. τοῦ τόπου διακοπῶν μας. Τό κλίμα τοῦ τόπου άσκεῖ μιά άργή, άλλά καταλυτική έπίδραση έπάνω στούς άνθρώπους πού τόν κατοικοῦν, καί τούς άλλάζει ριζικά, χωρίς αύτοί νά τό καταλαβαίνουν. Έτσι πρέπει νά έννοηθεῖ καί τό τυπικό τῆς ψυχανάλυσης, ώς τό κλίμα της τό όποῖο άφ' έαυτοῦ άσκεῖ τήν «θεραπευτική» του έπίδραση, σταθερά καί σίγουρα — στό σημεῖο βέβαια πού ό ίδιος ό ψυχαναλυτής εἶναι έγκλιματισμένος σ' αύτό. Γι' αύτό, πρίν άπό κάθε άλλο, χρειάζεται νά άκούσουμε τό ψυχαναλυτικό τυπικό, πῶς μιλᾶ σ' αύτούς πού ένέχονται στήν ύπόθεση τῆς ψυχανάλυσης.

Ὁ βασικός κανόνας τῆς ψυχανάλυσης

Ο ΒΑΣΙΚΟΣ κανόνας τῆς ψυχανάλυσης συνίσταται στήν ἀπόλυτη εἰλικρίνεια τοῦ ἀναλυομένου ἀπέναντι στόν ψυχαναλυτή του. Ὁ Freud τήν διευκρινίζει ὡς ἐξῆς:

41

«Τόν δεσμεύουμε νά ἀκολουθεῖ τόν *βασικό κανόνα* τῆς ψυχανάλυσης, ὁ ὁποῖος ἀπό ἐδῶ καί στό ἑξῆς πρέπει νά κυριαρχεῖ στήν συμπεριφορά του ἀπέναντί μας. Δέν πρέπει νά μᾶς ἀνακοινώνει μόνο αὐτά πού λέει σκόπιμα καί πρόθυμα [...], ἀλλά καί ὅ,τι ἄλλο τοῦ παρέχει ἡ αὐτοπαρατήρησή του, ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, ἀκόμη καί ἄν τοῦ εἶναι *δυσάρεστο* νά τό πεῖ, ἀκόμη καί ἄν τοῦ φαίνεται *ἀσήμαντο* ἤ ἀκόμη καί *ἀνόητο*. Ἐφόσον μ' αὐτή τήν ὁδηγία μπορέσει καί ἀποκλείσει τήν αὐτολογοκρισία του, μᾶς παρέχει [...] σκέψεις, ἰδέες, μνῆμες [...].»[1]

Ἐδῶ δέν χρειάζεται νά γίνει διεξοδική συζήτηση τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Freud. Συγκρατῶ καταρχήν τό κύριο στοιχεῖο τοῦ βασικοῦ κανόνα: Ὁ ἀναλυόμενος λέει «ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ», χωρίς «αὐτολογοκρισία», δηλαδή χωρίς κάποια δική του παρέμβαση πού θά ἀλλοίωνε, θά παραμόρφωνε ἤ καί θά συγκάλυπτε ἀκόμη αὐτό πού «ἔρχεται». Διαφαίνεται μιά ἀπροσδόκητη συγγένεια τοῦ βασικοῦ κανόνα τῆς ψυχανάλυσης μέ τό βασικό αἴτημα τῆς φαινομενολογίας «Στά πράγματα καθ' ἑαυτά!», τό ὁποῖο μιλᾶ ἀκριβῶς γιά τήν ἀνάγκη ἡ «αὐτολογοκρισία» τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ἡ ὁποία προκαταλαμβάνει τά πάντα, νά ἀναγνωριστεῖ, νά παραμεριστεῖ καί νά δώσει τήν θέση της σέ ἕνα ἀβίαστο καί ἁπλό «ἀποφαίνεσθαι τά φαινόμενα: αὐτό πού δείχνεται, ἔτσι ὅπως δείχνεται ἀφ' ἑαυτοῦ, νά ἀφεθεῖ νά γίνει ὁρατό ἀφ' ἑαυτοῦ».[2] Καί τούτη ἡ συμπαράθεση δέν ἐπιδιώκει νά «ταιριάξει» τήν ψυχανάλυση μέ τήν φαινομενολογία, σάν νά ἐπρόκειτο γιά δύο διαφορετικές περιοχές τίς ὁποῖες προσπαθῶ ἐκ τῶν ὑστέρων νά συσχετίσω. Τό ὅτι ὁ βασικός κανόνας τῆς ψυχανάλυσης καί τό βασικό αἴτημα τῆς φαινομενολογίας κάνουν λόγο γιά τό αὐτό, ἀποτελεῖ σημάδι πώς ἡ ψυχανάλυση κατά ἕναν τρόπο *εἶναι* φαινομενολογία. Ἡ *Ἐπανεισαγωγή στήν ψυχανάλυση* ἀκολουθεῖ τόν δρόμο πού διανοίγεται ὅταν αὐτό τό σημάδι ἀρχίσει νά μιλᾶ.

Σύμφωνα μέ τόν βασικό κανόνα ὁ ἀναλυόμενος εἶναι ἐλεύθε-

[1] S. Freud, *Abriss der Psychoanalyse*, GW, τ. XVII, σ. 99.

[2] M. Heidegger, *Sein und Zeit*, GA, τ. 2, σ. 46.

ρος νά λέει ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του. Ἐάν ἀκουστεῖ *ἔτσι*, καί ὄχι ὡς ἐντολή, ὡς ὁδηγία ἤ ὡς παρότρυνση, τότε ὁ βασικός κανόνας ἁπλῶς ὀνομάζει τήν βασική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά πράγματα, ὅτι τά πράγματα μᾶς δίνονται καί μᾶς μιλοῦν ἀφ᾽ ἑαυτῶν, καί ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου οὐσιώνεται σ᾽ *αὐτό* τό δόσιμο καί σ᾽ *αὐτό* τό μίλημα, χωρίς νά χρειάζεται καμιά ἐπιπλέον «παρέμβαση» καί «αὐτολογοκρισία» του. Κάθε παρέμβαση καί κάθε αὐτολογοκρισία σημαίνει διαχωρισμό τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν πρωτογενή του ἐνέχεια στόν κοινό κόσμο, περιορισμό του στόν ἑαυτό του, στό «ἄτομό» του, καί ὡς ἐκ τούτου πλάνη.

Ὅταν λοιπόν ὁ ψυχαναλυτής ἀναφέρει στόν ἀναλυόμενο τόν βασικό κανόνα, πώς εἶναι ἐλεύθερος νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, τοῦ μιλᾶ γιά *αὐτό πού εἶναι*, δηλαδή ἀνοιχτός γιά τό ἑκάστοτε κάλεσμα τῶν πραγμάτων, καί γιά *αὐτό πού δέν εἶναι*, δηλαδή «ἄτομο», «ὑποκείμενο» πού «παρεμβαίνει» καί «λογοκρίνει» ἐκεῖνο πού «ἔρχεται στόν νοῦ». Ὁ ἀναλυόμενος, ἀκολουθώντας τόν βασικό κανόνα, εἶναι καθ᾽ ὁδόν πρός τόν ἐγκλιματισμό του στήν ἴδια του τήν οὐσίωση — ὅσο μακριά τόν φέρει κάθε φορά αὐτός ὁ δρόμος. Ἔτσι τό κάλεσμα τοῦ βασικοῦ κανόνα δέν εἶναι καταρχήν ἐπινόηση τοῦ ψυχαναλυτῆ πρός ἄγραν «ὑλικοῦ» ἀπό «σκέψεις, ἰδέες, μνῆμες» τό ὁποῖο αὐτός κατόπιν θά «ἑρμηνεύσει», ἀλλά κάλεσμα, ἡ προέλευση τοῦ ὁποίου τόν ξεπερνᾶ, διότι ὑπάρχει στό ἴδιο τό μίλημα τῶν πραγμάτων πού φανερώνονται ὅπως καθ᾽ ἑαυτά εἶναι, «ἀφ᾽ ἑαυτῶν», πρίν ἀπό κάθε εἴδους ὑποκειμενική «παρέμβαση» καί «αὐτολογοκρισία» τήν ὁποία ἡ φροϊδική θεωρία, στό σημεῖο πού τήν ἀντιλαμβάνεται, δίκαια ὀνομάζει «ἀντίσταση». *Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἐξοικείωση μέ τόν βασικό κανόνα, μέ ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ.*

Ὅμως ὁ βασικός κανόνας δέν ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τόν ἀναλυόμενο. Αὐτός θά μπορέσει νά ἀνοίξει γιά ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του μόνο στό σημεῖο πού ὁ ἴδιος ὁ ψυχαναλυτής εἶναι ἤδη ἁρμοσμένος σ᾽ αὐτόν τόν κανόνα. Ὅταν ὁ ψυχαναλυτής ἀνακοινώνει στόν ἀναλυόμενο τόν βασικό κανόνα, τότε πρωτίστως τοῦ «λέει» ὅτι αὐτός, ὁ ψυχαναλυτής, εἶναι πρόθυμος, δηλαδή ἀνοιχτός, γιά ὅ,τι ἔρχεται ἀπό τόν ἀναλυόμενο. Ἡ «κατανόησή» του

δέν κάνει τίποτε περισσότερο καί τίποτε λιγότερο ἀπό τό νά *ἀφήνει* τά πράγματα νά λέγονται, δηλαδή νά ἔρχονται σέ παρουσία, χωρίς τήν δική του παρέμβαση καί λογοκρισία. Ἔτσι καί μόνο ἔτσι ἀφήνει τόν ἀναλυόμενο νά εἶναι αὐτός πού εἶναι, τόσο στήν πλάνη του ὅσο καί στήν ἀλήθεια του. Αὐτή ἡ κατανόηση διαφέρει ἀπό τήν συνήθως ἐννοούμενη. Ἡ κατανόηση τοῦ ψυχαναλυτῆ, γιά τήν ὁποία ἐδῶ πρόκειται, δέν ἀποτελεῖ οὔτε ἐνεργητική πράξη οὔτε παθητική ἀποδοχή ἀλλά ἐννοεῖ ἐκείνη τήν συμμετοχή, *μέσα ἀπό τήν ὁποία* ὁ ψυχαναλυτής καί ὁ ἀναλυόμενος φανερώνονται, ὁ καθένας σάν αὐτός πού εἶναι.

Η υπτια θεση του αναλυομενου



ΣΤΗΝ ψυχανάλυση ὁ ἀναλυόμενος δέν κάθεται ἀπέναντι ἀπό τόν ψυχαναλυτή, δέν εἶναι πρόσωπο μέ πρόσωπο, ἀλλά ξαπλώνει σ' ἕνα κρεβάτι, σέ ὕπτια θέση. Ὁ ψυχαναλυτής βρίσκεται πίσω του ἀθέατος.

Συνήθως ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ὕπτια θέση φέρνει τόν ἀναλυόμενο πιό κοντά στόν ὕπνο καί στά ὄνειρα· ὅτι ξυπνᾶ «μέσα του» τήν σχέση βρέφους-μητέρας· ὅτι τό κεφάλι, ὡς ἕδρα τῆς λογικῆς καί τῆς συνειδητῆς δράσης, δέν εἶναι ψηλότερα, ὅπως στήν ὄρθια ἤ στήν καθιστή στάση, ἀλλά ἔρχεται σέ ἕνα ἐπίπεδο μέ τό ὑπόλοιπο σῶμα. Καί ὅτι ὅλα αὐτά ἔχουν κύριο σκοπό νά προωθήσουν τήν «παλινδρόμηση» τοῦ ἀναλυομένου πρός «πιό ἀρχαϊκές μορφές τῆς νοητικῆς λειτουργίας», ἀφοῦ στήν καθήλωση σέ ἕνα «ἐξελικτικό στάδιο» εἶναι πού οἱ περισσότεροι ψυχαναλυτές ἐντοπίζουν τήν «αἰτία» τῶν «ψυχικῶν διαταραχῶν».

Κάνει ἐντύπωση πῶς ἡ ὅλη συζήτηση γιά τήν ὕπτια θέση τοῦ ἀναλυομένου ἐξαντλεῖται στό ἐρώτημα τῆς χρησιμότητάς της. Ἡ ὑπτιότητα θεωρεῖται *ὄργανο* γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός ὁρισμένου θεραπευτικοῦ σκοποῦ. Ὅμως τό τί μιλᾶ *στήν ὑπτιότητα καθ' ἑαυτήν*, πρίν ἀπό κάθε ἐνδεχόμενη χρησιμότητά της, τοῦτο δέν ἔχει ἀναζητηθεῖ, ὅσο γνωρίζω, ἀπό κανέναν. Γιά νά ἐμπειραθοῦμε τήν ὑπτιότητα καθ' ἑαυτήν θά πρέπει νά εἴμαστε σέ θέση νά

παραιτηθοῦμε ἀπό τήν τάση μας νά τήν θεωροῦμε ὄργανο, καί νά τήν ἀφήσουμε ἐπιτέλους νά μιλήσει ἡ ἴδια ἀφ' ἑαυτῆς.

Στήν ὑπτιότητα μιλᾶ τό συγγενές της «ὑπό». Ὁ ὕπτιος εἶναι αὐτός ὁ ὁποῖος τίθεται ὑπό... Βέβαια ἐδῶ δέν πρόκειται γιά κανενός εἴδους ὑπο-ταγή μέ τήν ἔννοια τῆς καθυπόταξης. Σέ τί εἴδους «ὑπό» βρίσκεται ὁ ὕπτιος; Ἡ ὑπτιότητα εἶναι μία ἰδιάζουσα στάση ὑπό... Συνήθως βρισκόμαστε ὑπό ἕνα πράγμα, ἕναν ἄνθρωπο, βρισκόμαστε ὑπό τό κράτος μιᾶς διάθεσης κλπ. Ὅμως στήν ὑπτιότητα καθ' ἑαυτήν τό ὑπό... δέν ἀναφέρεται σέ κάτι ὁρισμένο, ἀλλά κατά ἕναν τρόπο στά πάντα καί σέ τίποτε: ὑπό τόν ὕπτιο δέν ὑπάρχει πλέον τίποτε ἔξω ἀπό τό ὑπόβαθρό του, πού εἶναι ἕνα κρεβάτι, δηλαδή ἕνα ἔδαφος, δηλαδή τελικά ἡ ἴδια ἡ γῆ. Ἕνα ριζικότερο ὑπό... ἀπό ἐκεῖνο τοῦ ὑπτίου εἶναι ἀδύνατο. Στήν ὑπτιότητα δέν ὑπάρχει ἐμπρός καί πίσω. Ἔτσι τό βλέμμα τοῦ ὑπτίου εἶναι τό πιό ἀνοιχτό δυνατό. Ὁ ὕπτιος δέν γυρίζει τήν πλάτη του σέ τίποτε, καί δέν ἀποτρέπει τό βλέμμα του ἀπό τίποτε. Αὐτό τό νόημα τῆς ὑπτιότητας δέν πρέπει νά τό ἐννοήσουμε «κυριολεκτικά», καί νά ὑποθέσουμε κατόπιν ὅτι ἐδῶ τό χρησιμοποιῶ μέ «μεταφορική σημασία», καί ὅτι μ' αὐτήν τήν μεταφορική σημασία τό «ἐσωτερικό» του βλέμμα εἶναι ἀνοιχτό γιά τά πάντα. Πρέπει νά ἐλευθερωθοῦμε ἀπό τήν πλατωνιστική ἀντίληψη αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ σέ «κυριολεκτικό» καί σέ «μεταφορικό». Ἡ λέξη «ὕπτιος» δέν ὀνομάζει ἁπλῶς μιά στάση τοῦ σώματος, ἀλλά μιά στάση στόν κόσμο, ἐκείνη τήν στάση κατά τήν ὁποία ἐμπρός καί πίσω δέν ὑπάρχει, κατά τήν ὁποία ὁ ὑπτιάζων δέν γυρίζει τήν πλάτη του σέ τίποτε καί δέν ἀποτρέπει τό βλέμμα του ἀπό τίποτε: ὅ,τι ἐμφανίσιμο ὑπάρχει στό ἀνοιχτό μεταξύ γῆς καί οὐρανοῦ, εἶναι δυνατόν νά ἐμφανιστεῖ, πού θά πεῖ: ὅ,τι εἰπώσιμο ἀποτείνεται στό ἄκουσμα, εἶναι δυνατόν νά εἰπωθεῖ. Ὁ ὕπτιος εἶναι γιά ὅ,τι ἔρχεται ὁλότελα ἀνοιχτός.

Ὅμως ὁ βασικός κανόνας τῆς ψυχανάλυσης ὁρίζει πώς ὁ ἀναλυόμενος εἶναι ἐλεύθερος νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ. Μήπως αὐτή ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀναλυομένου, τήν ὁποία ἡ ψυχανάλυση ὑπόσχεται, νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, προϋποθέτει μιά τέτοια στάση ἡ ὁποία νά κάνει μιά τέτοια ἐλευθερία κάν

δυνατή; Μήπως ἡ ὕπτια στάση τοῦ ἀναλυομένου εἶναι ἀκριβῶς προϋπόθεση γιά νά εἰπωθεῖ ὅ,τι ἔρχεται, ὅ,τι εἶναι εἰπώσιμο; Ὁ κοινός νοῦς ἐξανίσταται. Θεωροῦμε τήν στάση τοῦ σώματος κάτι τό δευτερεῦον. Πιστεύουμε πώς ἡ ὁμιλία μας ἐξαρτᾶται ἀπό τελείως ἄλλους «παράγοντες», πώς πρόκειται ὁπωσδήποτε γιά «πνευματική λειτουργία», ὅπου τό σῶμα καί ἡ στάση του δέν ἔχουν νά κάνουν σχεδόν τίποτε. Ὅμως καί ἐδῶ, χωρίς νά τό ἀντιληφθοῦμε, ἔχουμε ἐκπέσει καί πάλι στήν πλατωνιστική παράδοση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ πνευματικοῦ ἀπό τό σωματικό, χωρίζοντας τό «πνεῦμα», στό ὁποῖο καί ἀποδίδουμε τήν ὁμιλία, ἀπό τό «σῶμα», τό ὁποῖο ἐπιφορτίζεται ἁπλῶς τήν «βιολογική» της διάσταση.

Ὅμως ἡ στάση τοῦ σώματος εἶναι κόσμος, δηλαδή *τρόπος παρουσίας παρόντων καί ἀπόντων*. Στό ὕπτιο σῶμα προσιδιάζει μία πραγματικότητα ἰδιαίτερη, διαφορετική ἀπό ἐκείνην π.χ. τοῦ ὄρθιου, τοῦ καθισμένου, τοῦ πορευόμενου. Ἐπειδή ἡ ὕπτια θέση δέν εἶναι ἁπλῶς θέση τοῦ σώματος ἀλλά τρόπος παρουσίας, δηλαδή κόσμος, γι' αὐτό ὁ ψυχαναλυτής γίνεται μάρτυρας μιᾶς ἄφατης καί μαζί συγκλονιστικῆς ἀλλαγῆς στήν καθόλη συμπεριφορά, στόν καθόλο τρόπο τοῦ ἀναλυομένου πού ὑπτιάζει, σέ σύγκριση μέ τήν συμπεριφορά τοῦ ὀρθίου ἤ τοῦ καθιστοῦ. Ἡ ὁμιλία τοῦ ἀναλυομένου, δηλαδή ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τά πράγματα τοῦ μιλοῦν, γίνεται ἀντίστοιχα μιά *ἄλλη*. Βέβαια αὐτό τό ἀλλότριο δέν συμβαίνει μέ τήν πρώτη στιγμή τῆς ψυχανάλυσης. Οἱ ἀναλυόμενοι τείνουν συνήθως νά ἐννοοῦν τήν κατάστασή τους σύμφωνα μέ τίς μέχρι τότε οἰκεῖες τους παραστάσεις. Ἔτσι μιλοῦν πολλές φορές σάν νά συνευρίσκονταν μέ τόν ψυχαναλυτή τους πρόσωπο μέ πρόσωπο. Ὅμως νωρίτερα ἤ ἀργότερα ἡ ἴδια ἡ ὑπτιότητα τούς βγάζει ἀπό τήν πρότερη θέση τους. Σχεδόν ἀνεπαίσθητα, ἀλλά ἀποφασιστικά, τούς ἀλλάζει, μέ τήν ἴδια σταθερότητα μέ τήν ὁποία ὁ ἀέρας ἐγχαράζει τήν παρουσία του στό σχῆμα τῶν δέντρων ἤ ἡ θάλασσα τήν δική της στό σχῆμα τῶν βράχων. Μ' αὐτήν τήν ἔννοια ἡ ὕπτια θέση ἀναπόφευκτα διαμορφώνει τόν «χαρακτήρα» τοῦ ἀναλυομένου. Ὁ Dôgen, ἕνας μεγάλος δάσκαλος τοῦ Ζέν, γράφει ὅτι τό ὅλο

νόημα βρίσκεται στήν ἐκμάθηση τοῦ γιά τό Ζέν εἰδικοῦ καθίσματος. Ἡ ψυχαναλυτική ἐμπειρία στόν σημερινό μας κόσμο μᾶς φανερώνει: *Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἐξοικείωση μέ τήν ὕπτια θέση.* Ἡ ψυχανάλυση εἶναι τό ἄνοιγμα τοῦ ἀναλυομένου γιά τήν ἐλεύθερη ἐμφάνιση τοῦ ἐμφανίσιμου, γιά τό ἀπρόσκοπτο εἴπωμα τοῦ είπώσιμου. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἡ ὕπτια θέση, τίποτε περισσότερο καί τίποτε λιγότερο.

Ἡ ἐπιδίωξη τῶν ψυχαναλυτῶν νά κάνουν τήν ὕπτια θέση ὄργανό τους καί νά τήν ἐκμεταλλευτοῦν, ἔρχεται πάντοτε καθυστερημένη. Τούς προλαβαίνει ἡ ἴδια ἡ ὑπτιότητα, διότι αὐτή καθ' ἑαυτήν μεταμορφώνει τόν ἀναλυόμενο σέ ἀναλυόμενο. Κάθε πρόθεση «ἀξιοποίησής» της ἐκ μέρους τῶν ψυχαναλυτῶν παραβιάζει πόρτες ἤδη ἀνοιχτές.

Τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ

Στο ἀνοιχτό πού διανοίγεται ἀπό τήν ὕπτια θέση ὑπάρχει μία μόνο ἐξαίρεση: ὁ ψυχαναλυτής. Ὁ ψυχαναλυτής βρίσκεται πίσω ἀπό τόν ἀναλυόμενο, ἀθέατος. Τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ ἐννοεῖται καί αὐτό μέσα ἀπό τήν χρηστικότητα. Ἔτσι διατυπώνεται ἡ γνώμη ὅτι τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ, σέ συνδυασμό μέ τήν σχετικά σιωπηλή του παρουσία καί μέ τήν ἀπουσία ἰσχυρῶν «ἐξωτερικῶν» ἐρεθισμάτων, προσδίδει στήν ἀτμόσφαιρα ἕναν ὑπνοειδή χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος μέ τήν σειρά του εὐνοεῖ τήν «παλινδρόμηση»· Τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ τόν προστατεύει ἀπό τήν συνεχή ἔκθεση στά βλέμματα τῶν ἀναλυομένων, γράφει ὁ Freud· Ἀκόμη δέν ἐπιτρέπει στόν ἀναλυόμενο νά παρακολουθεῖ τίς τυχόν ἀντιδράσεις τοῦ ψυχαναλυτῆ του, καί ἔτσι τόν ἀφήνει περισσότερο ἀπερίσπαστο νά λέει ἐλεύθερα ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ· Ἀκόμη ὁ ἀναλυόμενος εἶναι περισσότερο ἐλεύθερος νά ἐμπειρᾶται τόν ψυχαναλυτή του ὅπως αὐτός ὁ ἴδιος τόν ἀντιλαμβάνεται, καί ὄχι ὅπως ὁ ψυχαναλυτής δείχνει μέσα ἀπό τίς ἀντιδράσεις τοῦ προσώπου του καί μέσα ἀπό τήν ὅλη του στάση.

Καί ἐδῶ, πρίν ἀπό τήν ὁποια χρησιμότητα τοῦ ἀθέατου, θά καταδείξω τό ἀθέατο ὄχι ὡς ὄργανο γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός θεραπευτικοῦ σκοποῦ ἀλλά ὡς *μία ἀφ' ἑαυτῆς ἰδιάζουσα πραγματικότητα*. Ἤδη τό στερητικό α- ὑποδηλώνει ὅτι τό ἀθέατο ὀνομάζεται σέ ἀντιδιαστολή πρός τήν συνηθισμένη συναναστροφή τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία διαμείβεται σχεδόν ἀποκλειστικά πρόσωπο μέ πρόσωπο. Γι' αὐτό ἄλλωστε ἡ ἀρχική ἀντίδραση τῶν ἀναλυομένων στό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ τους εἶναι συνήθως ἡ αἴσθηση πώς μιλοῦν «στόν τοῖχο» — ἤ μιλοῦν σάν νά τόν εἶχαν ἐμπρός τους, ἀγνοώντας δηλαδή τήν ἰδιαιτερότητα τῆς κατάστασης. Καί ὅμως, ὡς πρός τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ δέν μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τήν συνομιλία τοῦ ἀναλυομένου μαζί του ἀναδράμοντας σέ γνωστές μας παραστάσεις. Ὁ ἀναλυόμενος οὔτε μιλᾶ στόν τοῖχο οὔτε μιλᾶ μέ τόν ψυχαναλυτή του — καί ἄν νομίζει τό ἕνα ἤ τό ἄλλο, νωρίτερα ἤ ἀργότερα θά πάψει νά τό νομίζει.

Σέ ποιόν ἀποτείνεται ὁ ἀναλυόμενος; Στόν τοῖχο; Στόν ψυχαναλυτή; Στόν ἑαυτό του; Τό πρόβλημα δέν βρίσκεται στήν ἀπάντηση, ἀλλά ἤδη στήν ἐρώτηση καθ' ἑαυτήν. Διότι ἡ ἐρώτηση «Σέ ποιόν ἀποτείνεται ὁ ἀναλυόμενος;» προϋποθέτει ὅτι ἡ συνάντηση δύο ἀνθρώπων ἐξαντλεῖται στήν «λειτουργία» τῆς «ἐπικοινωνίας», ὅτι ἡ συνάντηση δύο ἀνθρώπων εἶναι ἀποκλειστικά«κοινωνικό» φαινόμενο. Βέβαια ὅταν ἡ συνάντηση δύο ἀνθρώπων ἐννοηθεῖ ἐκ τῶν προτέρων ὡς ἐπικοινωνία, ἐξ ὁρισμοῦ θεωρεῖται ὅτι κάποιος ἀποτείνεται σέ κάποιον — στήν λεγόμενη «πραγματικότητα», ἀλλά καί στήν φαντασία, καί στά ὄνειρα.

Μόνο πού ἡ ψυχανάλυση ἀποτελεῖ συνάντηση ἡ ὁποία δέν εἶναι καταρχήν οὔτε ἐπικοινωνία οὔτε φυσικά καί μονόλογος. Τό τί εἶναι ἡ ψυχανάλυση, ἄς τό ἀφήσουμε γιά τήν ὥρα ἀναπάντητο. Καί πρῶτα ἄς προσέξουμε ὅτι, ὅπως δείχτηκε καί κατά τήν συζήτηση τῆς ὕπτιας θέσης, τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ δέν περιορίζεται στό αἰσθητηριακό-ὀπτικό ἀλλά ὁ ψυχαναλυτής παραμένει ἀθέατος μέ ἕνα εὐρύτερο νόημα. Τό ἀθέατό του δέν περιλαμβάνει ἁπλῶς τήν χωρική του σχέση πρός τόν ἀναλυόμενο. Ὁ ψυχαναλυτής παραμένει ἀθέατος καί μέ τήν ἔννοια τοῦ ὅτι

δέν μιλᾶ γιά τόν ἑαυτό του. Καί δέν μιλᾶ γιά τόν ἑαυτό του ὄχι ἐπειδή ἁπλῶς σωπαίνει ἤ κρύβεται ἀλλά ἐπειδή, μέσα ἀπό τήν δική του «ἐκπαιδευτική» ψυχανάλυση καί τό χάρισμά του, κατά τήν ψυχαναλυτική συνάντηση εἶναι σέ θέση νά παραιτεῖται εἰλικρινά ἀπό ἕναν «ἑαυτό». Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι γιά τόν ἀναλυόμενο πέρα γιά πέρα ἀθέατος. Τώρα ἡ λέξη «ἀθέατος» δέν ἐννοεῖται στερητικά, ὅτι δηλαδή ὁ ψυχαναλυτής στερεῖ κάτι ἀπό τόν ἀναλυόμενο, ὅτι τοῦ ἀποκρύπτει κάτι. Τό ὄνομα «ἀθέατος» πρέπει τώρα νά ἐννοηθεῖ ἐλεύθερο ἀπό κάθε στερητικό χαρακτήρα, ὡς ὄνομα γιά τόν χαρακτήρα τοῦ ψυχαναλυτῆ ὡς ψυχαναλυτῆ. Αὐτός, ἀκριβῶς ὄντας ἀθέατος, ἐπιτρέπει γιά τόν ἀναλυόμενο τήν εὐρύτερη δυνατή «θέαση». Ἐξηγοῦμαι: Στήν καθημερινότητα, ὅταν ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀνθρώπους, ἔχουμε πάντοτε νά κάνουμε μέ πρόσωπα πού κατά κάποιον τρόπο διακατέχονται ἀπό ἐπιλογές οἱ ὁποῖες, ὡς ἐπιλογές, ἀναπόφευκτα ἀσκοῦν κάποιου εἴδους βία στήν συναναστροφή μας μαζί τους — εἴμαστε ἀνοιχτοί γι᾽ αὐτούς μόνο μέχρι τό σημεῖο πού ἔχουμε κοινές ἀναφορές, πού δέν προβάλει ἀπό μέρους τους ἤ ἀπό μέρους μας κάποια ἄμυνα, κάποια ἀντίσταση, κάποια σύγκρουση. Τέτοιο πρόσωπο, τέτοια πρόσ-οψη, τέτοια «θέα» ἤ παρουσία τοῦ ψυχαναλυτῆ ὡς ψυχαναλυτῆ δέν τήν παρέχει. Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι ἀθέατος μέ τήν ἔννοια τοῦ ἀπρόσωπου, τοῦ διάφανου. Στήν συνάντηση μέ τόν ἀναλυόμενο ὁ ψυχαναλυτής δέν προβάλλει καμιά βία, ὁ ἀναλυόμενος δέν συναντᾶ μ᾽ αὐτήν τήν ἔννοια ἀντιστάσεις.

Τό ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ ἀσκεῖ μιά ἀργή, καταλυτική ἐπίδραση ἐπάνω στόν ἀναλυόμενο. Ὅσο περισσότερο ἀθέατος εἶναι ὁ ψυχαναλυτής, τόσο ἐντονότερη γίνεται ἡ παρουσία του. Καί *αὐτή* ἡ παρουσία του, καταρχήν καί γιά μεγάλο διάστημα, συγκαλύπτεται ἀπό πλάνες τοῦ ἀναλυομένου: Ὁ ἀναλυόμενος τοῦ ἀποδίδει πάντοτε ἕνα πρόσωπο, τείνει νά ἀρνεῖται τό ἀθέατό του καί ἐμπειρᾶται τόν ψυχαναλυτή του ἔτσι ἤ ἀλλιῶς, σύμφωνα μέ τόν ἑκάστοτε συνηθισμένο του τρόπο — τό φαινόμενο πού ἡ ψυχανάλυση ἀποκαλεῖ «μεταβίβαση». Τό ἀθέατο εἶναι τό πιό δύσκολο νά ἀφεθεῖ κανείς σ᾽ αὐτό καθ᾽ ἑαυτό. Οἱ ἀναλυόμενοι

αἰσθάνονται συνήθως χαμένοι καθώς δέν ξέρουν μέ ποιόν ἔχουν νά κάνουν καί ποῦ βρίσκονται.

Νωρίτερα ἤ ἀργότερα, μέ ἄλλοτε ἄλλη καθαρότητα καί συνειδητότητα, ὁ ἀναλυόμενος ὑφίσταται μιά ἀλλαγή. Καί τότε πλέον δέν ἀποτείνεται στόν ψυχαναλυτή του, δέν ἀναφέρεται δηλαδή σέ ἕναν ἄνθρωπο μέ ὅλα τά στοιχεῖα πού χαρακτηρίζουν ἕναν ἄνθρωπο στήν συνηθισμένη του ὑπόσταση, στό συνηθισμένο του πρόσωπο. Στό βλέμμα τοῦ ἀναλυομένου ὁ ψυχαναλυτής χάνει τήν ὀντότητα τοῦ συνομιλητῆ μέ τήν συνηθισμένη ἔννοια τῆς λέξης, γίνεται γιά τόν ἀναλυόμενο ἀθέατος, μέ μία ἔννοια πλέον πλουσιότερη ἀπό ἐκείνην τοῦ ἁπλῶς αἰσθητηριακά ἐννοουμένου «ἀόρατου». Καί τοῦτο δέν εἶναι τώρα καμιά ἀπώλεια. Ἀντιθέτως, ὅπως ἀναφέρθηκε, κατ᾽ αὐτόν ἀκριβῶς τόν τρόπο ἐκπίπτουν ὅλες οἱ ἀντιστάσεις τίς ὁποῖες μία ἀνθρώπινη παρουσία στίς συνθῆκες τῆς καθημερινότητας συνεπάγεται. Καί τότε, μέσα ἀπό μιά τέτοια σχέση, εἶναι ὁ καιρός ὅπου ὁ λόγος τοῦ ἀναλυομένου ἐλευθερώνεται ἀληθινά γιά ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του, δηλαδή ἀνταποκρίνεται πλήρως στήν πρόσκληση τοῦ βασικοῦ κανόνα. *Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἐξοικείωση μέ τό ἀθέατο.*

Ὁ ψυχαναλυτικός χῶρος

ΚΑΤΑ τήν συζήτηση τοῦ ἀθέατου τοῦ ψυχαναλυτῆ γράφω ὅτι στήν ψυχαναλυτική συνάντηση ὁ ψυχαναλυτής εἶναι σέ θέση νά παραιτεῖται εἰλικρινά ἀπό ἕναν «ἑαυτό». Αὐτή ἡ παράδοξη φράση σημαίνει ὅτι στήν ἴδια τήν πορεία τῆς ψυχανάλυσης ὁ χαρακτήρας τοῦ ψυχαναλυτῆ πρέπει νά χάνεται, καί μάλιστα ὄχι ἐπίπλαστα, δηλαδή ἁπλῶς παραμερίζοντας γιά χάρη ἑνός προσωπείου τό ὁποῖο κάποια «τεχνική» ἐπιβάλλει. Ὅμως αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού συμβαίνει στίς διάφορες ἐργασίες: ὁ χαρακτήρας τοῦ ἐργαζομένου δέν ἐπηρεάζει τήν ἔκβαση τῆς ἐργασίας του, διότι παραμερίζεται ἀπό ἐκεῖνο τό ὁποῖο στήν περίπτωση εἶναι τό πρωτεῦον, δηλαδή ἀπό τήν ἴδια τήν διαδικασία τῆς ἐργασίας.

῾Ο ἐργαζόμενος περιορίζεται ὡς ἄνθρωπος ἀπό τούς ὅρους τούς ὁποίους ἡ ἐργασία του τοῦ ἐπιβάλλει. Μέ τόν ψυχαναλυτή δέν συμβαίνει τό ἴδιο. ῞Οταν λέω ὅτι ὁ ψυχαναλυτής παραιτεῖται ἀπό ἕναν «ἑαυτό», ἀπό τήν «ταυτότητά» του, τότε δέν πρόκειται γιά ἕναν περιορισμό τῆς ὀντότητάς του, ἀλλά ἀντιθέτως γιά ἕνα *ἄνοιγμα*. ῾Ο ψυχαναλυτής γίνεται στήν ψυχανάλυση περισσότερο ἀνοιχτός, ἐάν μπορῶ νά τό πῶ ἔτσι, ἀπό ὅσο εἶναι στήν καθημερινότητά του. Καί αὐτό ἀκριβῶς τό ἄνοιγμα, τό ὁποῖο γιά μερικές ὧρες τῆς ἡμέρας μεταλλάσσει ἕναν συνηθισμένο ἄνθρωπο καί τόν κάνει ψυχαναλυτή, συνίσταται στήν ἐλεύθερη παραίτηση, τήν ὁποία δέν προκαλεῖ αὐτός, ἀλλά ἡ ὁποία τοῦ συμβαίνει, ἀπό τήν ταυτότητα τῆς καθημερινότητάς του. Αὐτή ἡ παραίτηση τοῦ ψυχαναλυτή δέν εἶναι κατά κανέναν τρόπο συγκρίσιμη μέ τήν συγκέντρωση τήν ὁποία ὁ ἐργαζόμενος ἐπιβάλλει στόν ἑαυτό του καί ἡ ὁποία κάνει τήν ἐργασία του κατά κανόνα κουραστική. Στήν ψυχανάλυση ὁ ψυχαναλυτής ἀνοίγει, δέν κλείνει, γι᾿ αὐτό καί δέν κουράζεται.

῾Η ψυχαναλυτική μεταλλαγή δέν ἀφορᾶ μόνο τό ἄτομο τοῦ ψυχαναλυτῆ, τό «ὑποκείμενό» του, ἀλλά ὑποδηλώνει τήν κατοίκηση ἑνός κόσμου διαφορετικοῦ ἀπό τόν καθημερινό. Σ᾿ αὐτόν τόν κόσμο ἡ ψυχανάλυση δέν συμβαίνει μόνο μέ τό πρόσωπο τοῦ ψυχαναλυτῆ ἀλλά καί μέ τόν χῶρο πού τήν στεγάζει. ῾Η ψυχαναλυτική μεταλλαγή δέν μπορεῖ νά ἀφήνει τόν ψυχαναλυτικό χῶρο ἀπ᾿ ἔξω. Τοῦτος εἶναι διαφορετικός ἀπό τούς καθημερινούς χώρους. ῾Ο ψυχαναλυτικός χῶρος εἶναι *μονοσήμαντος*: δέν ἐξυπηρετεῖ σκοπούς ἄλλους ἀπό τήν στέγαση τῆς ψυχαναλυτικῆς συνάντησης, δέν ὑποβάλλει καμιά διάθεση μέ τήν «διακόσμησή» του, δέν ἐντυπωσιάζει μέ βιβλιοθῆκες καί διπλώματα, δέν εἶναι «ὡραῖος», δέν εἶναι κάν «λειτουργικός». Γιά τήν ψυχανάλυση χρειάζονται λίγα πράγματα, ἕνα κρεβάτι, ἕνα κάθισμα, ἕνα ρολόι. ῾Ο ψυχαναλυτικός χῶρος εἶναι κατά βάση γυμνός.

῞Ενας τέτοιος χῶρος ἀρχικά ξενίζει, δείχνει ἀφιλόξενος. Δέν προσφέρει σχεδόν κανένα κράτημα στό βλέμμα καί στό γοῦστο, οὔτε ἀφορμές γιά διάσπαση, δέν προσπαθεῖ νά ἀρέσει ἤ νά

δημιουργήσει «ζεστή ἀτμόσφαιρα». Ὁ γυμνός ψυχαναλυτικός χῶρος κάνει ἕνα μόνο πράγμα: *ἀπογυμνώνει*. Ἐδῶ ὅ,τι λέγεται, λέγεται καί προβάλλει στήν πλήρη του ἔνταση καί καθαρότητα. Σέ τοῦτο ὁ ψυχαναλυτικός χῶρος μοιάζει μέ τήν σκηνή τοῦ θεάτρου Νο, πού εἶναι κενή, καί ὅπου ἀκριβῶς γι᾽ αὐτό, ὅπως λέει ἕνας ἰάπωνας, «δέν χρειάζεται παρά μία ἀδιόρατη κίνηση τοῦ ἠθοποιοῦ, γιά νά ἀφεθεῖ νά φανερωθεῖ κάτι πελώριο μέσα ἀπό μία ἀλλόκοτη ἡσυχία».[1]

Ἔτσι ἡ σχέση τοῦ ἀναλυομένου μέ τόν ψυχαναλυτικό χῶρο γίνεται καθαρά δική του ὑπόθεση: Ὁ χῶρος παραμένει ἀφιλόξενος μόνο στό σημεῖο πού ὁ ἀναλυόμενος ἀμύνεται καί ἀντιστέκεται, καί δέν ἀφήνει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ νά ἔρθει σέ γλώσσα, νά φανερωθεῖ καί νά «στοιχειώσει», σάν ἕνα καλό πνεῦμα, τό δωμάτιο. Ὅμως ἀκριβῶς σέ ἕναν τέτοιο χῶρο εἶναι καί πού ἡ κάθε ἄμυνα, ἡ κάθε φυγή καί ἡ κάθε ἀντίσταση ἀπογυμνώνονται, καί ἔτσι ἀναγνωρίζονται, ἀναλαμβάνονται, ἀφομοιώνονται καί ξεπερνῶνται, κάτι πού γίνεται ἀργά καί ἐπίπονα, καθώς ὁ ἐγκλιματισμός στήν ἀπογύμνωση, δηλαδή στήν ἀνοιχτότητα καί στήν ἐλευθερία της, εἶναι ὁ δυσκολότερος. Καί πάλι, ὅταν τέτοιες ἐμπειρίες ἀρχίσουν νά συμβαίνουν, καί ἀρχίζουν γρήγορα, τότε ὁ ψυχαναλυτικός χῶρος ἀποκτᾶ μιά θαλπωρή μοναδική καί πρωτόγνωρη, καί μεταβάλλεται σέ κατοίκηση ἑνός κόσμου ἄξιου νά τόν κατοικεῖ κανείς. *Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἐξοικείωση μέ τόν ψυχαναλυτικό χῶρο.*



Ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια

ΣΤΟ ἀθέατο τοῦ ψυχαναλυτῆ ἀνήκει καί ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια. Μ᾽ αὐτό τό ὄνομα ἐννοεῖται συνήθως ἡ ματαίωση τῆς ἱκανοποίησης ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀναλυομένου, καί φυσικά καί τοῦ ψυχαναλυτῆ, κατά τήν διάρκεια τῆς ψυχαναλυτικῆς συνάντησης.

[1] Martin Heidegger, "Aus einem Gespräch von der Spracheu", ["Ἀπό μία συνομιλία γιά τήν γλώσσα"], στό: *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen 1959, σ. 110.

Τέτοιες ἐπιθυμίες μποροῦν νά εἶναι: ἕνα τσιγάρο στήν ὥρα τῆς ψυχανάλυσης, ἡ πρόωρη διακοπή ἤ ἡ παράταση τῆς συνάντησης, ἡ ἔκδηλη ἤ ἄδηλη μετατροπή τῆς ψυχαναλυτικῆς σχέσης σέ φιλική, σέ ἐρωτική, σέ ἀντιπαλότητα κλπ. Στήν ψυχαναλυτική ἐγκράτεια ἀνήκει ἀκόμη καί ὁ κανόνας ὅτι ψυχαναλυτής καί ἀναλυόμενος δέν ἔχουν καμιά ἄλλη ἐπαφή ἤ ἐξάρτηση μεταξύ τους ἔξω ἀπό ἐκείνην τῆς ψυχανάλυσης.

῾Ο λόγος τῆς ἀνάγκης γιά ματαίωση τῶν ἀνακινουμένων ἐπιθυμιῶν ἔχει πολλές πτυχές: ῎Αλλοτε οἱ ἐπιθυμίες τῶν ἀναλυομένων εἶναι ἐξωπραγματικές, δηλαδή προέρχονται ἀπό παρανόηση τῆς κατάστασης· ῎Αλλοτε ἡ ἱκανοποίηση μιᾶς ἐπιθυμίας θά σήμαινε τήν ὑποβοήθηση κάποιας φυγῆς· ᾿Ακόμη, ἐάν ὁ ψυχαναλυτής ἐνέδιδε σέ ἐπιθυμίες τοῦ ἀναλυομένου ἤ σέ ἐνδεχόμενες δικές του, αὐτό θά μποροῦσε νά σημαίνει μιά ριζική μεταβολή τῆς σχέσης, ἡ ὁποία θά ἔπαυε νά εἶναι ψυχαναλυτική. ᾿Από τήν πλευρά τοῦ ψυχαναλυτῆ πάλι, ἡ παρεμβολή δικῶν του ἀναγκῶν καί ἐπιθυμιῶν θά ἔπληττε ἀποφασιστικά τήν οὐσιαστική ἐπιδίωξη τῆς ψυχανάλυσης, τήν ἐλευθερία τοῦ ἀναλυομένου γιά ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, διότι ἡ σχέση τους θά ὁρίζονταν, θά διαμορφώνονταν καί θά περιορίζονταν σέ κάποιον βαθμό ἀπό τόν ἴδιο τόν ψυχαναλυτή.

῞Ολα αὐτά εἶναι σωστά. ῞Ομως καί πάλι, ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια δέν εἶναι ὄργανο γιά τήν προώθηση τῶν σκοπῶν τῆς ψυχανάλυσης, ὅπως συνήθως παρουσιάζεται, δέν εἶναι μέθοδος καί τεχνική. ᾿Εάν ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια ἐπιβάλλεται, τοῦτο συμβαίνει διότι στήν ἴδια τήν ἐγκράτεια εἶναι πού ἡ ψυχανάλυση, δηλαδή ἡ ἐλευθερία καί τό ἄνοιγμα τοῦ ἀναλυομένου γιά ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, οὐσιώνεται. ῾Η ψυχαναλυτική ἐγκράτεια δέν εἶναι ἁπλῶς τεχνική. ῾Ο ψυχαναλυτής δέν εἶναι ἁπλῶς κάποιος ὁ ὁποῖος κατά τό διάστημα τῆς ψυχαναλυτικῆς συνάντησης καταπιέζει τίς ἐπιθυμίες του καί ἀπαγορεύει τήν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀναλυομένου διότι ἔτσι τό ἀπαιτεῖ ἡ μέθοδός του. ᾿Εάν τό ἔκανε αὐτό, τότε θά ψεύδονταν ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο, καθώς θά ἦταν διαφορετικός ἀπό ὅ,τι θά ἔδειχνε — θά εἶχε ἐπιθυμίες τίς ὁποῖες θά προσπαθοῦσε νά

ἀποκρύψει. Πῶς θά μποροῦσε τότε νά περιμένει ἀπό τόν ἀναλυόμενο, μέ καλή συνείδηση, «ἀπόλυτη εἰλικρίνεια»;

Συχνά γίνεται λόγος γιά τήν «ἄνιση» σχέση ἀναλυομένου καί ψυχαναλυτῆ, ὅπου ὁ ἕνας μιλᾶ, «ἀνοίγει τά χαρτιά του», ἐνῶ ὁ ἄλλος, ὁ ψυχαναλυτής, τά κρατᾶ «κλειστά». Τέτοιες αἰτιάσεις συνήθως ὑπαγορεύονται ἀπό τό ἄγχος τῶν ἀναλυομένων νά ἀνοιχτοῦν ἀπέναντι σέ κάποιον πού δέν γνωρίζουν, πού θά πεῖ, νά βρεθοῦν σέ μιά κατάσταση τῆς ὁποίας δέν ἔχουν τόν ἔλεγχο καί τήν ἐποπτεία, καθώς δέν γνωρίζουν πῶς θά ἀκουστοῦν τά λεγόμενά τους ἀπό τόν ψυχαναλυτή, τί αὐτός θά σκεφτεῖ, τί γνώμη θά σχηματίσει, πῶς θά ἀντιδράσει. Ὅμως αὐτή τήν ἀνασφάλεια ὁ ἀναλυόμενος πρέπει νά τήν ὑπομείνει, καί μάλιστα νά ἀφεθεῖ ὁλότελα μέσα της, καθώς στήν ψυχανάλυση πρέπει νά παραιτηθεῖ ἀπό κάθε ἔλεγχο, ἐάν εἶναι νά ἀκολουθήσει τόν βασικό κανόνα, νά γίνει ἐλεύθερος γιά ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, καί ἔτσι νά γίνει αὐτός πού εἶναι.

Ὅμως αὐτά ἕνας ψυχαναλυτής μπορεῖ νά τά ἀντιπροσωπεύσει ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο μέ πειστικότητα καί μέ καθαρή συνείδηση, καί νά τοῦ τά ζητήσει, ὅταν ὁ ἴδιος *δέν* κρατᾶ στά χέρια του κλειστά χαρτιά, ὅταν δηλαδή ὁ ἴδιος δέν ἄγεται π.χ. ἀπό ἐπιθυμίες τίς ὁποῖες ἁπλῶς δέν ἐκστομίζει. Καί τοῦτο διότι οἱ καταπιεζόμενες ἐπιθυμίες ὄχι μόνο φανερώνονται ἐπίσης, ἀλλά πολλές φορές ἐκδηλώνονται καί μέ τρόπο ἀκόμη πειστικότερο, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν λέγονται. Ὁ ψυχαναλυτής ὡς ψυχαναλυτής εἶναι πρῶτα ὁ ἴδιος «ἐγκρατής», ὄχι ἀπό αὐτοπειθαρχία, ἀλλά μέσα ἀπό τήν ἴδια του τήν ὑπόσταση, ἡ *ὁποία δέν κυριαρχεῖται ἀπό τήν πρωτοκαθεδρία τῆς ἐπιθυμίας*. Μέ τοῦτο δέν ἐννοῶ τόν ψυχαναλυτή ὡς ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος ἔχει «ξεπεράσει» τίς ἐπιθυμίες. Τίποτε δέν «ξεπερνιέται», οὔτε ἡ ἐπιθυμία οὔτε ἡ ματαίωση οὔτε τό πένθος, ὅλα εἶναι πάντα παρόντα. Ὅμως αὐτό πού εἶναι δυνατό, εἶναι *νά ἀλλάξει ἡ σχέση* πρός τήν ἐπιθυμία, τήν ματαίωση, τό πένθος, ἔτσι ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά λυθεῖ ἀπό τήν προσκόλληση ἐπάνω τους, νά πάψει δηλαδή νά μετρᾶ τήν ζωή του στό μέτρο τους καί νά ἀποκτήσει μιά σχέση μαζί τους, μ' αὐτήν τήν ἔννοια, ἐλεύθερη. Ἄλλο «ξεπέρασμα» δέν ὑπάρχει. Ὅσο περισ-

σότερο ἐλεύθερη εἶναι ἡ σχέση τοῦ ψυχαναλυτῆ ὡς ψυχαναλυτῆ πρός τίς ἐπιθυμίες του, καί ὅσο λιγότερο ψεύδεται ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο, τόσο πειστικότερος καί ἀποτελεσματικότερος θά εἶναι καί στήν ἐπιβολή τῆς ἐγκράτειας στήν ψυχαναλυτική σχέση.

Ὅμως ἡ ψυχαναλυτική σχέση δέν θά μποροῦσε ποτέ νά προσφέρει ἕνα τέτοιο ἄνοιγμα, ἐάν στηρίζονταν στήν ἐγκράτεια μέ τήν ἔννοια τῆς ἁπλῆς αὐτοπειθαρχίας, δηλαδή μιᾶς καταπίεσης. Βεβαίως ἡ *ἐκμάθηση* τῆς ἐγκράτειας ἀπό τόν ἀναλυόμενο χρειάζεται καταρχήν αὐτοπειθαρχία, διότι ἀντιτίθεται στόν συνηθισμένο του τρόπο. Ὅμως ὅταν ἡ ἐκμάθηση τῆς ἐγκράτειας συντελεστεῖ, τότε δέν ὑπάρχει πλέον καμιά τέτοια ἀνάγκη. Ἡ ἴδια ἡ ἐγκράτεια εἶναι πού στήν πορεία τῆς ψυχανάλυσης μεταβάλλεται, καί ἀπό περιορισμός γίνεται *ἀπελευθέρωση ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἐπιθυμίας*. Ἡ ἴδια ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἔμπρακτη κατάλυση τῆς κυρίαρχης θέσης τῶν ἐπιθυμιῶν στή ζωή τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια δέν εἶναι τεχνική, ἀλλά μία *δυνητική πραγματικότητα*, στόν κόσμο τῆς ὁποίας ὁ ἀναλυόμενος εἰσάγεται.

Αὐτός εἶναι καί πάλι ἕνας λόγος ὅπου τά πνεύματα, τά φροϋδικά ἰδιαίτερα, ἐξανίστανται. Διότι ὅλη ἡ θεωρία τῆς ψυχανάλυσης οἰκοδομεῖται ἀκριβῶς ἐπάνω στό δόγμα ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ ἐπιθυμία — ἀκόμη καί ἄν οἱ «νεώτερες ἀπόψεις» δέν τό λένε τόσο καθαρά. Σκέπτομαι θά πεῖ, καί ὄχι μόνο γιά τούς ψυχαναλυτές, θέλω. Ἄρα, εἰκάζεται, ἡ ἐγκράτεια δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μιά μέθοδος, μιά στάση δηλαδή ἡ ὁποία δέν ἀνήκει εἰλικρινά στόν ψυχαναλυτή, ἀφοῦ καί αὐτός εἶναι ἕνα ὄν «μέ ἐπιθυμίες». Ἐδῶ δέν εἶναι ὁ χῶρος γιά μιά ἐκτεταμένη φιλοσοφική συζήτηση τοῦ θέματος. Θά ἤθελα μόνο νά κάνω νύξη μιᾶς ποιητικῆς ἐμπειρίας ἡ ὁποία διαψεύδει τήν πρωταρχικότητα τῆς ἐπιθυμίας. Ὁ Σεφέρης γράφει: «Ὁ θαλασσινός ἄνεμος κι ἡ δροσιά τῆς αὐγῆς / ὑπάρχουν χωρίς νά τό ζητήσει κανένας.»[1] Αὐτός βέβαια δέν εἶναι ὁ δρόμος τῶν πολλῶν. Εἶναι ὁ «ἀγνοημένος» δρόμος

[1] "Πάνω σέ μιά χειμωνιάτικη ἀχτίδα", Θ΄.

ἐκείνου πού πηγαίνει «στά τυφλά, πεισματάρης». Ὁ στίχος τοῦ Σεφέρη μᾶς θυμίζει ὅτι μιά ὕπαρξη, π.χ. ὁ θαλασσινός ἄνεμος, ἡ δροσιά τῆς αὐγῆς, τό κάθε τί, ὑπάρχει *χωρίς* νά τό ζητήσει κανένας. Ἡ ἐπιθυμία, ἡ ὁποια ἐπιθυμία, δέν εἶναι τό πρωτογενές, δέν εἶναι αὐτό πού δίνει τόν λόγο ὑπάρξεως σέ μία ὕπαρξη, δέν εἶναι τό πρωταρχικό στήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά πράγματα καί τούς συνανθρώπους του.

Ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια δέν συνιστᾶ τεχνική γιά τήν ἐπίτευξη ὁρισμένων σκοπῶν. Ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια εἶναι ἡ ἀποτοξίνωση ἀπό τήν παντοδυναμία τῶν ἐπιθυμιῶν, εἶναι ὁ ἐγκλιματισμός σέ μία σχέση μέ τόν κόσμο ἡ ὁποία δέν ὑπακούει πρωτίστως στίς ἐπιταγές τῶν ἐπιθυμιῶν καί γι' αὐτό εἶναι ἀνοιχτή καί ἐλεύθερη. Ἡ ἐπιθυμία συνήθως κρατᾶ τόν ἐπιθυμοῦντα ἀνελεύθερα προσκολημμένο στό «ἀντικείμενο» τῆς ἐπιθυμίας του. Ἡ ψυχαναλυτική ἐγκράτεια τόν ἀφήνει νά ἐμπειραθεῖ μία σχέση ἡ ὁποία δέν κυριαρχεῖται ἀπό τήν ἐπιθυμία, καί ἔτσι τόν μαθαίνει στήν παραίτηση ἀπό τήν ἀπολυτότητα τῆς ἐπιθυμίας καί, ἄρρητα, τοῦ χαρίζει τήν ἐνόραση σέ μία ζωή ἡ ὁποία διατηρεῖ τό πλῆρες της νόημα τόσο στήν ἱκανοποίηση ὅσο καί στήν ματαίωση, τόσο στήν χαρά ὅσο καί στήν ὀδύνη. *Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἐξοικείωση μέ τήν ἐλεύθερη καί ἀβίαστη ἐγκράτεια.*



Ἡ ἀμοιβή τοῦ ψυχαναλυτή

ΟΠΩΣ μέ τούς ὑπόλοιπους ὅρους τοῦ τυπικοῦ, στήν ἀρχή τῆς ψυχανάλυσης συμφωνεῖται καί ἡ ἀμοιβή τοῦ ψυχαναλυτῆ, καθορίζεται τό ὕψος της καί ὁ τρόπος τῆς πληρωμῆς. Καθώς ὁ ψυχαναλυτής, ὅπως ἔλεγε ὁ Freud, «νοικιάζει» ὁρισμένες ὧρες του στόν ἀναλυόμενο, ἕπεται ὅτι τοῦ χρεώνονται καί ἐκεῖνες στίς ὁποῖες δέν ἔρχεται, ἀσχέτως λόγου. Σ' αὐτό τό πλαίσιο συμφωνεῖται καί ὁ χρόνος τῶν διακοπῶν, καθώς καί ἄλλων ἐνδεχομένων περιπτώσεων διακοπῆς τῆς ψυχανάλυσης.

Ἡ ἀμοιβή τοῦ ψυχαναλυτῆ δέν ἐννοεῖται μέ τόν τρόπο πού

ἐννοεῖται ἡ ἀμοιβή ὁποιουδήποτε ἄλλου γιατροῦ ἤ ὁποιασδήποτε ἄλλης ἐργασίας. Συνήθως ἡ ἀμοιβή δέν βρίσκεται σέ καμιά ἐγγενή σχέση πρός τήν ἀμειβόμενη ἐργασία: Μία χειρουργική ἐπέμβαση δέν περιλαμβάνει σέ κανένα στάδιό της τήν πληρωμή της. Ἡ ἀμοιβή τοῦ χειρουργοῦ μπορεῖ νά εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος γιά τήν διεξαγωγή τῆς ἐπέμβασης, ὅμως γιά τήν ἴδια τήν ἐπέμβαση δέν ἔχει καμιά σημασία. Μέ τήν ψυχανάλυση τά πράγματα δέν εἶναι ἔτσι. Ἡ ἀμοιβή τοῦ ψυχαναλυτῆ ἐνέχεται ἐγγενῶς, καί κατά ποικίλους τρόπους, στήν ὑπόθεση τῆς ψυχανάλυσης.

Στό κείμενό του "Zur Einleitung der Behandlung" ["Περί τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀγωγῆς"] ὁ Freud ἀφιερώνει ἕνα ἐκτενές σχόλιο ἐπάνω στό θέμα τῆς ἀμοιβῆς τοῦ ψυχαναλυτῆ. Ἤδη ἐξ ἀρχῆς τό θέμα τῶν χρημάτων τίθεται ἀπό δύο πλευρές. Ἀφ' ἑνός, γράφει ὁ Freud, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι «τό χρῆμα πρέπει νά θεωρηθεῖ πρωτίστως ὡς μέσον γιά τήν αὐτοσυντήρηση καί γιά ἀπόκτηση δύναμης». Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ ψυχαναλυτής, συνεχίζει ὁ Freud, γνωρίζει ὅτι «στήν ἀποτίμηση τοῦ χρήματος συμμετέχουν ἰσχυροί σεξουαλικοί παράγοντες».

Αὐτοί οἱ «σεξουαλικοί παράγοντες» ἔχουν τήν προέλευσή τους, μᾶς ἀποδεικνύει ὁ Freud μέ μία μοναδική διανοητική ἀκροβασία, στήν ἐξομοίωση καί συνταύτιση ἀπό κόπρανα - χρήματα - δῶρα - παιδιά - πέος. Τό ἀναφέρω μόνο, καθώς δέν τό θεωρῶ ἄξιο συζητήσεως. Ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ νά ἀνατρέξει μόνος του στήν σχετική βιβλιογραφία.

Αὐτό πού θεωρῶ ἄξιο συζητήσεως εἶναι περισσότερο ἡ αὐτονόητη ἐννόηση τοῦ χρήματος ὡς «μέσου γιά τήν αὐτοσυντήρηση καί γιά ἀπόκτηση δύναμης». Καί διατείνομαι ὅτι ἀκριβῶς ὁ ψυχαναλυτής δέν μπορεῖ νά ἐπαναπαύεται στήν ἁπλοϊκή καί ἀπροβλημάτιστη συνηθισμένη θεώρηση τοῦ χρήματος, ἀλλά, ἐφόσον τοῦτο ἐνέχεται στήν ψυχανάλυση, ἐφόσον μάλιστα ἡ ἀμοιβή συνιστᾶ τό μόνο τό ὁποῖο ὁ ψυχαναλυτής ζητᾶ ἀπό τόν ἀναλυόμενο, πρέπει νά ἐννοηθεῖ στό πλῆρες νόημα τῆς οὐσίας του.

Γιά μία ἐπαρκή ἐννόηση αὐτοῦ τό ὁποῖο καλεῖται «χρῆμα»

στρεφόμαστε καταρχήν στό πηγαῖο νόημα τῆς λέξης. «Χρήματα» στήν ἀρχαία γλώσσα ὀνομάζονται τά πράγματα. Ὅμως ἡ λέξη «χρῆμα» προέρχεται ἀπό τό χρῶμαι, χρειάζομαι, στό ὁποῖο ἀνήκει καί τό ἀπρόσωπο χρή, χρειάζεται. *Τά πράγματα ἐννοοῦνται ὡς χρήματα ἀπό τήν ἄποψη τῆς χρηστικότητας.* Χρειάζεται ἡ τροφή καί ἡ στέγη. Χρειάζεται ὁ ρουχισμός, χρειάζεται ἡ ἐκπαίδευση καί ἡ περίθαλψη. Χρειάζεται ἡ διασκέδαση. Τό «χρειάζεται» ὑπαγορεύει τόν δρόμο μας ἀνά πᾶσαν στιγμή. Καί βεβαίως ὁ κόσμος τοῦ «χρειάζεται», ὁ κόσμος τῆς χρείας, εἶναι καί ὁ κόσμος τοῦ — χρήματος. Τό λάθος τῶν πολλῶν βρίσκεται στό ὅτι αὐτόν τόν κόσμο τῆς χρείας καί τοῦ χρήματος τόν παίρνουν ἀπόλυτα, θεωροῦν πώς ἡ «ζωή» ἐξαντλεῖται στήν διαχείριση αὐτῶν πού ὁ ἄνθρωπος «χρειάζεται», ἐπιδιώκοντας τήν πληρέστερη δυνατή ἱκανοποίηση τῶν «ἀναγκῶν» του.

Μέ τοῦτα δέν ὑπονοῶ τήν ρομαντική θέση, πώς ὑπάρχουν καί πράγματα πού «δέν ἀγοράζονται». Αὐτό πού ἐννοῶ εἶναι πώς ἡ χρηστικότητα, ἡ ἐπιταγή τοῦ «χρειάζεται», καθίσταται κυρίαρχη, καθορίζει τίς τύχες τοῦ καθημερινοῦ μας κόσμου, ὁ ὁποῖος μ' αὐτήν τήν ἔννοια εἶναι καί «κόσμος τοῦ χρήματος». Ἐδῶ ἔγκειται τό αὐτονόητο τῆς ἄποψης ὅτι τό χρῆμα εἶναι «μέσον γιά τήν αὐτοσυντήρηση καί τήν ἀπόκτηση δύναμης». Καί ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι αὐτονόητο, εἶναι καί λάθος, ὄχι μή ὀρθό, ἀλλά λάθος διότι σ' αὐτό τό «χρειάζεται» ὑπάρχει κάτι λανθάνον, τό ὁποῖο λαθαίνει τήν ἀντίληψή μας. Ἔτσι λέμε π.χ. «ὁ ἥλιος χρειάζεται», καί ἐννοοῦμε αὐτήν τήν φράση μέσα ἀπό τόν κόσμο τῆς χρηστικότητας: ὁ ἥλιος χρειάζεται — γιά τήν φωτοσύνθεση, τήν θερμική του ἐνέργεια, γιά τό κλίμα, γιά τήν τουριστική ἀξιοποίηση τῆς ἡλιοφάνειας κλπ. *Ὅμως* ἡ σχέση μέ τόν ἥλιο δέν ἐξαντλεῖται σ' αὐτό τό «χρειάζεται». Διότι τό κάθε «χρειάζεται γιά...» τοῦ ἥλιου προϋποθέτει ὅτι ἤδη ἥλιος καί ἄνθρωπος *εἶναι*! Πρωτίστως ἥλιος καί ἄνθρωπος εἶναι, καί γι' αὐτό μπορεῖ ὁ ἥλιος π.χ. νά ἐννοεῖται ὡς «πηγή ἐνεργείας». *Στήν χρηστικότητα ὑπολανθάνει τό Εἶναι.* Στό Εἶναι, ἥλιος καί ἄνθρωπος ἀλληλέχονται ἄμεσα: Ὁ ἥλιος χρειάζεται τήν ἀνθρώπινη παρουσία γιά νά εἶναι, ὡς ἥλιος. Καί μέσα ἀπό αὐτήν ἀκριβῶς τήν χρεία ὁ

ἄνθρωπος οὐσιώνεται ὡς ἄνθρωπος. Καί μέσα ἀπό αὐτήν ἀκριβῶς τήν χρεία ὁ θάνατος *δέν* εἶναι ἡ ἀποβίωση ἑνός μεμονωμένου ὄντος, ἀλλά συμπαρασέρνει μαζί του καί τόν ἥλιο καί κάθε ἄλλη παρουσία ἡ ὁποία χρειάζεται τό παρά- τῆς ἀνθρώπινης ὀντότητας γιά τήν παρουσίωσή της. Βεβαίως ἡ ἀστρονομία μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ ἥλιος ὑπῆρξε πολύ πρίν ἐμφανιστεῖ ὁ ἄνθρωπος. Καί ὅμως, ὁ ἥλιος χρειάζεται τόν ἄνθρωπο, καί πεθαίνει κάθε φορά μέ τόν ἄνθρωπο, καί μέ ὅλες του τίς θεωρίες γιά τόν ἥλιο καί τήν γένεση τῶν πλανητικῶν συστημάτων.

Στό "χρειάζεται" τῆς χρηστικότητας καί τοῦ χρήματος ὑπολανθάνει λοιπόν *ἕνα ἄλλο "χρειάζεται"*. Τοῦτο μπορεῖ νά γίνει ἐμπειρατό ὅταν συμβεῖ ἕνα «βῆμα πίσω» (Heidegger) ἀπό τήν ἐπικράτεια τῆς χρηστικότητας καί τοῦ χρήματος, ὄχι πρός μία ἄλλη ἐπικράτεια, ἀλλά ἕνα βῆμα πίσω μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας νά καλύπτει ἐξ ὁλοκλήρου τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά πράγματα. Ὁ ἥλιος, πρίν ἀπό κάθε «γιά νά...» του, εἶναι, καί ἔτσι εἶμαι καί ἐγώ, ὡς ὁ θνητός ὁ ὁποῖος εἶμαι. Ἐάν ὑπάρχει κάτι πού «δέν ἀγοράζεται», αὐτό δέν εἶναι ρομαντικά «αἰσθήματα» καί «ἀξίες», ἀλλά ἡ οὐσίωση τοῦ ἥλιου ὡς ἥλιου πρίν ἀπό κάθε χρησιμοποίησή του, ὅμως ἀναπόσπαστα δεμένου μέ τό ἀνθρώπινο βλέμμα τό ὁποῖο αὐτός «χρειάζεται», καί κατ' αὐτόν τόν τρόπο εἶναι ὁ ἥλιος, καί εἶναι τό βλέμμα. Αὐτή ἡ ἐμπειρία τῶν πραγμάτων καί τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ἡ καθημερινή, ὅπου τά πράγματα καθίστανται «χρήματα» καί ὁ ἄνθρωπος διαχειριστής τους. Συμβαίνει, μέ ἄλλοτε ἄλλον τρόπο, στήν ποίηση, στήν νόηση — καί, ὅπως θά δείξω ἀργότερα, στήν ψυχανάλυση.

Ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ τοῦ ἄλλου κόσμου σημαίνει μιά ἀληθινή ἀπελευθέρωση ἀπό τήν πιεστικότητα τῆς χρηστικότητας καί τοῦ χρήματος, σημαίνει μιά στάση ἄλλη ἀπό ἐκείνην ἡ ὁποία κάνει ἕναν ἄνθρωπο, ἕναν ψυχαναλυτή, «ἐπαγγελματία». Διότι ὁ ἐπαγγελματίας κυριαρχεῖται ἀπό τό μέλημα τῆς χρηστικότητας, ἔχει ὡς πρωταρχικό μέλημα τό πῶς θά χρησιμοποιήσει τήν κάθε στιγμή, ὥστε αὐτή νά τοῦ ἀποφέρει τό μεγαλύτερο δυνατό ὄφελος. Ὁ ἐπαγγελματίας, αὐτούς πού συναναστρέφεται τούς

χρησιμοποιεῖ, τούς βλέπει ὡς δυνητικούς πελάτες του, ὡς μέσον τῆς δικῆς του προβολῆς καί ἐπιτυχίας. Ἡ χρεία ἡ ὁποία ὑπάρχει στά πάντα καί ἀφορίζει τόν χῶρο τῆς χρηστικότητας, ὅταν γίνεται κυρίαρχη ἐκτρέφει τήν κατάχρηση, δηλαδή τήν ἀνάδειξη τῆς χρηστικότητας σέ ὕψιστο κριτή τῆς σχέσης μέ τούς ἀνθρώπους καί μέ τά πράγματα.

Ὡς πρός τήν χρηστικότητα, ἡ ὁποία ἔχει τήν τάση νά παρεκτρέπεται πρός τήν ἔτσι ἐννοημένη κατάχρηση, ἡ ψυχανάλυση κατέχει καί πάλι μία θέση ἰδιάζουσα. Διότι ἐάν π.χ. ἕνας καλός χειρούργος εἶναι «ἐπαγγελματίας», αὐτό δέν βλάπτει τή χειρουργική του ἱκανότητα καθ' ἑαυτήν. Ἐάν ἕνα προϊόν εἶναι καλό, τοῦτο δέν ἀλλάζει ἀπό τήν ἐνδεχόμενη κατάχρηση πού συμβαίνει μέ τήν παραπλανητική του διαφήμιση ἤ μέ τά ἀθέμιτα μέσα πού θά χρησιμοποιηθοῦν γιά τήν διάδοσή του. Ὅμως γιά τόν ψυχαναλυτή ἡ «ἐπαγγελματική» νοοτροπία εἶναι ὀλέθρια. Ὕψιστη ἀρχή μιᾶς ἐπιτυχημένης ψυχανάλυσης, πρίν ἀπό κάθε ἄλλη ἐνδεχόμενη ἱκανότητα τοῦ ψυχαναλυτῆ, πρίν ἀπό κάθε κῦρος καί κάθε θεωρητική του κατάρτιση, εἶναι ἡ *ἀπόλυτη* ἐλευθερία του ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο, ἀπέναντι στό ἐνδεχόμενο αὐτός νά διακόψει τήν ψυχανάλυση ἤδη τήν ἑπόμενη ὥρα. Τό ἴδιο ἰσχύει φυσικά καί γιά ὁποιαδήποτε προσπάθεια προσέλκυσης «πελατῶν». Ὁ ψυχαναλυτής πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά μήν προσκολλᾶται στήν ἐπαγγελματική διάσταση τῆς ἐργασίας του, νά μήν ἀφήνει τό εἰσόδημά του, μέ τίς ἐνδεχόμενες διακυμάνσεις του, νά ἐπηρεάζει τήν στάση του ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο. Πρέπει νά φτάσει στό σημεῖο νά μήν σκέφτεται κάν, μήπως μία ὁρισμένη στάση του ἤ μία ὁρισμένη παρέμβασή του «κρατήσει» ἤ «διώξει» τόν ἀναλυόμενο. Ὁ ψυχαναλυτής ἔχει νά ἐκπληρώνει δύο ὅρους μαζί: νά εἶναι ἀπόλυτα ἀνοιχτός γιά τόν ἀναλυόμενο, σάν νά ἦταν ἡ σχέση τους νά κρατήσει παντοτεινά, *καί* νά ἐπιτρέπει στήν κάθε ὥρα νά μπορεῖ νά εἶναι σάν νά ἦταν ἡ τελευταία.

Ὁ ψυχαναλυτής τό μπορεῖ αὐτό ὅταν εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερος γιά ἀμφότερες περιοχές — ἀφενός γιά τόν κόσμο τῆς χρείας, ὥστε νά ἐκπροσωπεῖ τήν ἀξίωση γιά τήν ἀμοιβή του μέ καθαρή

συνείδηση, ἀφετέρου γιά τόν ἄλλο κόσμο, ἐκεῖνον τοῦ πρωτογενοῦς «χρειάζεται», ἀφήνοντας τόν ἀναλυόμενο ἐλεύθερο νά λέει ὅτι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, δηλαδή ἀφήνοντάς τον νά εἶναι. Αὐτό τό ἐπιτυγχάνει καθοδηγώντας τον κατάλληλα, πού θά πεῖ καταρχήν ὄχι μέ λόγια, ἀλλά μέ τήν δική του στάση, ὥστε ὁ ἀναλυόμενος νά μάθει νά ἀποβάλλει ἀπό τήν σχέση τους κάθε χαρακτήρα χρηστικότητας, ἀκόμη καί αὐτόν τῆς «παροχῆς ὑπηρεσιῶν», ἀκόμη καί αὐτόν τῆς προσδοκώμενης «θεραπείας».

Ἡ ψυχανάλυση ἔχει τήν φήμη πώς εἶναι ἀκριβή, γιά τούς «λίγους». Τό θέμα ἔχει δύο πτυχές. Μιά ψυχανάλυση στοιχίζει συνολικά ὅσο περίπου ἕνα μικρό αὐτοκίνητο, καί αὐτοκίνητο ὡς γνωστόν δέν ἔχουν λίγοι. Ὅμως λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι γιά τούς ὁποίους ἡ ψυχανάλυση γίνεται, ὅπως γιά τούς πολλούς τό αὐτοκίνητο, εἶδος «πρώτης ἀνάγκης». Τό κόστος τῆς ψυχανάλυσης ἀποτιμᾶται δηλαδή ἀπό τήν προτεραιότητα πού τῆς παρέχεται. Αὐτά ὅσον ἀφορᾶ τόν ἀναλυόμενο. Ἡ ἄλλη πτυχή τοῦ θέματος ἀφορᾶ τόν ἀμειβόμενο, τόν ψυχαναλυτή. Ἤδη στό ἀπόσπασμα τοῦ Freud γιά τήν ἀμοιβή τοῦ ψυχαναλυτῆ κάνει ἐντύπωση ὅτι ὁ Freud παραθέτει πολλούς καλούς λόγους, γιά τούς ὁποίους ὁ ψυχαναλυτής δικαιοῦται νά εἶναι, ὅπως γράφει, «kostspielig», «δαπανηρός»: Ἡ ψυχανάλυση ἔχει ἀποτελέσματα· Εἶναι καλύτερο ὁ ψυχαναλυτής νά ἐκπροσωπεῖ τίς πραγματικές του ἀξιώσεις, ἀπό τό νά παριστάνει τόν ἀνιδιοτελή φιλάνθρωπο πού ἀγανακτεῖ μέ τήν ἀγνωμοσύνη τῶν ἀσθενῶν του· Οἱ δωρεάν θεραπεῖες αὐξάνουν τίς ἀντιστάσεις· Ἡ ἀμοιβή τοῦ ψυχαναλυτῆ κρατᾶ τήν ψυχανάλυση προσγειωμένη στήν πραγματικότητα· Ἡ ἀμοιβή εἶναι γιά τόν ἀναλυόμενο ἕνα καλό κίνητρο νά θέλει κάποτε νά τελειώσει. Ὅλοι αὐτοί οἱ λόγοι εἶναι, ὅπως εἴπαμε, σωστοί, στήν μία ἤ στήν ἄλλη περίπτωση ἐνέχουν ἕναν κόκκο ἀλήθειας. Ὅμως ἐντύπωση κάνει ἡ μονομέρεια τοῦ Freud. Διότι τό ἴδιο καλοί λόγοι μποροῦν νά παρατεθοῦν ἐναντίον τῆς ὑψηλῆς ἀμοιβῆς, π.χ.: Ἡ ψυχανάλυση γίνεται γιά πολλούς ἀπαγορευτική· Πολλές φορές ὁ ἀναλυόμενος χρειάζεται νά στερεῖται σχεδόν τά πάντα γιά νά μπορεῖ νά πληρώνει τόν ψυχαναλυτή του, μέ ὅλες τίς συνέπειες πού αὐτό ἔχει στήν σχέση τους· Ἡ ψυχανάλυ-

ση τελειώνει ἀρκετές φορές γιά λόγους οἰκονομικούς, καί ὄχι διότι ἔχει πράγματι φτάσει στό τέλος της· Ἡ στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ πού βγάζει ἀπό τή μύγα ξύγκι ἀντιβαίνει σαφῶς τό πνεῦμα τῆς ψυχανάλυσης, καθώς φανερώνει ἕναν ἄνθρωπο ἀνελεύθερα προσκολημμένο στήν θέληση γιά κτήση καί δύναμη, ὁ ὁποῖος τελικά καταχρᾶται τούς συνανθρώπους του. Βεβαίως ἡ σωστή ἀμοιβή δέν ὑπάρχει. Σημασία ἔχει ὅτι καί ἐδῶ ὁ ψυχαναλυτής πρέπει νά ἔχει ἀποκτήσει μία ἐνόραση στό νόημα τοῦ χρήματος καί στήν δική του σχέση μ' αὐτό, καί νά παραμένει ἐλεύθερος ἀπέναντι στήν τάση τῆς χρείας νά παρεκτρέπεται πρός τήν κατάχρηση.



Ὁ χρόνος τῆς ψυχανάλυσης

ΠΩΣ καθορίζονται οἱ ὧρες τῶν ψυχαναλυτικῶν συναντήσεων; Ποιό μπορεῖ νά εἶναι τό μέτρο τό ὁποῖο θά ὅριζε συχνότητα καί διάρκεια; Ἴσως τό μόνο μέτρο πού ἀποφεύγει τήν αὐθαιρεσία καί τήν ἁπλή σύμβαση εἶναι ἡ ἐναλλαγή ἡμέρας καί νύχτας. Ἐάν ὁ ἥλιος εἶναι κάθε μέρα νέος, ὅπως λέει ὁ Ἡράκλειτος, τότε σέ κάθε μέρα θά ἀνῆκε καί μιά ψυχαναλυτική συνάντηση. Σέ τοῦτο τό μέτρο τῆς συχνότητας προβάλλονται πολλά ἐμπόδια, ὅπως λέμε, «χρόνου». Στήν πολυάσχολη κοινωνία μας, μέ τίς ἐργάσιμες καί τίς ἀργίες, μέ τίς διακοπές, σχεδόν κανένας, ἴσως οὔτε καί κανένας ψυχαναλυτής δέν θά εἶχε χρόνο γιά μιά τέτοια ψυχανάλυση. Βέβαια τό «δέν ἔχω χρόνο» δέν σημαίνει πρωταρχικά ὅτι ὅλες οἱ ὧρες τῆς ἀτζέντας εἶναι κατειλημμένες. «Δέν ἔχω χρόνο γιά κάτι» θά πεῖ καταρχήν «δέν εἶμαι ἀνοιχτός γι' αὐτό». Ἴσως οἱ τρεῖς φορές τήν ἑβδομάδα, πού ἀποτελοῦν τήν συνηθισμένη συχνότητα τῶν ψυχαναλυτικῶν συναντήσεων, καί πού γιά τούς περισσότερους εἶναι ἤδη πολλές, νά εἶναι τό μέγιστο στό ὁποῖο ἀναλυόμενοι καί ψυχαναλυτές μποροῦν νά συγκατανεύσουν.

Ἐκεῖνο πάντως τό ὁποῖο δέν ἀνέχεται διαπραγμάτευση εἶναι ἡ αὐστηρή τήρηση ἑνός ὁρισμένου προγράμματος. Οἱ ὧρες τῶν

συναντήσεων συμφωνοῦνται ἐκ τῶν προτέρων καί τηροῦνται μέ ἀκρίβεια. Ἐνδιάμεσες ἐπαφές, τηλεφωνικές ἤ ὑπό μορφήν ἐκτάκτων συναντήσεων, κατά κανόνα δέν εἶναι πρός ὄφελος τῆς ψυχανάλυσης. Τοῦτο ὑπαγορεύεται ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἐγκράτειας πού ἀναφέρθηκε: ὁ ἀναλυόμενος δεσμεύεται νά ἔρχεται τήν συμφωνημένη ὥρα, εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, καί νά ἀποχωρεῖ τήν συμφωνημένη ὥρα, εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι — ἀνήκει καί αὐτό στήν ἐκμάθηση τῆς ἐγκράτειας, ἡ μή ὑποχώρηση στίς ἀξιώσεις τῶν ἑκάστοτε ἐπιθυμιῶν καί τῶν ἑκάστοτε «ἀναγκῶν», ὡς πρῶτο βῆμα γιά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν κυριαρχία τους. «Ὅ,τι δέν σέ σκοτώνει», γράφει κάπου ὁ Nietzsche, «σέ δυναμώνει».

Ἡ διάρκεια τῶν ψυχαναλυτικῶν συναντήσεων, πάντοτε ἡ ἴδια, εἶναι συνήθως σαρανταπέντε λεπτά τῆς ὥρας. Βεβαίως καί τά σαρανταπέντε λεπτά δέν εἶναι παρά μιά συνήθεια πού καθιερώθηκε στήν ψυχανάλυση, καί σίγουρα δέν συνιστοῦν τόν «χρόνο τοῦ ὑποσυνειδήτου», ὅπως ἔφτασαν μερικοί ψυχαναλυτές νά ἰσχυρίζονται. Καί δέν πρέπει νά ἀποτελοῦν δόγμα. Ὑπάρχουν ἀναλυόμενοι στούς ὁποίους ἁρμόζει νά δίνεται περισσότερος χρόνος, ἤ ἄλλοτε ἐνδεχομένως καί λιγότερος, ὅμως πάντοτε γιά τόν κάθε ἀναλυόμενο ὁ ἴδιος.

Ἡ περιορισμένη διάρκεια τῶν συναντήσεων δέν ἔχει μόνο τό νόημα τῆς πειθάρχησης καί τῆς ἐκμάθησης τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐγκράτειας. Ἡ ψυχαναλυτική συνάντηση, στά στενά χρονικά της ὅρια, στήν ἀπουσία κάθε ἄλλης σχέσης μεταξύ ἀναλυομένου καί ψυχαναλυτῆ, παίρνει τόν χαρακτήρα νησίδας στήν ὅλη «ζωή», καί μάλιστα νησίδας τῆς ἄγονης γραμμῆς, καθώς ἡ πρόσβαση σ' αὐτήν εἶναι δυνατή μόνο σέ ὁρισμένες ἡμέρες καί ὧρες. Καί, παραδόξως, σέ μιά τέτοια νησίδα σχέσης εἶναι γιά τούς ἀνθρώπους εὐκολότερο νά ἀνοίγονται. Τά ὅρια τῆς ψυχαναλυτικῆς σχέσης προστατεύουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τό ὑπέρμετρο, καί ἀπό τήν ἀναπόφευκτη ἄμυνα τήν ὁποία θά ἐπεστράτευε ἐναντίον του. Γιά τοῦτο μᾶς μιλοῦν ἤδη οἱ ποιητές: «human kind / cannot bear very much reality», γράφει ὁ Eliot [«τό ἀνθρώπινο

γένος / Δέν ἀντέχει πάρα πολλή πραγματικότητα»].[1] Καί ὁ Hölderlin σέ ἕνα *σχεδίασμα* μιλᾶ γιά τήν εὐκολία μέ τήν ὁποία ὁ σωστός τόνος χάνεται: «᾽Από λιγοστά πράγματα / Παράτονη σάν ἀπό χιόνι ἦτανε / ᾽Η καμπάνα, πού / Χτυπᾶνε / Γιά τό δεῖπνο.»[2]

Μέχρι τώρα μιλήσαμε γιά τόν χρόνο τῶν ψυχαναλυτικῶν συναντήσεων μέ τήν ἔννοια τῆς συχνότητας καί τῆς διάρκειας τῶν ἐπισκέψεων. Κινηθήκαμε στό πλαίσιο τῆς αὐτονόητης κατανόησης τοῦ χρόνου ὡς *διάρκειας*. ᾽Η ψυχανάλυση, τρία σαρανταπεντάλεπτα τήν ἑβδομάδα... ῞Ομως ἡ ψυχαναλυτική σχέση δέν περιορίζεται σ᾽ αὐτά. ῾Ο ψυχαναλυτής εἶναι νοητά πάντα παρών στόν ἀναλυόμενο, στήν μνήμη, στήν φαντασία, σέ ὄνειρα, καί προπάντων ὡς ἄδηλη παρουσία. ῾Ο ψυχαναλυτής εἶναι κατά κύριον λόγο παρών μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. ῞Ομως τί θά πεῖ ἀπουσία; Συνήθως αὐτή ἐννοεῖται ὡς ὑποβαθμισμένη, ἄν μή καί ἀνύπαρκτη πραγματικότητα. ῞Εναν τρόπο ἀπουσίας, τά ὄνειρα, ὁ Freud τά ὀνομάζει π.χ. «ψευδαισθήσεις». Γιά τόν Freud πάλι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό «ἀπογοητευμένο καί φαντασιῶνον ζῶο»: ἡ φαντασία, ἕνας ἄλλος τρόπος ἀπουσίας, θεωρεῖται ἀποτέλεσμα ματαίωσης, μιά πραγματικότητα ὑποκατάστατη.

῞Οπως ἤδη τονίστηκε ὅμως, καί ὅπως ἀργότερα θά ἀναπτυχθεῖ περισσότερο, ἡ ἀπουσία εἶναι *καί αὐτή* αὐτάρκης παρουσία. ᾽Εάν τοῦτο τό ἐννοήσουμε στήν πλήρη του ἔκπτυξη, τότε ὅ,τι εἰπώθηκε γιά τόν χρόνο τῆς ψυχανάλυσης ὡς διάρκεια ταράζεται συθέμελα: ᾽Εάν παρών εἶναι ὁ ψυχαναλυτής *τόσο* στήν «ἐπίσκεψη» *ὅσο* καί ἐκτός «ἐπίσκεψης», τότε ἡ ψυχαναλυτική συνάντηση, ὡς συνάντηση, δέν ἔχει ὅρια, δέν περιορίζεται σέ μία διάρκεια, δέν ἔχει ἀρχή καί τέλος. ῞Οταν ἡ ἀπουσία ἐννοεῖται ὡς αὐτάρκης παρουσία, τότε ὁ ἴδιος ὁ χρόνος χάνει τόν χαρακτήρα τῆς διάρκειας! Τί συμβαίνει ἐδῶ; ῞Ολα μοιάζουν νά συγχέονται, νά χάνουν τήν τάξη τους, νά χάνονται τά ἴδια, ὅταν ἡ αὐτονόητη ἔννοια τοῦ χρόνου ὡς διάρκειας τίθεται ὑπό ἀμφισβήτηση.

[1] "Burnt Norton", I.
[2] "Hälfte des Lebens".

Τί εἶναι ὁ χρόνος ὅταν ἡ ἀπουσία ἐννοεῖται ὡς αὐτάρκης παρουσία, ὅταν τό «ὄχι πιά» καί τό «ὄχι ἀκόμα» ὄντως ὀνομάζουν τρόπους παρουσίας μέ τούς ὁποίους τά πράγματα ὡς ἀπόντα *παρουσιάζονται*; Οὔτε βέβαια οἱ ψυχολογιστικές ψυχαναλυτικές θεωρίες γιά τόν χρόνο ὡς «ψυχική λειτουργία», ἡ ὁποία «δημιουργεῖται» στό «ψυχικό ὄργανο» κατά τήν «πρώτη παιδική ἡλικία», μᾶς βοηθοῦν παρακάτω, ἤδη διότι ξεκινοῦν ἀπό τήν αὐτονόητη ἐννόηση τοῦ χρόνου ὡς διάρκειας. Τί εἶναι ὁ χρόνος;

Τόν ἴδιο περίπου καιρό πού ὁ Παρμενίδης ἀπό τήν Ἐλέα ἔγραψε πώς τά «ἀπεόντα» εἶναι βεβαίως «παρεόντα», ἀπό τόν Σοφοκλῆ μᾶς παραδίδεται μία ρήση γιά τόν χρόνο: «ἅπανθ᾽ ὁ μακρός κἀναρίθμητος χρόνος / φύει τ᾽ ἄδηλα καί τά φανέντα κρύπτεται.»[1] Στήν ρήση τοῦ Σοφοκλέους ὁ χρόνος ἀναφέρεται σέ σχέση μέ τά «ἄδηλα», τά μή ἔκδηλα, τά *ἀπόντα* τά ὁποῖα «φύει», φανερώνει, καθιστᾶ παρόντα, καί σέ σχέση μέ τά «φανέντα», τά φανερά, τά *παρόντα* τά ὁποῖα «κρύπτεται», κρύβει, καθιστᾶ ἀπόντα. Ἐδῶ ὁ χρόνος εἶναι ἐμπειρατός ὡς τό συμβάν τῆς παρουσίασης τῶν ἀπόντων — «φύει», καί τῆς ἀπουσίασης τῶν παρόντων — «κρύπτεται».

Συνήθως μέ τοῦτο καταλαβαίνουμε πώς ὁ χρόνος «κάνει» τά ἀπόντα παρόντα καί τά παρόντα ἀπόντα, πώς ὁ χρόνος εἶναι ἕνα εἶδος πόρτας ἡ ὁποία χωρίζει τήν περιοχή τῆς παρουσίας ἀπό ἐκείνην τῆς ἀπουσίας, καί ἀφήνει τά ὄντα νά περνοῦν ἀπό τήν μία περιοχή στήν ἄλλη. Μέσα ἀπό μιά τέτοια στάση ἕπεται ὅτι τά πράγματα φανερώνονται καί χάνονται ὁλότελα ἀπροσδόκητα, «παρ᾽ ἐλπίδα», καθώς δέν γνωρίζουμε τί ἡ πόρτα πού ἀνοίγει θά φανερώσει καί τί κλείνοντας θά κρύψει μέσα της. Ὅμως ὁ Σοφοκλῆς συνεχίζει: «κοὐκ ἔστ᾽ ἄελπτον οὐδέν», «καί τίποτε δέν γίνεται παρ᾽ ἐλπίδα». Ἀλλά ὅταν τίποτε δέν γίνεται παρ᾽ ἐλπίδα, ὅταν καί ἡ ἀπελπισία καταδεικνύεται πλάνη, ὅταν δηλαδή στά παρόντα ἤδη ἐνυπάρχει κατά ἕναν τρόπο ἡ ἀπουσία καί στά ἀπόντα ἤδη ἐνυπάρχει κατά ἕναν τρόπο ἡ παρουσία, ὅταν, γιά νά ξαναθυμηθοῦμε τόν Παρμενίδη, «νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν»,

[1] *Αἴας*, στ. 646-647.

«τώρα εἶναι, κατά ὅμοιον τρόπο, τά πάντα» ὡς ἀπόντα-παρόντα, τότε ἡ παράσταση τοῦ χρόνου ὡς πύλης ἡ ὁποία χωρίζει παρουσία καί ἀπουσία ἐκπίπτει.

Τώρα ὁ χρόνος δέν εἶναι τό ὅριο τό ὁποῖο χωρίζει παρουσία καί ἀπουσία, *ἀλλά ἡ διάσταση τῆς ἀλληλέχειας παρουσίας καί ἀπουσίας*. Ὁ χρόνος, ὁ ἔτσι ἐννοημένος χρόνος, εἶναι «μακρός», δέν ἔχει ἀρχή καί τέλος, καί εἶναι «ἀναρίθμητος», δέν ἐπιδέχεται κανένα μέτρο καί καμιά μέτρηση. Γι' αὐτό καί τό ὄν, ὄντας ἀπόν-παρόν, εἶναι, λέει ἡ θεά στόν κοῦρο τοῦ Παρμενίδη, «ἀγένητον καί ἀνώλεθρον».

Μόνο ὅταν ἡ πλάνη θεωρεῖ πώς ὁ «ἅπας χρόνος» διασπᾶ τήν συνέχεια τοῦ ἀπόντος-παρόντος, ἀπομονώνει καί τήν παρουσία ἀποδίδοντάς της ὁρισμένα ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά, π.χ. ἐννοεῖ τό παρόν ὡς τό αἰσθητηριακά ἀντιληπτό «τώρα». Ὅ,τι δέν ἐκπληρώνει αὐτόν τόν ὅρο θεωρεῖται «λιγότερο» παρουσία, θεωρεῖται — ἀπουσία. Τό ἑκάστοτε «ὄντως ὄν», ἡ παρουσία τοῦ ὑποτιθεμένου κατεξοχήν παρόντος, μετρᾶται καί διασφαλίζεται μέ τόν καθορισμό τῆς ἀρχῆς καί τοῦ τέλους της, ὅπου πρίν ἀπό τήν ἀρχή καί μετά τό τέλος χάνεται στήν ἀπουσία. Ὁ χρόνος τῆς ἔτσι ἐννοημένης παρουσίας δείχνεται τότε ὡς *ἡ διάρκεια της*, εἶναι περιορισμένος, καί μπορεῖ νά μετρηθεῖ καταλεπτῶς. Στόν χρόνο ὡς διάρκεια κυριαρχεῖ λοιπόν ὁ δρόμος τῆς ἀπομόνωσης τῆς παρουσίας ἀπό τήν ἀπουσία, τῆς ὁροθέτησης, τοῦ ὑπολογισμοῦ καί τῆς διασφάλισής της.

Αὐτός εἶναι ἐπίσης κόσμος μας, ὁ κόσμος τοῦ μετρημένου χρόνου, στόν ὁποῖον ζοῦμε, ὁ καθένας μέ τό ρολόι του, ὁρίζοντας μεταξύ ἄλλων καί τά ραντεβού τῶν ψυχαναλυτικῶν ἐπισκέψεων. Μόνο πού ὁ ψυχαναλυτής δέν πρέπει νά παραμένει ἔκπτωτος σ' αὐτόν τόν χρόνο καί στόν συνακόλουθο χωρισμό παρουσίας καί ἀπουσίας. Πρέπει *συνάμα* νά εἶναι ἀνοιχτός γιά τόν ἄλλο, τόν ἀληθινό χρόνο, γιά τόν ὁποῖον δοκίμασα νά κάνω μερικές νύξεις μέσα ἀπό μιά ἐμπειρία του ἡ ὁποία ὑπάρχει λανθάνουσα στήν ἑλληνική νόηση.

Στήν ἐμπειρία τοῦ ἄλλου χρόνου, μαζί μέ τήν κατάλυση τῆς ἀντίθεσης παρουσίας καί ἀπουσίας καταλύεται καί ἡ ἀντίθεση

ἀνάμεσα στήν συνάντηση καί στόν χωρισμό. Ἡ ψυχαναλυτική, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε σχέση, τώρα παραμένει πάντοτε *ἡ αὐτή*, καί στίς ὧρες τῶν ἐπισκέψεων, καί ἔξω ἀπό αὐτές. Ἐδῶ οἱ λέξεις «συνάντηση» καί «χωρισμός» δέν ὀνομάζουν δύο ὁλότελα διαφορετικά πράγματα, ἀλλά συνιστοῦν ὀνόματα γιά τήν ἴδια τήν ψυχαναλυτική σχέση: ὅταν ψυχαναλυτής καί ἀναλυόμενος συμφωνοῦν νά συναντῶνται, τότε συμφωνοῦν *ἐπίσης* καί νά χωρίζουν! Ἡ σχέση τους οὐσιώνεται στόν *χρόνο* της, δηλαδή δέν δομεῖται στίς ἐναλλαγές συνάντησης καί χωρισμοῦ, ἀλλά στό παιχνίδισμα τῆς ἀλληλέχειας συνάντησης καί χωρισμοῦ, στό παιχνίδισμα παρουσίας καί ἀπουσίας, στόν ἀποχωρισμό ὁ ὁποῖος συμβαίνει τίς συναντήσεις τους καί στήν συνάντηση ἡ ὁποία ὑπάρχει στόν χωρισμό τους. Ὁ ἀναλυόμενος καλεῖται νά ἐγκλιματιστεῖ σ᾽ *αὐτόν* τόν χρόνο καί νά ἀποτοξινωθεῖ ἀπό τήν ἀποκλειστικότητα τῆς *διάρκειας* ὡς μέτρου γιά τήν σχέση τους — νά μιά ἄλλη διάσταση τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐγκράτειας. *Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἐξοικείωση μέ τόν ἀληθινό χρόνο.*

Ὅπως εἴδαμε καί μέ τίς ἄλλες ὄψεις τοῦ ψυχαναλυτικοῦ τυπικοῦ, ἡ ἐξοικείωση αὐτή προϋποθέτει μιά πορεία. Τά πρῶτα της βήματα συνίστανται στήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς σχέσης, ἔτσι ὥστε ὁ ψυχαναλυτής νά μήν εἶναι ἕνα ξένο σῶμα, ἀλλά νά καταλαμβάνει στήν ζωή τοῦ ἀναλυομένου τήν θέση πού τοῦ ἁρμόζει. Κατόπιν ἀκολουθεῖ ἡ εἴσοδος τῆς ψυχαναλυτικῆς σχέσης στόν κόσμο τῆς διάρκειας, στήν ἀντίθεση συνάντησης καί χωρισμοῦ, καί ἡ παράδοση στίς μεταπτώσεις τίς ὁποῖες αὐτός ὁ κόσμος τῶν συναντήσεων καί τῶν χωρισμῶν συνεπάγεται, μέ τήν προσμονή καί μέ τόν φόβο, μέ τήν ἀνακούφιση καί μέ τήν ὀδύνη, μέ τήν ἀμφιθυμία καί μέ τήν ἀμφισβήτηση. Τέλος, μέσα ἀπό τήν ἴδια τήν στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ, ἄρρητα, γίνεται δυνατή, μέ ἄλλοτε ἄλλη καθαρότητα, ἡ ἐμπείρωση τοῦ ἄλλου χρόνου καί τοῦ ἄλλου κόσμου του, ὅπου οἱ προηγούμενες ἀντιθέσεις καταλύονται, τό παρακύλισμα στά ὕψη καί στά βάθη τους παύει, ὁ χρόνος δέν «παρέρχεται» πλέον, καί γι᾽ αὐτό καί δέν «βιάζει» τόν ἄνθρωπο, ἀλλά οὐσιώνεται πλέον ὁ ἴδιος ὡς τό οἰκεῖο-ἀνοίκειο τῆς συνέχειας καί τῆς ἀλληλέχειας παρουσίας καί ἀπου-

σίας, στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἐγκλιματίζεται καί κατοικεῖ. Ἕνας δρόμος πρός τήν ἐμπείρωση αὐτοῦ τοῦ χρόνου εἶναι ἡ ψυχανάλυση. Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς πορείας πρός τήν κατοίκηση στόν ἀληθινό χρόνο σημαίνει καί τήν ἀρχή τοῦ τέλους της.

MARTIN HEIDEGGER

Η ΕΠΑΝΕΙΣΑΓΩΓΗ στήν ψυχανάλυση δέν πρέπει νά έννοηθεῖ ὡς νέα εἰσαγωγή στόν ἤδη γνωστό χῶρο τῆς ψυχανάλυσης. Μέ τήν ἐπανεισαγωγή ὁ ἴδιος ὁ χῶρος τῆς ψυχανάλυσης μεταβάλλεται, ἔτσι ὥστε τίποτε νά μήν εἶναι ὅπως ἦταν προηγουμένως. Δέν πρόκειται δηλαδή γιά νέες θεωρίες ἐπάνω στά παλιά πράγματα, ἀλλά, ὅπως ἤδη διαφάνηκε, γιά ἕνα ἐξαρχῆς διαφορετικό βλέμμα. Γι' αὐτό, πρίν συνεχίσω τήν συζήτηση ψυχαναλυτικῶν θεμάτων, θά κάνω μιά ἀναφορά στό ἴδιο τό βλέμμα πού τήν διέπει, καί πού μαθεύτηκε κυρίως μέ τήν μελέτη τῆς νόησης τοῦ Martin Heidegger.[1]

Σημασία δέν ἔχει ἡ ψυχανάλυση νά «προοδεύει». Ἀντιθέτως αὐτό πού πάντα χρειάζεται, κάθε φορά ἀπό τήν ἀρχή, εἶναι ἡ ὅλο καί πηγαιότερη εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση. Μιά τέτοια εἰσαγωγή ἔχει νά ἀντιταχθεῖ στήν δύναμη τῆς συνήθειας ἡ ὁποία κάνει τήν νόηση νά ἐπαναπαύεται στήν πεπατημένη καί νά ἀντιστέκεται σέ κάθε ὑπόνοια ἀμφισβήτησης τῶν θεμελίων της. Ἡ νόηση, θά ἀκούσουμε σέ λίγο ἀπό τόν Heidegger, σπάνια μόνο δύναται νά ἐννοεῖ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἕνα νόημα τό ὁποῖο μᾶς ἐναντιώνεται, καταρχήν τείνουμε νά τό ἀπορρίψουμε. Ὁ Freud, στήν *Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση* γράφει: «Σᾶς συμβουλεύω βασικά νά μήν μέ ἀκούσετε γιά δεύτερη φορά. Πρός τόν σκοπό αὐτό θά σᾶς δείξω ποιές ἀτέλειες ἔχει ἀναγκαστικά ἕνα μάθημα γιά τήν ψυχανάλυση καί ποιές δυσκολίες ἀντιστρατεύονται στήν διαμόρφωση μιᾶς δικῆς σας γνώμης. Θά σᾶς δείξω πῶς ὅλη ἡ κατεύθυνση τῆς προπαιδειάς σας καί ὅλοι οἱ συνηθισμένοι σας

[1] Ἐδῶ πρέπει νά διευκρινίσω τήν χρήση μου τῶν λέξεων «σκέψη» ἀφενός καί «νόηση», «νόημα» ἀφετέρου. Ἡ «σκέψη», συγγενής πρός τίς «σκοπιά», «σκοπός», «σκοπῶ», ὀνομάζει τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο μέσα ἀπό τήν κυρίαρχη παράδοση τῆς μεταφυσικῆς καί τῆς ἐπιστήμης — ὁ πολεμικός χαρακτήρας της ἁρμόζει στό κύριο μέλημα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου νά καταστεῖ «κύριος καί κάτοχος τῆς φύσης» (Descartes). Οἱ λέξεις «νόηση» καί «νόημα»

τρόποι σκέψης θά πρέπει ἀναπόφευκτα νά σᾶς κάνουν ἐχθρούς τῆς ψυχανάλυσης, καί θά σᾶς δείξω πόσα θά πρέπει νά ξεπεράσετε μέσα σας γιά νά κυριαρχήσετε ἐπάνω σ' αὐτήν τήν ἐνστικτώδη ἐχθρότητα.»[1]

Στό ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος "Heidegger" ἔρχεται συχνά στόν νοῦ ἕνας φιλόσοφος μέ «βεβαρημένο πολιτικό παρελθόν», τήν σχέση του μέ τό ναζιστικό κίνημα, κάτι πού γενικά θεωρεῖται ὅτι ἀφορᾶ καί τήν ἴδια τήν φιλοσοφία του. Δέν θά ὑπεισέλθω τώρα σ' αὐτήν τήν ὑπόθεση, ἀλλά θά περιοριστῶ νά ἀναφέρω τήν βασική θέση μου, τήν ὁποία διευκρινίζω ἀλλοῦ.[2] Στόν χῶρο τῆς νόησης, ὅσο λιγότερη πηγαιότητα ὑπάρχει σέ ἕνα ἔργο τόσο προσωπικότερο εἶναι αὐτό, τόσο περισσότερο διαφαίνεται ἡ βιογραφία τοῦ συγγραφέα. Καί ὄχι μόνον αὐτό. Θά προχωροῦσα ἀκόμη περισσότερο καί θά ἔλεγα ὅτι ἡ βιογραφία τοῦ νοητῆ, ἡ «ἀτομική» του ἱστορία, συνιστᾶ τό ἀναγκαστικό ἐμπόδιο τό ὁποῖο ἡ νόησή του ἔχει νά ξεπεράσει. Ἐκεῖ πού ἡ νόηση εἶναι ἀληθινά πηγαία, τό ὑποκείμενο τοῦ νοητῆ μέ τήν βιογραφία του χάνεται. Καί ἐμένα *αὐτή* ἡ νόηση τοῦ Heidegger μέ ἀφορᾶ, ἀπό ὅλα τά νοήματά του, ἡ νόηση ἡ ὁποία δέν εἶναι νόηση «τοῦ» Heidegger.

Ὅμως πῶς εἶναι κάτι τέτοιο δυνατό; Ἀκριβῶς οἱ ψυχαναλυτές εἶναι αὐτοί πού δείχνουν πῶς ἀκόμη καί τά φιλοσοφικά συστήματα ἑνός Kant, ἑνός Nietzsche εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένα μέ τόν «ψυχισμό» τους... Μόνο πού τό πηγαῖο βλέμμα δέν μπορεῖ νά ἐνδίδει στήν αὐτονόητη καί ἐν πολλοῖς λανθάνουσα κυριαρ-

εἶναι καταρχήν λέξεις τοῦ Παρμενίδη, καί ἀφοροῦν τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο μέσα ἀπό μία ἄλλη παράδοση, στήν ὁποία ἀνήκει, ὅπως θά δοῦμε, κατά ἕναν τρόπο ὁ λόγος τοῦ Heidegger. Ἐδῶ τό «νόημα» πρέπει νά ἀκουστεῖ ρηματικά, ὅπως π.χ. τό «πάθημα», ὡς ἐννόημα τοῦ νοῦ.

[1] *Gesammelte Werke*, τ. XI, London 1966, σ. 8. Ἡ μετάφραση δική μου.

[2] Πρβλ. τά σχόλιά μου στό: Martin Heidegger, "Ἡ γλώσσα στήν ποίηση" [στό: *Georg Trakl*, Ρόπτρον 1990], καθώς καί στό: "Ἕνας στοχαστής στόν σύγχρονο κόσμο". [στό: Martin Heidegger, *Ἡ συνέντευξη στόν Spiegel*, Ἑστία 1989]. Βλ. ἀκόμη τό ἄρθρο μου "Ἡ ἱστορία τοῦ Εἶναι, ἡ διασημαντότητα τῶν λέξεων καί τό ἄτοπο τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας" στό περ. *Λεβιάθαν*, τχ. 8

χία τοῦ ψυχολογισμοῦ, ὅπου τά πάντα ἐννοοῦνται ὡς ἀποτελέσματα ψυχικῶν διεργασιῶν. Σέ ἕναν τόμο μέχρι πρό τινος ἀδημοσίευτων κειμένων τοῦ Heidegger ὑπάρχει ἡ παρακάτω φράση: «Γι᾽ αὐτό γίνεται ὁ *δρόμος ὅλο* καί οὐσιαστικότερος, ὄχι ὡς "προσωπική ἐξέλιξη", ἀλλά ὡς ἡ ὁλότελα ἀβιογραφικά ἐννοημένη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά φέρει τό Εἶναι καθ᾽ ἑαυτό στήν ἀλήθεια του.»[1] — καί ἤδη διακρίνουμε μιά συγγένεια μέ τήν στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ ὁ ὁποῖος, ὡς ψυχαναλυτής, ἔχει νά ἀποκτήσει μιά ἐλεύθερη ἀπόσταση ὡς πρός τήν ὑποκειμενικότητά του, ἡ ὁποία τόν περιορίζει ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο.

Νόηση

Καὶ για γιά μία πρώτη προσέγγιση τοῦ τί ὁ Heidegger ἐννοεῖ ὅταν μιλᾶ γιά «νόηση», παρουσιάζω μερικές ρήσεις του ἀπό τό 1947, οἱ ὁποῖες ἐκπηγάζουν *᾽Από τήν ἐμπειρία τῆς νόησης*.[2] Δέν πρόκειται νά γίνουν ἀμέσως κατανοητές. Εἶναι καλύτερα ἤδη ἐξαρχῆς νά μήν ἐπιδιωχθεῖ κάτι τέτοιο, ἀλλά νά ἀκουστοῦν χωρίς ἄλλες ἀξιώσεις. Μιά ἑνότητα ρήσεων εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

«῾Η ζόφωση τοῦ κόσμου δέν φθάνει ποτέ μέχρι τό φῶς τοῦ Εἶναι.

Γιά τούς θεούς ἐρχόμαστε πολύ ἀργά, καί πολύ νωρίς γιά τό Εἶναι. Τό πρῶτο του ποίημα εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Νά κατευθύνεσαι πρός ἕνα ἀστέρι...

῾Η νόηση εἶναι ὁ περιορισμός σέ ἕνα νόημα, πού κάποτε σταματᾶ, σάν ἄστρο στόν οὐρανό τοῦ κόσμου».

Σέ λίγο πάλι διαβάζουμε:

«Ποτέ δέν δίνομε ἐμεῖς νόημα.
Τοῦτο δίνεται σ᾽ ἐμᾶς.»

Καί ἀργότερα, μιά ἄλλη ἑνότητα:

«Τρεῖς κίνδυνοι ἀπειλοῦν τήν νόηση.

[1] GA, *Beiträge zur Philosophie* (vom Ereignis), τ. 65, σ. 85.
[2] *Aus der Erfahrung des Denkens*, Pfullingen 1976.

῾Ο καλός καί γι᾽ αὐτό σωτήριος κίνδυνος εἶναι ἡ γειτόνευση τοῦ ἄδοντος ποιητοῦ.

῾Ο κακός καί γι᾽ αὐτό ὀξύτατος κίνδυνος εἶναι ἡ ἴδια ἡ νόηση. Πρέπει νά ἐννοεῖ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ της, κάτι πού σπάνια τό μπορεῖ.

῾Ο ἄσχημος καί γι᾽ αὐτό χαοτικός κίνδυνος εἶναι ἡ φιλοσοφία.»

Καί κατόπιν πάλι:

«Στήν μεγάλη νόηση ἁρμόζει μεγάλη πλάνη.»

Δύο σελίδες ἀργότερα:

«῾Ο ποιητικός χαρακτήρας τῆς νόησης εἶναι ἀκόμη συγκαλυμμένος.

῞Οπου φανερώνεται, θυμίζει γιά πολύν καιρό τήν οὐτοπία ἑνός ποιητίζοντος λογικοῦ.

῞Ομως ἡ νοοῦσα ποίηση εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ τοπολογία τοῦ Εἶναι.

Τοῦ λέει τήν τοποθεσία τῆς οὐσίωσής του.»

᾽Αμέσως κατόπιν ἀκολουθεῖ:

«῏Ασμα καί νόηση εἶναι οἱ γειτονικοί κορμοί τῆς ποίησης.

᾽Εκφύονται ἀπό τό Εἶναι καί φθάνουν μέχρι τήν ἀλήθεια του.

῾Η σχέση τους φέρνει στόν νοῦ ὅ,τι ὁ Hölderlin ᾄδει γιά τά δέντρα τοῦ δάσους:

"Κι ἄγνωστοι μεταξύ τους παραμένουν,
ὅσο στέκονται, οἱ γειτονικοί κορμοί."»

῞Ομως ἄς πάρουμε τά πράγματα ἀπό τήν ἀρχή. Καί πρῶτα πρέπει νά διευκρινίσω τί ἐννοῶ μέ «νόηση τοῦ Heidegger». Διότι, ὅπως ἤδη ὑπαινίχθηκα, αὐτή ἡ «νόηση» δέν ἀνήκει στόν Heidegger ὡς δημιούργημα καί πνευματική ἰδιοκτησία του. «Ποτέ δέν δίνομε ἐμεῖς νόημα», ἀκούσαμε πρίν ἀπό λίγο. «Αὐτό δίνεται σ᾽ ἐμᾶς.» Τοῦτο πρέπει νά τό ἐννοήσουμε κυριολεκτικά. Σέ καμιά πρωτογενή σχέση μέ τήν γλῶσσα, εἴτε πρόκειται γιά τήν νόηση εἴτε πρόκειται γιά τήν ποίηση εἴτε πρόκειται γιά τήν ψυχανάλυση, δέν ὑπάρχει ἕνα «ὑποκείμενο» τοῦ λόγου, ἕνα

«ἐγώ», ἀλλά ἀκριβῶς ἐδῶ εἶναι ὅπου κάθε ὑποκείμενο καί κάθε ἐγώ ὑποχωρεῖ. Αὐτό δέν ἐννοήθηκε μόνο ἀπό τόν Heidegger. Ὑπάρχει, μέ ἄλλοτε ἄλλη καθαρότητα, μέ ἄλλοτε ἄλλη μορφή, στόν λόγο τῶν προσωκρατικῶν, τῶν μυστικῶν, τῶν ποιητῶν, στούς σοφούς τῆς ἄπω Ἀνατολῆς. Σ' αὐτήν τήν πλατιά καί πολύμορφη παράδοση ὁ Heidegger κατέχει μία θέση ἐξέχουσα. Ἡ μοναδικότητά του ἔγκειται στό ὅτι ἡ νόησή του ἐννοεῖ κατεξοχήν τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, ἐννοεῖ τήν τεχνική, καί γι' αὐτό καί μᾶς ἀγγίζει ἰδιαίτερα, καί μπορεῖ κάποτε νά ἀνοίξει τά μάτια γιά πράγματα πού ἦταν παρόντα ἀμυδρά μόνο καί συγκεχυμένα. Διότι ὅταν λείπει ἡ ἐνόραση στόν οὐσιαστικό χαρακτήρα τῆς ἐποχῆς πού μᾶς καθορίζει, τότε κινδυνεύουμε νά γίνουμε σάν μερικούς «ἐρευνητές» γιά τούς ὁποίους ὁ κόσμος ἀρχίζει καί τελειώνει μέ τό ἀντικείμενο τῆς μελέτης τους, ἤ σάν τόν μοναχό πού ὁ Ζαρατούστρα συνάντησε στό δάσος καί πού δέν τό εἶχε πάρει εἴδηση πώς «ὁ θεός πέθανε», ἤ σάν ἐκείνους πού προσκολλῶνται στούς τύπους τοῦ Ζέν καί τῶν ἄλλων ἀπωασιατικῶν νοημάτων καί κάνουν σάν νά ζοῦσαν πρίν ἀπό χίλια χρόνια σέ κάποιο βουδιστικό μοναστήρι.

Ὅπως ὑπαινίχθηκα, αὐτή ἡ μεγάλη παράδοση μπορεῖ νά γίνει πραγματικά προσιτή μόνο ὅταν εἴμαστε σέ θέση νά τήν προσεγγίσουμε ἀληθινά, μέσα ἀπό τόν σημερινό κόσμο, χωρίς αὐτός νά μᾶς προκαταλαμβάνει ἔτσι ὥστε νά ἑρμηνεύουμε τά πάντα ὁδηγούμενοι τυφλά ἀπό τό πνεῦμα του, ἀλλά καί χωρίς νά τρεπόμαστε σέ φυγή ἀναζητώντας καταφύγιο σέ κάποιο ἄλλο πνεῦμα παρωχημένο. Ἡ νόηση τοῦ Heidegger μᾶς δείχνει ἀκριβῶς αὐτήν τήν δυνατότητα, νά ἐγκύπτουμε στόν κόσμο μας καί στόν ἑαυτό μας καί νά ἐξοικειωνόμαστε σ' αὐτόν ἐλεύθερα, χωρίς ἀνάγκη γιά προσκόλληση ἐπάνω του ἤ φυγή μακριά του. Μέσα ἀπό αὐτήν τήν στάση, καί μόνο μέσα ἀπό αὐτήν, εἴμαστε σέ θέση νά ἀκούσουμε τίς φωνές τῆς μεγάλης παράδοσης νά ἀποτείνονται τώρα σ' ἐμᾶς, ἀπέραντα μακρινές καί ἀπέραντα οἰκεῖες.

Ἔτσι ἡ νόηση τοῦ Heidegger μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς κατεξοχήν ἱστορική νόηση. Καί ἤδη οἱ παραπάνω νύξεις ὑποδηλώνουν μιά ἄλλη ἐμπειρία τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία καί καθιστᾶ

δυνατή ἐκείνη τήν προσέγγιση τῆς παράδοσης τήν ὁποία ἡ νόηση τοῦ Heidegger μᾶς ὑπόσχεται.

στορία

"ΑΚΟΜΗ μία δοκιμή ἐπάνω στήν συγγραφή ἱστορίας", εἶναι ὁ τίτλος ἑνός δοκιμίου τοῦ Golo Mann.[1] Ἤδη ὁ τίτλος ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ συγγραφή ἱστορίας δέν εἶναι ὑπόθεση αὐτονόητη καί ἀπροβλημάτιστη. Πῶς μπορεῖ ἡ ἱστορική πραγματικότητα νά συλληφθεῖ καί νά εἰπωθεῖ; Πῶς μποροῦμε νά προσεγγίσουμε τό ἀλλότριο τοῦ παρελθόντος, τό ξένο αὐτοῦ πού βρίσκεται πλέον μακριά μας; Κάθε ἐποχή, λέει ὁ Golo Mann, ἔχει ἕνα δικό της στίλ, πού ὁ ἱστορικός τό φαντασιώνει καί πού χρωματίζει τό δικό του τό στίλ ὅταν ἐπιχειρεῖ νά ἐξιστορήσει αὐτήν τήν ἐποχή.

Αὐτό τό συγκεχυμένα ἐννοημένο «στίλ» μιᾶς ἐποχῆς, τό ὁποῖο ὁ Golo Mann ἐπιχειρεῖ νά προσλάβει μέ τήν φαντασία τοῦ ἱστορικοῦ, διευκρινίζεται καί ἐντοπίζεται στήν νόηση τοῦ Heidegger. Τό στίλ μιᾶς ἐποχῆς σημαίνει ὅτι τά πράγματα παρουσιάζονται μέ ἕναν στήν ἑκάστοτε ἐποχή ἰδιάζοντα τρόπο. Τό «στίλ» δέν ἀναφέρεται στά πράγματα, ἀλλά στόν τρόπο τῆς *παρουσίας* τῶν πραγμάτων. Ὑπάρχουν λοιπόν λέξεις ὄχι μόνο γιά τά πράγματα, ἀλλά καί γιά τήν παρουσία πού καθορίζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον αὐτά κάθε φορά παρουσιάζονται. Ἐδῶ βρίσκεται μιά καίρια διάσταση τῆς νόησης τοῦ Heidegger, ὅτι αὐτό τό ὁποῖο ἀκαθόριστα ὀνομάζουμε «ἐποχή» καί «στίλ» μιᾶς ἐποχῆς ἐννοεῖται καί ἔρχεται σέ γλώσσα.

Πρῶτα ὅμως ὑπάρχει μιά λέξη γιά τήν παρουσία τῶν πραγμάτων, γιά τήν παρουσία τῶν παρόντων, καί τήν καθορίζει πρίν ἀπό κάθε ἐποχική της μεταβολή. Αὐτή ἡ λέξη δέν εἶναι ἐπινόηση τοῦ Heidegger, ἀλλά διαμορφώνει τήν ἴδια τήν παράδοση τῆς μεταφυσικῆς. Ἡ παρουσία τῶν παρόντων μιλᾶ μέ τήν λέξη «Εἶναι».

[1] *Zwölf Versuche*, Frankfurt am Main, 1973, σσ. 7-31.

«Εἶναι» θά πεῖ «παρεῖναι», «παρουσία». Καί τό Εἶναι σέ κάθε ἐποχή μεταβάλλεται, πού θά πεῖ, τά *παρόντα* παρουσιάζονται κάθε φορά διαφορετικά, μιλοῦν μέ κάθε φορά ἄλλον τρόπο. Ἡ ἱστορία μέ τήν συνηθισμένη της ἔννοια ἄγεται ἀπό μιά ἄλλη, ἀφανή ἱστορία, ἀπό τήν *ἱστορία τοῦ Εἶναι*, τήν ἱστορία τῶν μεταβολῶν τοῦ Εἶναι. Ἄς παρακολουθήσουμε μερικές ἀπό αὐτές τίς μεταβολές οἱ ὁποῖες συμβαίνουν π.χ. μέ ἕνα δέντρο — καί ὅπου δέν εἶναι τό δέντρο ὡς ὄν αὐτό πού μεταβάλλεται, ἀλλά τό Εἶναι αὐτοῦ τοῦ ὄντος, δηλαδή ὁ τρόπος τῆς παρουσίας μέ τήν ὁποία τό δέντρο παρουσιάζεται.

Στόν Πλάτωνα ἡ παρουσία τῶν παρόντων μιλᾶ ὡς *ἰδέα*. Ἡ ἰδέα, ἀπό τήν ἴδια ρίζα μέ τό ἰδεῖν, ἐννοεῖ τήν ὄψη, π.χ. τοῦ δέντρου — ὅμως ὄψη ὄχι ὡς ὀπτική εἰκόνα, ἀλλά ὡς τό δενδροειδές, ἐκεῖνο, χάρη στό ὁποῖο τό δέντρο καθορίζεται στό Εἶναι του, δηλαδή παρουσιάζεται ὡς δέντρο. Τό δέντρο *εἶναι*, μετέχοντας στήν ἰδέα του. Ἡ ἰδέα τοῦ δέντρου συνιστᾶ τό «κοινόν» τῶν καθέκαστων δέντρων ὡς δέντρων. Ὁ ἄνθρωπος προσλαμβάνει τούτην τήν ἰδέα, καί ἡ πρόσληψή του αὐτή γίνεται ἐμπειρατή μέσα ἀπό τήν διάθεση ἑνός «ἔρωτος». Ἡ πρωταρχική του σχέση μέ τά πράγματα εἶναι μιά σχέση, μέ τήν παραπάνω ἔννοια, ἐρωτική.

Τά ἔργα τῶν νοητῶν, ἔχουμε ἤδη ἀκούσει, δέν συνιστοῦν προσωπικές τους δημιουργίες, ἀλλά μέ αὐτά ἀκριβῶς ἔρχεται ἡ ἑκάστοτε κυρίαρχη παρουσία τῶν παρόντων, τό ἑκάστοτε Εἶναι τῶν ὄντων, σέ γλώσσα. Τό ὄνομα τοῦ Πλάτωνος γιά τό Εἶναι, δηλαδή τό ὄνομα μέ τό ὁποῖο ἡ παρουσία τῶν παρόντων φανερώνεται στόν Πλάτωνα καί ὁρίζει τήν ἐποχή του, εἶναι ἡ ἰδέα.

«Die Welt ist meine Vorstellung», «Ὁ κόσμος εἶναι ἡ παράστασή μου». Αὐτή ἡ φράση τοῦ Schopenhauer συνοψίζει ὅλη τήν νεώτερη φιλοσοφία καί ὑποδηλώνει τό πέρασμα ἑνός σεισμοῦ: ἡ *ἰδέα*, ἤδη μέ τόν Descartes καί μέ τόν Leibniz, γίνεται *παράσταση*. Ἡ «παράσταση» εἶναι μετάφραση τῆς λατινικῆς perceptio. Percipere, per-capio, θά πεῖ φέρω κάτι στήν κατοχή μου, κυριαρχῶ ἐπάνω σέ κάτι, τό «συλλαμβάνω», κυριολεκτικά καί μεταφορικά. Στό δέντρο ὡς παράσταση τό κέντρο μετατίθεται στόν

παρασταίνοντα ἄνθρωπο. Αὐτός ἐννοεῖται πλέον ὡς ὑποκείμενο, ὑπο-κείμενο, βάση δηλαδή καί θεμέλιο. Ὁ ἄνθρωπος, σύμφωνα μέ τήν ἐπιταγή τοῦ Descartes, γίνεται ὁ ἐπίδοξος κάτοχος καί κύριος τῆς φύσης. Τό δέντρο ὡς παράστασή μου θά πεῖ: στήνω τό δέντρο ἐμπρός μου, τό συλλαμβάνω σάν τέτοιο. Τό δέντρο παρασταίνεται καί συλλαμβάνεται ὅταν καθίσταται μετρήσιμο καί ὑπολογίσιμο, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά μπορεῖ νά ὑπολογίζει μαζί του καί νά εἶναι βέβαιος γι᾽ αὐτό. Τώρα τό δέντρο παρίσταται ὡς *ἀντικείμενο*, δηλαδή κατάλληλο γιά τήν ἐπιστημονική πρόσβαση σ᾽ αὐτό, γιά τήν ἔνταξή του στήν νομοτέλεια τῆς ἐπιστημονικά ἐννοούμενης φύσης. Παράσταση θά πεῖ ἀντικειμενο-ποίηση. Τώρα δέν κυριαρχεῖ ἡ ὄψη τοῦ παρόντος δέντρου ἀλλά ἡ ἐπίθεση ἐναντίον του καί ἡ σύλληψή του. Τό Εἶναι, ἡ παρουσία τῶν παρόντων ὡς παράσταση, δείχνεται στήν μορφή τῆς ἀντικειμενικότητας.

Στήν ἐποχή τῆς μοντέρνας τεχνικῆς τό δέντρο δέν φανερώνεται πλέον ὡς ἀντικείμενο τῆς παράστασης. Τό δέντρο τώρα καθίσταται ἐμπειρατό ὡς *ἀπόθεμα*, ὡς διαθέσιμο ἀπόθεμα στό πλαίσιο τοῦ πλανητικοῦ προγραμματισμοῦ καί τῆς διαχείρισης τῆς γῆς. Τό δέντρο ὡς ἀπόθεμα, π.χ. γιά τόν προγραμματισμό τῶν ἀναγκῶν σέ ξυλεία, γιά τόν ἀνεφοδιασμό τῆς ἀτμόσφαιρας σέ ὀξυγόνο, γιά τήν ὁμοιόσταση τῶν οἰκοσυστημάτων, γιά τόν σχεδιασμό τῆς τουριστικῆς βιομηχανίας. Ἡ παρουσία τῶν παρόντων στήν μορφή τοῦ ἀποθέματος σημαίνει ὅτι τά πράγματα πραγματώνονται ὡς παραγγέλσιμα καί διαθέσιμα. Μέ αὐτήν τήν ἔννοια τά πράγματα γίνονται ἀντικαταστάσιμα. Ἐδῶ ἀνήκει π.χ. τό φαινόμενο τῆς μόδας: ἕνα ροῦχο δέν ἀλλάζει ὅταν φθαρεῖ, ἀλλάζει διότι ἀνήκει στόν χαρακτήρα του νά εἶναι τό ἔνδυμα τῆς στιγμῆς ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἑπομένου. Τό ἀντικαταστάσιμο τῶν πραγμάτων εἶναι πού καθιστᾶ νοητή κάν τήν μετάγγιση αἵματος καί γενικότερα τήν μεταμόσχευση ἱστῶν καί ὀργάνων. Ἐδῶ ἀνήκει ἀκόμη καί ἡ ἔννοια τῆς λεγομένης ἀσφάλισης, π.χ. ζωῆς, πυρός κλπ., ἡ ὁποία βεβαίως δέν ἀσφαλίζει τίποτε, ἁπλῶς διασφαλίζει τήν ἀντικατάσταση αὐτοῦ τό ὁποῖο μπορεῖ νά πληγεῖ καί τήν ἀπο-ζημίωση τῶν πληγέντων. Ἀναφορικά μέ τόν

χρόνο ἡ ἀντικαταστασιμότητα ἐκδηλώνεται ὡς ἐπικαιρότητα. Ἡ διάρκεια δέν εἶναι *πλέον* ἡ συνέχιση τοῦ παραδεδομένου, ἀλλά τό πάντοτε νέο τῆς συνεχοῦς ἐναλλαγῆς. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά ἀνταποκριθεῖ στό μίλημα *αὐτῆς* τῆς παρουσίας τῶν πραγμάτων, καί ἡ ἀνταπόκρισή του συνιστᾶ αὐτήν τούτη τήν διαμόρφωση τῆς οὐσίωσής του στήν ἐποχή τῆς τεχνικῆς.

Ἐδῶ συναντοῦμε κάτι τό στήν δυτική νόηση πρωτόφαντο: Μέχρι τώρα ὁ ἄνθρωπος, εἴτε ὡς ζῶον *λόγον* ἔχον, εἴτε ὡς subjectum, ὑποκείμενο, κατεῖχε μία διακεκριμένη θέση ἐν μέσῳ τῶν ὄντων. Στήν ἐποχή τῆς τεχνικῆς κάθε διάκριση τείνει νά ἐξαλειφθεῖ. Ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖται ὡς μηχανή, ὡς ψυχοσωματικό σύστημα μέ τούς «μηχανισμούς» τοῦ σωματικοῦ καί τοῦ ψυχικοῦ του «apparatus» (Freud) στό πλαίσιο μιᾶς καθολικῆς machina mundi. Ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖται ὡς «ἀνθρώπινος παράγοντας», ἐνταγμένος στήν πληθώρα τῶν παραγόντων πού ἀπαρτίζουν τό πλανητικό οἰκοσύστημα καί συμβάλλουν στήν ὁμοιόστασή του. Μέσα ἀπό τήν κυβερνητική, τόν κυρίαρχο σήμερα τρόπο ἐννόησης τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου, ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖται ὡς «πληροφορία» (Wiener): Τό τηλέφωνο, ἡ τηλεόραση ὅπου οἱ ὄψεις, ἡ γλώσσα μετασχηματίζονται σέ ἠλεκτρομαγνητικούς κώδικες καί ἀνασυντίθενται στήν συσκευή-δέκτη, εἶναι νοητά μόνο χάρη στήν πρότερη ἐμπείρωση τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ἄλλων ὄντων μέ τήν ἔννοια τῆς πληροφορίας.

Αὐτή ἡ *σύμπτωση* τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν οὐσία τοῦ κόσμου ἔχει, λέει ὁ Heidegger, κεφαλή Ἰανοῦ. Τό ἕνα της πρόσωπο διαγράφεται ἀπό τόν ὅλο καί ἀποφασιστικότερα μονοσήμαντο τρόπο νόησης, ὅπου τά πάντα ἐννοοῦνται, πρόδηλα ἤ ἄδηλα, μέσα ἀπό τεχνικούς καί μόνο συσχετισμούς. Ὁ Heidegger τό παρομοιάζει μέ τό ἀρνητικό μιᾶς φωτογραφίας ὅπου ὅλα παρασταίνονται σέ ἀποχρώσεις τοῦ γκρίζου. Ἀπό αὐτήν τήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει καμιά γνήσια διαφυγή. Καί πάλι, αὐτή ἡ πραγματικότητα, ὅπου ἄνθρωπος καί κόσμος συμπίπτουν, θυμίζει, δηλαδή *ἀφυπνίζει μιά ἄλλη σύμπτωση* ἡ ὁποία εἰπώθηκε πρῶτα καί μόνον ἀπό τούς Ἕλληνες νοητές καί ἡ ὁποία ἔρχεται σέ γλώσσα ὡς τό αὐτόν νόησης καί Εἶναι (Παρμενίδης), ὡς ὁμο-λο-

γεῖν τῆς ἀνθρώπινης οὐσίωσης πρός τόν λόγο (῾Ηράκλειτος).

Μέσα ἀπό τήν ἴδια τήν τεχνική διανοίγεται ἡ δυνατότητα, ὄχι κάποιας ὑπέρβασής της, ἀλλά τῆς ἐμπειρίας μιᾶς ἄλλης σχέσης, καθοριστικῆς γιά τήν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου στόν κόσμο. Τό παρελθόν ξανάρχεται, ὅμως ὄχι ἱστορικά - φιλοσοφικά - φιλολογικά, ὄχι ὡς παρελθόν, ἀλλά ὡς *ἐπερχόμενο*, ὡς ἀποστολή, ὡς νεῦμα πού μᾶς καλεῖ νά τό ἀκολουθήσουμε, ἐάν εἶναι νά κερδίσουμε μιά ἐπαρκή ἐμπειρία τοῦ ἑαυτοῦ μας. ᾿Εδῶ ἀνοίγει ὁ δρόμος γιά τήν δυνητική «ἐμφάνιση» τῆς φωτογραφίας, τῆς ὁποίας τό ἀρνητικό γνωρίζουμε, γιά τήν δυνητική ἐμφάνιση τοῦ κόσμου, γιά τήν ἐνόραση στό δεύτερο πρόσωπο τοῦ ᾿Ιανοῦ.

῾Η ἱστορία τῆς παρουσίας τῶν παρόντων, ἡ ἱστορία τοῦ Εἶναι, εἶναι ἀφανής, διότι ἐκεῖνο πού φαίνεται καί πού ἔχει φανερή ἱστορία εἶναι τά παρόντα καί οἱ συγκυρίες τους, ὄχι ἡ παρουσία, στόν τρόπο τῆς ὁποίας τά παρόντα κάθε φορά παρουσιάζονται. ῾Η παρουσία καθ᾿ ἑαυτήν, τό Εἶναι καθ᾿ ἑαυτό, παραμένει στήν ἀφάνεια. ῾Η παραμονή στήν ἀφάνεια, στήν ἀρχαία ἑλληνική γλώσσα λέγεται ἐποχή. ᾿Εξ οὗ καί ὁ λόγος γιά «ἐποχές» τοῦ Εἶναι, δηλαδή γιά ἀφανίσεις τῆς ἑκάστοτε παρουσίας χάριν τῆς ἀντίστοιχης ἐμφάνισης τῶν παρόντων. Τό στίλ μιᾶς ἐποχῆς, τό ὁποῖο ὁ Golo Mann ἀναζητεῖ, βρίσκει ἔτσι στήν νόηση τοῦ Heidegger τόν τόπο του καί τό ἑκάστοτε ὄνομά του.

῾Η ἐνόραση στήν ἱστορία τοῦ Εἶναι, δηλαδή στήν ἀφανή ἱστορία τῆς παρουσίας ἡ ὁποία μιλᾶ μέσα στήν φανερή ἱστορία τῶν παρόντων, μᾶς διανοίγει τόν δρόμο καί γιά μία ἐπαρκή ἐννόηση τῆς ἱστορίας τῆς καθέκαστης ἀνθρώπινης παρουσίας. Αὐτήν τήν ἱστορία ἡ ψυχολογία τήν ἐκλαμβάνει ὡς «ἐξέλιξη» καί ἡ ἰατρική, συμπεριλαμβανομένης τῆς ψυχιατρικῆς καί τῆς ψυχανάλυσης, τήν παρασταίνει ὡς «ἱστορικό». Κεντρικός ἄξονας καί «σταθερά» του εἶναι ἡ «ταυτότητα» τοῦ «ὑποκειμένου»: στό ἱστορικό προϋποτίθεται πάντοτε *ἕνα* «ἐγώ», μέ *μία* «ταυτότητα», τό ὁποῖο *ἔχει* τήν *δική* του ἱστορία. Αὐτή ἡ ἔνταξη τῶν πάντων γύρω ἀπό τόν ἄξονα τῆς ταυτότητας τοῦ ἐγώ δέν εἶναι πρωτογενής, ἀλλά ἄγεται ἀπό τήν θέληση γιά αὐτο-συντήρηση,

δηλαδή γιά διασφάλιση τῆς ταυτότητας τοῦ καθέκαστου ἐγώ.[1] Τά παρόντα δέν παρουσιάζονται μέσα ἀπό τήν παρουσία τους *καθ' ἑαυτήν*, ἀλλά μέσα ἀπό ἐκείνην τήν παρουσία ἡ ὁποία μιλᾶ ὡς *χρηστικότητα*, κατά τήν ὁποία τά πράγματα τίθενται στήν ὑπηρεσία τῆς διασφάλισης τοῦ ὑποκειμένου καί τῆς ταυτότητάς του. Τά πράγματα καθ' ἑαυτά λησμονοῦνται.

Ὅταν συμβεῖ ἡ ἀφύπνιση ἀπό τήν λησμοσύνη τῆς χρηστικότητας καί ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τήν *πλάνη* τῆς μίας ταυτότητας καί τῆς ἀνάγκης διασφάλισής της, τότε ἡ ἱστορία τῆς καθέκαστης ἀνθρώπινης παρουσίας ἐμφανίζεται καί αὐτή ὡς ἱστορία τῆς παρουσίας, ὡς τρόπος τῆς ἱστορίας τοῦ Εἶναι, μέ τίς δικές του «ἐποχές». Ἔτσι τό παιδί δέν συνιστᾶ «στάδιο» τῆς «ἐξέλιξης» ἑνός «*ἐγώ*», ἀλλά μιά *ἐποχή*, δηλαδή ἕναν *τρόπο τῆς παρουσίας τῶν παρόντων*. Τό παιδί δίνεται ὡς παιδί μέσα ἀπό τήν παρουσία ὡς παιχνίδι: τά παρόντα παρουσιάζονται ὡς — παιχνίδια. Ἡ *σχέση* τοῦ παιδιοῦ μέ τόν κόσμο εἶναι ἡ *παιδιά*, τό παίξιμο. Μέσα ἀπό τήν παρουσία ὡς παιχνίδι εἶναι πού τό παιδί, ἐνεχόμενο οὐσιαστικά στό «τό αὐτόν», «ὁμολογοῦν», ὑπεισέρχεται κατ' ἀρχήν στήν οὐσίωσή του καί γίνεται τό παιδί πού εἶναι.

Ἀντίστοιχα πρός τίς ἐποχές τοῦ Εἶναι, καί οἱ ἐποχές τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας σχετίζονται μεταξύ τους μέ μιά «ἐλεύθερη ἀκολουθία»: καμιά δέν εἶναι νοητή *χωρίς* τίς ἄλλες, ὅμως καί καμιά δέν προκύπτει *ἀπό* τίς ἄλλες.

Τό φῶς

ΥΠΑΡΧΕΙ λοιπόν ἕνα *κοινό*, οἱ προσωκρατικοί τό ὀνομάζουν «ξυνόν», οὐσιαστικά *ἀφανές*, τό κοινό τῆς *παρουσίας*, τοῦ Εἶναι, τό ὁποῖο παραμένει στήν ἀφάνεια χάριν τῶν στήν ἑκάστοτε ἐποχή ἐμφανιζομένων παρόντων. Αὐτό τό κοινό δέν τίθεται ἀπό τόν ἄνθρωπο, οὔτε καί ἐπινοεῖται ἀπό τόν φιλόσοφο ὁ ὁποῖος τό

[1] Πρβλ. καί τήν μελέτη μου *Τό Ὄνειρο*, Ἔρασμος 1989, κεφ. "Medard Boss" καί "Ἐπάνω στήν μεταβολή τῶν πραγμάτων".

ἐμπειρᾶται καί τό ἐννοεῖ. Ἀντιθέτως. Ἀκριβῶς ἐπειδή πρόκειται γιά τό κοινό, ὅσο περισσότερο ὁ νοητής ἐγκαταλείπει τό ὑποκείμενο *καί* τό ἀντικείμενό του, ὅσο περισσότερο δηλαδή ἡ νόησή του ἀφήνεται νά πάρει τόν δρόμο της, τόσο περισσότερο τά νοήματά του ἀσκοῦν μιά ἕλξη καί ἐπάνω σ' ἐμᾶς, τόσο περισσότερο ἐμεῖς χανόμαστε μέσα τους. Αὐτή ἡ νόηση, ὅπου ὁ λόγος της γίνεται κάποτε καί δικός μας λόγος, εἶναι ἔτσι στήν οὐσία της συνομιλία — ὄχι μέ τήν συνηθισμένη ἔννοια, ὅπου δύο ἄτομα «ἐπικοινωνοῦν» συνομιλώντας, ἀλλά ὅπου τά συνομιλοῦντα ἄτομα ἀκριβῶς χάνουν τήν ἀτομικότητά τους μέ τό νά ὑπεισέρχονται στό «κοινό» τους, στό κοινότατό τους μάλιστα, μέσα ἀπό τό ὁποῖο καταρχήν ἐμπειρῶνται τόν ἑαυτό τους. «Εἴμαστε μιά συνομιλία», γράφει ὁ Hölderlin σέ ἕναν στίχο πού ὁ Heidegger ἀγαπᾶ νά παραθέτει.

Τό κοινό, γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος ἐδῶ, δέν εἶναι κάτι τό γενικό στό ὁποῖο ὑπάγονται τά πάντα. Ἡ διευκρίνισή του ἀποτελεῖ *τό* «θέμα τῆς νόησης» τοῦ Heidegger, μιά ἔκφραση τήν ὁποία ἀναφέρει συχνά. «Νά κατευθύνεσαι πρός ἕνα ἀστέρι...», λέει μιά «ἐμπειρία τῆς νόησής» του. Ὁ Heidegger δέν ἀσχολήθηκε βασικά μέ τίποτε ἄλλο. Ὅλη ἡ πορεία του, ὅλοι οἱ δρόμοι τῆς νόησής του ξεκινοῦν ἀπ' αὐτό καί καταλήγουν σ' αὐτό. Ὅποιος τό γνωρίσει ἔχει γνωρίσει καί τήν νόηση τοῦ Heidegger, ὅποιος τό ἀγνοεῖ χάνει τό ἀποφασιστικό της σημεῖο. Ὅμως «γνωρίσει» δέν θά πεῖ γιά τόν Heidegger οὔτε νά «μάθει» ὅπως οἱ φοιτητές στίς ἐξετάσεις τους, οὔτε νά τά «ἀναλύσει» καί νά «ἑρμηνεύσει» ὅπως κάνει συνήθως ἡ φιλοσοφική καί ἡ φιλολογική ἔρευνα. «Γνωρίζω» θά πεῖ ἐδῶ «ἐμπειρῶμαι», καί «ἐμπειρῶμαι», λέει ὁ Heidegger, θά πεῖ: «κάτι μοῦ τυχαίνει, μέ βρίσκει, μέ πλημμυρίζει, μέ ἀναστατώνει καί μέ ἀλλάζει»,[1] ἔτσι ὥστε νά χάνω τήν προσκόλληση στό ὑποκείμενό μου καί νά ἀφήνομαι ἐλεύθερα σ' αὐτό πού προσωρινά ὀνομάσαμε τό «κοινό», τό ὁποῖο συνήθως ὑπερπηδοῦμε, ἀπό τό ὁποῖο συνήθως εἴμαστε ἀπομονωμένοι.

[1] *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen 1976, σ. 159.

Βεβαίως δέν μπορούμε νά περιμένουμε μιά τέτοια έμπειρία νά κερδηθεί μέ τήν άφορμή ένός κειμένου καί μόνο. Έδώ δέν μπορεῖ νά γίνει παρά ἕνας προσωρινός ὑπαινιγμός. Γιά μιά πρώτη προσέγγιση στό «θέμα τῆς νόησης» θά ἀναφέρω ἕνα παράδειγμα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Heidegger. Τό βλέμμα μας, λέει, ὅταν βλέπει, βλέπει τά ὁρατά πού βρίσκονται στό ὀπτικό του πεδίο. Ἔτσι π.χ. περπατώντας στόν δρόμο βλέπω ἀνθρώπους, αὐτοί βλέπουν ἐμένα, βλέπουμε τά αὐτοκίνητα, τίς οἰκοδομές, τά φῶτα. Ἀκόμη μποροῦμε νά βλέπουμε, νά ἔχουμε ἐμπρός μας τήν εἰκόνα ἀπό κάτι πού εἴδαμε προηγουμένως, ἀπό ἐκεῖνο πρός τό ὁποῖο κατευθυνόμαστε καί ἀπό ἐκεῖνον πού ἐνδεχομένως θά συναντήσουμε, ἀπό κάτι πού μᾶς ἀπασχολεῖ κλπ. Αὐτά ὅλα τά θεωροῦμε ὡς τά πιό κοντινά καί οἰκεῖα μας θέματα. Καί ὅμως, ἀκόμη καί τώρα ὑπάρχει κάτι τό ὁποῖο ὑπερπηδοῦμε. Πιό κοντά μας ἀπό ὅλα αὐτά τά ὁρατά πράγματα πού μᾶς φανερώνονται στό φῶς τοῦ ἥλιου καί τῆς λάμπας εἶναι — τό ἴδιο τό φῶς. Τείνουμε νά βλέπουμε τά πράγματα καί νά ὑπερπηδοῦμε τό φῶς. Ὅμως τό φῶς μᾶς εἶναι πιό κοντά ἀπό κάθε ἄνθρωπο καί ἀπό κάθε δρόμο, πιό κοντά ἀπό τά αὐτοκίνητα, τίς οἰκοδομές, τά φῶτα, ἀπό ὅ,τι ἔχουμε «μέσα μας». Καί τό ὑπερπηδοῦμε.

Τώρα θά ἀναρωτηθοῦμε: Πῶς εἶναι δυνατόν νά δοῦμε τό φῶς; Πῶς μπορῶ νά βλέπω τό φῶς; Πρίν ἐπιχειρήσω μιά ἀπάντηση θά ὑπενθυμίσω ὅτι αὐτή ἡ περίεργη ἔκφραση, «βλέπω τό φῶς», δέν εἶναι κάποια τυχαία ἐπινόηση. Ἤδη ὁ Ὅμηρος λέει: «ζώειν καί ὁρᾶν φάος ἠελίοιο», νά ζεῖς, δηλαδή νά βλέπεις τό φῶς τοῦ ἥλιου. Τί περίεργο! Τό νόημα τῆς ζωῆς, νά βλέπεις τό φῶς τοῦ ἥλιου! Ὅμως μή βιαζόμαστε. Καί στίς μέρες μας ὁ Σεφέρης, πού γνώριζε τήν ὁμηρική ἔκφραση, στό δοκίμιο μέ τόν τίτλο "Μία σκηνοθεσία γιά τήν '*Κίχλη*'" ὀνομάζει τό σπίτι τοῦ Ὀδυσσέα τῆς «*Κίχλης*»: τό φῶς. Καί τί θά πεῖ ἐδῶ σπίτι, καί τί θά πεῖ φῶς, τό διευκρινίζει λίγο παρακάτω, σέ ἕνα ἀπό τά κατά τήν γνώμη μου δυνατότερα μέρη τοῦ δοκιμιακοῦ του ἔργου. Ἐκεῖ ἀναφέρεται σέ ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου τό ὁποῖο μεταφράζει ὡς ἑξῆς: «Ὁ ἥλιος δέν μπορεῖ νά ξεπεράσει τά μέτρα, εἰδεμή θά


ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ


ΚΩΣΤΑΣ Δ.ΓΑΡΕΦΗΣ

τονε βροῦν οἱ Ἐρινύες, πού βοηθοῦν τήν δικαιοσύνη». Καί ὁ Σεφέρης συνεχίζει:
«Οἱ Ἐρινύες θά κυνηγήσουν τόν ἥλιο, καθώς κυνήγησαν τόν Ὀρέστη· γιά σκέψου αὐτούς τούς λώρους πού δένουν τούς ἀνθρώπους μέ τά στοιχεῖα τῆς φύσης· αὐτή τήν τραγωδία πού εἶναι συνάμα φυσική καί ἀνθρώπινη, αὐτή τήν οἰκειότητα.»

Τό «οἰκεῖο», τό «κοινό» πού ἔρχεται καί ξανάρχεται πάντα, σάν νά ἦταν γιά πρώτη φορά, καί μᾶς κάνει τούς ἴδιους νά εἴμαστε στήν οὐσία μας «μιά συνομιλία». Αὐτήν τήν συνομιλία ὁ Σεφέρης τήν ὀνομάζει «λῶρο» πού δένει τούς ἀνθρώπους μέ τά «στοιχεῖα τῆς φύσης», τόν Ὀρέστη μέ τό φῶς. Καί τήν ἐμπείρωση αὐτοῦ τοῦ λώρου τήν παραθέτει ἀμέσως παρακάτω:
«Ἄν τό φῶς γινότανε ξαφνικά Ὀρέστης; Εἶναι τόσο εὔκολο, γιά σκέψου: ἄν τό φῶς τῆς μέρας καί τό αἷμα τοῦ ἀνθρώπου ἦταν τό ἴδιο πράγμα; Ὥς *ποῦ* μπορεῖ νά τό αἰσθανθεῖ κανείς αὐτό;»

Ὥς ποῦ μποροῦμε νά τό αἰσθανθοῦμε ὅτι, ὅπως γράφει ὁ Σεφέρης σέ ἕνα ποίημα, «κατά βάθος εἴμαστε ζήτημα φωτός»; Τό φῶς, καί ὁ Σεφέρης στό δοκίμιό του κλείνει τό θέμα κάπως ἀπότομα, κανείς «τό βλέπει».

Πῶς μποροῦμε νά δοῦμε τό φῶς; Ὅταν βλέπουμε, βλέπουμε πάντα κάτι. Καί ὅταν δέν βλέπουμε κάτι συγκεκριμένο, π.χ. ὄντας ἀφηρημένοι, ἀκόμη καί τότε τό βλέμμα μας βρίσκεται σέ ἀναφορά μέ τά πράγματα, τώρα ὡς ἀφαιρεμένο ἀπ' αὐτά, «ἀφηρημένο». Εἶναι φανερό. Ἐάν εἶναι δυνατόν νά δοῦμε τό φῶς, τότε ἐδῶ πρόκειται γιά ἕνα βλέμμα τελείως διαφορετικό ἀπό τό συνηθισμένο. Αὐτήν τήν διαφορά θά προσπαθήσω νά τήν διευκρινίσω ἐπάνω σέ δύο εἰκόνες. Οἱ εἰκόνες ἀπεικονίζουν τό ἴδιο πρόσωπο, τόν μακεδονομάχο Γαρέφη.[1] Ἡ δεξιά εἰκόνα εἶναι μιά φωτογραφία του. Ἡ ἀριστερή εἰκόνα εἶναι ἕνας πίνακας τοῦ Θεόφιλου πού ἔγινε μέ πρότυπο τήν φωτογραφία τῆς δεξιᾶς εἰκόνας. Στήν φωτογραφία προβάλλει ὁ Γαρέφης. Καταλαμβάνει ὅλο τόν χῶρο, κρατᾶ τουφέκι καί πατᾶ ἐπάνω σέ πλάκες,

[1] Στό: *Ἡ Ἑλλάδα σέ ἔντυπες ζωγραφιές. Συλλογή Κυριαζοπούλου. Λαογραφικό Μουσεῖο Μυκόνου.*

ἀνάμεσα στίς ὁποῖες μόλις καί βρίσκει διέξοδο λίγο χορτάρι. Τό βλέμμα του εἶναι συγκεντρωμένο σέ ἕνα μακρινό σημεῖο πού αὐτός «καρφώνει» μέ τά μάτια. Ἡ ὅλη στάση τοῦ σώματος, τό στολισμένο στῆθος, ἔχει κάτι τό ἀγέρωχο. Τό τουφέκι, «τό ὅπλο του», προβάλλει ἐπιδεικτικά, σάν νά ἦταν τό ἔρεισμα ὅλης του τῆς δόξας καί τῆς δύναμης. Τό ἄλλο χέρι, σφιγμένο σέ γροθιά, στηρίζεται μέ μεγαλοπρέπεια ἐπάνω στό δυνατό λυγισμένο πόδι πού πατᾶ γερά στίς πλάκες μέ τόν ἀέρα τοῦ νικητῆ — σχεδόν μποροῦμε νά διακρίνουμε τούς ἐχθρούς τοῦ Γαρέφη νά συνθλίβονται κάτω ἀπό αὐτό τό πέλμα. Ὁ Γαρέφης τῆς φωτογραφίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος-ἡγήτορας, ὁ ἐπιτυχημένος, μέ σαφεῖς στόχους καί ἐπιδιώξεις, πού τά καταφέρνει ἀπό μόνος του μέ τίς ἱκανότητές του. Αὐτός ὁ Γαρέφης μᾶς εἶναι γνωστός. Τό ὕφος, ἡ διάθεση δείχνουν ἕναν ἄνθρωπο ὅπως τόν εἶδε ἕνας προφήτης τῆς νεότερης ἐποχῆς, ὁ René Descartes, ὡς «κύριο καί κάτοχο» τῆς ζωῆς του. Ἕνας τέτοιος Γαρέφης εἶναι ὁ ἐπιτυχημένος πολιτικός, ἐπιστήμονας, ἐπιχειρηματίας, ἀλλά καί ὁ καθένας μας στήν κλίμακα τῶν δικῶν του ἐπιτυχιῶν *καί* ἀποτυχιῶν, καθώς ὁ ἀποτυχημένος Γαρέφης δέν εἶναι παρά ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἴδιου νομίσματος.

Ἡ ἀριστερή εἰκόνα μᾶς μιλᾶ τελείως διαφορετικά. Καί ἐδῶ ἀπεικονίζεται ὁ Γαρέφης. Ὅμως πῶς ἔχει ἀλλάξει! Τώρα καταλαμβάνει λιγότερο χῶρο στό πλαίσιο. Στό φόντο ὑψώνονται δύο μεγάλα δέντρα, τό ἕνα μάλιστα τόν ξεπερνᾶ. Στό χῶμα φυτρώνει πλούσιο χορτάρι, καί ἕνας θάμνος γεμάτος λουλούδια. Πίσω του εἶναι ἕνας χαμηλός καλοχτισμένος τοῖχος καί μέσα στόν τοῖχο ὑπάρχει μιά βρύση πού καταλαμβάνει σχεδόν ὅλο τό ὕψος του, ὀρθάνοιχτη, ἀφήνοντας πλούσια τό νερό νά ρέει δίπλα στά πόδια του. Καί ὁ ἴδιος ὁ Γαρέφης ἔχει ἀλλάξει. Τό τουφέκι του εἶναι τώρα μικρότερο καί βρίσκεται πιό πίσω, δέν ἐπιδεικνύεται. Τό ἀριστερό πόδι δέν ἔχει ἐκείνη τήν ἀποφασιστικότητα, τό πάτημα στό ἔδαφος εἶναι τόσο ἀνάλαφρο πού οὔτε τά χόρτα δέν λυγίζουν ἀπό κάτω του. Καί τό βλέμμα. Αὐτό τό βλέμμα εἶναι σάν ὀνειροπαρμένο, σάν νά τό ἔχουν μαγέψει. Ὅπως σέ πολλούς πίνακες τοῦ Θεόφιλου, αὐτό τό βλέμμα ἔχει ἀκινητοποιηθεῖ.

Οὔτε «καρφώνει» τίποτε, ἀλλά οὔτε καί εἶναι ἀφηρημένο. Τό τί αὐτό τό βλέμμα βλέπει εἶναι ἕνα μυστήριο. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι αὐτό τό βλέμμα βλέπει, καί συγχρόνως δέν βλέπει. Μοῦ φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά τό βλέμμα πού ἀνήκει σέ ἐκείνη τήν μεγάλη καί ἀφανή παράδοση ἀπό τόν Ὅμηρο μέχρι τόν Σεφέρη καί τόν Heidegger: Ὁ Γαρέφης τοῦ Θεόφιλου, βλέπει τό φῶς. Ὅμως δέν εἶναι ἁπλῶς καί μόνο ἕνα διαφορετικό βλέμμα. Αὐτό, τό ἄλλο βλέμμα, συμβαδίζει μέ μιά τέλεια ἀλλαγή τῆς ὅλης ὑπόστασης τοῦ Γαρέφη. Ὁ μαχητής βεβαίως παραμένει. Ὅμως τώρα δέν εἶναι αὐτός ὁ ὁποῖος κατευθύνει ἀφ' ἑαυτοῦ τόν ἀγώνα του. Δέν εἶναι ὁ Γαρέφης μέ τήν ἀτσάλινη θέληση πού συντρίβει τόν ἐχθρό, ἀλλά, ἔτσι ὅπως μᾶς φανερώνεται, τριγυρισμένος ἀπό τά μεγάλα δέντρα, τό πλούσιο νερό καί τά ἄφθονα λουλούδια, μοιάζει περισσότερο νά ἄγεται πρός ἕνα κάλεσμα, νά φέρεται πρός ἕναν πόλεμο χωρίς νά εἶναι αὐτός ὁ κύριος τῶν ἐνεργειῶν του — ἄλλωστε μοιάζει περισσότερο μέ ὑπνοβάτη. Ὅμως οὔτε «ἄγεται καί φέρεται» ἀπό κάποια ἄλλη θεϊκή ἤ ἀνθρώπινη δύναμη, δέν εἶναι φερέφωνο μιᾶς ξένης φωνῆς. Ὁ τοῖχος πάλι, μέ τίς τόσο ἴσιες καί καθαρές γραμμές, μοιάζει νά τόν ἔχει χωρίσει ὁλότελα ἀπό τά συνηθισμένα του, τά καθημερινά μέρη, πού βρίσκονται πλέον ἀπό τήν ἄλλη μεριά, καί, χωρίζοντάς τον, τόν ἔχει κάνει ἕναν ἄλλον. Τοῦ ἔχει πάρει τήν θέληση, τήν πρωτοβουλία, τήν ἔπαρση, ἀλλά δέν τοῦ παίρνει μόνο. Τοῦ χαρίζει αὐτό τό νερό πού κυλᾶ, λές καί πρόκειται αὐτό πλέον νά ὁδηγήσει τά βήματά του. Αὐτός ὁ Γαρέφης δέν καθοδηγεῖ ὁ ἴδιος, καί ἄς κρατᾶ τουφέκι, καί ἄς ἔχει τό στῆθος του στολισμένο ὅπως ταιριάζει σέ ἀρχηγό. Θά ἔλεγε κανείς ὅτι εἶναι ταγμένος, ὅτι ὑπακούει σέ ἕνα κάλεσμα πού τόν ξεπερνᾶ. Μᾶς φαίνεται πώς αὐτός ὁ Γαρέφης εἶναι εὔκολο νά πεθάνει, πώς ὁ θάνατος μπαινοβγαίνει ἀβίαστα στόν κόσμο του. Τά μάτια πού βλέπουν τό φῶς εἶναι μαζί καί τά μάτια πού ἔχουν πεθάνει. Πού, ὅπως λέει ὁ Παρμενίδης, βλέπουν τό σκοτάδι. Γι' αὐτό ἴσως ὁ Γαρέφης τοῦ Θεόφιλου νά εἶναι ὁ κατεξοχήν μαχητής, φτιαγμένος ἀπό τά στοιχεῖα πού συνέθεταν τούς ἥρωες.

Αὐτά δέν μᾶς εἶναι πλέον οἰκεῖα — ἐφόσον καταφέρουμε νά

μήν τά ἀκούσουμε σάν τά χιλιοειπωμένα λόγια τῶν ἐθνικῶν ἐπετείων. Μᾶς εἶναι πολύ πιό δύσκολο νά βροῦμε μιά ἀνταπόκριση τοῦ Γαρέφη τῆς ἀριστερῆς εἰκόνας στήν δική μας ζωή, στό δικό μας βλέμμα. Καί ὅμως, ἐάν ἀφήσουμε τόν ἑαυτό μας νά πλησιάσει καί αὐτόν τόν Γαρέφη, ὄχι ὡς ἔργο τέχνης γύρω ἀπό τό ὁποῖο θορυβεῖ ἡ ἀγορά τῆς κουλτούρας, ἀλλά ἐάν ἀποδώσουμε καί σ' αὐτόν τόν Γαρέφη τήν δική του πραγματικότητα, ἐάν τόν δοῦμε ὅπως π.χ. ἕνα μικρό κορίτσι τήν κούκλα του, σάν δικό μας ἄνθρωπο, τότε ἴσως νά μή μᾶς φανεῖ πλέον ὁλότελα ξένος. Ἴσως ἀναγνωρίσουμε καί στόν ἑαυτό μας, ἀμυδρά ἔστω, ὅτι στήν καθημερινότητά μας, στίς ἐναλλαγές τῶν εἰκόνων μας, κυριαρχεῖ λανθάνον κάτι τό ἀκίνητο καί ἀναλλοίωτο πού μᾶς κοιτάζει *αὐτό*, ὅτι στίς κινούμενες ποικιλόμορφες εἰκόνες τῆς ἡμέρας, τῶν ὀνείρων, καί τοῦ σκότους ἀκόμη, ὑπάρχει τό ἀκίνητο φῶς πού «βλέπουμε», δηλαδή — ζοῦμε. Τό παράδειγμα τοῦ Heidegger κάνει νά ἀνασαλεύει ἕνας ἄλλος ἀφανής ἑαυτός πού μᾶς πρόσκειται καί πού μένει ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἀγνοημένος.

Μία βασική δυσκολία γιά νά γίνει αὐτό τό βῆμα ἔγκειται στό ὅτι θεωροῦμε «πραγματικό» τόν Γαρέφη τῆς φωτογραφίας. Καί ὅμως. Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νά κοιτάξουμε τίς δύο εἰκόνες μαζί. Ὁ Γαρέφης, στίς δύο εἰκόνες, εἶναι *ἕνας*! Οὔτε ὁ Γαρέφης τοῦ πίνακα εἶναι, ὅπως λέμε, προϊόν ἔμπνευσης ἀπό τόν Γαρέφη τῆς φωτογραφίας οὔτε ὁ Γαρέφης τῆς φωτογραφίας εἶναι τό ἔκπτωτο εἴδωλο ἑνός Γαρέφη ἰδεατοῦ. Ὁ Γαρέφης δέν βρίσκεται στήν μία ἤ στήν ἄλλη εἰκόνα. Δέν ἔχει κάν δύο ὄψεις, πού ἀνταποκρίνονται στίς δύο εἰκόνες, ἀλλά εἶναι ἕνας: στήν κάθε εἰκόνα ὑπάρχει, ἀναγκαστικά, ἡ ἄλλη. *Αὐτή* ἡ εἰκόνα τοῦ Γαρέφη, ἡ ἀναπεικόνιστη, εἶναι πού χαρίζει καταρχήν τόσο τήν φωτογραφία ὅσο καί τόν πίνακα. Καλούμαστε νά γνωρίσουμε ἀπό πιό κοντά τόν χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ ἀναπεικόνιστου. Καλούμαστε σ' αὐτό πού ὁ Heidegger κάπου ὀνομάζει «φαινομενολογία τοῦ ἀφανοῦς». Τώρα ἔχουμε φύγει ἀπό τίς δύο εἰκόνες καί βρισκόμαστε στό μεταξύ τους κενό, στό ἀφανές τό ὁποῖο διαφαίνεται ἀνάμεσά τους.

ΟΔΗΓΗΘΗΚΑΜΕ σέ ἕναν χῶρο ὅπου τό παράδειγμα τοῦ Heidegger μέ τό φῶς δέν μᾶς φέρνει μακρύτερα. Καί ἀρχίζει νά διαφαίνεται κάτι ἄλλο, ἀκόμη πιό οἰκεῖο καί ἀκόμη πιό ἀνοίκειο, τό ὁποῖο ὑπερπηδοῦμε, τοῦ ὁποίου τό «ἀφανές» φανερώνεται, ὡς ἀφανές, ἀκριβῶς ὅταν βλέπουμε, ἐπιτέλους, τό φῶς. Ἐδῶ δέν μᾶς βοηθᾶ πλέον καμιά παράσταση. Ὅπως φάνηκε μέ τίς δύο εἰκόνες, τώρα πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν παραστατική νόηση, δηλαδή τήν νόηση πού προσκολλᾶται σέ εἰκόνες καί ἐννοεῖ μέ ἀπόψεις, μέ μοντέλα, μέ σύμβολα. Θά πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε τί εἶναι αὐτό πού βρίσκεται *μεταξύ* τῶν δύο εἰκόνων, μεταξύ ὅλων τῶν εἰκόνων, πού βρίσκεται μεταξύ μας, τόσο κοντινό καί συνάμα τόσο μακρινό. Τί βρίσκεται μεταξύ μας; Σέ μιά τέτοια ἐρώτηση ἐννοοῦμε συνήθως *κάτι* πού θά μποροῦσε νά εἶναι μεταξύ μας, π.χ. μεταξύ μας μποροῦμε νά συζητήσουμε αὐτό ἤ ἐκεῖνο, μεταξύ μας μπορεῖ νά μείνει κάτι, μεταξύ μας μποροῦμε νά διαφέρουμε ὡς πρός κάτι. Ὅλα αὐτά, πού θά μποροῦσαν νά εἶναι μεταξύ μας, δέν τά ὑπερπηδοῦμε. Ἀντιθέτως ἀκριβῶς αὐτά εἶναι πού τραβοῦν τήν προσοχή μας. Ὅμως τό οἰκεῖο, γιά τό ὁποῖο ἐδῶ πρόκειται, εἶναι αὐτό πού ὑπερπηδοῦμε καί, σάν τέτοιο, μᾶς εἶναι ἀνοίκειο. Αὐτό πού εἶναι μεταξύ μας, ὡς οἰκεῖο-ἀνοίκειο, δέν εἶναι πράγμα. Τότε τί εἶναι;

Σ' αὐτό τό σημεῖο, καί γιά νά μήν προχωρήσουμε ὑπερβολικά γρήγορα, ἄς μεταφερθοῦμε στήν Ζυρίχη τοῦ 1961, σέ ἕνα σεμινάριο τοῦ Heidegger μέ μερικούς ψυχαναλυτές, καί ἄς διαβάσουμε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τά πρακτικά:

> «**Heidegger:** Ποιά εἶναι ἡ στάση τοῦ κυρίου R. ὡς πρός τό τραπέζι πού βρίσκεται ἐμπρός του;
> **Μέλος Α:** Κάθεται πίσω του καί τό βλέπει.
> **Heidegger:** Ὡς τί δείχνεται τότε συγχρόνως καί ἡ 'φύση' τῆς παρ-ουσίας τοῦ κυρίου R. ἀφ' ἑαυτῆς;
> *Πέντε λεπτά σιωπή.*
> **Heidegger:** Σωπαίνω διότι δέν ἔχει κανένα νόημα νά σᾶς κάνω

μάθημα γιά τήν ὕπαρξη τοῦ κυρίου R. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό τό ἐάν ἐσεῖς θά δεῖτε τοῦτο τό θέμα καθ' ἑαυτό μέ τά δικά σας μάτια, ἐάν θά ἔχετε τήν ὑπομονή νά προσηλώσετε τήν ἀκοή σας, ὥστε αὐτό τό θέμα νά σᾶς μιλήσει σέ ὅλη του τήν σημασία.

Μέλος Β: Τόν κύριο R. τόν χωρίζει ἀπό τό τραπέζι ἕνας ἐνδιάμεσος χῶρος.

Heidegger: Τί εἶναι τότε χῶρος;

Μέλος Γ: Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στόν κύριο R. καί στό τραπέζι.

Heidegger: Τί εἶναι μία ἀπόσταση;

Μέλος Δ: Ἕνας προσδιορισμός τοῦ χώρου.

Heidegger: Τί εἶναι λοιπόν χῶρος καθόλου;

Δέκα ὁλόκληρα λεπτά ἀμήχανη σιωπή...

Μέλος Ε: Τέτοιες ἐρωτήσεις δέν ἀκούσαμε ποτέ μέχρι τώρα, καί γι' αὐτό δέν ξέρουμε τί ἀκριβῶς θέλετε, ποῦ τό πηγαίνετε.

Heidegger: Θέλω μόνο νά ἀνοίξετε τά μάτια σας καί νά μήν ἀφήσετε τό βλέμμα σας νά παρασυρθεῖ πάλι ἀμέσως ἀπό τεχνητές προϋποθέσεις ἤ ἀπό θεωρητικές προκαταλήψεις. Λοιπόν τί συμβαίνει μ' αὐτό πού ἀποκαλεῖτε ἐνδιάμεσο χῶρο ἀνάμεσα στόν κύριο R. καί στό τραπέζι;

Ἐπτάλεπτη σιωπή...

Heidegger: Δέν πρέπει ὁ χῶρος, ὡς πρός τήν οὐσίωσή του, αὐτό πού εἶναι ἀνάμεσα στόν κύριο R. καί στό τραπέζι, νά εἶναι διαπερατός, ὥστε τό τραπέζι νά μπορεῖ κάν νά φανερώνεται στόν κύριο R.; Αὐτή ἡ χωρικότητα λοιπόν συνίσταται σέ διαπερατότητα, σέ ἀνοικτότητα, σέ ἕνα ἐλεύθερο.»[1]

Ἄς φύγουμε ἀπό τήν Ζυρίχη καί ἄς ἐπιστρέψουμε στήν δική μας κατάσταση, ἐδῶ καί τώρα. Ἡ συζήτηση πού παρέθεσα δίνει μιά ἔμμεση πρώτη ἀπάντηση, κάνει ἕναν ὑπαινιγμό καλύτερα καί ὡς πρός τό δικό μας ἐρώτημα, τί εἶναι αὐτό τό οἰκεῖο-ἀνοίκειο πού βρίσκεται μεταξύ μας. Μεταξύ μας λοιπόν βρίσκεται τό ἴδιο τό «μεταξύ», τό διαπερατό, τό ἀνοιχτό, τό ἐλεύθερο τό ὁποῖο μᾶς ἀφήνει νά φανερωνόμαστε ὁ ἕνας στόν ἄλλον καί νά εἴμαστε — μεταξύ μας, ἀκόμη καί νοερά, ἀκόμη καί ὡς ἄγνωστοι. Γιατί ὑπερπηδοῦμε αὐτό τό «μεταξύ»; Διότι, ὅπως στό παράδειγμα μέ

[1] Στό: M. Boss, *Von der Spannweite der Seele*, Bern 1982, σ. 215 κ.ἑ.

τό φῶς, τείνουμε νά προσκολληθοῦμε στά πράγματα, στούς ἀνθρώπους πού μᾶς φανερώνονται ἐμπρός μας, τείνουμε νά ἐκλάβουμε τήν παρουσία τους ὡς τό πρωτογενές, καί ἔτσι ἀγνοοῦμε τό «μεταξύ» μας, τό ἀνοιχτό, πού πρῶτο αὐτό μᾶς τήν ἐπιτρέπει, μᾶς τήν χαρίζει αὐτήν τήν παρουσία.

Ἐδῶ ὁ ἀπό τό σύγχρονο ἐπιστημονικό πνεῦμα διαποτισμένος ἄνθρωπος θά ἐγείρει ἔνσταση: Αὐτό τό «μεταξύ», θά μᾶς πεῖ, δέν εἶναι πραγματικά ἀνοιχτό, κενό, ἀλλά ἀντιθέτως εἶναι ἕνα μέσον τό ὁποῖο διαπερνᾶται συνεχῶς ἀπό ἠλεκτρομαγνητικά κύματα φωτός τά ὁποῖα, κατάλληλα ἀποκωδικοποιημένα στά σχετικά ἐγκεφαλικά κέντρα, μᾶς κάνουν νά βλέπουμε, διαπερνᾶται ἀπό ἠχητικά κύματα τά ὁποῖα, καί πάλι μέσω τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, μᾶς κάνουν νά ἀκοῦμε κλπ. *Ὅμως* ὁ ἐνιστάμενος ἐκλαμβάνει τό «μεταξύ» ὡς τόν τρισδιάστατο χῶρο τῆς φυσικῆς ὁ ὁποῖος χωρίζει δύο ἀντικείμενα μεταξύ τους καί συγχρόνως εἶναι τό μέσον πού μεσολαβεῖ γιά τήν ἀλληλοσύνδεσή τους. Ἐδῶ αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ χώρου ἐκπίπτει. Τώρα τό «μεταξύ», ὡς τό ἀνοιχτό, τό διαπερατό, τό ἐλεύθερο, ὀνομάζει τήν *προέλευση*, τήν *οὐσίωση* κάθε χώρου καί κάθε παρουσίας. Χωρίς αὐτό τό ἀνοιχτό δέν θά μποροῦσε νά φανερωθεῖ τίποτε, οὔτε ἕνα ἠλεκτρομαγνητικό κύμα, οὔτε ἕνα νευροχημικό μοντέλο τῆς ὅρασης καί τῆς ἀκοῆς, οὔτε κάν οἱ συντεταγμένες τοῦ φυσικοῦ χώρου. Τό «μεταξύ» δέν νοεῖται ὡς τό μέσον τό ὁποῖο μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στίς ἤδη ὑπάρχουσες παρουσίες ἀλλά ὡς τό πρῶτο, ὡς ἐκεῖνο τό ἀνοιχτό τό ὁποῖο ἀφήνει μιά παρουσία νά φανερωθεῖ σάν αὐτή πού εἶναι στόν κόσμο της — κάθε παρουσία, ἀκόμη καί μιά παρουσία στό ὄνειρο, ἀκόμη καί μιά παρουσία στήν φαντασία. Ὅμως τό «μεταξύ» δέν πρέπει νά ἐκληφθεῖ μόνο ὡς προέλευση τοῦ χώρου. Λέμε «στό μεταξύ» καί ἐννοοῦμε «στόν ἐνδιάμεσο χρόνο». Ἕνα «μεταξύ», ἕνα ἀνοιχτό ὑπάρχει σέ κάθε φανέρωμα μιᾶς παρελθούσας ἤ ἐπερχομένης παρουσίας, π.χ. ὡς ἀνάμνησης, ὡς ἐλπίδας, ὡς φόβου.

Τό «κοινότατο», τό πιό κοντινό μας, αὐτό πού συνεχῶς ὑπερπηδοῦμε, εἶναι ἀκριβῶς τό ἀνοιχτό, τό «αἴθριο» (Lichtung), τό ὁποῖο χαρίζει τήν κάθε παρουσία, μαζί της καί τήν ἀνθρώπινη

παρουσία, καί τήν ἀφήνει νά εἶναι αὐτή πού εἶναι. Τοῦτο τό συμβάν, τοῦτο τό *αἴθρίασμα* ὅπου τά πράγματα ξεπροβάλλουν σάν νά ἀφυπνίζονται ἀπό ἕναν τέλειο λήθαργο, ἀπό μιά ἀπόλυτη λήθη, τέτοια πού αὐτή καθ᾽ ἑαυτήν ἡ ἀφύπνισή τους νά τούς δίνει καταρχήν τήν μορφή τους, εἶναι, μᾶς λέει ὁ Heidegger, τό πρωταρχικό νόημα τῆς ἀλήθειας, διότι ἔρχεται μέσα ἀπό τό μίλημα τῆς ἴδιας τῆς λέξης, τῆς ἀ-λήθειας, τό ὁποῖο δέν εἰσακούστηκε ποτέ σάν τέτοιο στήν ἱστορία τῆς κυρίαρχης δυτικῆς νόησης, τῆς μεταφυσικῆς. Γιά τήν μεταφυσική ἡ ἀλήθεια σημαίνει «ὁμοίωσις», adaequatio intellectus et rei, ἀνταπόκριση ἀνάμεσα στήν νόηση καί στά πράγματα. ᾽Εάν π.χ. πῶ «ἔξω βρέχει», αὐτό εἶναι ἀλήθεια ἐφόσον ἀνταποκρίνεται στό γεγονός τῆς βροχῆς πού πέφτει ἔξω. Αὐτήν τήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἤδη στόν Ὅμηρο, καί ἡ ὁποία εἶναι θεμέλιο τῆς καθημερινότητάς μας, ὁ Heidegger δέν τήν ἀμφισβητεῖ. Ὅμως μᾶς θυμίζει πώς ἡ βροχή, ἐγώ, ἐσύ, ὁ λόγος γιά τό ὅτι ἔξω βρέχει, ὅλα αὐτά δέν θά ἦταν κάν νοητά χωρίς τό αἴθριο τῆς ἀ-λήθειας, χάρη στό ὁποῖο ἐρχόμαστε καταρχήν ἡ βροχή, ἐγώ, ἐσύ, σέ κοινή παρουσία, σέ ἕνα κόσμο, καί μπορεῖ νά βρέχει, νά ὑπάρχω καί νά ὑπάρχεις, νά λέω «ἔξω βρέχει», νά μπορεῖς νά διαπιστώσεις ἐάν λέω ἀλήθεια ἤ ψέματα.

Ἔκπτωση καί τροπή

Σ᾽ ΑΥΤΗΝ τήν ἀλήθεια κρύβεται τό πιό κοντινό μας, πού μᾶς εἶναι ἀσύγκριτα πιό κοντά καί πού μᾶς ἀφορᾶ ἀσύγκριτα πιό ἄμεσα ἀπό κάθε οἰκονομικό, ἠθικό, πολιτικό, ἐρωτικό ἤ ἄλλο ζήτημα, διότι ὅλα αὐτά τά ζητήματα ἀφοροῦν τόν ἄνθρωπο, εἶναι ἐπικεντρωμένα στήν ἀνθρώπινη παρουσία. Ὅμως τώρα ἔχουμε κάνει ἕνα, ὅπως τό ὀνομάζει ὁ Heidegger, «βῆμα πίσω»: Τώρα ἡ ἀνθρώπινη ὀντότητα δέν εἶναι τό κέντρο, ἡ ἀρχή καί τό τέλος, καί τό μέλημά της δέν περιορίζεται στά παρόντα καί στά ἀπόντα καί στήν παρουσία τους. ῾Η νόηση μεταβαίνει *πίσω* ἀπό τήν παρουσία, στήν ἀ-λήθειά της, στό ἀνοιχτό, στό αἴθριο τό ὁποῖο

καταρχήν χαρίζει τήν ἀνθρώπινη, τήν κάθε παρουσία. Τό «ἐγώ», ὁ «ἑαυτός», ἡ «ταυτότητα», οἱ «διαπροσωπικές σχέσεις» δέν συνιστοῦν τώρα κανένα θεμέλιο, διότι ἡ παρουσία τους δέν εἶναι τό ὕστατο, ἀλλά παρ-εἶναι χάρη στό αἴθριο τῆς ἀλήθειας. Στήν περιοχή τῆς ἀλήθειας κάθε προσκόλληση στά πράγματα, σέ ἕναν θεό, σέ ἕναν ἄνθρωπο, γίνεται ἀνεδαφική. Καί ἡ ἀναζήτηση κάθε «νοήματος τῆς ζωῆς» στήν εὐτυχία, στά χρήματα, στήν φήμη, στόν ἔρωτα κλπ. ἔρχεται πάντοτε καθυστερημένη, διότι πρίν ἀπό κάθε τέτοιο «νόημα» προ-νοεῖ ἤδη ἕνα αἴθριο, τό συμβάν τῆς ἀλήθειας, τό ὁποῖο πρῶτο αὐτό ἀφήνει τήν εὐτυχία, τά χρήματα, τήν φήμη, τόν ἔρωτα νά εἶναι αὐτά πού εἶναι.

Αὐτό εἶναι πού χρειάζονται τά πράγματα γιά νά φανερώνονται καθ᾿ ἑαυτά, γιά νά ἔρχονται σέ παρουσία καί νά εἶναι «πράγματα». Ἡ φανέρωση τῶν πραγμάτων, ἡ ἔλευσή τους σέ παρουσία, συνιστᾶ *αὐτήν καθ᾿ ἑαυτήν τήν ἐννόησή τους*. Ὅταν λέμε «παρουσία» καί ὅταν λέμε «νόηση» λέμε τό αὐτό, *ταυτολογοῦμε*. Στό ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδη «τό γάρ αὐτόν νοεῖν ἔστιν τε καί εἶναι», «τό αὐτό εἶναι καί νόηση καί παρουσία», γίνεται λόγος γιά αὐτήν τήν πρωτογενή συνταύτιση: Ἀνάμεσα στόν νοῦ καί στήν παρουσία δέν παρεμβάλλεται τίποτε, δέν μεσολαβεῖ τίποτε, κανένα «ἐγώ», καμιά «συνείδηση» (καί κανένα «ἀσυνείδητο»!), κανένας χωρισμός σέ «ἐσωτερικό» καί «ἐξωτερικό κόσμο», σέ «ὑποκείμενο» καί «ἀντικείμενο». Τό διάστημα ἀνάμεσα στόν νοῦ καί στήν παρουσία τῶν παρόντων εἶναι τό διαπερατό, τό ἀνοιχτό, τό ἐλεύθερο, εἶναι τό ἄνοιγμα τῆς ἀλήθειας πού ἤδη συναντήσαμε καί τό ὁποῖο δέν ἔχει δική του ὑπόσταση, δέν εἶναι ἕνα κομμάτι χῶρος, ἀλλά ἔχει ἀπό πάντα καταστήσει τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καί τήν παρουσία τῶν πραγμάτων ἀνοιχτές τήν μιά γιά τήν ἄλλη. Στό «τό γάρ αὐτόν...» τοῦ Παρμενίδη κρύβεται τό αἴθριο τῆς ἀλήθειας. Γι᾿ αὐτό καί στήν νόηση τοῦ Heidegger τό «τό αὐτόν» δέν ἐκλαμβάνεται ὡς κατηγορούμενο, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ἀλλά, μιλώντας πάντα μέ ὅρους τῆς γραμματικῆς, ὡς τό «ὑποκείμενο» τῆς φράσης. Ἡ ρήση «τό γάρ αὐτόν νοεῖν ἔστιν τε καί εἶναι» θά πεῖ τότε: τό αὐτό, «ὑποκείμενο» πλέον, εἶναι καί νόηση καί παρουσία. Ἐδῶ τό «εἶναι» πρέπει

νά τό ἀκούσουμε μεταβατικά: Τό αὐτό εἶναι *τήν* νόηση, καί εἶναι *τήν παρουσία*. Ἐάν τοῦτο τό δυνηθοῦμε, τότε θά δοῦμε ὅτι στό «τό αὐτόν» κρύβεται ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία δίνει ὡς «δεδομένα» της, ἄρρηκτα δεμένα μεταξύ τους, τήν ἀνθρώπινη νόηση καί τήν παρουσία τῶν παρόντων, ἔτσι ὥστε οὔτε ἡ νόηση οὔτε ἡ παρουσία νά μήν εἶναι πράγματα, ὄντα, ἀλλά ἡ ἀλληλέχειά τους νά ἀποδίδει καταρχήν τήν φανέρωση τῶν πραγμάτων, τήν παρουσίωση καί παρουσίαση τῶν παρόντων.

Ὅμως τό ταυτόσημο, τό ἀνοιχτό, τό μεταξύ, πού εἶναι τό πιό κοντινό μας, εἶναι καί αὐτό πού ὑπερπηδοῦμε ὅταν προσκολλώμαστε στίς παρουσίες τοῦ κόσμου, στόν ἑαυτό μας, στά πράγματα, ὅταν δηλαδή *ἐκπίπτουμε* (verfallen), ὅπως λέει ὁ Heidegger, *στά ὄντα*, ἀντί νά ἀφεθοῦμε στήν ἀλήθεια τους, ἀντί νά ἀνοίξουμε γιά τό ἀνοιχτό, ἀπό τό ὁποῖο αὐτά μᾶς μιλοῦν καί μᾶς φανερώνονται μέ τό ὄνομά τους σάν αὐτά πού εἶναι.

Ἡ ἔκπτωση στά ὄντα, δηλαδή ἡ προσκόλληση, ὁ ἐθισμός στά πράγματα πρέπει νά ξεπεραστεῖ. Ἐδῶ τό «πρέπει» λέγεται μέ τήν ἔννοια τοῦ «ἁρμόζει». Καί στήν προσκόλληση στά πράγματα ἁρμόζει νά ξεπερνᾶται, διότι τοῦτο τῆς εἶναι ἤδη γραφτό ἀπό τό δεδομένο τῆς θνητότητας τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας. Καί ὁ θάνατος βέβαια δέν ὀνομάζει καταρχήν τήν ὁριστική παύση τῶν λειτουργιῶν τοῦ «ὀργανισμοῦ» ἀλλά τήν ἴδια τήν φύση τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας, τῶν «θνητῶν», ὅπως οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζονταν στούς ἀρχαίους. Τό νά προσκολλᾶται ἡ ἀνθρώπινη παρουσία στά πράγματα ἀντιβαίνει τήν φύση της, διότι ἡ προσκόλληση στά πράγματα δέν ἀφήνει τόν ἄνθρωπο νά πεθάνει, νά εἶναι ὁ θνητός πού εἶναι. Ὁ στά ὄντα ἔκπτωτος δέν εἶναι ἕτοιμος νά πεθάνει τόν θάνατό του, δέν ἔχει ἀναλάβει τήν θνητότητά του, κλείνει τά μάτια του ἐμπρός της.

Τό ξεπέρασμα τῆς προσκόλλησης στά ὄντα ἐννοεῖται συνήθως πλατωνικά - χριστιανικά ὡς ὑποβάθμιση τοῦ ἐπίγειου καί τοῦ παροδικοῦ, ὅπου «τό πᾶν ματαιότης». Ὅμως ἡ ἐδῶ ἐννοούμενη ἀπο-κόλληση ἀπό τά πράγματα τῆς ζωῆς δέν σημαίνει τήν ὑποβάθμισή τους καί τήν ἀπομάκρυνση ἀπ' αὐτά. Τοῦτο φαίνε-

ται καθαρά στίς λεγόμενες «όριακές καταστάσεις», δηλαδή σέ καταστάσεις όπου κανείς π.χ. λίγες στιγμές πρίν άπό ένα έπερχόμενο σοβαρό άτύχημα, ή ό αύτόχειρας πρίν άπό τήν αύτοκτονία, γνωρίζει πώς σέ λίγο θά έχει πεθάνει καί έχει πλέον παραιτηθεί άπό τά πάντα. Σέ τέτοιες καταστάσεις έπικρατεί πολλές φορές μιά ίδιάζουσα γαλήνη, μιά νηφάλια εύφορία, τά πράγματα είναι όπως είναι σέ όλη τους τήν λάμψη, καί άφήνονται νά είναι όπως είναι, καθώς τώρα ό κόσμος δέν έχει ούτε παρελθόν ούτε μέλλον, ύπάρχει σέ πλήρη έπίγνωση καί άποδοχή τοῦ κενοῦ πού τόν συγκρατεί καί τόν άπολύει. Ἐάν τώρα προσέξουμε, θά δοῦμε ότι οί «όριακές καταστάσεις» δέν περιορίζονται στά συμβάντα πού άνέφερα ένδεικτικά. *Ἡ ἴδια ἡ ζωή εἶναι ὁριακή κατάσταση*, κατάσταση δηλαδή στήν όποία ό θάνατος δέν ύπάρχει μέν πουθενά, όμως ρίχνει τήν σκιά καί τό φῶς του παντοῦ. Ἡ σκιά καί τό φῶς τοῦ θανάτου εἶναι αὐτό τό ὁποῖο κάνει τελικά νά ὑποχωρεῖ κάθε ὅριο, κάθε κράτημα, κάθε αἴτιο, κάθε ἀρχή, νά ἀποσύρονται τά πάντα καί νά χάνουν τήν ὀντότητά τους ὡς ὕστατο κράτημα καί θεμέλιό τους. Καί αὐτή ἡ ἀπόσυρση ἀνήκει στήν ζωή, ἀφοῦ στήν ζωή εἶναι πού ὁ θάνατος φανερώνεται ὡς θάνατος. Ἡ ζωή εἶναι στήν οὐσίωσή της θάνατος. Τοῦτο δέν πρέπει καθόλου νά ἐκληφθεῖ ὡς στάση «ἀπαισιόδοξη», πού ὁδηγεῖ στό χάος καί στήν ἀπελπισία. Ὁ Λούθηρος φέρεται νά εἶπε πώς ἐάν γνώριζε ὅτι αὔριο ὁ κόσμος θά χάνονταν, σήμερα θά φύτευε μιά μηλιά. Ὅμως ἔτσι ἀκριβῶς εἴμαστε, πάντα. Εἴμαστε θνητοί, μᾶς διαπερνᾶ τό κενό, καί ἀκριβῶς σ' αὐτό τό κενό, στό ἀχανές κενό, στό ἀνοιχτό καί ἐλεύθερο, εἶναι πού πάντα ἕνας κόσμος προβάλλει, πού κάτι ἔρχεται σέ παρουσία, πού ἀναφύεται καί φανερώνεται, πού μιά μηλιά φυτρώνει. Ἡ φράση τοῦ Λούθηρου δείχνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ χρηστικότητα, ἡ νοοτροπία ἡ ὁποία ὑπολογίζει μέ κίνητρα καί μέ ἀποτελέσματα δέν εἶναι ἡ μόνη, δέν εἶναι κάν πρωταρχική, καί ἄς πιστεύεται πώς αὐτή καθορίζει τήν καθημερινότητά μας. Ἐμεῖς μπορεῖ νά νομίζουμε πώς κατευθύνουμε τήν ζωή μας σύμφωνα μέ προγράμματα καί μέ προοπτικές, ἤ πώς ἡ ζωή μας κατευθύνεται ἀπό τά «βιώματα» τῆς «παιδικῆς ἡλικίας», πώς ἀποκτοῦμε ἐχθρούς καί φίλους, πώς κυνηγοῦμε τά

συμφέροντά μας, ἱκανοποιοῦμε τίς ἀνάγκες μας ἤ τίς βλέπουμε νά ματαιώνονται. Στήν πραγματικότητα ὅ,τι κάνουμε, ὅ,τι περνᾶ κι ἔρχεται στόν νοῦ μας, ὅ,τι εἶναι, συμβαίνει ὡς φανέρωση στό ἀνοιχτό, ὡς «φύτρωμα» καί ἐμφάνιση σέ ἕναν κόσμο πού χάνεται, πού δέν ἔρχεται ἀπό πουθενά καί πού δέν ὁδηγεῖ πουθενά, ἀ-λήθεια. Μ' αὐτήν τήν ἔννοια εἶναι ἡ ζωή παιχνίδι, «αἰών παῖς ἐστι παίζων [...]» (Ἡράκλειτος).

Τοῦτο εἶναι τό θέμα τῆς νόησης τοῦ Heidegger. Ἐδῶ εἶναι πού μιά ἰδέα σταματᾶ «σάν ἕνα ἄστρο στόν οὐρανό τοῦ κόσμου». Γιά αὐτήν τήν ἀ-λήθεια πρόκειται πάντα ὅταν ὁ Heidegger κάνει λόγο γιά τό «νόημα τοῦ Εἶναι», γιά τήν ἀποκαλούμενη «αὐθεντικότητα» (Eigentlichkeit), γιά τήν λεγόμενη «ἀποδόμηση» (Destruktion). Καί αὐτά δέν εἶναι ἀκαδημαϊκά θέματα, ἀλλά χρειάζεται, ὅπως λέει ὁ Heidegger στό σεμινάριο πού ἀναφέρθηκα προηγουμένως, νά «ἀνοίξουν τά μάτια», νά ἀνοίξει ὁ ἄνθρωπος καί, ἁρμοζόμενος στό μίλημα τοῦ ἀνοιχτοῦ, νά γίνει ἀληθινά ἀνοιχτός καί ὁ ἴδιος. Αὐτό δέν γίνεται ἀμέσως. Θέλει χρόνο, ὡρίμανση, καί πόσο μακριά θά φτάσει ὁ καθένας εἶναι ἄγνωστο.

«Διαπροσωπικές σχέσεις» καί κοινή παρουσία

ΟΣΟ ΚΑΝΕΙΣ εἰσχωρεῖ σ' αὐτήν τήν, ὅπως τήν ἀποκαλεῖ ὁ Heidegger, «ἄλλη νόηση», τόσο καθαρότερα βλέπει τό οἰκοδόμημα πού ὁ κόσμος μέ τίς παρουσίες του προσφέρει, καί πού θεωροῦσε αὐτονόητο καί ἀκλόνητο, νά σβήνει σάν χτίσμα στήν ἄμμο. Ἐδῶ, καθώς τό ἰδιαίτερο θέμα μας εἶναι ἡ ψυχολογία, καί μάλιστα ἡ ψυχανάλυση, θά δοκιμάσουμε νά κάνουμε μερικά βήματα σ' αὐτήν τήν περιοχή ἀρχίζοντας ἀπό τήν δική μας παρουσία — ἀπό ἐμᾶς τούς ἴδιους, ἀπό τόν τρόπο πού ἀντιλαμβανόμαστε τόν ἑαυτό μας, τήν ταυτότητά μας: Συνηθίζουμε νά θεωροῦμε τόν ἑαυτό μας ὡς ὀντότητα μέ τήν δική της ξεχωριστή «ταυτότητα», ὡς ἕνα «ἐγώ». Θεωροῦμε ἀκόμη τόν ἑαυτό μας, καί ὄχι μόνο στήν χριστιανική κοσμοθεωρία, ὡς ὄν ἐξέχον ἀνάμεσα στά ὄντα. Μάλιστα, στήν ἐποχή τῆς κυριαρχίας τῆς ἐπιστημονι-

κῆς νόησης, ὁ ἄνθρωπος ἀναγορεύεται σέ ὑπο-κείμενο τῶν πάντων, μέ τά λόγια τοῦ Descartes στόν ἐπίδοξο «κύριο καί κάτοχο τῆς φύσης».[1] Θεωροῦμε ἀκόμη πώς ἔχουμε τήν ζωή μας στά χέρια μας, ἔχουμε τόν ἔλεγχο τῶν πράξεών μας, εἴμαστε ἀξιέπαινοι γιά τίς ἐπιτυχίες μας καί ὑπεύθυνοι γιά τίς ἀποτυχίες μας, διακρίνουμε τό σωστό καί τό λάθος, ἀναλαμβάνουμε τήν «διάπλασιν τῶν παίδων» μας, οἰκοδομοῦμε τό μέλλον, τό δικό μας καί τῆς «κοινωνίας» μας. Ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος δέν ἐννοηθεῖ ὡς ἀνεξάρτητη καί αὐτοτελής ὀντότητα, ἀλλά τοῦ γίνει συνείδηση ὅτι δέν εἶναι τίποτε, ὅτι ἡ παρουσία του τοῦ δίνεται, τοῦ χαρίζεται μέ τό συμβάν τῆς ἀλήθειας, τότε τά πράγματα ἀλλάζουν ὁλότελα. Τό ἔδαφος τό ὁποῖο προσέφερε ἡ προσκόλληση σέ μία ταυτότητα, σέ ἕνα ἐγώ, χάνεται. Αὐτό δέν πειράζει. Μία ταυτότητα, ἕνα ἐγώ, μέ τόν «χαρακτήρα» του, σημαίνει πάντοτε τήν ἐγχάραξη, τήν παγίωση *ἑνός* τρόπου ζωῆς, λιγότερο ἤ περισσότερο μονοδιάστατου. Μία τέτοια παγίωση καί ὁ συνεπακόλουθος ἀνελεύθερος περιορισμός εἶναι πού γεννοῦν τά «προβλήματα» καί τά ἀδιέξοδα. Ὅταν τώρα ἡ ταυτότητα καί τό ἐγώ πάψουν νά ἀποτελοῦν θεμέλιο τῆς οὐσίωσης τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι γιά νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἕνα ἄλλο, ἀλλά διότι ἡ ἴδια ἡ οὐσίωση τοῦ ἀνθρώπου ἀνοίγεται καί χάνει τήν αὐτοτελή της ὑπόσταση, τότε ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ πλέον νά ὁριστεῖ *μέσα ἀπό τόν ἄνθρωπο*, δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἔρευνας. Τότε βεβαίως ἡ ψυχολογία χάνει τό κατεξοχήν ἀντικείμενό της καί γίνεται ἡ ἴδια, ὅπως λέμε, «ἄνευ ἀντικειμένου».

Ὅμως ἄς στραφοῦμε καί πάλι σέ ἕνα παράδειγμα γιά νά δοῦμε καλύτερα τί συμβαίνει ἐδῶ. Ἄς πάρουμε τίς λεγόμενες «διαπροσωπικές σχέσεις», ἕνα ἰδιαίτερα ἀγαπημένο θέμα τῆς ψυχολογίας καί τῆς ψυχανάλυσης στήν συνηθισμένη της θεώρηση. Ὁ ὅρος «διαπροσωπικές σχέσεις» σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν δύο ἤ περισσότερα ἐγώ τά ὁποῖα «ἐπικοινωνοῦν», ἐπιδροῦν τό ἕνα ἐπάνω στό ἄλλο μέ γνώμονα καί κίνητρο τίς λεγόμενες «ἀνάγκες» καί τίς «ἐπιθυμίες» τους, ἐπιδιώκοντας τήν πληρέστερη

[1] *Discours de la méthode*, § 62.

δυνατή ἱκανοποίησή τους. Ὅλα δηλαδή ξεκινοῦν ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι ὑπάρχουν «ὑποκείμενα» μέ διαφορετικές, «ὑποκειμενικές» ἀπόψεις τίς ὁποῖες προσπαθοῦν νά συμβιβάσουν μεταξύ τους καί μέ τήν λεγομένη «ἀντικειμενική» πραγματικότητα. Ἄς κοιτάξουμε τώρα νά τά ἐφαρμόσουμε αὐτά στόν κόσμο μας. Ὁ δρόμος πού περπατῶ. Ἐγώ, ὅπως περπατῶ, βλέπω τόν δρόμο ἀπό τήν δική μου «ὀπτική γωνία». Οἱ ἄλλοι, ἀπό τήν δική του «ὀπτική» ὁ καθένας, βλέπουν καί μία κάθε φορά ἄλλη «ἄποψη» τοῦ δρόμου. Στόν καθημερινό αὐτονόητο κόσμο μας ἔχουμε ὁ καθένας τήν δική του «ὀπτική», τήν δική του «ὑποκειμενική ἄποψη». Ὁ δρόμος πάλι εἶναι τό «ἀντικείμενο» τό ὁποῖο, ὡς ἀντικείμενο τῆς ἐμπειρίας μας, δέν μᾶς δίνεται ποτέ «ὁλόκληρο». Γιά νά δῶ τόν δρόμο ὅπως τόν βλέπει ὁ ἄλλος θά πρέπει, ὅπως λέμε, «νά μπῶ στήν θέση του», καί τότε θά «καταλάβω» πῶς βλέπει τόν δρόμο. Αὐτό τό «διαπροσωπικό», δηλαδή νά μπαίνω στήν θέση τοῦ ἄλλου καί τότε νά τόν καταλαβαίνω, οἱ ψυχαναλυτές τό ὀνομάζουν «empathy», σέ μιά ἑλληνική μετάφραση «ἐνσυναίσθηση». Αὐτή λοιπόν ἡ «ἐνσυναίσθηση» εἶναι, ὑποτίθεται, ἀπαραίτητη γιά νά «καταλαβαίνουμε» ὁ ἕνας τόν ἄλλον, γιά νά «ἐπικοινωνοῦμε».

Τί συμβαίνει τώρα ἐάν δέν ξεκινήσουμε ἀπό τήν ἀνθρώπινη παρουσία, ἀπό τόν ἄνθρωπο ὡς ὑποκείμενο μέ τίς ἑκάστοτε ἀπόψεις καί μέ τίς ἀνάγκες του, ἀλλά ἀπό τό αἴθριο τῆς ἀλήθειας, ἀπό τό ἀνοιχτό τό ὁποῖο βρίσκεται μεταξύ μας, ὅπου τό ὑποκείμενο ὡς «ἐγώ» καί ὡς «ἄλλος», μέ τήν ἰδιαίτερη κάθε φορά «ταυτότητά» του καί μέ τίς «διαπροσωπικές» του «σχέσεις», παύει νά εἶναι τό κυρίαρχο; Ἕνας ἀπό τούς παλαιοτέρους νοητές, ὁ ὁποῖος μιλᾶ μέσα ἀπό αὐτήν τήν ἀλήθεια χωρίς νά τήν κάνει θέμα ρητά, εἶναι ὁ Παρμενίδης ἀπό τήν Ἐλέα. Ἀπό τόν Παρμενίδη ἔχει σωθεῖ ἕνα μικρό ἀπόσπασμα ὅπου ἡ «θεά» μιλᾶ μέ ἕναν «κοῦρο», ὁ ὁποῖος τήν ἐπισκέπτεται στό «δῶμα» της, καί τοῦ λέει: «λεῦσσε δ᾽ ὁμῶς ἀπεόντα νόωι παρεόντα βεβαίως», «ἀλλά κοίτα, τά ἀπόντα εἶναι βεβαίως στόν νοῦ κατά ὅμοιον τρόπο παρόντα». Τί μᾶς λέει αὐτό τό ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδη, ἐμᾶς, γιά τόν δρόμο στόν ὁποῖο βαδίζουμε; Μᾶς λέει ὅτι στόν

δρόμο ὅλες οἱ ἀπόψεις του, ἀκόμη καί αὐτές οἱ ὁποῖες ἀπό ἐδῶ πού βρίσκομαι μοῦ εἶναι ἀποῦσες, ὅτι καί αὐτές οἱ ἀπόψεις του μοῦ εἶναι, *κατά ὅμοιον τρόπο, βεβαίως*, παροῦσες! Τό ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδη μοῦ λέει ὅτι στόν χῶρο τῆς ἀλήθειας, ἐάν εἶμαι ἀρκετά ἀνοιχτός, δηλαδή ἀληθινός, ἐάν δηλαδή καί τά ἀπόντα μοῦ εἶναι κατά ὅμοιον τρόπο παρόντα, θά δῶ ὅτι, σέ ὁποια θέση καί ἄν βρίσκομαι, ἀντιλαμβάνομαι *ὅλον* τόν δρόμο, μονομιᾶς! Τό ἴδιο καί ὁ καθένας! Στήν πραγματικότητα δέν ἔχουμε διαφορετικές «ἀπόψεις» τοῦ δρόμου, ἀλλά ὅλοι μας ἐμπειρώμαστε *τόν* δρόμο, τόν ἴδιο πάντοτε, ἡμέρα καί νύχτα, χειμώνα καί καλοκαίρι, ἐξαρχῆς! Καταρχήν δέν μᾶς χωρίζουν «ὑποκειμενικές» ἀπόψεις, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες προσπαθοῦμε νά βροῦμε μία «συνισταμένη», νά «συναινέσουμε» γιά νά «δημιουργήσουμε» μία «κοινότητα», ἀλλά ὑπάρχουμε ἀπό πάντα, ἀβίαστα, στόν κοινό κόσμο. Στόν χῶρο τῆς ἀλήθειας δέν ἔχει τίποτε πού νά μᾶς χωρίζει — καί ἐπομένως καί τίποτε πού νά χρειάζεται νά μᾶς ἑνώνει. Τότε τό «ὑποκειμενικό» μέ τίς «ἀπόψεις» του δέν θά ἦταν τό πρῶτο ἀλλά τό κατοπινό, τό δεύτερο, μία ἔκπτωση τήν ὁποία καλούμαστε νά ξεπεράσουμε.

Βεβαίως τό «ξεπέρασμα», γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος ἐδῶ, δέν πρέπει νά ἐννοηθεῖ ὡς κριτική *ἐναντίον* τῆς ὑποκειμενικότητας. Κάθε ἐναντίωση παραμένει ἀκόμη δεσμευμένη σ' αὐτό στό ὁποῖο ἐναντιώνεται, καί γι' αὐτό δέν εἶναι ποτέ ἤδη γνήσιο ξεπέρασμα. Τοῦτο μπορεῖ νά συμβεῖ μόνο μέ τήν πλήρη *ἀποδοχή* τῆς ὑποκειμενικότητας, ἡ ὁποία ἀποδοχή βρίσκεται ἕνα βῆμα πίσω καί ἀπό τήν ἔκπτωση στήν ὑποκειμενικότητα καί ἀπό τήν καταπολέμησή της. Ὡς πρός αὐτήν τήν ἔκπτωση λοιπόν εἶναι πού διαφέρουμε μεταξύ μας, ἡ «ὑποκειμενικότητά» μας εἶναι αὐτό πού ἔχει ὁ καθένας νά ξεπεράσει μέ τόν δικό του κάθε φορά, μοναδικό τρόπο. Νά τήν ξεπεράσει, ὄχι γιά νά «δημιουργήσουμε» ἕναν κοινό κόσμο, ἡ ἀλήθεια δέν χρειάζεται «ἔργα», ἀλλά γιά νά ἀνοίξουμε καί νά ἀφεθοῦμε στόν κοινό κόσμο πού μᾶς περιμένει, ὄντας τό πιό κοντινό τό ὁποῖο ἐμεῖς συνεχῶς ὑπερπηδοῦμε. «Πολλοί τρέχουν κυνηγώντας τήν εὐτυχία», γράφει ὁ

Brecht στήν *Όπερα τής δεκάρας*, «κι ή εύτυχία τρέχει ξοπίσω τους».

Ή παρουσία μας είναι λοιπόν έξαρχής, λέει ό Heidegger, μιά κοινή παρουσία (Mit-sein), διότι καθορίζεται άπό ένα κοινό, ένα «μεταξύ», άπό τό αίθριο μιάς αίθρίας ή όποία ύπολανθάνει στό συμβάν τής ά-λήθειας. Έδώ βεβαίως δέν χρειάζεται νά καταπονούμαστε κατασκευάζοντας μοντέλα διαπροσωπικών σχέσεων, όργανώνοντας συνέδρια γιά νά τά συζητήσουμε, κάνοντας έρευνες γιά νά τά βελτιώσουμε. Ούτε καί χρειάζεται νά «μπαίνουμε στήν θέση» τού «άλλου», πού θά πεῖ πάντα νά τού τήν παίρνουμε, νά τήν καταλαμβάνουμε γιά νά τόν «καταλάβουμε». Ό κοινός κόσμος ύπάρχει ήδη, άπό πάντα. *Καί τό άνοιγμα γιά τόν κοινό κόσμο, ή λύση άπό τήν έκπτωση στήν ύποκειμενικότητα, συνιστά άκριβώς τό βαθύτερο νόημα τής ψυχανάλυσης.*

ΠΕΡΙΧΩΡΑ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

Ὁ Freud καί ἡ φιλοσοφία

ΑΠΕΝΑΝΤΙ στήν φιλοσοφία ὁ Freud κρατοῦσε μιά στάση περιφρονητική, μερικές φορές εἰρωνική, ἄλλοτε πάλι κακεντρεχή. Πίστευε πώς ἡ φιλοσοφία εἶναι πλάνη μερικῶν λογίων οἱ ὁποῖοι καλά θά ἔκαναν νά διδαχτοῦν ἀπ᾽ αὐτόν. Καί βέβαια ἡ φιλοσοφία τόν βρίσκει ἀπό τήν πίσω πόρτα. Οἱ, ὑποτίθεται, «ἐπαναστατικές» καί «ριζοσπαστικές» θεωρίες του ἄγονται ἀπό τήν κυρίαρχη νόηση τῆς μεταφυσικῆς, καί οἱ βασικές τους θέσεις ὑπάρχουν ρητά διατυπωμένες στά ἔργα τῶν κύριων στοχαστῶν της. Μία συνοπτική ἀνασκόπηση τοῦ θέματος ἔκανε πρόσφατα ὁ ἐλβετός ψυχαναλυτής Hanspeter Padrutt σέ μιά ὁμιλία του στήν Ζυρίχη. Παραθέτω ἀπό τό ἀδημοσίευτο χειρόγραφο:

«Ὁ Ludwig Binswanger καί ὁ Medard Boss ἀμφισβητοῦν τήν ἐπιστημολογική, καρτεσιανική νοοτροπία τοῦ γιατροῦ Sigmund Freud. Ἡ κριτική τους δέν στρέφεται μόνο ἐναντίον τῆς θεώρησης τοῦ ἀνθρώπου ὡς ψυχικοῦ ὀργάνου ὑπό μορφήν computer, μέ ἕνα διαφορικό ἀπό ἀμυντικούς μηχανισμούς, οὔτε μόνο ἐναντίον τῆς αἰτιολογικῆς-γενετικῆς ἀναγωγικῆς ἐξήγησης ὅλων τῶν φαινομένων, ἀλλά ἐπίσης ἐναντίον τῆς ἐποχικῆς προετοιμασίας γιά τήν θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν Freud — ὑπενθυμίζω τίς λέξεις-κλειδιά "animal rationale" καί "res cogitans". Σ᾽ αὐτήν τήν κριτική ἡ ἀνακάλυψη τοῦ "ἀσυνειδήτου" ἐννοεῖται ὡς λύση ἀνάγκης γιά τά κενά τά ὁποῖα ὑπάρχουν στήν συνειδητή ἀκολουθία αἰτίων-ἀποτελεσμάτων.

[...] Αὐτή ἡ κριτική, ὅσο δικαιωμένη καί ἄν εἶναι, κατά τήν γνώμη μου δέν φανερώνει μέ ἐπαρκή σαφήνεια τίς φιλοσοφικές ρίζες τοῦ Freud. Σέ τοῦτο ὁ Freud δέν εἶναι ὁλότελα ἀθῶος. Διότι δέν ἦταν μόνο εἰδικός στήν ἀποκάλυψη, ἀλλά καί εἰδικός στήν συγκάλυψη, ὅταν ἐπέμενε μέχρι τέλους ὅτι δέν εἶχε τίποτε νά κάνει μέ τήν φιλοσοφία. Μέ ἀργό ρυθμό μόνο ἔρχεται στό φῶς, πόσο πολύ καί πόσο ἄμεσα ὁ Freud ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπό τόν Feuerbach, τόν Schopenhauer καί τόν Nietzsche. Πρόσφατα

ἐμφανίστηκε ἕνα ἐνδιαφέρον βιβλίο τῆς Margrit Kaiser-El-Safti, τό ὁποῖο ἀπό αὐτήν τήν ἄποψη ἀποκαθιστᾶ ὁρισμένα πράγματα. Ἔχει τίτλο *Der Nachdenker. Die Entstehung der Metapsychologie Freuds in ihrer Abhängigkeit von Schopenhauer und Nietzsche* [*Ὁ ἀναστοχαστής. Ἡ δημιουργία τῆς μεταψυχολογίας τοῦ Freud στήν ἐξάρτησή της ἀπό τόν Schopenhauer καί τόν Nietzsche*]. Ἡ συγγραφέας ἐξετάζει αὐτή τήν δημιουργία [...] μέσα ἀπό τήν νόηση τοῦ Kant. Κατά βάση ἡ μεταψυχολογία ξεκίνησε οὐσιαστικά τό ἀργότερο μέ τόν Immanuel Kant, γιά τόν ὁποῖον τά κατεξοχήν "ἀντικείμενα" τῆς παρασταίνουσας συνείδησης ἦταν ἄγνωστα "πράγματα ἐν ἑαυτοῖς" [Dinge an sich], καί σύμφωνα μ᾽ αὐτόν ἡ συνειδησιακή διαδικασία στίς συνθετικές της λειτουργίες κατά κανόνα προχωροῦσε "ἀσυνείδητα". "Αὐτή ἡ σχηματικότητα τοῦ λογικοῦ", ἔγραφε ὁ Kant, γιά παράδειγμα, στήν *Kritik der reinen Vernunft*, ὡς πρός τίς "αἰσθητηριακές μας ἔννοιες", γιά παράδειγμα ὡς πρός τήν ἔννοια 'τρίγωνο' ἤ τήν ἔννοια 'σκύλος' — "αὐτή ἡ σχηματικότητα τοῦ λογικοῦ μας... εἶναι μιά ἀπόκρυφη τέχνη στά βάθη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τούς ἀληθινούς χειρισμούς τῆς ὁποίας δύσκολα θά μπορέσουμε ποτέ νά ἐκμαιεύσουμε ἀπό τήν φύση καί νά τούς παρουσιάσουμε ἀπροκάλυπτους."(B 180 κ.ἑ.).

Ἐνῶ ὁ ἐπιστημολογικός θετικισμός κατήργησε τό "πράγμα ἐν ἑαυτῷ" καί ἄρχισε νά ἐξηγεῖ τήν ἀπόκρυφη τέχνη στά βάθη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ὡς ἐγκεφαλική λειτουργία, ὁ Schopenhauer, προφανῶς ἐπηρεασμένος ἀπό τόν Schelling, τόν ὁποῖον ἀντιμάχονταν, ἑρμήνευσε τό πράγμα ἐν ἑαυτῷ καί τήν ἀπόκρυφη τέχνη στήν ψυχή ὡς θέληση. Αὐτή ἦταν, κατά τήν Margrit Kaiser, ἡ φιλοσοφική στιγμή τῆς γέννησης τῆς μεταψυχολογίας καί τῆς γνώσης τοῦ ἀσυνειδήτου, μέ ὅλον του (ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Schopenhauer) τόν "ἐγγενή δογματισμό" ὁ ὁποῖος ἐκδηλώνονταν στίς πολυάριθμες "petitiones principii",[1] στούς σφετερισμούς τοῦ

[[1] Petitio principii (σφετερισμός τῆς ἀρχῆς): μία μέχρι τοῦδε ἀναπόδεικτη πρόταση χρησιμοποιεῖται ὡς ὑπόθεση γιά τήν πρός ἀπόδειξιν πρόταση. Ἡ φροϋδική ψυχαναλυτική θεωρία π.χ. πιστεύει ὅτι ἀποδεικνύει τήν ὕπαρξη τοῦ

ἀναπόδεικτου. [...] Ἐδῶ ἡ θέληση τῆς ζωῆς ἐστιάζεται, ἤδη στόν Schopenhauer, κατεξοχήν στά γεννητικά ὄργανα. Ὅμως στήν θεωρία τοῦ Freud γιά τίς σεξουαλικές ὁρμές φαίνεται πώς ἔχουν ὑπεισέλθει πολλά ἀπό τόν λόγο τοῦ Nietzsche ἐπάνω στήν θέληση γιά δύναμη. Ἴσως ἡ ἀπό τόν Alfred Adler προερχόμενη ἀντικατάσταση τῶν σεξουαλικῶν ὁρμῶν μέ τίς ὁρμές γιά δύναμη νά μήν συνιστᾶ καμιά οὐσιαστική παραλλαγή. Ἀλλά καί ἡ ἔννοια τοῦ Es [Αὐτό] προέρχεται ἀπό τόν Nietzsche, ὅπως πιθανῶς καί ἡ ἰδέα τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος (στήν *Γέννηση τῆς τραγωδίας* τοῦ Nietzsche). Καί ἡ κριτική τοῦ πολιτισμοῦ ἀπό τόν Freud ἔχει βέβαια τίς καταβολές της στήν κριτική τῆς θρησκείας τοῦ Feuerbach καί στήν κριτική τῆς ἠθικῆς τοῦ Nietzsche. Καί ὡς πρός τήν γενική ἀτμόσφαιρα ὁ Freud φαίνεται νά πῆρε πολλά ἀπό τήν ἀπαισιοδοξία τοῦ Schopenhauer καί ἀπό τόν προοπτικό μηδενισμό (Nietzsche), ὁ ὁποῖος ἐμπειράθηκε τήν ἀλήθεια μόνο ὡς πλάνη χρήσιμη γιά τήν θέληση γιά δύναμη.

[...] Οὐσιαστικά πρόκειται γιά τήν διαπλοκή τῆς μεταψυχολογίας μέ τήν δυτική μεταφυσική. [...] Π.χ. ἡ θεώρηση τῆς ἐπιθυμίας ὡς ἐπιδίωξης νά καταργηθεῖ μία ἔλλειψη βρίσκεται σέ συμφωνία μέ τήν θεώρηση τοῦ Schopenhauer γιά τό ὀρεγόμενο ὑποκείμενο [das begehrende Subjekt]. Καί αὐτή ἡ θεώρηση ἔχει τήν ἀπαρχή της στόν Kant, ὁ ὁποῖος στήν *Kritik der Urteilskraft* ὅρισε τήν ἱκανότητα τῆς ὀρέξεως ὡς ἑξῆς: Ἡ ὄρεξις εἶναι "ἡ ἱκανότητα, μέ τίς παραστάσεις της νά εἶναι αἴτιο τῆς πραγματικότητας τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν τῶν παραστάσεων" (XXIII). Ἡ ὄρεξις σχετίζεται μέ τήν παραστατική νόηση.

Ἡ παραστατική νόηση τῶν νεοτέρων χρόνων προετοιμάστηκε ἀπό τήν νόηση ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τήν αἴσθηση, ἰδιαιτέρως

«οἰδιποδείου», δηλαδή τήν ὕπαρξη ἀσυνειδήτων αἱμομικτικῶν καί πατροκτονικῶν ἐπιθυμιῶν, ἰσχυριζόμενη πώς αὐτά τά ὁποῖα ὁ Οἰδίποδας πληροφορεῖται ἀπό τόν χρησμό, ὅτι θά σκοτώσει τόν πατέρα του καί θά παντρευτεῖ τήν μητέρα του, εἶναι βασικά δικές του ἐπιθυμίες, τίς ὁποῖες ἔχει ἀπωθήσει στό ἀσυνείδητο... Μᾶς λέει δηλαδή ὅτι ἡ ὕπαρξη τῶν ἀσυνειδήτων οἰδιποδείων ἐπιθυμιῶν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτές οἱ ἐπιθυμίες εἶναι ἀπωθημένες στό ἀσυνείδητο! Ἐπί τό ἁπλούστερον: μονά κερδίζω, ζυγά χάνεις...]

τήν δραση, μέ τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη. Αὐτή ἡ ὑπέρβαση —στόν Πλάτωνα πρός τήν ἰδέα ὅλων τῶν ἰδεῶν, τόν ὕψιστο ὅρο δυνατότητας, στόν Ἀριστοτέλη πρός τήν ἀρχήν κινήσεως— αὐτή ἡ ὑπέρβαση εἶναι συγχρόνως ἀναζήτηση μιᾶς ἀρχῆς. Στήν νεότερη ἐποχή ἡ ὀντοθεολογική ἀρχή ἀρχίζει νά κλονίζεται καί ἡ ὑπέρβαση καταλήγει στό res cogitans ὡς τό νέο ἀκλόνητο θεμέλιο, ὡς τό fundamentum inconcussum. Ἡ ὑπέρβαση γίνεται ὑπερβατολογική, πού θά πεῖ, σύμφωνα μέ τόν Heidegger, ἡ ὑπέρβαση γίνεται "ἔμβαση στό Vernunft [λογικό], τό ὁποῖο ἔτσι ἐμφανίζεται μέ τήν θεμελιοποιό του οὐσία" (ἡ γνωστή "κοπερνικανική στροφή τοῦ Kant"). Τώρα, κατά τόν Kant, ἔχει βρεθεῖ ἡ χώρα τῆς ἀλήθειας, ἡ χώρα τοῦ καθαροῦ λογικοῦ. Σύμφωνα μέ τήν *Kritik der reinen Vernunft* τοῦ Kant, αὐτή εἶναι μία νησίδα ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπό ἕναν πλατύ καί τρικυμιώδη ὠκεανό γεμάτο ζῶνες ὁμίχλης καί παγόβουνα (B 295). Ὅμως, ὅπως γρήγορα φανερώνεται, αὐτή ἡ νησίδα ἔχει ὀπές, σπήλαια, στά βάθη τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νά φωλιάσει ἡ μεταψυχολογία. Διότι ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀρχῆς πρέπει νά συνεχίσει νά ἀναζητᾶ, τό cogito τοῦ Descartes εἶναι ἕνα ὑπερβολικά ἀνασφαλές θεμέλιο. Τώρα τό fundamentum inconcussum ἀναζητᾶται στό ἀσυνείδητο, στά ὀρυχεῖα τῆς Tiefenanalyse, τῆς ἀνάλυσης τοῦ βάθους, ἔστω καί μέ τό τίμημα τοῦ petitio principii, τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ἀρχῆς.

Ὅμως ἡ διάτρητη καί κοίλη νησίδα εἶναι ἕνα ἐνεργό ἡφαίστειο. Διότι ἡ παραστατική, ἡ τά ἀντικείμενα ἐπιστήνουσα, ὑπερβατολογικά θεμελιούμενη νόηση, ἤδη στόν Kant ἔχει τόν χαρακτήρα τῆς spontaneitas. Ἀπό ἐδῶ ἀναπτύσσεται ἡ μεταφυσική τῆς θέλησης τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνα, ἀπό τόν κόσμο ὡς θέληση καί παράσταση (Schopenhauer) ἕως τήν ἔκρηξη τῆς θέλησης γιά δύναμη (Nietzsche), μέ τήν ὁποία ἡ παλαιά Εὐρώπη καταστράφηκε [...]. Ἡ ἔκρηξη τοῦ ἡφαιστείου τῆς θέλησης γιά δύναμη ὁδήγησε σέ πολυάριθμους ποταμούς λάβας, οἱ ὁποῖοι κυλοῦν μέχρι σήμερα. Ἡ φροϊδική ὄρεξις καί ἡ παγκόσμια κυριαρχία τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἕνας τέτοιος ποταμός λάβας. Δέν περιλαμβάνει μόνο τούς ὀρθοδόξους φροϊδι-

κούς, ἀλλά καί κάθε ψυχολογία τοῦ ἀσυνειδήτου. [...]

Ὅμως ἡ ψυχανάλυση εἶναι *ἐπίσης* μιά προσπάθεια νά τεθεῖ τό ἀσυνείδητο ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ κυρίου καί κτήτορα τῆς φύσης. Ἄς θυμηθοῦμε τήν παρομοίωση ἀπό τόν Freud τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας μέ τό φράγμα τῆς Zuidersee. Ἕνα μεγάλο τεχνικό ἔργο, ἕνα φράγμα τῆς Zuidersee, θά ἀποσπάσει ἀπό τόν ὠκεανό τοῦ "αὐτό" τήν νέα γῆ τοῦ "ἐγώ".

Ὅμως ἡ ὄρεξις σχετίζεται μέ τήν παράσταση. Μόνο τό παρασταῖνον ὑποκείμενο μπορεῖ νά ὀρέγεται ἕνα "ἀντικείμενο". Ἡ λέξη τήν ὁποία ὁ Freud ἐπέλεξε γιά τό ὀρεχθέν δέν εἶναι διόλου τυχαία. Ἡ ἔννοια "ἀντικείμενο" δέν εἶναι τό ἀθῶο ζήτημα μιᾶς ὁποιασδήποτε ὀνοματοποιητικῆς σύμβασης.»

Ὅμως θά ἦταν λάθος ἐάν ἡ ἐπαρκῶς πλέον στοιχειοθετημένη ἔνταξη τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης στήν μεταφυσική διατυπώνονταν μόνο μέσα ἀπό μιά κριτική διάθεση ἐναντίον της. Ἀντιθέτως ἡ σχεδόν ἀπόλυτη ἀφομοίωση τῆς ψυχανάλυσης ἀπό τήν μεταφυσική ἦταν ἀναγκαία, καί σάν τέτοια ἀπαραίτητη καί ἁρμόζουσα. Τοῦτο μπορεῖ νά καταδειχθεῖ στό παράδειγμα τοῦ ὀνείρου. Στήν δυτική παράδοση τά ὄνειρα βασικά ἐννοοῦνταν μέσα ἀπό τόν ὀνειροκρίτη, πού θά πεῖ, ἐννοοῦνταν ὡς προφητικά, δηλαδή ὡς ἔχοντα μία λιγότερο ἤ περισσότερο ἐμφανή θεϊκή προέλευση. Τό ἀποφασιστικό τέρμα σ' αὐτήν τήν ἐννόηση τῶν ὀνείρων τίθεται μέ τόν Freud. Μέ τόν Freud εἶναι πού τά ὄνειρα παρουσιάζονται στό πνεῦμα τῆς μεταφυσικῆς τῶν νεοτέρων χρόνων: τό θεϊκό ἔχει χαθεῖ ὁλότελα, τά ὄνειρα πλέον ἀποτελοῦν προϊόν τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιτελοῦν μιά λειτουργία, ὁρίζονται ἀπό τήν γένεσή τους, ἡ ὁποία πάλι συντελεῖται μέ μιά διαδικασία «μηχανισμῶν». Τά ὄνειρα καθίστανται ρητά ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ Freud μετα-φράζει τόν λόγο τῶν ὀνείρων στήν γλῶσσα τῆς ἐποχῆς μας, κι ἔτσι μᾶς κάνει τά ὄνειρα καί πάλι προσιτά. Ἐμεῖς, οἱ σημερινοί ἄνθρωποι, μόνο ἔτσι μποροῦμε καταρχήν νά «καταλάβουμε» τά ὄνειρα, ν' ἀποκτήσουμε κάποια πρόσβαση σ' αὐτά, βλέποντάς τα νά μιλοῦν τήν γλῶσσα μας, νά παρουσιά-

ζονται «στό πνεῦμα μας», στό πνεῦμα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Τό κατά πόσον ἡ μεταφυσική ἐννόηση τῶν ὀνείρων εἶναι καί ἡ μόνη δυνατή, εἶναι ἄλλο θέμα. Ὅμως ἀκόμη κι αὐτό, ἀκόμη καί ἡ δυνατότητα μιᾶς ἐννόησης τῶν ὀνείρων, ἡ ὁποία νά μήν ὑπακούει στήν μεταφυσική, ἀλλά νά ἀνταποκρίνεται στά ὄνειρα ὡς ὄνειρα, προϋποθέτει τό βῆμα τοῦ Freud, προϋποθέτει τήν ἤδη ἐπιτελεσθεῖσα μεταφυσική τους σύλληψη. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ ὅλην τήν φροϋδική μεταψυχολογία. Ἐάν ἡ ψυχανάλυση μπορεῖ νά συνιστᾶ μιά δυνατότητα κοινῆς παρουσίας τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία νά μήν παραμένει προσκολλημένη στίς ἀπό τήν μεταφυσική ὁριζόμενες «διαπροσωπικές σχέσεις», αὐτό εἶναι ἐφικτό μόνο στήν βάση τῆς πρότερης διατύπωσής της στήν γλώσσα τῆς μεταφυσικῆς, δηλαδή στήν γλώσσα τοῦ φροϋδισμοῦ. Αὐτός εἶναι ὁ φιλοσοφικός-ἱστορικός τόπος τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης — ἡ μοίρα της τήν ἐπιστράτευσε γιά νά διαγράψει μιά πραγματικότητα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, κι ἔτσι νά κάνει καταρχήν δυνατή τήν προοπτική τῆς ἀποκαθήλωσης ἀπ' αὐτήν τήν πραγματικότητα, καί τοῦ ἀνοίγματος γιά μιάν ἄλλη. Ἡ ἐπανεισαγωγή στήν ψυχανάλυση, ὅπως ξεκίνησε μέ τόν Ludwig Binswanger καί μέ τόν Medard Boss, ὡς κριτική τῆς φροϋδικῆς θεωρίας καί λύσιμο ἀπό τίς προκαταλήψεις της, δέν θά μποροῦσε ποτέ νά συμβεῖ ἐάν δέν ὑπῆρχε ἤδη ἡ ἀπό τόν Freud ἐκπονηθεῖσα πρότερη εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση.



Τό μοντέλο

Βεβαια τίς προσπάθειες τοῦ Freud γιά τήν θεωρητική θεμελίωση τῆς ψυχανάλυσης διαδέχτηκαν καί ἄλλες θεωρίες πού ὡς ἕνα σημεῖο ξεκινοῦν ἀπό διαφορετικές προϋποθέσεις, «προτείνουν», ὅπως συνηθίζεται νά λέγεται, νέα μοντέλα. Τό δικό μου μέλημα δέν εἶναι ἕνα ἀκόμη μοντέλο τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ προσπάθειά μου εἶναι ἀκριβῶς, ἡ ψυχανάλυση, αὐτά πού συμβαίνουν σέ μιά ψυχαναλυτική συνάντηση, νά ἐννοηθοῦν *καθ' ἑαυτά*, χωρίς τήν προσφυγή σέ ἕνα μοντέλο. Ψυχαναλυτές, μέ τούς ὁποίους τυχαί-

νει νά συζητῶ αὐτά τά θέματα, μοῦ ἀντιτείνουν: Αὐτό πού ἰσχυρίζεσαι εἶναι ἀδύνατο. Δέν μποροῦμε νά καταλάβουμε τίποτε χωρίς νά χρησιμοποιήσουμε ἕνα μοντέλο. Καί σύ χρησιμοποιεῖς μοντέλα ἀλλά δέν τό παραδέχεσαι. Ψυχανάλυση χωρίς κατευθυντήριο μοντέλο εἶναι ἀδύνατη. Ἄλλοι πάλι, μετριοπαθέστεροι, λένε: Ἐντάξει, ξέρουμε πώς τό μοντέλο εἶναι μιά τεχνητή σχηματοποίηση, ὅμως ὁ κόσμος εἶναι περίπλοκος, χρειαζόμαστε τά μοντέλα γιά νά μποροῦμε νά τόν περιγράφουμε, νά τόν καταλαβαίνουμε, γιά νά συνεννοούμαστε μεταξύ μας. Τί κακό ὑπάρχει σ᾽ αὐτό;

Ἄς πάρουμε ἕνα μοντέλο καί ἄς ἐξετάσουμε τί «κακό» ὑπάρχει σ᾽ αὐτό. Μπορῶ νά περιγράψω ἕναν τόπο ἀναπαριστάνοντάς τον σέ ἕναν χάρτη, ὅπου ὁ τόπος θά ὑποδηλώνεται ἀπό τό γεωγραφικό πλάτος καί μῆκος, ἀπό τίς ὑψομετρικές του ἰδιαιτερότητες κλπ. Ὁ χάρτης εἶναι ἕνα μοντέλο τοῦ τόπου. Κάνοντας τό μοντέλο ἀκόμη περισσότερο διαφοροποιημένο, μπορῶ νά περιγράψω τά πάντα σέ ὅλες τους τίς λεπτομέρειες, κοιλάδες, βουνά, πόλεις. Μπορῶ ἀκόμη αὐτά τά δεδομένα νά τά διατυπώσω ἔτσι ὥστε νά γίνονται πρόγραμμα γιά ἕναν computer. Ἐάν τώρα π.χ. συνδέσω ἕνα τέτοιο πρόγραμμα μέ τόν μηχανισμό ὁδήγησης ἑνός πυραύλου, τότε μπορῶ αὐτόν τόν πύραυλο νά τόν στείλω καί ἑκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά, πετώντας σέ ἐλάχιστο ὕψος ἀπό τό ἔδαφος, ὥστε νά μήν ἐντοπίζεται ἀπό τά ραντάρ τοῦ ἐχθροῦ. Αὐτό δέν εἶναι ἐπιστημονική φαντασία, ἀλλά ἁπτή πραγματικότητα. Εἶναι ἐντυπωσιακό νά δεῖ κανείς ἕναν τέτοιον πύραυλο νά πετᾶ, ἀνεβοκατεβαίνοντας συνεχῶς, ἀκολουθώντας τίς ἀνωμαλίες τοῦ ἐδάφους πιστά, σάν νά τό γνώριζε κυριολεκτικά μέ κλειστά μάτια.

Ὅμως αὐτή ἡ γνώση τῶν τόπων δέν λέει γιά τούς ἴδιους τούς τόπους τίποτε. Στό μοντέλο οἱ βράχοι στά Μετέωρα καί οἱ οὐρανοξύστες στό Manhattan παρασταίνονται μέ τά ἴδια σημεῖα, ὡς σύνολο ἀριθμῶν οἱ ὁποῖοι δίνουν πληροφορίες γιά τό στίγμα, τό ὕψος, τό μέγεθος. Ἀκόμη καί ἄν ἐπινοήσουμε ἕνα τελειότερο μοντέλο πού νά δίνει πληροφορίες γιά τό χρῶμα, τήν σύσταση, τήν ἐκπεμπόμενη θερμική ἐνέργεια κλπ., πάντοτε τά Μετέωρα

καί τό Manhattan θά παρασταίνονται στούς ὅρους τοῦ μοντέλου, καί ποτέ δέν θά ἐμφανιστοῦν ὡς Μετέωρα καί ὡς Manhattan. Σέ ἕνα μοντέλο τά πράγματα μέ τά ὀνόματά τους χάνονται. Καί ἄς μήν νομιστεῖ ὅτι αὐτό περιορίζεται σέ πυραύλους καί σέ στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις. Σχεδόν ἀνά πᾶσαν στιγμή ἐννοοῦμε τά πράγματα σέ ὅρους μοντέλων. Ἡ καθημερινή μας ζωή, ἡ ἐπιστημονική σκέψη, ἡ κουλτούρα εἶναι ἀδιανόητες χωρίς τήν ρητή ἤ τήν συγκαλυμμένη ἀναφορά σέ ἕνα μοντέλο. Ἐξαρτώμαστε ἀπό μοντέλα γιά τά ροῦχα πού θά ψωνίσουμε, γιά τό σπίτι πού θά χτίσουμε, γιά τήν ἀρρώστια πού θά θεραπεύσουμε, γιά τό «ψυχικό πρόβλημα» πού θά ἀντιμετωπίσουμε, γιά τήν ἐπιχείρηση πού θά διοικήσουμε, γιά τά ἔργα τέχνης πού θά μᾶς καλλιεργήσουν, γιά τήν κοινωνία πού θά βελτιώσουμε, γιά τόν πόλεμο πού θά κερδίσουμε, γιά τήν μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, πῶς ἐμεῖς θά τήν καταπολεμήσουμε καί πῶς αὐτή θά μᾶς καταστρέψει. Καί ὅμως ἕνα μοντέλο δέν λέει γιά τά ἴδια τά πράγματα ἀπολύτως τίποτε. Στό μοντέλο τῶν πραγμάτων τά πράγματα χάνονται. Ὁ πύραυλός μας δέν χρειάζεται νά φέρει τήν ἀτομική βόμβα στόν στόχο της. Αὐτή, λέει ὁ Heidegger, ἔχει ἤδη ἐκραγεῖ, ἡ ἐρήμωση τοῦ κόσμου ἔχει ἤδη συμβεῖ μέ τήν προσκόλληση στήν παραστατική νόηση, στήν νόηση σέ ὅρους μοντέλων.

Τά μοντέλα λοιπόν, γιά νά ἐπανέλθουμε στήν συζήτηση μέ τούς ψυχαναλυτές, εἶναι μιά πολύ ἀμφίβολη «βοήθεια». Ὅταν καταφεύγουμε σέ ἕνα ψυχολογικό-ψυχαναλυτικό μοντέλο, ὅπου ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται «ψυχικό ὄργανο» μέ «δομές» καί μέ «μηχανισμούς», τότε ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ἴδια ἡ ψυχή του χάνονται. Γι' αὐτόν τόν λόγο οἱ ὥριμοι φροϋδικοί ψυχαναλυτές δέν ἔχουν κατά τίς ψυχαναλυτικές συνεδρίες κανένα μοντέλο ὡς γνώμονα τῆς στάσης τους καί τῶν παρεμβάσεών τους — στό σημεῖο τουλάχιστον πού εἶναι σέ θέση νά ἀπελευθερωθοῦν ἀπ' αὐτά.

Ἐμπρός σέ τέτοια ἐρωτήματα οἱ περισσότεροι ψυχαναλυτές παραμένουν ἀδιάφοροι. Καί τοῦτο διότι, ἀκολουθώντας καί ἐδῶ τά ἴχνη τοῦ Freud, δέν ἀντιλαμβάνονται τό βάρος τῶν προϋποθέσεων καί τῶν προκαταλήψεων πού φέρνουν μέ τήν σκέψη τους.

῞Ετσι μιλοῦν π.χ. γιά «ἀντικείμενα» (στήν φροϋδική γλώσσα «ἀντικείμενα» ὀνομάζονται οἱ ἄνθρωποι μέ τούς ὁποίους σχετίζεται ἕνα ἐγώ-«ὑποκείμενο»), μιλοῦν γιά «ἐπιθυμίες» (καί δή «ἀσυνείδητες»), καί δέν τό διανοοῦνται ὅτι αὐτές οἱ λέξεις καῖνε, δέν εἶναι λέξεις πού μπορεῖ κανείς νά χρησιμοποιεῖ κατ᾽ αὐτόν τόν τρόπο ἀπροβλημάτιστα, προπάντων ὄχι ὅταν πρόκειται γιά συζητήσεις ἐπάνω στήν *οὐσία* τῆς ψυχανάλυσης, διότι αὐτές οἱ συζητήσεις φέρονται ἀπό μία ὁρισμένη παράδοση τῆς νόησης στήν ὁποία ἔχει παγιωθεῖ μιά ἄποψη τοῦ κόσμου, καί ἐπομένως πάρα πολλά ἔχουν ἤδη προαποφασιστεῖ, ἐκεῖ ὅπου —μιλοῦμε γιά θέματα τῆς *οὐσίας* τῆς ψυχανάλυσης— ἀκριβῶς χρειάζεται νά μένουν τά πάντα ἀνοιχτά καί νά ἐννοοῦνται ἀπό τήν ἀρχή. Μέ τόν ἴδιο τρόπο δέν καταλαβαίνουν τί σημαίνει ἡ μηχανιστική ὁρολογία πού τούς ξεφεύγει σέ κάθε δεύτερη τό πολύ φράση τους.

Σ᾽ αὐτήν τήν διάχυτη, ἀπό τόν ἴδιο τόν Freud προερχόμενη αἴσθηση αὐτάρκειας, μοναδικότητας καί πρωτοτυπίας τῆς ψυχανάλυσης ἀνήκει καί ἡ ἔνσταση ὅτι αὐτά πού λέω σχετικά μέ τά μοντέλα δέν ἀφοροῦν τό ψυχαναλυτικό μοντέλο. Τό μοντέλο τῆς ψυχανάλυσης, λέγεται, εἶναι διαφορετικό ἀπό τά ἄλλα. Σύμφωνοι, εἶναι διαφορετικό, ὅμως παραμένει μοντέλο. Καί ὅ,τι λέω ἐδῶ γιά τό μοντέλο ἰσχύει γιά ὅλα, *καί* γιά τό ψυχαναλυτικό. Μ᾽ αὐτό τό πνεῦμα μιλᾶ γιά τό ψυχαναλυτικό μοντέλο καί ἕνας ποιητής, ὁ Σεφέρης, στό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τό δοκίμιο "᾽Ακόμη λίγα γιά τόν ᾽Αλεξανδρινό". ῾Η μέθοδος τῆς ψυχαναλυτικῆς κριτικῆς, γράφει ἐκεῖ ὁ Σεφέρης, «λειτουργεῖ *μέ τόν ἴδιο τρόπο* εἴτε πρόκειται γιά τά ἔργα ἑνός μεγάλου καλλιτέχνη εἴτε γιά τά ἔργα ἑνός ἠλιθίου» [ὑπογρ. ἐγώ]. Θά συμπλήρωνα, ἡ ψυχαναλυτική θεωρία λειτουργεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο ὄχι μόνο γιά τά καλλιτεχνικά, ἀλλά γιά ὅλα τά ἔργα τῶν ἀνθρώπων, καί «λειτουργεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο» διότι εἶναι ἀναγκαστικά ἀδιαφοροποίητη, ἀνάγει τά πάντα στούς ὅρους τοῦ μοντέλου της. ῞Ενα μοντέλο σημαίνει τήν ἀγνόηση κάθε οὐσιαστικῆς διαφορᾶς καί τήν κυριαρχία ἀκριβῶς τοῦ ἀδιαφοροποίητου.

Οἱ συνηθισμένοι ψυχαναλυτές, ὅπως ἄλλωστε ὅλοι οἱ ἐπιστή-

μονες, κάνουν μία «διπλή ἐγγραφή»: ἀκοῦν ὅ,τι ἀκοῦν, καί ταυτόχρονα τό μεταφράζουν στήν γλώσσα τοῦ μοντέλου τους, στήν γλώσσα τοῦ «ψυχικοῦ ὀργάνου», τῶν «δομῶν» του, τῶν «μηχανισμῶν» του, τῶν «συμπλεγμάτων» του. Τό κάθε τί μεταφέρεται στήν γλώσσα τοῦ μοντέλου. Αὐτός εἶναι ἀκριβῶς ὁ τρόπος νά μήν μᾶς ἐγγίζει πλέον τίποτε — ἐμᾶς, στό σημεῖο βέβαια πού καί ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἐμπειρώμαστε τόν ἑαυτό μας στούς ὅρους αὐτοῦ τοῦ μοντέλου. Αὐτό πού τελικά σώζει τούς ψυχαναλυτές καί τίς ψυχαναλύσεις τους εἶναι ὅτι δέν εἶναι ἀπόλυτα «ἐπιστήμονες», δηλαδή ἀπόλυτα παραδομένοι στά μοντέλα τους, καί διατηροῦν κάτι ἀπό τήν «πρώτη ἐγγραφή», ἄλλος λιγότερο καί ἄλλος περισσότερο, διατηροῦν δηλαδή μία ἐκτός μοντέλου σχέση μέ τόν ἑαυτό τους καί μέ τούς ἀναλυομένους τους. Ἐνδεικτικά ἀναφέρω δύο μικρά ἀποσπάσματα ἀπό ἕνα σχεδόν τυχαία ἐπιλεγμένο ἄρθρο ἑνός διεθνῶς γνωστοῦ ψυχαναλυτῆ γιά νά δείξω τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτό πού ἐδῶ ἀποκαλῶ «διπλή ἐγγραφή». Ἡ «πρώτη ἐγγραφή» εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

«Ὁ κ. Β., ἕνας φοιτητής στό μεταπτυχιακό πού πλησίαζε τά τριάντα, μέ ἐπισκέφθηκε ἐπειδή ἀντιμετώπιζε χρόνιες δυσκολίες στίς σχέσεις του μέ τίς γυναῖκες, δέν ἦταν σίγουρος ὡς πρός τά ἐπαγγελματικά του ἐνδιαφέροντα καί τό μέλλον του, καί κατέχονταν ἀπό μεγάλη παθητικότητα στήν ἐργασία του καί στήν καθημερινή του ζωή. Στίς πρῶτες ἀναλυτικές συνεδρίες ὁ κ. Β. ἐξιστόρησε διά μακρῶν τίς διαφορές πού εἶχε μέ τήν τότε φίλη του. Οἱ προσπάθειές μου νά ξεκαθαρίσω περισσότερο τά θέματα ὅπου δίνονταν ἡ ἐντύπωση συγκεχυμένων περιγραφῶν αὐτῶν τῶν διενέξεων, προκάλεσαν ἀπό τήν πλευρά του εἰρωνικά σχόλια, πώς εἶμαι ἀργός, πηγαίνω σάν χελώνα καί δέν συλλαμβάνω τά λεπτά νοήματα τῶν λόγων του. Ἀκόμη περίμενε νά ἐγκρίνω ἀμέσως τήν θέση πού πῆρε καί τίς ἐνέργειες πού ἔκανε ὡς πρός τήν φίλη του. Ρώτησα γιατί ἔνιωθε τήν ἀνάγκη νά ὑποστηρίξω ἀμέσως τίς ἐνέργειές του ἤ νά συμφωνήσω μέ τήν ἐκτίμησή του γι᾽ αὐτήν. Τώρα, θυμωμένος, μέ κατηγόρησε ὅτι δέν τόν συμπαθῶ [...]».

Ἡ «δεύτερη ἐγγραφή»:

«Πιστεύω ὅτι αὐτό τό περιστατικό ἀπεικονίζει πῶς, ἀπό τήν ἀρχή τῆς θεραπείας, ὁ κύριος δίαυλος ἐπικοινωνίας γιά ἀσυνείδητες ἀντικειμενοτρόπους σχέσεις, οἱ ὁποῖες ἐνεργοποιήθηκαν κατά τήν μεταβίβαση, ἀντανακλάστηκε στήν στάση τοῦ ἀσθενοῦς ἀπέναντί μου μᾶλλον παρά στό περιεχόμενο τῶν ἐλευθέρων συνειρμῶν per se».[1]

Ἐδῶ ὁ «κ. Β.» χάνεται τό ἴδιο ριζικά ὅσο τά Μετέωρα καί τό Manhattan στό παράδειγμα πού ἀνέφερα.

Ὑγεία καί νόσος

ΟΜΩΣ ἄς ξεκινήσουμε ἀπό τήν ἀρχή καί ἄς πάρουμε τά πράγματα μέ τήν σειρά τους. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι σέ ἐχθρούς καί φίλους, σέ εἰδήμονες καί σέ ἀδαεῖς γνωστή καταρχήν ὡς θεραπευτική μέθοδος. Οἱ ἀναλυόμενοι εἶναι «ἀσθενεῖς», ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ ὑγεία, ἡ «ψυχική» ὑγεία, εἶναι διαταραγμένη. Καί ἤδη βρισκόμαστε σέ ἕνα ἀπό τά πρῶτα αὐτονόητα θέματα πού διέπουν τήν ψυχανάλυση καί πού καθορίζουν ἀποφασιστικά τήν στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ καί τοῦ ἀναλυομένου: ὑγεία καί νόσος. Εἶναι πράγματι γιά τόν ψυχαναλυτή ἀνώδυνο νά ἐπαναπαύεται στό αὐτονόητο αὐτῶν τῶν τίτλων; Προσκολλώμενος τυφλά σέ μιά βαθιά ριζωμένη παράδοση ἡ ὁποία ἔχει παγιώσει τήν ὑγεία καί τήν νόσο σέ ὁρισμένα γιά τόν κοινό νοῦ ἀναμφισβήτητα πλέον νοήματα;

Στά 1637 ὁ René Descartes δημοσίευσε τό *Discours de la méthode*. Στό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ἀναφέρει τούς λόγους πού τόν παρακίνησαν νά γράψει γιά τήν ἐπιστημονική μέθοδο. Παραθέτω τό τμῆμα πού ἀφορᾶ τήν ὑγεία καί τήν σχέση της μέ τήν ἐπιστήμη.

Μέ τήν μέθοδο, γράφει ὁ Descartes, μποροῦμε «νά φθάσουμε σέ γνώσεις πού νά εἶναι πολύ χρήσιμες γιά τήν ζωή, καί στήν

[1] O. Kernberg, "An ego psychology-object relations theory approach to the transference", *Psychoanalytic Quarterly*, LVI, 1987, σ. 205 κ.ἑ.

θέση ἐκείνης τῆς σπεκουλατιβικῆς φιλοσοφίας πού διδάσκεται στά σχολεῖα νά βροῦμε μιά πρακτική, μέσω τῆς ὁποίας νά γνωρίσουμε τήν δύναμη καί τήν δράση τῆς φωτιᾶς, τοῦ νεροῦ, τοῦ ἀέρα, τῶν ἄστρων, τῶν οὐρανῶν καί ὅλων τῶν ἄλλων σωμάτων πού μᾶς περιβάλλουν, μέ τήν ἴδια ἀκρίβεια μέ τήν ὁποία γνωρίζουμε τίς διάφορες τέχνες πού ἀσκοῦν οἱ τεχνίτες μας, ὥστε νά μποροῦμε νά τίς ἐφαρμόσουμε μέ τόν ἴδιο τρόπο σέ κάθε χρήση γιά τήν ὁποία θά ἦταν κατάλληλες, καί ἔτσι νά γίνουμε κύριοι καί κάτοχοι τῆς φύσης. Αὐτό δέν εἶναι ἐπιθυμητό μόνο γιά τήν ἐφεύρεση ἀναρίθμητων κατασκευῶν πού θά μᾶς ἔκαναν νά χαιρόμαστε χωρίς κανέναν κόπο τούς καρπούς τῆς γῆς καί ὅλες τίς ἀνέσεις πού ὑπάρχουν σ᾽ αὐτήν, ἀλλά κυρίως καί γιά τήν διατήρηση τῆς ὑγείας, πού εἶναι ἀναμφισβήτητα τό πρῶτο ἀγαθό καί τό θεμέλιο ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν αὐτῆς τῆς ζωῆς. Διότι καί τό ἴδιο τό πνεῦμα ἐξαρτᾶται τόσο ἀπό τόν χαρακτήρα καί ἀπό τήν διάταξη τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος, ὥστε ἐάν γίνονταν νά βρεθεῖ ἕνας τρόπος πού νά κάνει γενικά τούς ἀνθρώπους σοφότερους καί ἱκανότερους ἀπό ὅσο ἦταν μέχρι τώρα, πιστεύω ὅτι στήν ἰατρική πρέπει κανείς νά τόν ἀναζητήσει. Εἶναι ἀλήθεια, στήν σημερινή πρακτική της ὑπάρχουν πολύ λίγα πράγματα τῶν ὁποίων ἡ χρησιμότητα νά ἦταν ἀξιοσημείωτη. Δέν θέλω καθόλου νά τήν περιφρονήσω, εἶμαι ὅμως βέβαιος ὅτι ἀκόμη καί ἀνάμεσα στούς ἐπαγγελματίες γιατρούς δέν ὑπάρχει κανείς πού νά μήν παραδέχεται πώς αὐτά πού γνωρίζουμε δέν εἶναι σχεδόν τίποτε σέ σύγκριση μέ αὐτά πού ὑπολείπεται νά γίνουν γνωστά, καί πώς θά μπορούσαμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό ἀναρίθμητες ἀρρώστιες, τόσο τοῦ σώματος ὅσο καί τοῦ πνεύματος, ἀκόμη ἴσως καί ἀπό τήν ἀδυναμία τῶν γηρατειῶν, ἐάν γνωρίζαμε μέ ἐπάρκεια τά αἰτιά τους καί τά φάρμακα μέ τά ὁποῖα ἡ φύση μᾶς ἔχει ἐφοδιάσει.»

Τά προφητικά λόγια τοῦ Descartes, συγχρόνως μέ τήν διατύπωση καί καθιέρωση τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, δίνουν μιά πρώτη ἀπάντηση στό θέμα τῆς ἐκτίμησης τῆς ὑγείας γιά τόν κόσμο πού ἀναδύεται: 1. Ἡ ὑγεία εἶναι ἀγαθό, καί μάλιστα τό πρῶτο καί τό θεμέλιο ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν. 2. Ἡ διατήρηση

τῆς ὑγείας εἶναι ὁ κύριος σκοπός τῆς μάχης τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς φύσης, ὥστε νά καταστεῖ κύριος καί κάτοχός της. 3. Μέ τήν κλασική ἐπιστήμη τῆς ὑγείας, τήν ἰατρική, προσφέρεται ἡ δυνατότητα νά γίνουν οἱ ἄνθρωποι σοφότεροι καί ἱκανότεροι. 4. Οἱ ἐπιστῆμες τῆς ὑγείας ἀποκτοῦν προτεραιότητα ἀπέναντι στίς ἄλλες ἐπιστῆμες.

Ἐάν ἡ διασφάλιση τῆς ὑγείας εἶναι πρωταρχικό κίνητρο γιά τήν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἐπιστήμη μέ τήν σειρά της καθορίζει τήν κατανόησή μας τῆς ὑγείας: ἡ ὑγεία, γιά νά γίνει προσιτή στήν ἐπιστήμη, πρέπει νά ὁριστεῖ μέ τούς ὅρους τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας. Ἔτσι, ἀλλοῦ λιγότερο καί ἀλλοῦ περισσότερο συνειδητά, ἡ ὑγεία ἐννοεῖται ὡς *ὁμοιόσταση* τῶν συστημάτων τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ὑγεία μέ τήν ἔννοια τῆς ὁμοιόστασης ἄγεται ἀπό ἕναν χωρισμό τοῦ κόσμου: ἀπό τήν μία πλευρά εἶναι τό καρτεσιανό res cogitans, τό ὁποῖο σήμερα δέν σημαίνει ἁπλῶς τόν ἄνθρωπο ὡς τό ὑπο-κείμενο, ἀλλά τό ἐπιστημονικά-κυβερνητικά ἐννοημένο σύστημα, ἕναν *παράγοντα* τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὁ ἄνθρωπος. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά εἶναι αὐτό πού ὁ Descartes ἀποκαλεῖ «φύση», τό χαοτικό καί ἀπειλητικό, τοῦ ὁποίου κύριος καί ἐπόπτης καλεῖται νά παραμείνει τό σύστημα, διατηρώντας τήν ὁμοιόστασή του. Αὐτός ὁ χωρισμός ὑπάρχει καί στήν ὑπόθεση τῆς ὑγείας, καί παρασταίνεται ὡς ἡ μάχη ἡ ὁποία δίνεται συνεχῶς ἀπό τό σύστημα τοῦ ὀργανισμοῦ ἐναντίον τῶν «παραγόντων» οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν μέ ἀσθένεια καί μέ θάνατο. Δέν εἶναι λοιπόν σύμπτωση ὅτι, ἀπό τήν λεγομένη «σωματική» ἰατρική μέχρι τίς τρέχουσες ψυχαναλυτικές θεωρίες, οἱ «ἀμυντικοί μηχανισμοί» κατέχουν καίρια θέση στήν κατανόηση τῆς φυσιολογίας καί τῆς παθολογίας τοῦ «ὀργανισμοῦ». Ἡ ὅλη ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου νοεῖται ὡς ὀχυρό τό ὁποῖο βάλλεται ἀδιάκοπα. Διατήρηση τῆς ὑγείας σημαίνει ὅτι τό ὀχυρό «ἀντέχει». Ἀναφορικά πρός τόν ἄνθρωπο ἡ ὑγεία εἶναι τό πρῶτο, τό διατηρητέο, ἡ νόσος εἶναι «διαταραχή» της, προσωρινή ἤ μόνιμη.

Προηγουμένως, στό κεφάλαιο γιά τήν ἱστορία, σημείωσα ὅτι

O

στήν σημερινή ἐποχή ὁ ἄνθρωπος χάνει τήν ἐξέχουσα θέση τήν ὁποία κατεῖχε ἐν μέσω τῶν ὄντων, καί ὅτι αὐτή ἡ σύμπτωση τῆς οὐσίας του μέ τήν οὐσία τῶν πραγμάτων στόν χῶρο τῆς τεχνικῆς διαγράφει τό ἕνα πρόσωπο τοῦ 'Ιανοῦ, τοῦ ὁποίου τό ἄλλο πρόσωπο παραπέμπει σέ μιά σύμπτωση εὐρύτερη, σέ μιά «ἄλλη νόηση». Στό θέμα τῆς ὑγείας καί τῆς νόσου μποροῦμε τώρα νά διαπιστώσουμε τήν ἐποχική τους μεταβολή, καί τήν προετοιμασία ἔτσι τῆς ἄλλης ἐμπείρωσης ὑγείας καί νόσου.

Μέχρι τώρα τήν ὑγεία τήν ἐννοήσαμε μέ σημεῖο ἀναφορᾶς τόν ἄνθρωπο. Ὅμως ἡ ἐπιστημονική νόηση δέν σταματᾶ ἀφ' ἑαυτῆς ἐκεῖ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος παύει νά εἶναι ὑπο-κείμενο καί γίνεται «παράγοντας» στό πλανητικό οἰκοσύστημα, τότε ἡ σχέση ὑγείας καί νόσου μεταβάλλεται: ἐάν ἡ νόσος εἶναι διαταραχή τῆς ὁμοιόστασης τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, τοῦτο δέν σημαίνει παρά μία παράμετρο στήν ὁμοιόσταση ἑνός εὐρυτέρου συστήματος, ὅπου ἡ νόσος δέν εἶναι πλέον «νόσος». Εἶναι π.χ. ἀπόλυτα «φυσιολογικό», ὅταν ἕνας πνευμονιόκοκκος εἰσχωρήσει στούς πνεύμονες, ὑπό ὁρισμένες συνθῆκες νά προκαλέσει πνευμονία. Εἶναι ἀπόλυτα «φυσιολογικό», ὅταν ἕνας ἰός τοῦ AIDS εἰσχωρήσει στήν κυκλοφορία τοῦ αἵματος, κάποτε νά προσβάλει τό ἀνοσοποιητικό σύστημα. 'Η ἴδια ἡ ἐπιστημονική θεώρηση καταλύει τελικά κάθε μέτρο τό ὁποῖο θά ἔθετε τήν *ἀνθρώπινη* ὑγεία ὡς πρῶτο. Στό ἐπιστημονικό βλέμμα, τό ὁποῖο εἶναι ἐξ ὁρισμοῦ ἀπ-άνθρωπο, ὑγεία καί νόσος χάνουν τόν ἀνθρωποκεντρικό τους προσανατολισμό καί γίνονται ἀδιάφορες γιά τόν ἄνθρωπο ὡς μεμονωμένο «ὀργανισμό» μέ τό νά ἐντάσσονται σέ ἕνα εὐρύτερο οἰκοσύστημα. 'Η ἴδια ἡ τεχνική εἶναι πού δέν παρέχει κανένα κράτημα στόν ἄνθρωπο, ὅταν στό πνεῦμα της ἡ ὑγεία καί ἡ νόσος γίνονται ἐμπειρατές σέ ὅρους συστημάτων καί τῆς ὁμοιόστασής τους. Τότε βεβαίως μεταβάλλεται καί ἡ σχέση ὑγείας καί νόσου, μεταξύ τους καί πρός τόν ἄνθρωπο. Τοῦτο, πολύ πρίν ἀφομοιωθεῖ ἀπό τούς «ἀσθενεῖς», ἔχει μεταβάλει τούς ἴδιους τούς γιατρούς στήν ὑπόστασή τους. Αὐτό πού συνήθως τούς καταλογίζεται, ὅτι ὁ γιατρός δέν εἶναι πλέον «ἄνθρωπος», δέν ἀποτελεῖ παρά πρόσκαιρες καί ἀδύναμες ἀντιστάσεις πού

τελικά συμπαρασύρονται ἀπό τήν ὁρμή τῆς τεχνικῆς κατακυριάρχησης τοῦ πλανήτη. Σήμερα δέν ὑπάρχει ἀπολύτως καμιά διαφορά ἀνάμεσα σέ ἕναν γιατρό καί σέ ἕναν ὁποιονδήποτε χειριστή ὁποιασδήποτε συσκευῆς, ἀνεξαρτήτως ἐπιστήμης καί ἀντικειμένου. Ἡ ὑγεία δέν εἶναι πλέον «ἀγαθό». Ἡ διαφορά ὑγείας καί νόσου χάνει τήν ἀποφασιστική της σημασία μέ τό νά ἐντάσσεται στόν μέ ὅλο καί ταχύτερα βήματα πραγματοποιούμενο πλανητικό προγραμματισμό καί στήν τεχνική διαχείριση τῆς γῆς. Ἡ ἰατρική εἶναι medical business. Ὁ ἀσθενής εἶναι «φορέας συμπτωμάτων» καί «καταναλωτής ὑπηρεσιῶν ὑγείας». Ὑγεία καί νόσος ἐννοοῦνται μέσα ἀπό τήν τεχνική βασικά ὡς διαφορετικός γενετικός προγραμματισμός, χωρίς καμιά είδοποιό διαφορά. Καί ἡ πρό τῶν θυρῶν εὑρισκόμενη πρωτοκαθεδρία τῶν πλανητικῶν περιβαλλοντολογικῶν ζητημάτων θά θέσει τόν ἄνθρωπο, μέ τήν ὑγεία *του* καί τήν νόσο *του*, στήν ὑπηρεσία τῆς ἐπιβίωσης τοῦ πλανητικοῦ οἰκοσυστήματος στό σύνολό του — θά ὁλοκληρωθεῖ δηλαδή ἐκεῖνο τό ὁποῖο στήν ἀπ-άνθρωπη ἐπιστημονική νόηση ἤδη προδιαγράφεται.

Αὐτή ἡ ἐπερχόμενη κατάλυση τοῦ παραδεδομένου νοήματος τῆς ὑγείας καί τῆς νόσου καί τῆς σχέσης τους διαγράφει τό ἕνα πρόσωπο τοῦ Ἰανοῦ. Καί συγχρόνως *ἀφυπνίζει μιά ἄλλη, μή ἀνθρωποκεντρική ἐννόηση ὑγείας καί νόσου*, ἡ ὁποία ὑπολανθάνει στήν ἑλληνική νόηση.

Ὅμως γιά ἕνα ἀρχαῖο νόημα μποροῦμε νά γίνουμε καταρχήν δεκτικοί μόνο ἐφόσον ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό τήν ἐπιστημονική προκατάληψη τῆς προόδου, ἡ ὁποία θέλει τούς ἀρχαίους νά εἶναι κατά ποικίλους τρόπους «ξεπερασμένοι», ἐφόσον δηλαδή ἐννοήσουμε τήν ἐπιστήμη ὡς μία, ὄχι ὅμως καί ὡς τήν ἀποκλειστική σχέση μέ τόν κόσμο. Τό «ξεπέρασμα» τοῦ παλιοῦ ἀπό τό νέο ἰσχύει μόνο γιά τήν ἐπιστήμη καί τόν δικό της χῶρο. Ἐάν λοιπόν παραιτηθοῦμε ἀπό τήν προσκόλληση στήν ἰδέα τῆς προόδου, τότε θά μποροῦσε νά μᾶς βάλει σέ σκέψεις τό ὅτι ἡ ὑγεία δέν εἶναι οὔτε καί ἐδῶ ὑπόθεση ἀποκλειστικά ἀνθρώπινη. Ὁ Παυσανίας, περιδιαβάζοντας τήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν,

γράφει πώς κοντά στόν ἀδριάντα τοῦ Διιτρέφη εἶδε «θεῶν ἀγάλματα», πού τά προσδιορίζει ἀμέσως παρακάτω: «[...] Ὑγείας τε, ἥν Ἀσκληπιοῦ παῖδα εἶναι λέγουσιν, καί Ἀθηνᾶς ἐπίκλησιν καί ταύτης Ὑγείας.» (LXXIII. 4-5) Ἡ ὑγεία λοιπόν, κάτι τό θεῖο. Ὅμως ἄς φυλαχτοῦμε ἀπό βεβιασμένες ἑρμηνεῖες. Καθώς δέν ἀναβιώνουν οὔτε οἱ θεοί πού ἔχουν πεθάνει, ἡ ὑγεία, μέσα ἀπό τά ταξίδια τοῦ Παυσανία, παραμένει σχεδόν ἀπρόσιτη. Αὐτό δέν σημαίνει πάλι ὅτι μποροῦμε νά σηκώσουμε τούς ὤμους, ὅπως κάνουμε γιά κάτι πού δέν μᾶς ἀφορᾶ πλέον. Φτάνει τό ὅτι ἐδῶ ἡ ὑγεία ἐννοεῖται διαφορετικά, δέν ξέρουμε πῶς. Καί μόνο τό γεγονός τοῦ ἀλλότριου αὐτῆς τῆς ὑγείας ὡς πρός τό σημερινό συνηθισμένο της νόημα εἶναι ἀρκετό, ὑπεραρκετό μάλιστα, καθώς σχεδόν δέν ἀρκοῦμε γιά νά τό συλλάβουμε, τό ὅτι ἡ ὑγεία μπορεῖ νά ἐννοεῖται ὡς κάτι ἄλλο ἀπό ὅ,τι συνηθίσαμε νά πιστεύουμε.

Ἀλλά οὔτε καί ἡ νόσος εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς περιορισμένη στόν ἄνθρωπο καί στήν βιολογία του. Καταρχήν ἄς ἀποφύγουμε τόν πειρασμό νά ἐπιχειρήσουμε ἕναν ὁρισμό τῆς νόσου, καί ἄς δοῦμε σέ ποιούς τόπους τήν ἀπαντοῦμε στόν ἀρχαῖο λόγο. Νοσοῦν λοιπόν οἱ ὀφθαλμοί, ὅμως νοσεῖ καί ἡ πόλις, νοσεῖ καί ἡ γῆ — καί ἄς μήν τά ἀποδώσουμε ὅλα αὐτά σέ «μεταφορικές» χρήσεις τῆς λέξης. Καί ἀκόμη τήν τρίαινα τοῦ Ποσειδώνα ὁ Αἰσχύλος τήν ὀνομάζει «θαλασσία τε γῆς τινάκτειραν νόσον» (*Πρ.* 924), νόσο πού τινάζει θάλασσα καί γῆ. Καί πρίν οἱ φύλακες τοῦ πτώματος τοῦ Πολυνείκη δοῦν τήν Ἀντιγόνη νά πλησιάζει, σηκώνεται ἕνας «τυφώς», ἕνας τυφώνας, «οὐράνιον ἄχος», οὐράνιος ἀχός, καί ἐμεῖς, λένε, «εἴχομεν θείαν νόσον» (*Ἀντ.* 421). Ἡ νόσος εἶναι ἐδῶ κάτι ἄλλο ἀπό τό αὐτονόητο νόημά της, τόσο ἄγνωστη ὅσο καί ἡ ὑγεία στό ἀρχαῖο της νόημα.

Ἡ παραίτηση ἀπό τό συνηθισμένο νόημα ὑγείας καί νόσου, στήν ὁποία μᾶς ὠθοῦν τά λόγια τοῦ Παυσανία καί τῶν τραγικῶν, μᾶς ἀφήνει ἕνα κενό. Τό κενό δέν χρειάζεται πάντα νά εἶναι φορτικό καί ἀνεπιθύμητο, ἀλλά μπορεῖ νά συνιστᾶ τήν πιό κατάλληλη προετοιμασία γιά νά ἀκούσουμε ἕναν ἄλλο λόγο γιά

τήν ὑγεία καί τήν νόσο, ὁ ὁποῖος μιλᾶ σέ ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου: «Νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν ἡδύ τε καί ἀγαθόν [...]». Δέν προφταίνουμε νά ἀκούσουμε αὐτά τά λόγια καί ἤδη τά ἔχουμε μεταφράσει: ἡ νόσος ἔκανε τήν ὑγεία γλυκιά καί καλή. Καί πάραυτα ἔρχεται καί ἡ ἑρμηνεία: τό ὅτι ἡ ὑγεία εἶναι γλυκιά καί καλή, αὐτό τό καταλαβαίνουμε ὅταν τήν χάσουμε καί ἀρρωστήσουμε. Ἡ νόσος ἐννοεῖται ὡς ἀπώλεια τῆς ὑγείας, ἀποστέρηση τῆς ὑγείας. Καί βεβαίως τό μόνο πού καταφέρνουμε εἶναι νά ἁρμόσουμε τόν λόγο τοῦ Ἡρακλείτου στίς δικές μας αὐτονόητες παραστάσεις, νά τοῦ τό ἀναγνωρίσουμε πώς αὐτός τά εἶπε «πρῶτος», νά ἐπιβεβαιώσουμε γιά μιά ἀκόμη φορά τό μεγαλεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὡς κοιτίδας τοῦ πολιτισμοῦ καί νά ἐπιστρέψουμε στίς δουλειές μας σάν νά μήν συνέβη τίποτε. Μιά ἄλλη προκατάληψη τῆς ἀνάγνωσής μας ἀφορᾶ τό «ἐποίησεν», τό ὁποῖο μεταφράσαμε «ἔκανε». «Ποιῶ» δέν θά πεῖ «κάνω» μέ τήν συνηθισμένη ἔννοια ὅπου τό ὑπο-κείμενο κάνει, κατασκευάζει καί δημιουργεῖ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. Ποίηση, ἀκόμη καί στόν Πλάτωνα (*Συμπ.* 205 β) καί στόν Ἀριστοτέλη (*Φυσ.* Β 192 28), εἶναι ἔλευση σέ παρουσία, εἴτε ὡς φύση εἴτε ὡς τέχνη. Τά ποιούμενα δέν εἶναι «πλάσματα», ἀλλά ἁπλῶς τά ὄντα, καθόσον ἔρχονται σέ μιά παρουσία.

Τώρα τό ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου ἀκούγεται διαφορετικά. Στό «νοῦσος ὑγιείην ἐποίησεν» ὁ Ἡράκλειτος λέει ὅτι στήν *νόσο*, μάλιστα, στήν νόσο, εἶναι παροῦσα ἡ ὑγεία, κάτι ἡδύ καί ἀγαθό! Ἡ ὑγεία χρειάζεται τήν νόσο. Τό πρόβλημά μας νά δεχτοῦμε αὐτόν τόν λόγο εἶναι ὅτι, ὅπως δείχνει τό κείμενο τοῦ Descartes, θεωροῦμε αὐτονόητα πώς ἡ ὑγεία εἶναι τό πρῶτο, καί πώς ἡ νόσος εἶναι διαταραχή τῆς ὑγείας. Τήν νόσο τήν ἐννοοῦμε δηλαδή ὡς ἔλλειψη — καί τόν νοσοῦντα, τόν ἀσθενή, ὡς ἐλλειμματική μορφή ὕπαρξης.

Ὁ Ἡράκλειτος μᾶς μιλᾶ γιά μιά ὁλότελα διαφορετική σχέση ὑγείας καί νόσου. Μᾶς λέει πῶς ἡ νόσος εἶναι τό «πρῶτο», πῶς ἡ ὑγεία εἶναι τό «ποίημα» τῆς νόσου, πῶς ἡ ὑγεία δέν ὑπάρχει ἀφ᾽ ἑαυτῆς: τώρα, πού δέν αἰσθάνομαι καμιά ἐνόχληση, πού οἱ ἐξετάσεις εἶναι «καλές», *δέν εἶμαι ὑγιής*, ὄχι ἐπειδή εἶμαι ἀρρω-

στος, ἀλλά ἐπειδή ἡ ὑγεία δέν παρουσιάζεται ποτέ στήν ἴδια τήν ὑγεία! Ἡ ὑγεία παρουσιάζεται κατεξοχήν ὡς *ἀπούσα*, στήν νόσο. *Αὐτή* ἡ νόσος ἐποίησεν, ἔχει δηλαδή ἀπό πάντα, ὡς νόσος, φανερώσει τήν ὑγεία ὡς ὑγεία. Ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλείτου μᾶς λέει ὅτι ἡ ὑγεία, πού ἀπουσιάζει στήν νόσο, εἶναι στήν ἀπουσία της, καί ἰδίως τότε, παρούσα. Ἴσως ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ὑγεία μόνο ὡς ἀπούσα παρουσιάζεται, ἐννοήθηκε ἀπό τούς παλαιούς στόν τρόπο τοῦ θείου.

Στήν Ἀθήνα μιά γνωστή κλινική ὀνομάζεται «Ὑγεία». Βεβαίως οἱ ἁρμόδιοι, πού ἐπέλεξαν αὐτό τό ὄνομα, τό ἔκαναν ἀγόμενοι ἀπό τόν αὐτονόητο χωρισμό ὑγείας καί νόσου, καί προφανῶς θέλοντας νά ὑποβάλουν τήν ἐντύπωση ὅτι σ᾽ αὐτήν τήν κλινική ὁ ἄρρωστος θά «βρεῖ τήν ὑγεία του» πού ἔχασε. Ὅμως αὐτή ἡ κλινική, μ᾽ αὐτό τό ὄνομα, εἶναι ἕνα καλό παράδειγμα γιά τήν ἄλλη ἐμπειρία ὑγείας καί νόσου, τήν ὁποία γνωρίσαμε στόν ἀπόηχο τῶν λόγων τοῦ Ἡρακλείτου. Τώρα τό «Ὑγεία» εἶναι ἕνα οἴκημα τό ὁποῖο στεγάζει τήν ὑγεία, ὄχι ἐπειδή τούς νοσοῦντες τούς «κάνει» ὑγιεῖς, ἀλλά ἐπειδή εἶναι ἕνα οἴκημα στό ὁποῖο οἱ νοσοῦντες προσφεύγουν. Σέ ἕναν τέτοιον οἶκο τῆς νόσου, *καί μόνον σέ ἕναν τέτοιον*, εἶναι παρούσα, ἡ ὑγεία. Τό ὄνομα αὐτοῦ τοῦ οἴκου μιλᾶ τώρα ἀκριβῶς γιά ἐκεῖνο τό ὁποῖο οὐσιώνεται κάτω ἀπό τήν στέγη του, ἡ ὁποία στεγάζει νοσοῦντες: ὑγεία.

Ἡ ἄλλη ἐννόηση ὑγείας καί νόσου ἀναγκάζει τόν ἀναλυτή νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν νομιζόμενη διαφορά καί ἀνωτερότητα τοῦ ὑγιοῦς ἀπέναντι στόν ἀσθενή, ἡ ὁποία διαφορά μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ ὡς ὑπεροψία, ὡς παντογνωσία, ὡς σαμαριτισμός. Ὁ χωρισμός σέ «ὑγιές» καί σέ «παθολογικό», ὁ ὁποῖος τελικά τρέφεται ἀπό τήν προσκόλληση στήν «ζωή» καί τήν φυγή ἀπό τόν θάνατο, χρειάζεται ἕναν κριτή ὁ ὁποῖος, εἴτε μέ τήν μορφή τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας εἴτε μέ τήν μορφή τῆς κοινῆς γνώμης, ἀποφασίζει τί θά ὀνομάσει ὑγιές καί τί παθολογικό. Ὁ κριτής, παίρνοντας τό δικαίωμα νά κρίνει, ἀναγορεύει τόν ἑαυτό του σέ ἀρχή καί θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἁρμόδιος νά θέσει τούς δρόμους

τῶν ἀνθρώπων κάτω ἀπό τά δικά του κριτήρια. Ὅμως ἡ ἐπιθυμία νά ἀρχίζει ἀπό ἐμᾶς ἡ ἀρχή εἶναι, λέει ἀκόμη καί ὁ Πλάτων, ὕβρη.

Οἱ παραπάνω νύξεις γιά τήν ἄλλη ἐμπειρία ὑγείας καί νόσου, οἱ ὁποῖες ἀφορμῶνται ἀπό τούς ἀρχαίους, μᾶς μαθαίνουν, ἄν μή τί ἄλλο, τήν παραίτηση ἀπό τήν πλάνη ὅτι ὡς γιατροί εἴμαστε ὁπωσδήποτε κύριοι, κριτές καί διαχειριστές τῆς ὑγείας. Αὐτή ἡ ἐνόραση ἀναγκάζει ἀκόμη καί σέ μιά ἀλλαγή τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον ὁ γιατρός, καί ἐπίσης ὁ ψυχαναλυτής, ἐννοοῦν τό νόημα τοῦ ἔργου τους. Διότι μόνο ὅπου ὑγεία καί νόσος ἐκλαμβάνονται ὡς χωριστές μεταξύ τους περιοχές εἶναι δυνατή καί ἡ θεραπευτική παρέμβαση μέ τήν ἔννοια μιᾶς *μάχης*, μέ τήν ἔννοια τῆς καταπολέμησης τοῦ νοσηροῦ καί τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ ὑγιοῦς. Καί μόνο τότε ὁ γιατρός μετρᾶ τό ἔργο του σέ ὅρους «ἐπιτυχίας» καί «ἀποτυχίας», μόνο τότε ὁ γιατρός βρίσκεται κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς ἄνευ ὅρων ἐπιτυχίας. — Ὄχι ὅτι ὑποστηρίζω τήν «παθητικότητα» καί τήν «μοιρολατρία», ὅτι προπαγανδίζω σκοταδιστικές ἀπόψεις πού θά μᾶς «ἔφερναν πίσω». Ἡ ἰατρική τήν ὁποία ὑπαινίσσομαι δέν ὑπῆρξε ποτέ, τουλάχιστον στόν ἱστορικό χῶρο τῆς μεταφυσικῆς. Ὅμως ἕνας προάγγελός της θά μποροῦσε νά εἶναι ἡ ψυχανάλυση, μιά ἐπανεισαγωγή στήν ὁποία ἐπιχειρῶ νά ἀκολουθήσω, καί ὅπου ἐπιβάλλεται ἡ ἐπανεξέταση τῆς ἐννόησης τοῦ ἔργου τοῦ θεραπευτῆ, πού θά πεῖ συγχρόνως ἐπανεξέταση τοῦ μέτρου τῆς ἐπιτυχίας καί τῆς ἀποτυχίας του.

Ἡ ἀποτυχία

Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ στήν ἰατρική ἐννοεῖται συνήθως ὡς τό συμβάν ἐκεῖνο κατά τό ὁποῖο ἡ ἰατρική δέν εἶναι σέ θέση νά συνδράμει στήν ἀποκατάσταση τῆς διαταραχθείσας ὑγείας. Κάθε μέρα, ἴσως καί πολλές φορές τήν ἡμέρα, ὁ γιατρός ἀντιμετωπίζει τήν ἀποτυχία, στήν μία ἤ στήν ἄλλη μορφή της, καί εἶναι περίεργο ὅτι αὐτή ἡ κατάσταση, ἡ ὁποία εἶναι κοινή σέ ἄπειρους καί ἔμπειρους, δέν ἐπηρεάζει διόλου τήν βασική διάθεση τῆς ἰατρι-

κῆς ἐπιστήμης καί ἔρευνας, ἡ ὁποία ἀντιθέτως χαρακτηρίζεται ἀπό ἰδιαίτερο δυναμισμό, ἀπό βεβαιότητα καί ἀπό τήν ἀκλόνητη πεποίθηση ὅτι ὁ χρόνος δουλεύει γι' αὐτήν. Ἡ ἰατρική σπάνια ἔχει μάτια γιά τήν ἀποτυχία. Δέν θέλει νά τήν ξέρει, νά τήν ἀντιμετωπίσει ὡς ἀποτυχία. Κυριαρχεῖ ἡ *φυγή* ἀπό τήν ἀποτυχία.

Ὅπως ἡ ἀποτυχία, ἔτσι καί ἡ φυγή ἀπ' αὐτήν μπορεῖ νά συμβεῖ μέ πολλούς τρόπους. Κοινό σέ ὅλους εἶναι ὅτι ὁ γιατρός παίρνει ἀπόσταση ἀπό τήν συμμετοχή του στήν ἀποτυχία. Τέτοιοι τρόποι φυγῆς εἶναι: — Τό ψεῦδος τοῦ γιατροῦ, ὅπου αὐτός λιγότερο ἤ περισσότερο συνειδητά παρασταίνει ὅτι ξέρει καί ὅτι μπορεῖ νά προσφέρει ἐκεῖ πού οὔτε ξέρει οὔτε καί νά προσφέρει μπορεῖ. — Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ γιατροῦ μποροῦν νά τοῦ παρέχουν ἕνα ἐλαφρυντικό γιά τίς ἀποτυχίες του. — Ὁ γιατρός καταφεύγει σέ γενικότητες τοῦ τύπου «ἡ ἐπιστήμη ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε». — Ἡ ἀποτυχία ἀπωθεῖται σάν τέτοια μέ λόγια ὅπως «δέν εἶναι τίποτα», «εἶναι νευρικό» κλπ. — Ἡ ἀποτυχία γίνεται «ρουτίνα», καθημερινή καί ἀδιάφορη. — Ἡ προσκόλληση τοῦ γιατροῦ σέ μία πάγια ἀξιολόγηση τοῦ ἑαυτοῦ του ἐμποδίζει τήν ἐννόηση τῆς ἀποτυχίας στήν ἑκάστοτε συγκεκριμένη περίσταση στό ἀληθινό της μέγεθος. — Ἡ συμμετοχή τοῦ γιατροῦ στήν ἀποτυχία μένει στό περιθώριο ὅταν προέχει τό πῶς ἡ ἀποτυχία θά ἐμφανιστεῖ στά μάτια τρίτων. Ὁ εὐθυνόφοβος, ὁ φιλόδοξος, ὁ «ἐπαγγελματίας» δέν ἔχουν μάτια γιά τήν δική τους συμμετοχή στήν ἀποτυχία, ἀλλά μόνο γιά τό πῶς θά καλυφθοῦν οἱ ἴδιοι. — Ἡ ἀποτυχία στήν ἰατρική ἐντάσσεται στήν ἐξάσκησή της καί γίνεται στατιστικό μέγεθος, π.χ. ὡς ποσοστό ἐπιπλοκῶν στήν χορήγηση ἑνός φαρμάκου, σέ μιά ἐπέμβαση. Ἡ ἀποτυχία προγραμματίζεται κι αὐτή. — Ἡ ἀποτυχία χάνει τήν ἔντασή της ὅταν μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ σέ ἕνα αἴτιο, τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἀνήκει στόν χῶρο τῆς ἐπιστήμης, ἀλλά καί τῆς «κοινωνίας», ἀκόμη καί τῆς πολιτικῆς. — Καί ἴσως ἡ πιό πεισματική φυγή ἀπέναντι στήν ἀποτυχία νά συμβαίνει μέ τήν σχεδόν ἀκλόνητη πεποίθηση στήν ἐπιστημονική πρόοδο: ἡ ἀποτυχία δέν μετρᾶ πολύ, διότι εἶναι κάτι προσωρινό, κάτι πού δέν καταφέραμε «ἀκόμη».

Νά ἐννοήσουμε τήν ἀποτυχία ὡς ἀποτυχία δέν εἶναι εὔκολο.

Τοῦτο ὀφείλεται στήν καθιερωμένη ἰατρική ἐκπαίδευση, διότι αὐτή προετοιμάζει ἀποκλειστικά γιά τήν ἐπιτυχία. Τά βιβλία μᾶς διδάσκουν πῶς θά θεραπεύσουμε. Ὅμως ἐκεῖ ὅπου κάθε θεραπεία εἶναι ἀνώφελη, ἤ δέν φέρνει τά ἀποτελέσματα πού περιμένουμε, μᾶς ἀφήνουν μέ ἄδεια τά χέρια. Τοῦτο δέν ἔχει νά κάνει μέ τυχόν παράλειψη τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου συγγραφέα, ἀλλά μέ τό ἴδιο τό ἐπιστημονικό πνεῦμα πού διαμορφώνει τήν ἐποχή μας, καί μαζί της καί τήν μορφή τῆς μοντέρνας ἰατρικῆς. Διότι στό πνεῦμα τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖται ὡς ἕνα πολύπλοκο ψυχο-σωματικό σύστημα. Ἡ ἀπρόσκοπτη λειτουργία του ταυτίζεται μέ τήν «ζωή». Στόν «θάνατο», λέει ἡ ἐπιστήμη, τό σύστημα τίθεται «ἐκτός λειτουργίας». Ἡ ἔρευνα ἀναγκαστικά ἀσχολεῖται μέ τήν ὅλο καί ἀκριβέστερη διατύπωση καί τόν καθορισμό τῶν μηχανισμῶν οἱ ὁποῖοι διατηροῦν τήν ὁμοιόσταση τοῦ συστήματος, καί μέ τίς δυνατότητες ἐπέμβασης γιά τήν ὑποστήριξή τους ὅταν διαταράσσονται. Ἡ ἰατρική εἶναι ἀποκλειστικά προσανατολισμένη στήν ἐπιτυχία. Καί ὅταν αὐτή συμβαίνει, τότε τήν ἀποδίδουμε αὐτονόητα, θεράποντες καί ἀσθενεῖς, στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον κατανοήσαμε τήν νόσο, στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον κατανοήσαμε τήν δική μας ἐπέμβαση. Στήν ἀποτυχία τά πράγματα δέν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι. Διότι στήν ἀποτυχία ὁ ἀσθενής δέν ἔχει πλέον θέση στά ἰατρικά συγγράμματα, τά ὁποῖα ἐδῶ σωπαίνουν. Ὅμως ἔχει ἀκόμη μιά θέση ἐδῶ, μέ τήν νόσο, μέ τό ἄγχος του, ἀβοήθητος καί κάποτε πανικόβλητος ἀπέναντι στό ἀδιανόητο μυστήριο ζωῆς καί θανάτου. Ὁ γιατρός, μέ τήν σήμερα καθιερωμένη του ἔννοια, ἔχει ἐξαντλήσει τίς δυνατότητές του. Ἐκπαιδευμένος στό νά χειρίζεται συσκευές, ὅταν κάθε χειρισμός ἀποτυγχάνει βρίσκεται μέ ἄδεια χέρια.

Ἔτσι στήν ἀποτυχία καί ὁ γιατρός μένει ἀβοήθητος, μέ μόνη του διέξοδο τόν κοινό του νοῦ καί τίς ἀντιδράσεις πού ἔτυχε νά συνηθίσει καί πού τόν παρασέρνουν σέ κάποιον τρόπο φυγῆς ἀπέναντι στήν ἀποτυχία καί ἀποφυγῆς τοῦ ἀσθενοῦς του. Διότι ἡ φυγή ἀπέναντι στήν ἀποτυχία δέν εἶναι «θεωρητικό» ζήτημα. Στήν ἀποτυχία ὑπάρχει πάντοτε κάποιος πού ἀρρωσταίνει, πού πηγαίνει στόν γιατρό, πού κατά κάποιον τρόπο δέν ξαναβρίσκει

τήν ὑγεία του. Ἡ φυγή τοῦ γιατροῦ ἐμπρός στήν ἀποτυχία εἶναι πάντοτε καί φυγή ἐμπρός στόν ἀσθενή του καί ἐγκατάλειψή του — καί προπάντων φυγή ἐμπρός στόν ἑαυτό του. Τελειώνει μέ τήν ἀποτυχία ἡ ἀποστολή τοῦ γιατροῦ; Πιστεύω ὄχι. Δέν θά ἔπρεπε, ἀλλά συνήθως τελειώνει, διότι ὁ σημερινός γιατρός δέν ἔχει σχεδόν καμιά δυνατότητα νά ἀνταποκριθεῖ μέ ἐπάρκεια στήν κατάσταση μιᾶς ἀποτυχίας. Βεβαίως ὑπάρχουν λίγοι γιατροί οἱ ὁποῖοι «ἔμφυτα» γνωρίζουν νά ἐργάζονται χωρίς νά χάνουν τό μέτρο, χωρίς ὑπεροψία γιά τίς ἐπιτυχίες καί χωρίς ντροπή γιά τίς ἀποτυχίες τους, σέ συμφωνία μέ τόν ἑαυτό τους, μέ τήν ζωή καί μέ τόν θάνατο, καί οἱ ὁποῖοι ἐμπνέουν μιά ἐμπιστοσύνη πού φτάνει πιό μακριά ἀπό τήν πίστη στίς τεχνικές τους ἱκανότητες. Ὅμως τοῦτο συμβαίνει ὅλο καί σπανιότερα, καθώς ἡ ἰατρική γίνεται ὅλο καί πιό φιλόδοξη, ὅλο καί πιό πολύ πιστεύοντας, καί κάνοντας καί τούς ἀσθενεῖς της νά πιστεύουν, πώς τά πάντα κατορθώνονται. Καί ἕνα τέτοιο πνεῦμα βρίσκει εὔκολη πρόσβαση στούς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι μέ τήν σειρά τους περιμένουν ὅλο καί μεγαλύτερα κατορθώματα ἀπό τόν γιατρό τους, νομίζοντας τελικά πώς ἡ ὑγεία εἶναι ἕνα «ἀναφαίρετο δικαίωμα» τοῦ ἀνθρώπου, τό ὁποῖο αὐτός μπορεῖ νά ἀπαιτήσει καί νά διεκδικήσει. Ἡ ἀποτυχία στήν ἰατρική ἐκλαμβάνεται ὡς κάτι τό ἀπαράδεκτο. Ἡ ὑποχρέωση τῆς ἐπιτυχίας καθίσταται πιεστική. Τό ἐνδεχόμενο τῆς ἀποτυχίας γίνεται, τόσο γιά τόν γιατρό ὅσο καί γιά τόν ἀσθενή του, ὅλο καί σπανιότερο στατιστικά, ὅμως συνάμα ὅλο καί πιό βασανιστικό. Ἔτσι παρουσιάζεται τό παράδοξο, ἐκεῖνο τό ὁποῖο ὁ γιατρός σήμερα εἶναι περισσότερο σέ θέση νά ἀποτρέπει καί νά κρατᾶ μακριά, τήν ἐνδεχόμενη ἀποτυχία, νά τοῦ εἶναι φορτικά κοντά, μιά συνεχής ἀπειλή. Ὁ γιατρός εἶναι καταδικασμένος στήν ἐπιτυχία.

Ἴσως λοιπόν, εἰδικά στίς μέρες μας, ἡ στάση τοῦ γιατροῦ ἀπέναντι στήν ἀποτυχία νά ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία, καί ἴσως νά χρειάζεται ἕνα συμπλήρωμα τῆς ἰατρικῆς ἐκπαίδευσης, μιά *ἐκπαίδευση στήν ἀποτυχία*. Μιά τέτοια ἐκπαίδευση δέν μπορεῖ νά εἶναι ἕνα μάθημα ἀπό καθέδρας, ἀλλά θά πρέπει νά ἀφορᾶ τόν γιατρό ἀμεσότερα. Τό πρῶτο βῆμα λοιπόν μιᾶς τέτοιας ἐκπαίδευ-

σης πρέπει νά ἀρχίζει ἀπό τό πιό κοντινό — τήν φυγή ἀπέναντι στήν ἀποτυχία. Προϋπόθεση κάθε ἀλλαγῆς στήν σχέση τοῦ γιατροῦ μέ τήν ἀποτυχία εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς φυγῆς του. Καί ἡ ἀναγνώριση τῆς φυγῆς σημαίνει τό τέλος της, διότι ἐκεῖνος πού βλέπει τήν φυγή του σάν τέτοια δέν μπορεῖ πλέον νά κρύβεται ἀπό τόν ἑαυτό του. Τότε εἶναι πού ἡ ἀποτυχία φανερώνεται ὁλότελα, καί μαζί της καί ὁ γιατρός, ἀντιμέτωπος πέρα γιά πέρα μέ τήν ἀπορία καί τήν ἀμηχανία του. Τό ὅτι ὁ γιατρός ἀποτυχαίνοντας μένει μέ ἄδεια χέρια, αὐτό τό κενό δέν χρειάζεται νά θεωρεῖται ὁπωσδήποτε βάρος πού πρέπει νά πετάξει ἀπό ἐπάνω του τό συντομότερο δυνατό. Τοῦτο τό κενό σημαίνει τήν στιγμή κατά τήν ὁποία ὁ γιατρός σταματᾶ νά εἶναι ὅ,τι ἦταν μέχρι τώρα — ἐπιδέξιος χειριστής συσκευῶν. Σέ τέτοιες στιγμές ὁ γιατρός κάνει μιά ἄλλη ἐμπειρία τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅμως ἤδη τοῦτο εἶναι δύσκολο, καί τό πιθανότερο εἶναι πώς θά ἀποθαρρυνθεῖ ὑπέρμετρα καί θά κοιτάξει νά ξεφύγει ἀπό αὐτό τό κενό, καί ἄς ἀνήκει τόσο πολύ στήν ἐργασία του, καί στήν ζωή του ἀκόμη. Τόν ἐμποδίζει ἤδη ἡ αὐτονόητη ἀντίληψη τῆς νόσου ὡς ἔλλειψης, στό φῶς τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενής παρουσιάζεται, στόν γιατρό καί στόν ἑαυτό του, ὡς ὕπαρξη ἐλλειμματική, ὡς «λειψός». Κάθε πρόσβαση στόν ἀσθενή *ὡς ἀσθενή* καθίσταται ἤδη λόγω αὐτῆς τῆς ἐννόησης τῆς νόσου ἀδύνατη.

Ἐρωτήματα λοιπόν πού νομίζονταν μιά γιά πάντα ἀποφασισμένα, ἐρωτήματα γιά τήν ὑγεία καί τήν νόσο, τήν ζωή καί τόν θάνατο, φαίνονται ξαφνικά νά ἀναζητοῦν ἄλλη, ἐπαρκέστερη ἀνταπόκριση. Καί τοῦτο ὄχι ὡς ἕνα, ὅπως συνήθως νομίζεται, «φιλοσοφικό», «ἀφηρημένο» καί «θεωρητικό» θέμα, ἀλλά ὡς μία ὑπόθεση ἡ ὁποία μᾶς εἶναι ἀπέραντα κοντά, διότι καθορίζει, πρίν ἀπό κάθε ἰατρικό σύγγραμα, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ἐπεμβαίνουμε στήν κατάσταση τῶν ἀσθενῶν μας, στήν ἐπιτυχία καί στήν ἀποτυχία.

Μία ἐπαρκέστερη κατανόηση τοῦ γιατροῦ ὡς γιατροῦ, μία ἐπαρκέστερη κατανόηση τῆς ὑγείας ὡς ὑγείας καί τῆς νόσου ὡς νόσου, μπορεῖ ἀπό μόνη της νά ἐπιφέρει τό σταμάτημα τῆς φυγῆς

ἀπέναντι στήν ἀποτυχία, τήν συμφιλίωση μαζί της καί μέ τήν ἀνάγκη της. Αὐτός ὁ γιατρός δέν εἶναι ὁ ἀμείλικτος ἐχθρός τῆς νόσου καί τοῦ θανάτου, ἀλλά εἶναι ἀνοιχτός τόσο γιά τήν ἐπιτυχή ἔκβαση τῆς θεραπείας ὅσο καί γιά τήν ἀποτυχία της. Ἔτσι μπορεῖ νά γνωρίσει τά ὅριά του, ὄχι μέ τήν ἔννοια τοῦ ἀδιάφορου ἀνασηκώματος τῶν ὤμων, οὔτε μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπογοήτευσης τοῦ ἀνθρώπου πού διαπιστώνει ὅτι δέν εἶναι θεός. — Καί ὁ ἀδιάφορος καί ὁ ἀπογοητευμένος δέν ἔχουν πραγματικά ἀποδεχθεῖ τήν ἀποτυχία ὡς ἀνάγκη. Μέ τήν μεταβολή αὐτή ἀλλάζει καί ἡ βασική διάθεση τοῦ γιατροῦ κατά τήν ἐργασία του. Δέν ἐργάζεται πλέον οὔτε μέ σφιγμένα δόντια προσπαθώντας νά κάνει τά ἀδύνατα δυνατά, οὔτε μέ τήν ἀδιαφορία τοῦ ἀμέτοχου ἐπιστήμονα πού ἀντιμετωπίζει τά πάντα ἀπό τήν ἀπόσταση τῆς ἄσπρης μπλούζας καί τοῦ «περιστατικοῦ» του, οὔτε μέ τήν ἐπίπλαστη εὐγένεια πού ἔχουν πολλοί «ἐπαγγελματίες» μέ τούς πελάτες τους. Ἡ ἀληθινή ἀποδοχή καί ἀφομοίωση τῶν ὁρίων του μπορεῖ νά ἐλευθερώσει τόν γιατρό ἀπό τήν μονόπλευρη στάση πού εἶναι ἀνοιχτή γιά τήν ἁπλῶς «ζωή» καί ἐπιμένει νά ἀγνοεῖ τήν ἀνάγκη τοῦ πόνου, τῆς νόσου καί τοῦ θανάτου. Τότε ὁ γιατρός μπορεῖ νά τό ἐννοήσει πέρα γιά πέρα ὅτι καί ὁ θάνατος ἀνήκει στήν ζωή, καί αὐτό τό νόημα μπορεῖ νά τοῦ χαρίσει τήν ἠρεμία ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται στήν ἐνδόμυχη ἀλληλέχεια ζωῆς καί θανάτου, ὅταν δέν χωρίζονται, ἀλλά προσεγγίζουν τό ἕνα τό ἄλλο ὡς ἀλληλένδετα μεταξύ τους.

Ἡ ἄλλη στάση τοῦ γιατροῦ ἔχει ἄμεση ἐπίδραση στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὁ ἀσθενής ἀντιμετωπίζει τήν κατάστασή του. Αὐτή ἡ ἐπίδραση δέν χρειάζεται νά μεταδοθεῖ μέ ὁμιλίες καί κατηχήσεις, διότι ἡ ἴδια ἡ στάση τοῦ γιατροῦ μιλᾶ ἀπό μόνη της, καί μπορεῖ νά βρεῖ ἄμεση ἀπάντηση στήν στάση τοῦ ἀσθενοῦς καί στήν σχέση του μέ τήν ἀσθένειά του. Ὁ γιατρός τώρα συμμετέχει τόσο στήν εὐνοϊκή τροπή τῆς θεραπείας ὅσο καί στήν ἀποτυχία της, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὁδηγήσει τόν ἀσθενή σέ μιά κρίση, καί μερικές φορές νά βγεῖ ἀπ' αὐτήν ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος καί νά δεῖ τόν κόσμο μέ διαφορετικά μάτια. Καί τοῦτο διότι ἡ στάση του ἀπέναντι στήν ἀποτυχία, στήν βαριά ἀσθένεια καί

στόν θάνατο, πού θά πεῖ: στήν ζωή, μπορεῖ νά ἀλλάξει, ἀφοῦ εἶναι δυνατή ἡ συμφιλίωση μαζί του καί ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τό ἄγχος του. Ἔτσι γίνεται δυνατή, τόσο γιά τόν γιατρό ὅσο καί γιά τόν ἄρρωστό του, ἡ ἐμπειρία μιᾶς παλιᾶς καί ξεχασμένης γνώσης, ὅτι πλουσιότερα ζεῖ ἐκεῖνος πού ξέρει νά πεθαίνει. Μιά τέτοια γνώση ἔρχεται ἀπό μόνη της, δέν μεταδίδεται, χρειάζεται ὅμως συχνά μιά εἰδήμονα καθοδήγηση καί μακρόχρονη ὡρίμανση.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Ἡ κρίση στήν ψυχανάλυση: ὁ κίνδυνος καί τό σωτήριο

ΣΤΗΝ ψυχανάλυση καταφεύγει ἕνας πού ἀντιμετωπίζει κάποιο «πρόβλημα», πού βρίσκεται σέ κρίση καί πού θέλει νά ἀναζητήσει τήν λύση γνωρίζοντας καλύτερα τόν ἑαυτό του καί αὐτό πού τοῦ συμβαίνει. Ἀλλά τό ἄγχος, ἡ κατάθλιψη, τό stress, τά ψυχοσωματικά φαινόμενα, ὁ ἐθισμός δέν εἶναι «παθολογικές» καταστάσεις, «διαταραχές» καί «συμπτώματα». Αὐτά τά «προβλήματα» γίνονται προβλήματα ἐφόσον ἀποκτοῦν κυρίαρχη θέση καί καταλήγουν νά εἶναι ἡ σχεδόν ἀποκλειστική σχέση μέ τόν κόσμο, ἐφόσον δηλαδή παρασύρουν τόν ἄνθρωπο στήν δίνη ἑνός κλεισίματος καί τόν παγιώσουν σέ ἕναν ἀνελεύθερο περιορισμό, ἔτσι ὥστε νά εἶναι σέ μεγάλο βαθμό κυριαρχημένος π.χ. μόνο ἀπό ἄγχος, ἤ μόνο ἀπό κατάθλιψη, σχεδόν ἀποκλεισμένος ἀπό κάθε ἄλλη δυνατότητα σχέσης μέ τόν κόσμο. Μ' αὐτήν τήν ἔννοια ὅμως τό ἴδιο ἀνελεύθερος μπορεῖ νά εἶναι ὁ περιορισμός σέ *κάθε* σχέση μέ τά πράγματα, π.χ. ἡ προσκόλληση στόν πλουτισμό, στήν ἐξασφάλιση, στόν καταναλωτισμό, στήν ἐργασία, στά βιβλία, στήν ἐπιδίωξη τῆς φήμης καί τῆς δύναμης. Ἀκόμη καί ἡ προσκόλληση σέ «ἰδανικά» καί σέ «ὁράματα» εἶναι μορφή ἀνελεύθερου περιορισμοῦ, ἀκόμη καί ὁ τόσο τραγουδισμένος ἔρωτας, καί ἡ τόσο ἀπό τόν χριστιανισμό καί τήν φροϋδική ψυχολογία βεβαρυμένη «σεξουαλικότητα».

Ὅμως ὁ κάθε ἀνελεύθερος περιορισμός ὁδηγεῖ, στήν ἀκραία του συνέπεια, σέ ἀδιέξοδο, διότι ἁπλούστατα ἡ ζωή δέν ἔχει ποτέ μία μόνο μεριά, ἀλλά πάντοτε δύο, καί βρίσκει τόν τρόπο νά σπάζει τήν ἐμμονή σέ κάθε μονομέρεια. Τό ἀδιέξοδο, ἡ κρίση, εἶναι ἀκριβῶς ἡ κατάσταση ὅπου ὁ περιορισμένος μονομερής τρόπος, μέ τόν ὁποῖον ἡ ζωή κυλοῦσε, δέν μπορεῖ νά κρατηθεῖ ἄλλο. Αὐτό πού κάνει τόν «ψυχικά» ἄρρωστο ἄρρωστο δέν εἶναι ἡ ἰατρική διάγνωση, ἀλλά τό ἄρ-ρωστο προκύπτει μέ τήν ἔκπτωση τῆς «ρώμης» ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πάλης τήν ὁποία κάθε περιορισμένος ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νά διεξάγει ἐναν-

τίον τῆς «ἄλλης μεριᾶς», δηλαδή αὐτῆς πού κρατᾶ μακριά του καί καταπολεμᾶ: — Ὁ ἄνθρωπος πού τείνει νά ξεφεύγει καί νά ἀναβάλλει εἶναι καί αὐτός πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ καταστάσεις πού ζητοῦν ἀποφάσεις. — Ὁ ἄνθρωπος πού τείνει νά ἀσφαλίζεται εἶναι καί αὐτός πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ ἕναν κόσμο ἀπειλητικό. — Ὁ καταναλωτής ὑλικῶν, ἀλλά καί πνευματικῶν ἀγαθῶν εἶναι καί αὐτός πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ τήν ἀδυναμία του νά τά ἀποκτήσει «ὅλα», πού βρίσκεται στά νύχια τοῦ ἀναπόκτητου, ἀπό τό ὁποῖο προσπαθεῖ νά ξεφύγει. — Ὁ ἐρωτευμένος, αὐτός πού ἔχει παραδοθεῖ σέ ἕναν ἄλλον ἄνθρωπο ψυχῇ τε καί σώματι, εἶναι καί αὐτός πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ τόν ἐφιάλτη τοῦ ἐνδεχομένου χωρισμοῦ. — Ὁ ἀνεξάρτητος, πού ἐπιμένει νά «τά βγάζει πέρα μόνος του», εἶναι καί αὐτός πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ τήν ἕλξη πού ἀσκεῖ ἐπάνω του μία γι' αὐτόν ἐπικίνδυνη ἐξάρτηση. Πάντοτε ἡ κάθε στάση γεννᾶ μαζί καί τήν ἀντίθετή της, ἡ κάθε ἐπιδίωξη ὑποθάλπει ἡ ἴδια καί τήν ματαίωσή της.

Αὐτή ἡ «ἔκπτωση στά ὄντα» ἀφορᾶ καταρχήν ἐμᾶς τούς ἴδιους. Κλείνουμε, κλεινόμαστε σέ ἕνα «ἐγώ», σέ μιά «ταυτότητα», σέ ἕναν «χαρακτήρα», περιχαρακώνοντας ἔτσι τόν ἑαυτό μας σέ ἕνα μόνο τμῆμα τοῦ κόσμου. Τοῦτο τό κλείσιμο εἶναι σάν δίνη ἡ ὁποία τραβᾶ τόν ἄνθρωπο μέσα της, ὅλο καί πιό βαθιά. Καί τό ἰδιαίτερό του ἔγκειται στό ὅτι ὁ ἄνθρωπος κλείνει συγχρόνως καί ὡς πρός τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό, ὡς πρός τό ἴδιο του τό κλείσιμο, δηλαδή δέν τό ἀντιλαμβάνεται κάν σάν τέτοιο! (Αὐτό τό φαινόμενο κρύβεται πίσω ἀπό τίς ψυχολογιστικές ἑρμηνεῖες τῆς φροϊδικῆς «ἀπώθησης».) Τοῦτο τό δίχτυ, πού σφίγγει ὅλο καί περισσότερο, δέν λύνεται ἀληθινά παρά μόνο μέ τό μαχαίρι. Καί τό «μαχαίρι» ἔχει τήν μορφή αὐτοῦ τό ὁποῖο ὁ Heidegger ἀποκαλεῖ «τό βῆμα πίσω», δηλαδή μιά εἰλικρινή *παραίτηση* ἀπό τό ἐγώ, ἀπό τήν ταυτότητα, ἀπό τόν χαρακτήρα πού γέννησε τό πρῶτο καί ἀποφασιστικό κλείσιμο, καί ἔτσι τό ἄφατο ἄνοιγμα σ' αὐτό πού προηγουμένως ἀναφέρθηκε ὡς τό ἀνοιχτό, τό αἴθριο τῆς ἀλήθειας.

Στό κλείσιμο τῶν ἀνθρωπίνων δρόμων καί στά συνακόλουθα

διλήμματα, στίς ἀμφιβολίες καί στίς ἀπελπισίες τους διαβλέπουμε ἀπό μακριά μιά συγγένεια μέ τήν πρόταση τοῦ Freud, ὅτι κάθε λεγόμενο «νευρωτικό σύμπτωμα» εἶναι ἀποτέλεσμα σύγκρουσης. Ὅμως αὐτή ἡ σύγκρουση δέν ἀφορᾶ δύο ὑποθετικές ἀντίπαλες «ψυχικές ὁρμές», ἀλλά ἔρχεται ἀπό τά ἴδια τά πράγματα. Τά πράγματα τά ἴδια μᾶς δίνονται, μᾶς παρουσιάζονται συνήθως καί ἐπί τό πλεῖστον ἀντιφατικά. «Πάντων δέ παλίντροπός ἐστι κέλευθος» διαβάζουμε στόν Παρμενίδη: τά κελεύσματα, δηλαδή ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα μᾶς μιλοῦν καί μᾶς ὁδηγοῦν στούς δρόμους τους εἶναι παλίν-τροπος, παλινδρομικός, μιά φορά ἔτσι καί μιά ἀλλιῶς. Καί οἱ ἄνθρωποι, λέει ἡ θεά πού ἔχει τόν λόγο, προσκολλῶνται στήν μία ἄποψη τῶν πραγμάτων καί δοκιμάζουν νά διαχωρίσουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ ἀλήθεια πού ὑπάρχει στό φροϋδικό ἀσυνείδητο εἶναι ἀκριβῶς αὐτή, ὅτι ἔστω καί μέσα ἀπό ἕναν δαίδαλο βιολογιστικῶν καί ψυχολογιστικῶν προκαταλήψεων μᾶς θυμίζει, μᾶς φέρνει καί πάλι κοντά μας αὐτήν τήν διττή ὄψη τῶν πραγμάτων, ὥστε π.χ. στήν τονισμένη εὐγένεια νά ἀκούγεται ἡ λανθάνουσα ἐπιθετικότητα, στήν δουλοπρεπή ὑποχωρητικότητα ἡ ὑποβόσκουσα διεκδικητικότητα, στήν προάσπιση τῆς ἀνεξαρτησίας ἡ τάση πρός ἐξάρτηση κλπ.

Τό ἀδιέξοδο, στό ὁποῖο κάποτε ἕνα πρόβλημα ὁδηγεῖ, εἶναι τραγική κατάσταση. Ὅμως γιά τόν ψυχαναλυτή τό ἀδιέξοδο καθ᾿ ἑαυτό κρύβει μιά δυνατότητα, ἀκριβῶς αὐτό ἐνέχει τό σπέρμα τῆς διεξόδου. Διότι στό ἀδιέξοδο ἡ ζωή δέν μπορεῖ νά συνεχίσει στό ἴδιο αὐλάκι. Καί μόνο τότε, ὅταν κανείς «δέν μπορεῖ ἄλλο», εἶναι καί ἕτοιμος καί πρόθυμος, ἐφόσον ὑπάρξει, π.χ. μέ τήν ψυχανάλυση, ἔμπειρη καθοδήγηση καί εὐνοϊκή συγκυρία, νά ἐγκαταλείψει τήν μέχρι τώρα μονόδρομη πορεία του, τίς μέχρι τώρα ἐπιφυλάξεις του καί νά ἀποτολμήσει ἕνα ἄνοιγμα, χωρίς καταρχήν νά ξέρει ποῦ αὐτό θά τόν φέρει, πῶς καί ἄν θά γυρίσει ἀπό τό ταξίδι πού ξεκινᾶ. Στήν ψυχανάλυση κερδίζει κανείς ὅσα διακινδυνεύει. Πόσο ἀνόητες εἶναι οἱ γνῶμες πολλῶν, ὅτι ἡ ψυχανάλυση εἶναι καλή γιά νά διασκεδάζουν τήν πλήξη τους οἱ «κυρίες ἀπό τό Κολωνάκι»! Ἀφήνω κατά μέρος

τό ὅτι ἡ πλήξη αὐτοῦ πού, ὅπως λένε, «τά ἔχει ὅλα», εἶναι καί αὐτή στέρηση. Ἀκόμη καί μιά κυρία ἀπό τό Κολωνάκι μπορεῖ νά κάνει ζωή τόσο στερημένη ὅσο ἡ ὑπηρέτριά της — ἄν ὄχι καί περισσότερο στερημένη, καθώς αὐτή δέν μπορεῖ νά ἔχει πλέον τήν λαχτάρα τῆς ὑπηρέτριας γιά τήν οἰκονομική εὐμάρεια πού θά τά ἔλυνε, ὅπως πιστεύει, «ὅλα».

Ἡ ψυχανάλυση ἀρχίζει μέ μιά κρίση, μέ ἕνα ἀδιέξοδο, καί μέ τήν λιγότερο ἤ περισσότερο καθαρή ἀπόφαση νά ἀποτολμηθεῖ μιά ἀλλαγή, ὁ ἀναλυόμενος νά ἀφεθεῖ σ' ἕνα ἄνοιγμα. Ποιά εἶναι ἡ φύση αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς; Ποῦ ὁδηγεῖ τό ἄνοιγμα; Εἴδαμε πῶς τό «σύμπτωμα» ἔγκειται σέ μιά «μονομέρεια», ὅπου ὁ ἄνθρωπος περιορίζεται κατά πολύ σέ μία ἀναφορά πρός τόν κόσμο, σέ μία διάθεση. Ὅμως εἴδαμε ἀκόμη πῶς ὁ κάθε περιορισμός συνεπάγεται καί τήν ἄμυνα ἀπέναντι στό «ἄλλο», τό ὁποῖο ἀπειλεῖ νά σπάσει τήν μονομέρεια. Αὐτό, τό «ἄλλο», εἶναι καί τό ἐπικίνδυνο, γιατί ἀκριβῶς τείνει νά σπάσει τήν μονομέρεια, καί ἀπειλεῖ τόν μονομερή ἄνθρωπο στήν ἴδια του τήν ὑπόσταση: Ἡ ἀναβλητικότητα σπάζει ἐμπρός στήν πίεση τῶν πραγμάτων, ἡ ἐξασφάλιση σπάζει ἐμπρός στήν ἀλλαγή, ἡ ἀπόκτηση σπάζει ἐμπρός σ' ὅ,τι δέν ἀγοράζεται, ὁ ἔρωτας κι ἡ ἐξάρτηση σπάζουν ἐμπρός στόν χωρισμό, ἡ ἀνεξαρτησία σπάζει ἐμπρός στήν δική της τήν πλάνη. Καί ὅ,τι προσπαθεῖ καί ἀγωνίζεται νά κρατηθεῖ ἀπό τήν «ζωή» σπάζει ἐμπρός στήν θνητή του μοίρα. Τόν κίνδυνο ὁ περιορισμένος καί μονομερής ἄνθρωπος τόν ἀντιμετωπίζει συνήθως περιοριζόμενος ἀκόμη περισσότερο, μέ μιά ἀκόμη ἐντονότερη μονομέρεια. Ὁ τρόπος του εἶναι ἡ *φυγή* πρός ἕνα κλείσιμο, πάντοτε μεγαλύτερο. Ἡ κρίση, καί μαζί της ἡ δυνατότητα τῆς ψυχανάλυσης, ἐπέρχεται ὅταν αὐτός ὁ δρόμος γίνεται ἀδιέξοδο.

Ἕνας λόγος τοῦ Hölderlin ἀπό τό ποίημα "Patmos" λέει: «Ὅπου ὅμως εἶναι κίνδυνος, μεγαλώνει / Καί τό σωτήριο.» Τίποτε δέν ἀποδίδει καλύτερα τήν φύση τῆς ψυχανάλυσης. Διότι ἡ ψυχανάλυση, μέ τόν βασικό της κανόνα, ἀφήνει τόν ἀναλυόμενο ἐλεύθερο νά λέει *ὅ,τι* ἔρχεται στόν νοῦ του. Δέν ἐνισχύει τό κλείσιμο, ἀλλά ἐπιτρέπει τό ἄνοιγμα! Μέ τήν ψυχανάλυση προσφέρεται ἡ δυνατότητα νά πάψει ἡ φυγή, καί τό ἀπειλητικό

κι ἐπικίνδυνο, τό «ἄλλο», τό ὁποῖο ὁ μονομερής καί περιορισμένος προσπαθεῖ νά κρατήσει μακριά του, νά *ἀφεθεῖ*, ἐλεύθερο, νά τοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ θέση του στόν κόσμο. Ὅμως πρωταρχικά δέν πρόκειται κάν γιά τοῦτο ἤ γιά κεῖνο, πρόκειται περισσότερο γιά τόν ἴδιο τόν τρόπο τοῦ ἀναλυομένου, γιά τήν δυνατότητα πού τοῦ προσφέρεται, τό κλείσιμο νά δώσει τήν θέση του σέ μιά ἄφεση. Ἡ ἄφεση τοῦ ἀνοίγματος, αὐτό πού ὁ ἀναλυόμενος προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά ἀποφύγει ὡς τό κατεξοχήν ἐπικίνδυνο, ὅταν μέ τόν χρόνο, καί μέσα στό εὐνοϊκό κλίμα τῆς ψυχανάλυσης, νικήσει τό κλείσιμο κι ἐκπτυχθεῖ ὁλότελα, ἐμφανίζεται ἀκριβῶς ὡς τό —σωτήριο!

Οἱ στίχοι τοῦ Hölderlin «Ὅπου ὅμως εἶναι κίνδυνος, μεγαλώνει / Καί τό σωτήριο» ἄνοιξαν τά μάτια τοῦ Heidegger καί εἶδε στόν λόγο τους τήν δυνατότητα νά κερδηθεῖ μιά ἐλεύθερη στάση ἀπέναντι στήν κυρίαρχη νόηση, στήν τεχνική. Πιστεύω ὅτι αὐτοί οἱ στίχοι μποροῦν νά ἀνοίξουν καί τά δικά μας μάτια γιά τήν φύση αὐτῆς τῆς *τροπῆς* τήν ὁποία παίρνουν τά πράγματα στήν διάρκεια τῆς ψυχανάλυσης, αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης ὅπου τό ἐπικίνδυνο μεταβάλλεται σέ σωτήριο. Αὐτό βέβαια μπορεῖ νά τό έννοήσει ἐπαρκῶς μόνο ὅποιος ἔχει κάνει τήν ἐμπειρία μιᾶς ἐπιτυχημένης ψυχανάλυσης. Τό πῶς συμβαίνει ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι εὔκολο νά ἀποδοθεῖ μέ τόν γραπτό λόγο. Θά δοκιμάσω νά τό προσεγγίσω καταρχήν μέ ἄλλον τρόπο, πλάγιο, μέ παραλλαγές του.

Παραλλαγές

ΑΥΤΟ πού ἄρρητα ἡ ψυχανάλυση χαρίζει στόν «ἄρρωστο» εἶναι μιά «ρώμη», μιά δύναμη, ὅμως ὁλότελα διαφορετική ἀπό αὐτήν πού ἐννοοῦμε συνήθως. Θά κάνω μιά νύξη σχετικά, καταρχήν μέ ἕνα παράδειγμα. Ὅταν οἱ λευκοί εἶχαν κυριαρχήσει στήν Βόρεια Ἀμερική ὁ ἀρχηγός μιᾶς ἰνδιάνικης φυλῆς ἔστειλε στόν τότε κυβερνήτη τῆς Πενσυλβανίας ἕνα μήνυμα. Σ' αὐτό ὁ νικημένος ἀρχηγός συστήνει τόν ἑαυτό του καί τήν φυλή του καί

λέει: «᾿Αγαπᾶμε τήν σιγή. / ᾿Αφήνουμε τά ποντίκια νά παίζουν / κι ὅταν ὁ ἀέρας βουίζει στά δάση / ἐμεῖς δέν φοβόμαστε.» ῾Η δύναμη πού χαρίζει ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἕνα «δυνατό ἐγώ», ἕνα εἶδος ψυχικοῦ Ράμπο, ἀλλά μᾶλλον κάτι ἀπό ἐκείνη τήν δύναμη ἡ ὁποία ἔκανε τόν ἰνδιάνο φύλαρχο νά μιλήσει ὅπως μίλησε, καί τήν σοφία τῆς ὁποίας μᾶς ἦταν γραφτό νά ἀρχίσουμε νά ὑποψιαζόμαστε ὅταν πλέον εἴχαμε κάνει τά πάντα γιά νά τήν ἐκμηδενίσουμε.

῾Η ψυχαναλυτική θεραπεία δέν ἀναλίσκεται στήν σπαστική ἀναζήτηση αἰτιολογικῶν ἤ ἄλλων συσχετίσεων, πού στηρίζονται στήν πλάνη ὅτι τά πάντα συνδέονται μέ τά πάντα, καί ὅτι τά πάντα ὑπακοῦν σέ μιά ἀρχή. ῞Ενας εὐρωπαῖος γιατρός καί σχεδόν συνομήλικος τοῦ Descartes, ὁ Angelus Silesius, γράφει: «Τό ρόδο δέν ἔχει γιατί. ᾿Ανθίζει ἐπειδή ἀνθίζει.»[1] Στήν οὐσία τίποτε δέν ἔχει «γιατί», οὔτε τά ὄνειρα, οὔτε τά «ψυχοπαθολογικά φαινόμενα», οὔτε ὅλη μας ἡ ὕπαρξη. ᾿Εάν τά πράγματα δέν *ἦταν*, δέν θά μπορούσαμε ποτέ νά ἀναζητοῦμε καί τό «γιατί» τους. Πρίν ἀπό τό κάθε «γιατί» τῶν πραγμάτων ἔρχεται ἤδη τό Εἶναι τους, ἡ παρουσία τους σάν τέτοια. Δέν ὑπάρχουμε διότι... ῾Υπάρχουμε ἐπειδή ὑπάρχουμε. ᾿Ακούγοντας τέτοια λόγια ὁ συνηθισμένος ψυχολόγος καί ψυχαναλυτής, ἀλλά καί ὁ ἄνθρωπος μέ «ψυχικά προβλήματα» πού βρίσκεται σέ ἀδιέξοδο καί ὑποφέρει, θά κουνήσει τό κεφάλι του καί θά σκεφτεῖ ἀπογοητευμένος, ἄν μή καί ἀγανακτισμένος ἀκόμη: ᾿Εδῶ καράβια χάνονται, βαρκοῦλες ἀρμενίζουν. Πράγματι! ῎Εχει ἀπόλυτο δίκιο! Αὐτό θά πεῖ ψυχανάλυση! Μιά βαρκούλα πού ἀρμενίζει ὅταν χάνονται τά καράβια! ῾Η ψυχανάλυση εἶναι ἕνα κάλεσμα, τό καράβι πού κλυδωνίζεται καί μπάζει ἀπό παντοῦ νά ἐγκαταλειφθεῖ, καί νά γίνει ἐπιβίβαση σέ μιά βαρκούλα, γιά νά συνεχιστεῖ σ᾿ αὐτήν τό ταξίδι — ὅμως τί βαρκούλα, ὅταν αὐτή ξανοίγεται καί ἀρμενίζει σέ καιρό ὅπου καράβια χάνονται!

᾿Εδῶ πρέπει νά προλάβω μιά ἐνδεχόμενη παρεξήγηση. ῾Η ψυχανάλυση δέν εἶναι κατήχηση σέ κάποια «ἐναλλακτική»

[1] *Cherubinischer Wandersmann*, 1. Buch, v. 289.

κοσμοθεωρία. Ὁ ψυχαναλυτής δέν «περνᾶ μηνύματα», οὔτε φανερά οὔτε κρυφά. Αὐτό τό κάνει μόνο ὁ κακός ψυχαναλυτής. Τέτοιες διδασκαλίες δέν ἔχουν ποτέ οὐσιαστική ἀπήχηση. Τό πολύ πού μποροῦν εἶναι νά μετατρέψουν τούς σχετικά ἐπιρρεπεῖς ἀπό τούς ἀναλυομένους σέ ὀπαδούς πού κρέμονται ἀπό τά χείλη τοῦ ἑκάστοτε φωστήρα τους. Ὅμως στήν νόηση τήν ὁποία ἐκθέτω ἐδῶ, ὅπως λέει ὁ Heidegger στήν συνέντευξη στόν *Spiegel*, «δέν ὑπάρχει θέση γιά αὐθεντίες». Κάτι σχετικό γιά τήν σχέση ἀνάμεσα στόν ἀναλυόμενο καί στόν ψυχαναλυτή του ἀναφέρεται ἔμμεσα σέ ἕνα σημείωμα τό ὁποῖο ἀπευθύνει ὁ Nietzsche στόν φίλο του δανό Georg Brandes, ὁ ὁποῖος ἔκανε στήν Κοπεγχάγη τίς πρῶτες ἀνοιχτές παραδόσεις γιά τόν Nietzsche. Τό σημείωμα λέει: «Γιά τόν φίλο Georg. / Ἀφοῦ μέ ἀνακάλυψες δέν ἦταν κανένα κατόρθωμα νά μέ βρεῖς: ἡ / δυσκολία εἶναι τώρα αὐτή, νά μέ χάσεις...» Ἡ στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ εἶναι τέτοια, ὥστε αὐτός στό τέλος νά χάνεται γιά χάρη τῆς θεραπευτικῆς ἐπιρροῆς πού ἐξασκεῖ ἐπάνω στόν ἀναλυόμενο.

Ἐάν ὅλα αὐτά τά λέω μέ ἱστορίες καί μέ παραλλαγές εἶναι διότι, ὅπως ἤδη ὑπαινίχθηκα, ἡ ἴδια ἡ ψυχανάλυση δέν ἀποδίδεται σέ κανενός εἴδους «ντοκουμέντο» της, ἀντιστέκεται σέ κάθε ἔκθεσή της στήν δημοσιότητα. Ἡ σήμερα σχεδόν αὐτονόητη προσμονή νά κοινοποιοῦνται τά πάντα, ἔχει νά κάνει μέ μιά νοοτροπία τῆς ἐποχῆς μας, ἰδιαίτερα μέσα στήν «ἐπιστημονική κοινότητα», ὅπου τά πάντα μποροῦν καί ἐπιβάλλεται νά «ἀνακοινώνονται». Αὐτό εἶναι ὅμως δυνατόν μόνο ὅταν τά πάντα ἐννοοῦνται καί παρουσιάζονται ὡς «πληροφορίες», διότι ἀκριβῶς ἡ «πληροφορία» εἶναι ἀπό τή φύση της «συμβατή» μέ τά «μέσα ἐπικοινωνίας», μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, νά καταγραφεῖ καί νά ἀρχειοθετηθεῖ, νά μεταδοθεῖ μέ τό βιβλίο, μέ τά slides, μέ τήν κασέτα, μέ τό video. Ὑπάρχει σήμερα μιά τεράστια πίεση, κάθε νόημα νά πρέπει νά πάρει τήν μορφή πληροφορίας, ὥστε νά μπορεῖ νά εἰσέλθει στούς διαύλους τῆς «πληροφόρησης». (Ἐδῶ ἀνήκει βέβαια καί ἡ βασική κυρίαρχη πεποίθηση πώς ὅλα μποροῦν νά λέγονται, ὅλα μποροῦν, καί πρέπει, νά ἔρχονται στό φῶς.) Οὔτε

καί ἡ ψυχανάλυση ἔχει μείνει ἄτρωτη. Τά ψυχαναλυτικά βιβλία καί τά ἄρθρα στά ὁποῖα ἐκτίθενται ψυχαναλυτικές συνεδρίες, ἤ καί ψυχαναλύσεις ὁλόκληρες, ξεφυτρώνουν σάν τά μανιτάρια στό δάσος μετά τήν βροχή. Ὅμως τέτοιες προσπάθειες εἶναι ἀνούσιες, διότι ἡ ψυχανάλυση δέν συμβαίνει καταρχήν μέ τά λόγια, ἀλλά μέ τίς *σιωπές*. Καί μιά σιωπή δέν καταγράφεται, παρά μόνον ὡς ἔλλειψη ἤχου. Ὅμως ἡ ψυχαναλυτική σιωπή δέν εἶναι στερητική ἀλλά, ὅπως θά δοῦμε σέ λίγο, εἶναι αὐτή ἡ ὁποία *δίνει* τά λόγια, δέν εἶναι πρωταρχικά φαινόμενο τῆς γλώσσας, ἀλλά συνιστᾶ τόν βασικό χαρακτήρα τῆς *προέλευσης* τῆς γλώσσας. Καί τέτοιες σιωπές εἶναι ὁλότελα ἀσύμβατες μέ κάθε δυνατότητα κοινοποίησής τους, ἀπόσπασής τους ἀπό τήν ψυχαναλυτική κατάσταση στήν ὁποία ἀνήκουν. Μία μή ψυχαναλυτική ἐμπειρία τους εἶναι ἀδύνατη.

Γι᾽ αὐτό, καί γιά νά διευκρινίσω καλύτερα τήν στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ ὡς ἐκείνου ὁ ὁποῖος δέν προσφέρεται γιά μιά διαρκή ἐξάρτηση ἀλλά βοηθᾶ στό «δυσκολότερο», στό νά «χαθεῖ» ὅταν πλέον δέν χρειάζεται, θά ἀναφέρω μιά ἀκόμη ἱστορία πού λέει ὁ Medard Boss: Ὅταν ἕνας ἄραβας ἀντιλήφθηκε πώς ἦρθε ἡ ὥρα νά πεθάνει, κάλεσε τούς τρεῖς γιούς του καί τούς ἀνακοίνωσε ὅτι θά τούς μοιράσει τήν περιουσία του πού ἦταν 17 καμῆλες. Ὁ μεγαλύτερος γιός, εἶπε, θά ἔπαιρνε τό 1/2, ὁ μεσαῖος τό 1/3 καί ὁ μικρότερος τό 1/9. Τελειώνοντας τά λόγια του ὁ πατέρας πέθανε. Οἱ τρεῖς γιοί ἔμειναν μέ τήν ἀπορία πῶς θά μποροῦσαν νά μοιράσουν τίς 17 καμῆλες σέ 1/2 , 1/3 καί 1/9. Ἀναζητώντας λύση στό πρόβλημά τους κατέφυγαν σέ ἕναν σοφό. Ὁ σοφός ἄραβας τούς ἄκουσε, ὅμως δέν εἶπε τίποτε. Ὅταν οἱ τρεῖς τους σηκώθηκαν ἄπρακτοι νά φύγουν, τούς ἔδωσε μαζί τήν μοναδική του καμήλα. Τώρα τά τρία ἀδέλφια εἶχαν 18 καμῆλες. Καί ἰδού, ὁ μεγαλύτερος πῆρε τό 1/2, δηλαδή ἐννιά, ὁ μεσαῖος τό 1/3, δηλαδή ἕξι καί ὁ μικρότερος τό 1/9, δηλαδή δύο. Οἱ καμῆλες τους ἦταν λοιπόν 9 καί 6 καί 2, σύνολο 17! Καί ὁ σοφός ἄραβας μποροῦσε τώρα νά πάρει τήν καμήλα του πίσω. Εἶχε κάνει τήν δουλειά της καί δέν χρειάζονταν ἄλλο.

Ο ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΗΣ κατά κανόνα δέν μιλᾶ πρῶτος. Τόν λόγο τόν ἔχει ὁ ἀναλυόμενος, ὁ ὁποῖος καλεῖται νά ἀκολουθήσει τόν ἤδη ἀπό τόν Freud καθιερωμένο «βασικό κανόνα» τῆς ψυχανάλυσης. Μόνο πού ὁ «βασικός κανόνας» δέν εἶναι, ὅπως πίστευε ὁ Freud, κανόνας, δηλαδή σύσταση, κανονισμός καί ὁδηγία. ῾Ο βασικός κανόνας, τόν ὁποῖον ὁ ψυχαναλυτής ἀνακοινώνει στόν ἀναλυόμενο, λέει ὅτι ὁ ἀναλυόμενος *εἶναι ἐλεύθερος νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ*. Αὐτό μοιάζει ἐκ πρώτης ὄψεως τόσο αὐτονόητο, πού εἶναι σχεδόν ἀνόητο νά τονίζεται ἐπί τούτοις. Φυσικά καί εἴμαστε ἐλεύθεροι νά σκεφτόμαστε ὅ,τι θέλουμε. Καί, ἐάν θέλουμε, αὐτό πού σκεφτόμαστε εἴμαστε ἐλεύθεροι νά τό ποῦμε. ῾Ο ψυχαναλυτής πού μᾶς λέει «εἶστε ἐλεύθερος, εἶστε ἐλεύθερη νά λέτε ὅ,τι σᾶς ἔρχεται στόν νοῦ» κομίζει γλαῦκας εἰς ᾿Αθήνας. Πράγματι ὁ βασικός κανόνας τῆς ψυχανάλυσης μοιάζει κοινοτοπία. ῞Ομως ἄς προσέξουμε λίγο καλύτερα γιά ποιά ἐλευθερία μιλοῦμε ἐμεῖς, καί ποιά ἐλευθερία ὁ ψυχαναλυτής ὑπαινίσσεται. ῎Ισως νά μήν πρόκειται γιά τό ἴδιο πράγμα. ῞Οταν ἐμεῖς μιλοῦμε γιά τήν ἐλευθερία μας ἐννοοῦμε τήν ἐλευθερία τῆς βούλησης, ὅτι εἴμαστε ἐλεύθεροι νά σκεφτόμαστε, νά λέμε, νά κάνουμε ὅ,τι θέλουμε — τονίζοντας παράλληλα ὅτι λαμβάνουμε ὑπόψη μας καί τήν ἐλευθερία τῆς βούλησης τῶν ἄλλων. Τό οὐσιαστικό εἶναι πώς αὐτή ἡ ἐλευθερία, καί ἡ δική μας καί τῶν ἄλλων, ἔχει γιά ἀρχή καί θεμέλιό της τήν βούληση, τήν ἀνθρώπινη θέληση ἡ ὁποία «κάνει ὅ,τι θέλει».

῞Ομως ὁ ψυχαναλυτής δέν λέει: Εἶστε ἐλεύθερος νά λέτε ὅ,τι θέλετε. ῾Ο ψυχαναλυτής λέει: Εἶστε ἐλεύθερος νά λέτε ὅ,τι σᾶς ἔρχεται στόν νοῦ. Αὐτό καταρχήν μοιάζει νά σημαίνει τό ἴδιο. Στήν κυρίαρχη νόηση τῆς ἐποχῆς μας «μοῦ ἔρχεται κάτι στόν νοῦ» θά πεῖ «σκέφτομαι», καί «σκέφτομαι» θά πεῖ «θέλω». «Εἶστε ἐλεύθερος νά λέτε ὅ,τι σᾶς ἔρχεται στό νοῦ» θά πεῖ τότε «Εἶστε ἐλεύθερος νά λέτε ὅ,τι θέλετε». ᾿Αλλά, ξαναθυμίζω, ἡ ψυχανάλυση δέν παίρνει τήν «πεπατημένη», βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν κυρίαρχη νόηση. «Μοῦ ἔρχεται κάτι στόν νοῦ» — ἐάν ἀκούσου-

με αὐτές τίς λέξεις προσεκτικά καί ἀπροκατάληπτα, δέν θά ποῦν «θέλω», θά ποῦν «*μοῦ ἔρχεται* στόν νοῦ», δέν ἐπινοῶ ἐγώ τά νοήματά μου, ἀλλά αὐτά «μοῦ ἔρχονται», μοῦ δίνονται. Θυμίζω τήν ρήση τοῦ Heidegger: «Ποτέ δέν δίνουμε ἐμεῖς νόημα / Αὐτό δίνεται σ' ἐμᾶς.»

Ἴσως λοιπόν ὁ βασικός κανόνας τῆς ψυχανάλυσης νά μήν εἶναι κοινοτοπία. Ἄλλωστε ὁ ἀναλυόμενος τό διαπιστώνει γρήγορα, ὅτι μιλώντας τείνει νά ἐπιλέγει τά θέματά του, π.χ. νά ἀποκλείει κάτι πού τοῦ φαίνεται ἀσήμαντο ἤ ἀνόητο, κάτι γιά τό ὁποῖο ντρέπεται, φοβᾶται ὅτι θά κάνει κακή ἐντύπωση, καί προπάντων ἀποκλείει ἐκεῖνα γιά τά ὁποῖα εἶναι κλειστός, τά ἐπικίνδυνα, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἀμύνεται. Ὁ ἀναλυόμενος τείνει νά πεῖ αὐτά πού «θέλει»! Γιά πρώτη φορά διαφαίνεται πώς αὐτή ἡ πολυθρύλητη «ἐλευθερία τῆς βούλησης» εἶναι συγχρόνως καί φυλακή, ὅπου εἴμαστε αἰχμάλωτοι ἀκριβῶς τῆς δικῆς μας, ὑποκειμενικῆς βούλησης, αἰχμάλωτοι τοῦ ὑποκειμένου μας, ἀποκλεισμένοι στήν ταυτότητά μας. Ὁ βασικός κανόνας εἶναι κάλεσμα γιά ἕνα ἄνοιγμα, γιά τό σπάσιμο τῶν δεσμῶν πού μᾶς κρατοῦν ἀπομονωμένους, σφιγμένους προσπαθώντας νά διατηρήσουμε τόν ἔλεγχο καί τήν ἐποπτεία, νά κατευθύνουμε τά πράγματα ἐμεῖς, μέ τήν δική μας προαίρεση. Στήν ψυχανάλυση καλούμαστε νά μήν λέμε ὅ,τι θέλουμε, ἀλλά ὅ,τι ἔρχεται, καλούμαστε νά κάνουμε ἕνα «βῆμα πίσω» ἀπό τήν θέληση, ὅπως γράφει ὁ Heidegger «νά ἀποτοξινωθοῦμε ἀπό τήν θέληση».[1] Τό εὔλογο ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι: καί τότε τί μένει; Ἐάν ἐγκαταλείψουμε τήν θέληση, τόν ἔλεγχο, τότε ἐγκαταλείπουμε τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, χάνουμε κάθε ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια μας, δέν εἴμαστε πλέον κύριοι τῶν σκέψεων καί τῶν πράξεών μας, δέν εἴμαστε πλέον *ἐμεῖς*. Πράγματι. Ψυχανάλυση ἀποφασίζει νά κάνει ἐκεῖνος γιά τόν ὁποῖον τό μέχρι τώρα ἔδαφος γίνεται ἐμπόδιο, τό μέχρι τώρα κράτημα αἰχμαλωσία. Ὅμως ἄς ρίξουμε τώρα ἕνα βλέμμα στήν περιοχή πού ἀνοίγεται ὅταν «ἀποτοξινω-

[1] *Gelassenheit*, Pfullingen 1959, σ. 32.

θοῦμε ἀπό τήν θέληση», ὅταν εἴμαστε ἐλεύθεροι νά *μή* λέμε ὅ,τι θέλουμε, ἀλλά ὅ,τι *ἔρχεται*.

Τό ἀσυνείδητο

ΟΤΑΝ λέμε ὅτι δέν εἴμαστε *ἐμεῖς* πού «δίνουμε νόημα», ὅταν λέμε ὅτι δέν εἴμαστε *ἐμεῖς* πού μιλοῦμε, τότε ὑπονοεῖται μία περιοχή ἀπό τήν ὁποία τά νοήματα δίνονται στόν νοῦ, ἀπό τήν ὁποία ἡ γλώσσα ἔρχεται σέ γλώσσα, καί ἡ ὁποία δέν ἀνήκει πλέον στόν ἄνθρωπο, στό ἐγώ του, στόν χῶρο τῆς συνειδητότητάς του. Ἡ ζητουμένη περιοχή, εὑρισκόμενη ἔξω ἀπό τήν συνείδηση τοῦ ὑποκειμένου, εἶναι σάν τέτοια — ἀσυνείδητη. Χωρίς νά τό καταλάβουμε συναντοῦμε μιά καίρια λέξη τῆς φροϋδικῆς ψυχολογίας, τό ἀσυνείδητο. Τό λάθος τῆς φροϋδικῆς ψυχολογίας ὡς πρός τό ἀσυνείδητο ἔγκειται στό ὅτι τό ἀσυνείδητο ἐννοεῖται ὡς κάτι τό δυνητικά συνειδητοποιήσιμο. Ἡ γνωστή ρήση τοῦ Freud: Wo Es war, soll Ich werden [Ὅπου ἦταν τό Αὐτό πρέπει νά γίνει Ἐγώ] ὑποδηλώνει ἀκριβῶς τήν βασική δυνατότητα τοῦ φροϋδικοῦ ἀσυνειδήτου νά γίνεται συνειδητό — ἄλλωστε διαφορετικά κάθε «θεωρία τοῦ ἀσυνειδήτου» θά ἦταν ἀδιανόητη. Ἀλλά καί ἡ ψυχανάλυση συνήθως ἐννοεῖται ἀκριβῶς ὡς ἡ ἔστω καί μερική συνειδητοποίηση ἀσυνειδήτου «ὑλικοῦ». Αὐτή ἡ οὐσιαστική προϋπόθεση τῆς φροϋδικῆς ψυχολογίας, ἡ μετατρεψιμότητα τοῦ ἀσυνειδήτου σέ συνειδητό, ὑπαινίσσεται δύο τινά. Πρῶτον, τήν βασική τάση τοῦ ἀνθρώπου τῆς σημερινῆς ἐποχῆς νά θέλει νά ἰδιοποιεῖται τά πάντα, λησμονώντας κάθε ὅριο. Ἡ συνείδησή του ἀνακηρύσσεται, ἀκριβῶς ἀπό τόν ψυχολόγο τοῦ ἀσυνειδήτου, ὡς δυνητικά ἐπικρατέστερη ἀπό αὐτό τοῦτο τό ἀσυνείδητο. Τό δεύτερο πού ὑπαινίσσεται ἡ ρήση τοῦ Freud εἶναι κατ' οὐσίαν τό ἴδιο, ὅμως ἰδωμένο ὄχι πλέον ὡς πρός τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ὡς πρός τά πράγματα: Στά πράγματα ἀφαιρεῖται κάθε οὐσιαστική δυνατότητα ἀπόκρυψης, κάθε ἀθέατη ὄψη. Ὁ διαφωτισμός, ὁ ὁποῖος οὕτως ἤ ἄλλως καθορίζει τίς φυσικές ἐπιστῆμες, μέ τόν Freud δηλώνεται ρητά καί γιά τόν χῶρο τῆς

ψυχολογίας: ὅλα εἶναι καταρχήν συνειδητοποιήσιμα, «ἑρμηνεύσιμα». Ὅμως ὁ προσανατολισμός πρός τήν πλήρη γνώση τοῦ «ἀντικειμένου» καί τήν διασφάλισή του δέν εἶναι παρά μία μορφή τῆς ἔκπτωσης στά ὄντα. Τό μυστήριο λησμονεῖται καί ἐκδιώκεται.

Ὁ Freud δέν συλλαμβάνει τό ἀσυνείδητο ἀρκετά ριζικά, δηλαδή ὡς αὐτό τό ὁποῖο *πάντοτε καί ἀναγκαστικά* ξεπερνᾶ τό ὑποκείμενό μας, τήν συνείδησή μας. Τό ἀσυνείδητο δέν μποροῦμε ἐξ ὁρισμοῦ νά τό κάνουμε συνειδητό καί νά τό γνωρίσουμε, ὅπως οἱ φροϋδικοί πιστεύουν. Ἀντιθέτως τό ἀσυνείδητο τό *«γνωρίζουμε»* ὅταν *ἐμεῖς* παραιτηθοῦμε ἀπό τήν κυριαρχική τάση τοῦ ἐγώ καί ἀφεθοῦμε σ' αὐτό πού ἔρχεται. Τότε εἶναι πού «γνωρίζουμε» τό ἀσυνείδητο, ἀκριβῶς παραιτούμενοι ἀπό κάθε ἀξίωση γνώσης του. Γνωρίζοντας τά ὅρια τῆς δυνητικῆς μας γνώσης, τό γνωρίζουμε *ὡς* ἀσυνείδητο. Τώρα τό «ἀσυνείδητο» ἐννοεῖ τήν περιοχή ἀπό τήν ὁποία ἔρχεται κάτι στόν νοῦ, πού θά πεῖ: ἔρχεται κάτι σέ παρουσία. Οἱ ἐκφράσεις «ἔρχεται στόν νοῦ» καί «ἔρχεται σέ παρουσία» εἶναι ταυτόσημες. Στό ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδη «τό γάρ αὐτόν νοεῖν ἔστιν τε καί εἶναι» τό «τό αὐτόν», τό ταυτόσημο, εἶναι πού ἀποδίδει *καί* ἕνα παρόν στήν παρουσία, *καί* ἕνα νόημα στόν νοῦ, ὅπου τά δύο συμβάντα εἶναι «τό αὐτό». Ποιά εἶναι ἡ φύση αὐτῆς τῆς ἀπόδοσης; Ποιά εἶναι ἡ φύση τοῦ ἐδῶ ὑπονοουμένου ἀσυνειδήτου; Καλούμαστε καί πάλι νά κάνουμε ἕνα βῆμα πίσω, πίσω ἀπό τήν κυρίαρχη νόηση ἡ ὁποία εἶναι «ἔκπτωτη» στά ὄντα, προσκολλημένη στήν παρουσία τῶν παρόντων, στό Εἶναι τους, τό ὁποῖο καί ἐκλαμβάνει ὡς πρώτη ἀρχή. Καλούμαστε νά ἐλευθερωθοῦμε ἀπό αὐτήν τήν προσκόλληση καί νά ἀφεθοῦμε, ὄχι στήν συνείδηση καί στήν θέλησή της, ἀλλά στό συμβάν τῆς προέλευσής της. Ὄχι στήν παρουσία, ἀλλά στό συμβάν τοῦ δοσίματός της. Ὄχι στήν νόηση, ἀλλά στό συμβάν τῆς ἔλευσής της. Ἤ, γιά νά τό διευκρινίσω μέ τό προηγούμενο παράδειγμα τοῦ Heidegger, καλούμαστε νά ἀποδεσμεύσουμε τό βλέμμα μας ἀπό τά ὁρατά πράγματα καί νά τό ἀνοίξουμε γιά τό φῶς. Ἀκόμη νά παραιτηθοῦμε ἀπό τό «ἐγώ» καί τό «ἐσύ» καί τό «ἐμεῖς» γιά χάρη τοῦ

«μεταξύ» μας, τοῦ ἀνοιχτοῦ τῆς ἀλήθειας, ὅπου καί φανερωνόμαστε καταρχήν σάν αὐτοί πού εἴμαστε. Παντοῦ καλούμαστε γιά ἕνα βῆμα πίσω.

Ποιό εἶναι αὐτό τό ὁποῖο δίνει τό ἑκάστοτε παρόν στήν παρουσία του, στήν ἐννόησή του; Ὁ Παρμενίδης, ἤ καλύτερα ἡ θεά ἡ ὁποία ἀποτείνεται στόν κοῦρο πού εἰσέρχεται στό δῶμα της καί μιλᾶ γιά τό «ἀληθείης ἦτορ», γιά τήν καρδιά τῆς ἀ-λήθειας, γιά τήν ἐνδόμυχη φύση τοῦ ἀνοιχτοῦ, γιά τήν οὐσίωση τοῦ δοσίματος παρουσίας καί νόησης, λέει: «οὐ γάρ ἄνευ τοῦ ἐόντος ἐν ᾧι πεφατισμένον ἐστιν εὑρήσεις τό νοεῖν». Μέ ἄλλα λόγια καί σέ ἐλεύθερη ἀλλά πιστή μετάφραση: ἡ νόηση βρίσκεται ἤδη ἀπό πάντα εἰπωμένη στήν παρουσία τῶν παρόντων. Ἐπαναλαμβάνω: Ἡ νόηση βρίσκεται ἤδη ἀπό πάντα *εἰπωμένη* στήν παρουσία τῶν παρόντων! Τά λόγια τῆς θεᾶς δέν μᾶς εἶναι τόσο ξένα ὅσο ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται. Ὅταν π.χ. βλέπουμε ἕναν ἄνθρωπο καί ἀντιλαμβανόμαστε τήν ἔκδηλη χαρά ἤ λύπη του, λέμε ὅτι τήν «διαβάζουμε» στό πρόσωπό του. Βέβαια θά πεῖ κανείς ὅτι αὐτό λέγεται μεταφορικά. Πράγματι, θά ἀπαντήσω, μεταφορικά. Μεταφέρει τήν συνηθισμένη μας παράσταση τοῦ διαβάσματος ἕνα βῆμα πίσω, καί μᾶς μιλᾶ γιά ἕνα «διάβασμα» τό ὁποῖο δέν προϋποθέτει τήν γλώσσα, ἀλλά ἔρχεται *πρίν* ἀπ' αὐτήν. Στό πρόσωπο τοῦ συνανθρώπου μας δέν γράφει «χαρά», «λύπη». Αὐτό τό *διάβασμα τοῦ ἄγραπτου* εἶναι τό συμβάν κατά τό ὁποῖο ἔρχονται οἱ λέξεις χαρά καί λύπη, ἔρχεται ἡ γλώσσα σέ γλώσσα. Καί ἐδῶ συμβαίνει μία τροπή, καί τό διάβασμα, χάνει τήν τετριμμένη του σημασία καί ἀποκτᾶ ἕνα ὁλότελα διαφορετικό νόημα, ὀνομάζει τήν *προέλευση* τοῦ διαβάσματος, ὀνομάζει τό ἀσυνείδητο, πάντα τό ἴδιο: τό ἀδιάβαστο. Ἀπό ὅπου καί ἄν γίνει τό βῆμα πίσω, φθάνουμε πάντοτε στό αὐτό, σάν νά ἦταν κάθε φορά καί ἡ πρώτη φορά. Τούτη εἶναι ἡ πρώτη μεταφορά, τό κατεξοχήν μεταφορικό νόημα τῆς γλώσσας, ἡ μεταφορά ἕνα βῆμα πίσω ἀπό τήν γλώσσα. Στό γραφεῖο τοῦ Heidegger ὑπῆρχε ἕνας πίνακας τοῦ ζωγράφου Julius Bissier. Σ' αὐτόν ἦταν γραμμένος ὁ στίχος: «Τα πράγματα τῆς ζωῆς χάνουν τό ὄνομά τους, ἀνοίγει ἡ εἴσοδος πρός τήν γῆ τῆς νόησης».

Μιλώντας γιά τήν έκπτωση στά όντα συναντήσαμε τήν «παλίντροπον κέλευθον» τών πραγμάτων, μία δισημαντότητα όπου τό κάθε τί μάς δείχνεται πάντοτε μέ δύο όψεις, μέ δύο μεριές, ώστε κάθε άμιγής μονομέρεια νά καθίσταται τελικά άδύνατη. Τώρα βρισκόμαστε άντιμέτωποι μέ μιά άλλη δισημαντότητα, ή μία σημασία τής όποίας άπαρτίζεται άπό τήν δισημαντότητα τής έκπτωσης στά όντα, καί ή άλλη άπό τήν τροπή ή όποία συμβαίνει μέ τό βήμα πίσω, πρός τόν άδηλο χώρο τού έτσι έννοημένου άσυνειδήτου.

Πώς μιλούν οί λέξεις μέσα άπό *τούτο* τό άσυνείδητο; Ἡ νόηση είναι ήδη άπό πάντα είπωμένη, στήν παρουσία τών παρόντων. Ἡ ούσίωση τού άνθρώπου, ή νόηση, συνίσταται σέ ένα διάβασμα, σέ ένα άκουσμα. Τά παρόντα έρχονται σέ παρουσία μέ μιά φωνή, μέ μιά γραφή. Ὅμως καί έδώ οί λέξεις «φωνή», «γραφή» πρέπει νά έννοηθούν μέσα άπό τήν τροπή ώς όνόματα τά όποία *προηγούνται* τής γλώσσας, καί όχι ώς κάποιου είδους άκουστικές ή όπτικές παραστάσεις. Μ' αύτήν τήν έννοια ή φωνή καί ή γραφή ένέχονται σέ έκείνο τό όποίο μπορεί καταρχήν νά όνομαστεί *σιγή*, όπου καί ή σιγή δέν όνομάζει πλέον τήν έλλειψη όμιλίας καί ήχων, δέν όνομάζει ένα φαινόμενο δεύτερο άλλά, έννοημένη μέσα άπό τήν τροπή, ή σιγή όνομάζει τήν *προέλευση τής γλώσσας*, όνομάζει έκείνο τό όποίο καταρχήν δίνει τήν γλώσσα. Μ' αύτήν τήν έννοια λέει ό Heidegger ότι «ή γλώσσα μιλά ώς τό άνάφωνο τής σιγής».

Οί παραπάνω άναφορές έρχονται μεταξύ άλλων καί σέ πλήρη διάσταση μέ τήν συνηθισμένη έννοια τής μεταφοράς. Διότι τό «μεταφορικό νόημα» τής γλώσσας έννοεί, πάντοτε κατά τήν κυρίαρχη άριστοτελική παράδοση, ότι *κάτι* σημαίνει, συμβολίζει *κάτι*. Ἔτσι οί ψυχαναλυτές μιλούν γιά τό «στοματικό», καί έννοούν τήν «συμβολική» πρόσληψη «συμβολικής» τροφής, όπως π.χ. στοργή, προστασία κλπ. Ἀλλού, στήν φιλολογία, στίς θετικές έπιστήμες, στήν κυβερνητική, ή μεταφορικότητα τής γλώσσας σημαίνει κάθε φορά καί κάτι διαφορετικό, όμως παντού παραμένει ή ίδια άρχή, ότι ή λεγομένη «μεταφορά» συμβαίνει πάντοτε άπό ένα πράγμα πρός ένα άλλο πράγμα, άπό ένα όν πρός

ένα άλλο όν, πρόκειται δηλαδή γιά ένα συμβάν τό όποίο έκτυλίσσεται μεταξύ τών όντων, μεταξύ τών λέξεων, μέσα στήν γλώσσα. Όμως έδώ, όδηγούμενοι άπό τήν νόηση τού Heidegger, μεταφερόμαστε, *έμεϊς οί ίδιοι πρώτα*, ένα βήμα πίσω άπό τήν γλώσσα, έκεί όπου «τά πράγματα τής ζωής χάνουν τό όνομά τους». Ή πρώτη, ή παντού πρώτη μεταφορά είναι έκείνη κατά τήν όποία τά όνόματα δίνονται, έρχονται σέ γλώσσα, όταν αύτό τό δόσιμο καί αύτή ή έλευση δέν λησμονούνται άλλά, στόν πηγαίο λόγο, δηλώνονται μένοντας άδηλα, κάνοντας τήν σιγή νά ήχεί στά όνόματα καί άφήνοντας τήν γλώσσα τήν ίδια νά μιλά ώς άνάφωνό της.

Ή έννόηση τού άσυνειδήτου προϋποθέτει λοιπόν τήν έμπείρωση μιάς ούσιαστικής διαφοράς, ή όποία γιά πρώτη φορά έρχεται σέ γλώσσα στήν νόηση τού Heidegger. Τήν γνωρίσαμε ώς διαφορά όνόματος καί έλευσης τού όνόματος, ώς διαφορά γλώσσας καί σιγής. Στό σημείο πού συμβαίνει μία άποδέσμευση άπό τήν έκπτωση στά όντα, ή διαφορά δείχνεται ώς διαφορά τής παρουσίας *τών παρόντων καί τής παρουσίας* τών παρόντων, ή, στήν γλώσσα τής μεταφυσικής, ώς διαφορά τού «Είναι τών όντων» καί τού «Είναι καθ' έαυτό». Ό Heidegger τήν άπεκάλεσε άρχικά «όντολογική διαφορά».

Αύτή ή διαφορά παρόντος καί παρουσίας διανοίγει τόν δρόμο πρός μία άποφασιστική ένόραση: ή παρουσία τών παρόντων έννοείται πάντοτε, στήν ίστορία τής μεταφυσικής, άναφορικά πρός τά παρόντα. Ή διαφορά δέν έννοείται σάν τέτοια. Έτσι, όπως ήδη προηγουμένως άναπτύχθηκε, στήν ίστορία τού Είναι ή παρουσία δείχτηκε ώς ίδέα, ώς παράσταση καί άντικειμενικότητα, ώς άποθεματικότητα. Όμως ή *παρουσία ώς παρουσία*, τό Είναι ώς Είναι καθ' έαυτό, καί όχι μέσα άπό τήν άναφορά του στά όντα, δέν έννοήθηκε ποτέ. Λέμε «δέντρο», καί τό δέντρο δίνεται ώς ίδέα, ώς άντικείμενο τής παράστασης, ώς άπόθεμα. Τό δέντρο ώς δέντρο δέν έχει μιλήσει ρητά ποτέ, δέν έχει άκόμη φθάσει στόν τόπο του. Έάν στήν νόηση τού Heidegger ύπάρχει κάτι πολύτιμο, είναι τούτο: διανοίγεται ή περιοχή άπό τήν όποία ένα

δέντρο δύναται νά μιλᾶ ὡς δέντρο. Ἀκόμη, γιά παράδειγμα, λέμε «ὄνειρο», καί ἐννοοῦμε στόν κόσμο τοῦ Ὁμήρου ἕνα θεόσταλτο μήνυμα, στόν κόσμο τοῦ ὀνειροκρίτη μιά συμβολική προφητική εἴδηση, στόν κόσμο τῆς ἐπιστήμης (στόν ὁποῖον περιλαμβάνεται καί ἡ τρέχουσα θεώρηση τῆς ψυχανάλυσης) μιά λειτουργία στήν ὑπηρεσία τῆς ψυχικῆς ὁμοιόστασης. Τό ὄνειρο ὡς ὄνειρο δέν ἔχει ἀκόμη ἐννοηθεῖ. *Ὅμως τώρα* διαγράφεται ἡ δυνατότητα μιᾶς τροπῆς τέτοιας, ὥστε ἡ ἀνθρώπινη στάση νά μήν εἶναι πλέον προσκολλημένη στά παρόντα, ὅπως αὐτά παρουσιάζονται κάθε φορά στήν παρουσία τους. Τώρα συμβαίνει ἕνα βῆμα πίσω, ἕνα βῆμα πρός τήν παρουσία καθ' ἑαυτήν. Πίσω καί ἐμπρός ἀπό τό δέντρο ὡς ἰδέα, ὡς παράσταση, ἀνα-παράσταση καί ἀντικείμενο, ὡς ἀπόθεμα, βρίσκεται τό δέντρο. Πίσω καί ἐμπρός ἀπό τό ὄνειρο ὡς λειτουργία τῆς ψυχικῆς ὁμοιόστασης βρίσκεται τό ὄνειρο. Ἡ τροπή τρέπει πρός τόν χῶρο ἀπό ὅπου τό δέντρο, τό ὄνειρο, τό κάθε τί φανερώνεται στό ἰδιαίτερό του, στό ἴδιό του — τό «συμβάν τῆς ἰδίωσης», τό *Er-eignis, ἡ* λέξη τῆς ὄψιμης νόησης τοῦ Heidegger. Μαζί της, μέ τήν ἐμπειρία της, συμβαίνει μία ἰδιάζουσα μεταβολή τῆς οὐσίωσης τοῦ ἀνθρώπου καί τό κατάλυμα στό αἴθριο, στό ὁποῖο τό δέντρο εἶναι δέντρο καί τό ὄνειρο ὄνειρο, καί βρίσκει ἐκεῖ τήν γαλήνη του.

Στό συμβάν τῆς ἰδίωσης τό «ἀσυνείδητο» γίνεται ἐμπειρατό πολλαπλά: — Ὡς τό δόσιμο τῆς παρουσίας, τό ὁποῖο σάν τέτοιο παραμένει στήν ἀφάνεια. — Ὡς τό αὐτόν νόησης καί παρουσίας, ὅπου ἡ οὐσίωση τοῦ ἀνθρώπου οὐσιώνεται στήν παρουσίωση τῆς παρουσίας καθ' ἑαυτήν. — Ὡς ἡ σιγή, τό ἀνάφωνο τῆς ὁποίας μιλᾶ ὡς γλώσσα. Μέσα ἀπό τήν τροπή τό «ἀσυνείδητο» χάνει τήν μεταφυσική του ἀναφορά καί φανερώνεται μέ πολλά ὀνόματα: ὡς τό «μηδέν», τό ὁποῖο ταυτίζεται μέ τό «Εἶναι» (μ' αὐτό δηλαδή τό ὁποῖο εἶναι τό ἄλλο πρός τά ὄντα), ὡς τό «συμβάν τῆς ἀνιδίωσης», τό ὁποῖο ἐνυπάρχει στό «συμβάν τῆς ἰδίωσης», ὡς ἡ «λήθη», ἡ ὁποία διακατέχει τό ἀνοιχτό τῆς «ἀ-λήθειας». Τό *ἔτσι ἐννοούμενο ἀσυνείδητο*, τό μηδέν-συμβάν τῆς ἀνιδίωσης-λήθη, χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς ἀπό τό ὅτι ἀπαρνεῖται ὁποιαδήποτε ἀπόπειρα προσέγγισής του. Δέν λέγεται καί δέν ἐννοεῖται ποτέ.

Αὐτό τό ἀσυνείδητο *προσεγγίζεται* μόνο μέ τήν *ἀπομάκρυνση* ἀπ' αὐτό, δηλαδή μέ τήν παραίτηση ἀπό κάθε προσπάθεια λύσης τοῦ μυστηρίου του. Διότι ἡ συνηθισμένη, αὐτονόητη ἀνθρώπινη στάση εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ ὁποία ἐπιζητεῖ νά κάνει τό ἀσυνείδητο συνειδητό: νά ἀποδόσει στό μηδέν ἕνα Εἶναι, νά ἰδιοποιηθεῖ τήν ἀνιδίωση, νά ἀ-ληθεύσει τήν λήθη. Πρόκειται γιά τήν ἴδια στάση ἡ ὁποία χωρίζει παρουσία καί ἀπουσία, καί ἐπιδιώκει νά καταστήσει τό ἀπόν παρόν. Τήν γνωρίσαμε σέ ἕνα μεγάλο φάσμα ἐκφάνσεων τοῦ αὐτονόητου, τήν γνωρίσαμε προπάντων στήν ἐγχάραξη ἑνός χαρακτήρα, στήν παγίωση σέ ἕνα ἐγώ καί σέ μιά «ταυτότητα» καί στό κλείσιμο στήν ὑποκειμενικότητα, μέ τήν συνακόλουθη προσκόλληση σέ ἀνθρώπους καί πράγματα καί τήν ἐμπλοκή σέ ἐπιθυμίες ἀπόκτησης, κυριάρχησης, ἱκανοποίησης, καί στίς συγκρούσεις πού αὐτές συνεπάγονται.

Ἡ παραίτηση ἀπό κάθε ἐπιδίωξη ὑπέρβασης τοῦ ἀνυπέρβλητου, μιά παραίτηση ἡ ὁποία συντελεῖται μέ πόνο καί πένθος, εἶναι ὁ μόνος δρόμος προσέγγισης τοῦ ἀσυνειδήτου, ὡς ἀπομάκρυνση ἀπ' αὐτό. Στό ἀσυνείδητο ὁ νοῦς ἐξοικειώνεται, ἀπό τό ἀσυνείδητο ὁ νοῦς ἀποξενώνεται, στό σημεῖο στό ὁποῖο μαθαίνει νά κρίνει, νά ἀναγνωρίζει τό μέτρο του καί νά τό σέβεται σάν τέτοιο, στό σημεῖο πού ἡ νόησή του περιορίζεται στό ἀληθινά ἐννοήσιμο καί ὁ λόγος του στό ἀληθινά εἰπώσιμο. Καί, ὅσον ἀφορᾶ τήν ψυχανάλυση, στό σημεῖο πού ὁ ἀναλυόμενος ἀφήνεται ἐλεύθερα στόν βασικό κανόνα καί ἀνοίγει γιά ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ, καί κλείνει γιά ὁτιδήποτε μποροῦσε νά ταράξει αὐτήν τήν ἔλευση.

Ἡ ψυχανάλυση

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ εἶναι μία σέ ἄλλοτε ἄλλον βαθμό ὁλοκληρωμένη ἐπάφεση στήν λήθη τοῦ ἀσυνειδήτου, μέ τόν τρόπο πού αὐτό ἐννοήθηκε προηγουμένως, ἕνα κατασίγασμα στήν σιγή του. Ὅμως τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ὅταν τό ἀσυνείδητο, ἡ λήθη καί ἡ

σιγή, *δέν* γίνεται κατά κανέναν τρόπο ἀντικείμενο τῆς ψυχανάλυσης, ὄχι ἀπό κάποια ἰδιοτροπία, ἀλλά ἐπειδή δέν μπορεῖ *ποτέ* νά ἀ-ληθεύσει, νά φανερωθεῖ καί νά εἰπωθεῖ. Τό κατασίγασμα τῆς λήθης ἔρχεται κοντά μόνο ὅταν ἡ σιγή, ἡ ὁποία ἐννοήθηκε ὡς ἡ προέλευσης τῆς γλώσσας, δέν καθίσταται οὔτε κατά διάνοια σκοπός, *ἀλλά ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀφίσταται ὁλότελα ἀπό τήν περιέργεια γιά τήν περιοχή τῆς προέλευσης*, τά «τί εἶναι;», τά «γιατί;» καί τά «πῶς;», τά «θέλω», καί περισυλλέγεται καθαρά στόν χῶρο τοῦ λόγου καί τῆς γλώσσας, στόν χῶρο τῆς νόησης ἡ ὁποία ἀλληλέχεται μέ τήν οὐσίωσή του. Ἡ σιγή σιγάζει ὅταν δέν τῆς τό ζητᾶ κανείς, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἁρμόζεται στήν μόνη του «μοίρα», τόν ἀφ' ἑαυτοῦ λέγοντα λόγο.

Στήν διατύπωση τοῦ βασικοῦ κανόνα, ὅπου ὁ ἀναλυόμενος εἶναι ἐλεύθερος νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, τό «λέει» ἔμεινε μέχρι τώρα ἀγνοημένο. Ὅμως δέν μπορεῖ νά παραμείνει ἄλλο. Τό «λέγω», μᾶς θυμίζει ὁ Heidegger, δέν ἀποτελεῖ καταρχήν ἀνθρώπινη «λειτουργία» καί «πράξη». Καταρχήν «λέγω» θά πεῖ συλ-λέγω, περι-συλ-λέγω. *Ὁ λόγος εἶναι περισυλλογή στήν λέξη*, ὁ λόγος συμβαίνει τήν λέξη, περισυλλέγοντας. Τί περισυλλέγει ὁ λόγος; *Τήν ἴδια τήν παρουσία αὐτοῦ πού λέγεται!* Ὁ ἀνθρώπινος λόγος λέει γιά τήν περισυλλογή μιᾶς παρουσίας στόν κόσμο, λέγοντας τήν λέξη της. Ὅμως τοῦτο δέν ἐπιτελεῖται ἀπό τόν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος δέν λέει ἀφ' ἑαυτοῦ, δέν περισυλλέγει τήν παρουσία ὁ ἴδιος. Τόν κόσμο δέν τόν «ἐποίησεν» οὔτε κανένας ἄνθρωπος οὔτε κανένας θεός, ἀκοῦμε ἀπό τόν Ἡράκλειτο, *τόν* νοητή πού μιλᾶ γιά τόν λόγο, ὅπως θά ἔλεγε ὁ Heidegger, γιά πρώτη καί γιά τελευταία φορά. Ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου λέει: «Οὐκ ἐμοῦ ἀλλά τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν [...]» Οὐκ ἐμοῦ, δέν ἀκοῦμε καταρχήν κάποιον, ἕνα ἐγώ, ἀλλά «ἀκοῦμε», τώρα τό «ἀκοῦμε» σέ εἰσαγωγικά, — τόν λόγο τοῦ λόγου. Ὁ λόγος, ἡ περισυλλογή τῆς παρουσίας στήν λέξη, ἀφορᾶ τήν οὐσίωση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἄκουσμα, καί σάν τέτοιο ἄκουσμα τήν καλεῖ νά συμμετέχει στήν περισυλλογή του. Ἡ ὁμο-λογία τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν λόγο, ἡ συμμετοχή τῆς οὐσίωσής του στήν περισυλλογή τοῦ λόγου, εἶναι ἡ λέξη. Ἡ

λέξη εἶναι ἡ ὁμο-λογία τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν λόγο. Ὅταν λέγεται καθαρά, ὅταν ἡ περισυλλογή τοῦ λόγου εἶναι *πλήρης*, ὅταν τό περισυλλεγόμενο ἔρχεται ἀνεμπόδιστα σέ παρουσία, τότε τό ἀσυνείδητο οὐσιώνεται ὡς ἀσυνείδητο, τότε ἡ σιγή του εἶναι ἡ ἀληθινή σιγή καί κατασιγάζει.

Ὅμως ἡ ὁμο-λογία, ἡ ὁποία ἔχει ἀπό πάντα παρ-ομοιάσει τήν οὐσίωση τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν λόγο, καθιστώντας την ἄκουσμα, μπορεῖ νά συμβαίνει μόνο σέ μία συνομιλία *ἀνοιχτή καί ἐλεύθερη*, ὅπως ἡ ψυχαναλυτική. Καί ἀκόμη καί τότε σπάνια ἀρθρώνεται καθαρά. Πολύ εὔκολα παρεμβαίνει τό ἐγώ, παρεμβαίνει ἡ τετριμμένη, χρηστική γλώσσα καί ταράζει τό ἄκουσμα, ὅπως μερικές νιφάδες χιονιοῦ μποροῦν νά χαλάσουν τόν ἦχο τῆς καμπάνας. Ὁ Heidegger τό ὑπογραμμίζει κάπου παραθέτοντας τέσσερις στίχους τοῦ Hölderlin πού ἤδη ἀναφέρθηκαν προηγουμένως: «Ἀπό λιγοστά πράγματα / Παράτονη σάν ἀπό χιόνι ἤτανε / Ἡ καμπάνα πού / Χτυπᾶνε / Γιά τό δεῖπνο.» Στίς τυχερές στιγμές, ὅταν τό ἄκουσμα εἶναι ἀνεμπόδιστο καί ὁ ἦχος καθαρός, τότε καί ἡ σιγή μιλᾶ μέ τό μίλημα τῆς γλώσσας κατασιγάζοντας αὐτό πού ἔρχεται σέ γλώσσα μέσα στήν οὐσίωσή του, ἀφήνοντάς το δηλαδή νά εἶναι αὐτό πού εἶναι, τότε καί ἡ λήθη ἀ-ληθεύει ὡς λήθη μέσα στήν ἀλήθεια χαρίζοντας στά πράγματα, στά «ἀληθέα», τήν γαλήνη τοῦ λήθαργου στόν ὁποῖον ἔγκεινται. Σέ ἕνα τέτοιο κατασίγασμα καί σέ ἕνα τέτοιο γαλήνεμα συνίσταται ἡ «θεραπευτική» ἐπίδραση τῆς ψυχανάλυσης.

Ὁ βασικός κανόνας καλεῖ τόν ἀναλυόμενο νά ἀφεθεῖ σέ ἕνα ἄκουσμα, νά ἀφουγκραστεῖ τά πράγματα πού τοῦ μιλοῦν παραιτούμενος ἀπό τόν ἔλεγχο καί τήν ἐποπτεία, ἀπό τήν «λογοκρισία», ὅπως τήν ἀποκαλεῖ ὁ Freud, πού ἀσκεῖ ἐπάνω τους. Ὁ ἀναλυόμενος καλεῖται ἔτσι νά ἁπλωθεῖ σέ ἕνα ἀνοιχτό τό ὁποῖο ξεπερνᾶ τήν περιοχή τῆς συνειδητῆς του γνώσης καί θέλησης, ὄχι γιά νά κατακτήσει κάτι καινούργιο, ἀλλά γιά νά ἐπανέλθει στήν οὐσίωσή του. Γι' αὐτό ἀκριβῶς καί κάτι πού ἀποσιωπᾶ, χωρίς εὐθύνη τοῦ ψυχαναλυτῆ του, δέν τόν ἀφήνει ἥσυχο μέχρις ὅτου λεχθεῖ. Ὁ βασικός κανόνας ἐπιβάλλεται ἀπό τόν ἴδιο τόν

λόγο, καί ὄχι ἀπό τήν «τεχνική» τοῦ ψυχαναλυτῆ. Αὐτά εἶναι πάλι ὁλότελα διαφορετικά ἀπό τήν τρέχουσα ψυχαναλυτική ἀντίληψη γιά τόν βασικό κανόνα, ἡ ὁποία τόν καταλαβαίνει ὡς τήν μέθοδο τοῦ «ἐλευθέρου συνειρμοῦ», δηλαδή ὡς μέθοδο μέ τήν ὁποία, μέσω τῶν «συνειρμῶν», θά ἀνασυρθεῖ «ὑποσυνείδητο ὑλικό» μέ τό ὁποῖο ὁ ψυχαναλυτής, μέ τίς «ἑρμηνεῖες» του, θά «δουλέψει». Ἀφήνω κατά μέρος ὅτι ἡ θεωρία περί συνειρμῶν εἶναι μιά μουσειακῆς ἀξίας ὑπόθεση μερικῶν ἄγγλων φιλοσόφων τοῦ προηγουμένου αἰώνα, τήν ὁποία μόνο ψυχαναλυτές καί ψυχαναλυτίζοντες μνημονεύουν ἀκόμη. Ὅμως οὔτε καί κανένα «ὑλικό» χρειάζεται νά ἀνασυρθεῖ καί νά γίνουν «ἑρμηνεῖες» γιά νά πάρει ἡ ψυχανάλυση τόν δρόμο της. Ὁ ἴδιος ὁ βασικός κανόνας, ὄχι ὡς μέθοδος, ἀλλά ὡς κάλεσμα σέ ἕνα ἄνοιγμα, εἶναι ὁ δρόμος! Ὅταν ὁ ἀναλυόμενος εἶναι σέ θέση νά ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό τό κάλεσμα ἐπαρκῶς, δηλαδή νά εἶναι ἀνοιχτός γιά ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ, τότε καί ἡ ψυχανάλυσή του ἔχει ὁλοκληρωθεῖ. Ἡ ψυχανάλυση, λέει κάπου ἡ κόρη τοῦ Freud Anna, εἶναι ἕνας διαρκής ἀγώνας γιά τόν βασικό κανόνα.

Ὅμως ἡ ἐλευθερία, τήν ὁποία ὁ ἀναλυόμενος, θά κερδίσει, μπορεῖ νά εἶναι μόνο τόση ὅσην ἐπιτρέπει ἡ ἐλευθερία τοῦ ἴδιου τοῦ ψυχαναλυτῆ. Γι' αὐτό ἕνα κύριο στοιχεῖο στήν ἐκπαίδευση τοῦ μαθητευομένου ψυχαναλυτῆ εἶναι ἡ δική του προσωπική ψυχανάλυση. Ὁ ψυχαναλυτής, στήν σχέση του μέ τόν ἀναλυόμενο, πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά ἐγκαταλείπει τό δικό του πρόσωπο, ὄχι υἱοθετώντας τήν ἀμέτοχη, ἀπόμακρη στάση τοῦ ἐπιστήμονα, ἀλλά ἀντιθέτως ἀφηνόμενος ὁλότελα στά προβλήματα τοῦ ἀναλυομένου του, συμμεριζόμενός τα μέ τόν τρόπο πού θά ἀναφέρω σέ λίγο. Ὅσο περισσότερο παρεισφρέουν ἐδῶ δικά του θέματα, τόσο περισσότερο αὐτά ἐμποδίζουν τήν ἐλεύθερη πορεία τῆς ψυχανάλυσης. Καί σ' αὐτό τό σημεῖο δέν βοηθᾶ κανένα κρύψιμο τοῦ ψυχαναλυτῆ πίσω ἀπό κάποια «τεχνική» ἤ ἀπό κάποια «βιβλιογραφική ἐνημέρωση». Ἡ ψυχανάλυση εἶναι, ἰδίως γιά τόν ψυχαναλυτή, ἀλύπητη, δέν τοῦ χαρίζεται σέ τίποτε.

Ὅμως τί ἀκριβῶς κάνει ὁ ψυχαναλυτής; Τό μέλημά του δέν εἶναι, ὅπως γενικά νομίζεται, ἡ «ἑρμηνεία». Οἱ ἐπιτυχίες, τίς

ὁποῖες μέχρις ἑνός σημείου ἔχουν καί οἱ φροϋδικά ἤ νεο-φροϋδικά προσανατολισμένες ψυχαναλύσεις, δέν ὀφείλονται τόσο στίς «ἑρμηνεῖες» ὅσο στό ὅτι ὁ ἀναλυόμενος, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά πῶ: παρά τίς ἑρμηνεῖες, ἔχει μέσα ἀπό τόν βασικό κανόνα τήν δυνατότητα νά ἀνοίξει σέ ἕναν βαθμό μεγαλύτερο ἀπό ὅσο οἱ συνηθισμένες του σχέσεις τοῦ ἐπιτρέπουν. Ὁ ψυχαναλυτής χαρακτηρίζεται ἀπό δύο πράγματα. Τό πρῶτο εἶναι ὅτι ἀφήνεται ὁλότελα στό πρόβλημα τοῦ ἀναλυομένου, τό συμμερίζεται καί τό ἀφήνει νά γίνει καί δικό του πρόβλημα. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὁ ψυχαναλυτής «μπαίνει στήν θέση» τοῦ ἀναλυομένου. Κάτι τέτοιο δέν χρειάζεται διότι ἀπό τήν φύση μας μετέχουμε στά πάντα καί τά συμμεριζόμαστε ὅλα, θέλουμε δέν θέλουμε. Ἕνα ὀφθαλμοφανές παράδειγμα μιᾶς τέτοιας συμμετοχῆς εἶναι ἡ ἀσθένεια ἑνός κοντινοῦ μας ἀνθρώπου. Ὅταν αὐτός ἀρρωστήσει, τότε κατά ἕναν τρόπο ἀρρωσταίνουμε καί ἐμεῖς μαζί του, ὅταν ἡ ἀρρώστια του περάσει, ἀναρρωνύουμε —ἤ «πεθαίνουμε»— καί ἐμεῖς μαζί του. Συνήθως ἀπέναντι σ' αὐτήν τήν πρωταρχική συμμετοχή μας στά συμβάντα τοῦ κόσμου ἀμυνόμαστε, δέν ἀφήνουμε νά μᾶς διαπεράσουν οἱ τύχες ὅλων ὅσα π.χ. τό καθημερινό δελτίο εἰδήσεων μᾶς δείχνει. Ὁ ψυχαναλυτής ἀφήνει τόν ἑαυτό του νά συμμετέχει ἐλεύθερα στήν τύχη τοῦ ἀναλυομένου του.

Ὅμως, καί ἐρχόμαστε στό δεύτερο χαρακτηριστικό του, ὁ ψυχαναλυτής δέν παραμένει σ' αὐτήν τήν συμ-πόνοια, δέν καθηλώνεται στό πρόβλημα, μέ τόν τρόπο πού αὐτό ἔχει συμβεῖ στόν ἀναλυόμενο. Στόν ψυχαναλυτή, μέσα ἀπό τήν μεγαλύτερη ἐλευθερία του, πρῶτα σ' αὐτόν καί *γιά τόν ἑαυτό του*, πού συμ-πονεῖ, συμβαίνει ἡ λύση τοῦ προβλήματος, καί ἔτσι ὁ ψυχαναλυτής τό ξεπερνᾶ, ἔχοντας μέ τόν δικό του τρόπο δοκιμαστεῖ ὁ ἴδιος ἐπάνω του. Ὁ ψυχαναλυτής, ἐπαναλαμβάνω, «πέφτει στόν λασποπόταμο τοῦ κόσμου γιά χάρη αὐτῶν πού πνίγονται μέσα του». Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι τώρα ὁ ψυχαναλυτής μπορεῖ νά πεῖ στόν ἀναλυόμενο «τό μυστικό», πῶς λύνεται τό πρόβλημα, σάν νά ἐπρόκειτο γιά ἄσκηση μαθηματικῶν. Αὐτό δέν γίνεται. Ἁπλῶς ὁ ψυχαναλυτής εἶναι, στήν κοινή πορεία μέ τόν ἀναλυόμενο, ὁ πρωτο-πόρος. Γι' αὐτό καί εἶναι γαλήνιος, ξέρει

νά σωπαίνει καί νά μιλᾶ χωρίς προσπάθεια, καθώς οἱ κατάλληλες λέξεις ἔρχονται, ὅταν ἔρθουν, ἀπό μόνες τους.

Γιά τήν θέση τῆς ψυχανάλυσης στήν ζωή τοῦ ψυχαναλυτῆ καί τοῦ ἀναλυομένου ὑπάρχουν δύο βασικές ἀπόψεις. Ἡ μία ἄποψη, τήν ὁποία πρεσβεύει ὁ Freud καί ἡ πλειοψηφία τῶν ἐπιγόνων του, λέει πώς ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἕνα εἶδος προπόνησης γιά τήν «ζωή», ἕνα πεδίο δοκιμῶν ὅπου παρέχονται οἱ συνθῆκες γιά τήν ἀπόκτηση τῶν ἐφοδίων γιά τήν «ζωή», πού μέχρι τώρα ἔλειπαν. Ὅμως ἐάν ἡ ψυχανάλυση εἶναι προπόνηση, τότε διαχωρίζεται ἀπό τήν «ζωή» καί τόν «ἀγώνα» της, ὑποβαθμίζεται ἐντασσόμενη σέ μιά σκοπιμότητα καί τίθεται κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς «ἐπιτυχίας». Καί στήν ψυχανάλυση κάθε πίεση, ὅσο διακριτική καί ἄν εἶναι, εἶναι περιοριστική, καί μπορεῖ νά ἀποβεῖ καταστροφική. Στήν ψυχανάλυση κάθε πίεση πρέπει νά ὑποχωρήσει, *ἀκόμη* καί ἡ πίεση τῆς ἐπιτυχίας. Μόνο τότε μπορεῖ ἀληθινά νά προσληφθεῖ τό κάλεσμα τοῦ βασικοῦ κανόνα, πού εἶναι κάλεσμα τοῦ ἀνοιχτοῦ καί, ὅπως εἴδαμε, καλεῖ ἀπό πάντα καί ἀπό μόνο του, ἔρχεται μέσα ἀπό τήν οὐσίωση τοῦ ἀνθρώπου καί γι᾽ αὐτό δέν χρειάζεται καμιά ὑστερότερη, ἐπί τούτοις ἀσκούμενη πίεση. Ἴσως ἀπό μιά τέτοια διαίσθηση ὁ Freud προειδοποιεῖ τούς ψυχαναλυτές νά ἀπέχουν ἀπό κάθε εἴδους «θεραπευτικό ζῆλο», δηλαδή νά μήν παρασύρονται ἀπό τήν ἀνάγκη τῆς ἐπιτυχίας.

Ἡ ἄλλη ἄποψη γιά τήν ψυχανάλυση πρεσβεύει ὅτι ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἕνα πρότυπο ζωῆς. Αὐτήν τήν ἄποψη τήν υἱοθετοῦν φιλόσοφοι, «ὑπαρξιστές» ψυχαναλυτές, ὁρισμένοι ἀναλυόμενοι σέ κάποια περίοδο τῆς ψυχανάλυσής τους. Καί αὐτή ἡ ἄποψη εἶναι πλανεμένη. Ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου πού τήν ἐνστερνίζεται εἶναι ἡ μοίρα τοῦ Δόν Κιχώτη. Ὅπως ἐπεσήμανε ὁ Maurice Blanchot, ὁ Δόν Κιχώτης συγχέει δύο πραγματικότητες διαφορετικές μεταξύ τους: Ξεκινᾶ νά ζήσει τήν καθημερινότητα μέ τόν τρόπο πού γνώρισε ἀπό τά ἱπποτικά μυθιστορήματα.[1] Ἡ καθημε-

[1] *Wiederholung und Verdoppelung*, Akzente 1988, τ. 2.

ρινότητα δέν είναι ούτε ίπποτικό μυθιστόρημα — ούτε καί ψυχανάλυση.

Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι λοιπόν προπόνηση, δέν εἶναι δηλαδή προσωρινή, ὑποβαθμισμένη πραγματικότητα, ἀλλά ἔχει τήν δική της αὐτούσια πραγματικότητα. Ὅμως ἡ πραγματικότητα τῆς ψυχανάλυσης δέν ἀνήκει οὔτε καί στήν πραγματικότητα τῆς καθημερινότητας. Γι' αὐτό καί ἔχει τό ἰδιάζον τυπικό, τό νοήμα τοῦ ὁποίου ἀνέπτυξα. Ὅμως ἡ μεταμόρφωση πού συμβαίνει στήν ψυχανάλυση ἔχει τόν ἀντίκτυπό της καί σ' αὐτό πού καλοῦμε «καθημερινότητα». Μόνο πού αὐτός ὁ ἀντίκτυπος δέν εἶναι κάποια ἀλλαγή πού ἐπέρχεται σκόπιμα, δέν εἶναι ἀλλαγή τήν ὁποία ἐμεῖς ἀποφασίζουμε καί ἐπιτελοῦμε, ἀλλά ἀλλαγή ἡ ὁποία *αὐτή* μᾶς ἀποφασίζει, ὥστε τό πρῶτο πού ἀλλάζει νά εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Καί αὐτή ἡ ἀλλαγή, ὅπως ἐπανειλημμένα τονίστηκε, συνίσταται στό ὅτι ὑποχωρεῖ ἡ «ὑποκειμενικότητα», ὁ ἔκπτωτος στά πράγματα, περιορισμένος καί μονομερής τρόπος ὕπαρξης, γιά χάρη μιᾶς ἄλλης ὕπαρξης, ἀνοιχτῆς — στό σημεῖο βέβαια πού κάθε ἀναλυόμενος εἶναι σέ θέση νά φθάσει καί πού τά ὅρια τοῦ ψυχαναλυτῆ του τό ἐπιτρέπουν. Τό τί αὐτή ἡ ἀλλαγή ὑπόσχεται, μπορεῖ νά ὑπονοηθεῖ ἀπό μιά ἀκόμη παραλλαγή, μέ τά λόγια τῶν σοφῶν τῆς ἑβραϊκῆς θρησκευτικῆς κίνησης τῶν Χασιδίμ σχετικά μέ τήν μέλλουσα ζωή: «Ὅλα θά ἔχουν τήν θέση τους, ὅπως τώρα. Ὅπως εἶναι τώρα τά ἔπιπλα στό δωμάτιο θά εἶναι καί τότε. Ἐκεῖ πού κοιμᾶται τώρα τό παιδί μας θά κοιμᾶται καί τότε. Ὅ,τι φοροῦμε τώρα θά ἔχουμε καί τότε. Ὅλα θά εἶναι ὅπως ἐδῶ — μόνο λιγάκι ἀλλιώτικα.»

ΠΟΙΗΣΗ, ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Ἕνας τρελός ρωτᾶ πολλά, στά ὁποῖα
κανένας σοφός δέν δίνει ἀπάντηση
[γερμανικό ρητό]

I

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ἔγκειται στήν γλώσσα. Αὐτή ἡ φράση, ὅσο εὐνόητη καί σωστή καί ἄν εἶναι, ἄλλο τόσο εἶναι παραπλανητική. Ἡ καθημερινή ζωή γενικά ἔγκειται, κατά ποικίλους τρόπους, στήν γλώσσα. Ἡ διαφορά τῶν δύο «ἔγκειται» εἶναι ὅτι ἡ ψυχανάλυση, σέ ἀντίθεση μέ τήν καθημερινότητα, συνιστᾶ μία *πρωτογενή* οὐσίωση τῆς γλώσσας. Καθημερινά καί ἀνά πᾶσαν στιγμή χρησιμοποιοῦμε τήν γλώσσα γιά νά μιλοῦμε, μέ τούς ἄλλους καί μέ τόν ἑαυτό μας. Ἡ γλώσσα ἐννοεῖται ὡς ἐκφραστικό μέσο, δηλαδή ὡς μέσο *γιά* ἐξωτερίκευση, *γιά* ἐπικοινωνία, *γιά* πληροφόρηση. Αὐτό τό «γιά...», δηλαδή ἡ χρηστική θεώρηση τῆς γλώσσας, προϋποθέτει κάτι τό ἤδη ὑπάρχον ἐξωγλωσσικό (ἡ γλωσσολογία τό ἀποκαλεῖ «σημαινόμενο»), τό ὁποῖο *ἐκ τῶν ὑστέρων* μπορεῖ νά «σημειοδοτηθεῖ» ἀπό τόν ὁμιλοῦντα, τόν γράφοντα, τόν σκεπτόμενο, δηλαδή νά ἀποκτήσει ἕνα ὄνομα μέ τό ὁποῖο καί θά καταστεῖ τελικά δυνατή ἡ ἔκφραση, ἡ ἐξωτερίκευση, ἡ ἐπικοινωνία, ἡ πληροφόρηση. Ἡ γλώσσα λοιπόν θεωρεῖται ἐδῶ κάτι τό δεύτερο — ἡ λέξη ὡς σημαῖνον προϋποθέτει τό πράγμα, μέ τήν εὐρεία του ἔννοια, ὡς τό σημαινόμενο. Θά δείξω ὅτι ἡ ἐμπειρία τῆς ψυχανάλυσης δέν ἐξαντλεῖται σ' αὐτήν τήν ἐννόηση τῆς γλώσσας ὡς χρηστικῆς-δευτερογενοῦς μέ τήν παραπάνω ἔννοια, ἀλλά ὅτι ἀκριβῶς μέ τήν ψυχανάλυση συμβαίνει μία πρωτογενής οὐσίωση τῆς γλώσσας.

Πρωτογενής οὐσίωση τῆς γλώσσας συμβαίνει, ὅσο μπορῶ νά δῶ, σέ τρεῖς περιοχές: στήν ποίηση (μέ τήν ὁποία ἐννοεῖται ἡ τέχνη γενικότερα), στήν νόηση καί στήν ψυχανάλυση. Ἡ ποίηση εἶναι φανέρωση κόσμου. Ἡ νόηση εἶναι διάνοιξη καί ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου του. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι μία ἁρμό-

ζουσα διαμονή τῶν ἑκάστοτε σ' αὐτόν τόν κόσμο ἐνεχομένων ἀνθρώπων. Ποίηση, νόηση καί ψυχανάλυση βρίσκονται πολύ κοντά μεταξύ τους, χωρίς ὅμως νά θεμελιώνεται ἡ μία στήν ἄλλη, χωρίς νά ἀνάγεται ἡ μία στήν ἄλλη, χωρίς νά ἐξηγεῖται ἡ μία ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ ἀμοιβαία τους γειτονία ἔγκειται στό ὅτι καί στίς τρεῖς, στήν κάθε μία μέ τόν τρόπο της, συμβαίνει μία πρωτογενής οὐσίωση τῆς γλώσσας.

Ὑπάρχει μία συνομιλία ἀνάμεσα στούς ποιητές, ἐννοῶ μιά οὐσιαστική συνομιλία ἡ ὁποία συμβαίνει μέ τήν ἴδια τήν ποίησή τους ὡς αὐτή τούτη ἡ ποίησή τους. Ὑπάρχει μιά ἀντίστοιχη συνομιλία ἀνάμεσα στούς νοητές, καί μιά ἀνάμεσα στούς ψυχαναλυτές. Ὅμως ὑπάρχει καί μιά ἄλλου εἴδους συνομιλία, ἡ ὁποία συμβαίνει *ἀνάμεσα* στήν ποίηση, στήν νόηση καί στήν ψυχανάλυση. Αὐτή ἡ συνομιλία εἶναι τέτοια ὥστε ἡ ποίηση *ὡς ποίηση* νά εἶναι νόηση καί ψυχανάλυση, ἡ νόηση *ὡς νόηση* νά εἶναι ποίηση καί ψυχανάλυση — καί ἡ ψυχανάλυση *ὡς ψυχανάλυση* νά εἶναι ποίηση καί νόηση. Καμιά δέν συμπληρώνει τίς ἄλλες δύο, καμιά δέν δανείζεται ἀπό τίς ἄλλες δύο, ὅμως σέ κάθε μιά ὑπάρχουν καί οἱ ἄλλες δύο. Αὐτή ἡ ἀλληλέγγυα, καθόσον ἀφορᾶ τήν ποίηση καί τήν νόηση, ἦρθε σέ γλώσσα κυρίως στά ἔργα τοῦ Martin Heidegger. Θά ἐπιχειρήσω νά δείξω ὅτι στήν παραπάνω συγκυρία ἀνήκει ἡ ψυχανάλυση. Καί ἐπειδή, ὅπως εἶπα, σέ κάθε μία ἀπό τίς τρεῖς ὑπάρχουν οἱ ἄλλες δύο, θά δείξω τήν οὐσιαστική διάσταση τῆς ψυχανάλυσης, ἀκριβῶς σέ μία συνομιλία τῆς ποίησης μέ τήν νόηση — ὅπου καίριο θέμα τῆς συνομιλίας εἶναι ἡ γλώσσα.[1]

[1] Πρβλ. Martin Heidegger, *Ἡ γλώσσα στήν ποίηση*, σ. πρωτοτύπου 38 κ.ἑ., σέ δική μου μετάφραση στό: *Georg Trakl*, ἐκδ. Ρόπτρον 1990, καί τά σχόλιά μου σχετικά μέ τήν συνομιλία ψυχανάλυσης καί ποίησης. Γιά τήν συνομιλία ψυχανάλυσης καί νόησης βλ. τά σχόλιά μου στό: Martin Heidegger, *Ἀπό μία συνομιλία γιά τήν γλώσσα*, ἐκδ. Ρόπτρον.

II

Η ΣΥΝΟΜΙΛΙΑ, ἡ ὁποία μοῦ δίνει τήν εὐκαιρία νά ἐκθέσω τήν ψυχανάλυση ὡς πρωτογενή οὐσίωση τῆς γλώσσας, παρατίθεται σέ μιά ὁμιλία τοῦ Heidegger μέ τόν τίτλο Das Wort, "Ἡ λέξη".[1] Ἡ ὁμιλία ἀναφέρεται σέ ἕνα ποίημα τοῦ Stefan George μέ τόν ἴδιο τίτλο, "Das Wort" (Ἀπό τή συλλογή *Das Neue Reich*). Ὁ ποιητής μιλᾶ σέ πρῶτο πρόσωπο:

Μέ θαύματα κι ὄνειρα μακρινά
Στῆς γῆς μου ἔφτανα τά μέρη τ' ἀκρινά

Καί καρτεροῦσα ἡ Μοίρα ἡ τεφρή
Μές στήν πηγή της τ' ὄνομα νά βρεῖ –

Τότε σφιχτά μποροῦσα νά τ' ἀδράχνω καί γερά
'Ανθοῦν τώρα στά πέρατα ὅλ' ἀστραφτερά...

Κάποτε ἀπό ταξίδι ἔφτασα καλό
Μ' ἕνα κειμήλιο πλούσιο κι ἁπαλό

Μίλησε κι εἶπε ὥρα σάν ἔψαξε πολλή:
«Τίποτε στό βυθό ἐδῶ δέν κοιμᾶται τόν βαθύ»

Τότε 'κεῖνο μέσ' ἀπ' τά χέρια μου γλιστρᾶ
Πού ἡ γῆς μου πιά τό θησαυρό ποτέ δέν ἀποκτᾶ...

Πενθώντας τήν παραίτηση ἔμαθα ἔτσι:
Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη.

(Μετάφραση τοῦ ποιήματος: Ἕλενα Νούσια)

Μεταφράζω ἀποσπάσματα ἀπό τήν ὁμιλία τοῦ Heidegger. Ἐπειδή ἡ ὁμιλία δέν κινεῖται στά γνωστά σχήματα συνιστῶ, τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ νά διαβαστεῖ χωρίς βιασύνη, λέξη πρός λέξη καί ἐπανειλημμένα.[2]

[1] Στό: *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen 1959.

[2] Οἱ ἀριθμοί σέ ἀγκύλες ἀνταποκρίνονται στήν σελιδαρίθμηση τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου στήν ἔκδοση Neske, Pfullingen 1959.

[221] [...] Ὅμως ἡ τελευταία στροφή δέν κλείνει μόνον τό ποίημα. Συγχρόνως εἶναι τό κλειδί πού τό φωτίζει. Αὐτό δείχνεται ἤδη ἀπό τό ὅτι μόνον ὁ τελευταῖος στίχος λέει εἰδικά ἐκεῖνο τό ὁποῖο ὑπάρχει στόν τίτλο: *Ἡ λέξη*. Ὁ τελευταῖος στίχος λέει:

Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη.

Αἰσθανόμαστε τόν πειρασμό νά μετατρέψομε τήν τελευταία γραμμή σέ ἀπόφανση μέ τό ἑξῆς περιεχόμενο: Κανένα πράγμα δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη. [...] Πρῶτα ἡ διαθέσιμη λέξη ἀπονέμει στό πράγμα τό Εἶναι.

Τί εἶναι ἡ λέξη, ὥστε νά δύναται κάτι τέτοιο;

Τί εἶναι τό πράγμα, ὥστε νά χρειάζεται τήν λέξη γιά νά εἶναι;

Τί θά πεῖ ἐδῶ Εἶναι, ὥστε νά ἐμφανίζεται ὡς ἀπονομή τήν ὁποία τό πράγμα ἰδιοποιεῖται μέσα ἀπό τήν λέξη;

Ἐρωτήματα ἐπί ἐρωτημάτων, τά ὁποῖα μέ τήν πρώτη ἀκρόαση καί ἀνάγνωση τοῦ ποιήματος δέν θίγουν τήν διανόησή μας ἀμέσως. Μᾶλλον μαγευόμαστε ἀπό τίς ἕξι πρῶτες στροφές. Διότι αὐτές ἀφηγοῦνται ἰδιαζόντως συγκεκαλυμμένες ἐμπειρίες τοῦ ποιητῆ. Βεβαίως πιεστικότερα μιλᾶ ἡ τελευταία στροφή. Μᾶς ἐξωθεῖ στήν ἀνησυχία τῆς διανόησης. Καταρχήν μέσα ἀπό αὐτήν ἀκοῦμε τί ἔχει τό ποίημα, σύμφωνα μέ τόν τίτλο, κατά τόν ποιητικό του νοῦ: τήν λέξη.

Ὑπάρχει γιά τόν ποιητή τίποτε τό πλέον διεγεῖρον καί τό πλέον ἐπικίνδυνο ἀπό τήν σχέση μέ τήν λέξη; Ὄχι. Δημιουργεῖται αὐτή ἡ σχέση πρῶτα μέσω τοῦ ποιητῆ, ἤ μήπως ἡ λέξη, ἀφ᾽ ἑαυτῆς καί δι᾽ ἑαυτήν, χρειάζεται τήν ποίηση, ἔτσι ὥστε ὁ ποιητής μόνον μέ τούτη τήν χρεία νά γίνεται αὐτός ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά εἶναι; Ὅλα αὐτά, καί ἄλλα ἀκόμη ἔχουν νά ἐννοηθοῦν, ἔχομε νά τά διανοηθοῦμε. Καί πάλι διστάζομε νά ὑπεισέλθομε σέ μία τέτοια διανόηση. Διότι [222] αὐτή στηρίζεται τώρα μόνον σέ ἕναν μοναδικό στίχο τοῦ ὅλου ποιήματος. Καί ἐπιπλέον αὐτόν τόν τελευταῖο στίχο τόν μετατρέψαμε σέ ἀπόφανση. Πάντως αὐτή ἡ ἐπέμβαση δέν ἦταν ἁπλή αὐθαιρεσία. Σχεδόν ἐξαναγκαζόμαστε σέ μία τέτοια μετατροπή εὐθύς μόλις παρατηρήσομε ὅτι ὁ πρῶτος στίχος τῆς τελευταίας στροφῆς ἀπολήγει σέ ἄνω κάτω τελεία. Αὐτή ἐγείρει τήν προσμονή ὅτι ἀκολουθεῖ μία ἀπόφανση ὡς πρός κάτι. Ἐξάλλου αὐτό συμβαίνει καί μέ τήν πέμπτη στροφή. Στό τέλος τοῦ πρώτου στίχου της ὑπάρχει ἐπίσης ἄνω κάτω τελεία:

Μίλησε κι εἶπε ὥρα σάν ἔψαξε πολλή:
«Τίποτε στό βυθό ἐδῶ δέν κοιμᾶται τόν βαθύ»

῾Η ἄνω κάτω τελεία εἰσάγει σέ κάτι. ῞Ο,τι ἀκολουθεῖ μιλᾶ, γραμματικά παραστημένο, στήν ὁριστική: «Τίποτε... δέν κοιμᾶται...» Καί ἐπιπλέον ὁ λόγος τῆς τεφρῆς Μοίρας τίθεται ἐντός εἰσαγωγικῶν.

Διαφορετικά εἶναι μέ τήν τελευταία στροφή. Βεβαίως καί ἐδῶ, στό τέλος τῆς πρώτης γραμμῆς, ὑπάρχει ἄνω κάτω τελεία. ῞Ομως ὅ,τι τήν ἀκολουθεῖ δέν μιλᾶ στήν ὁριστική, οὔτε καί βρίσκονται τά λεγόμενα ἐντός εἰσαγωγικῶν. Ποῦ ἔγκειται ἡ διαφορά μεταξύ τῆς πέμπτης καί τῆς ἑβδόμης στροφῆς; Στήν πέμπτη στροφή ἡ τεφρή Μοίρα δηλώνει κάτι. ῾Η δήλωση εἶναι ἕνα εἶδος ἀπόφανσης, καθιστᾶ κάτι ἔκδηλο. ᾿Αντιθέτως στήν τελευταία στροφή ὁ τόνος περισυλλέγεται στήν λέξη «παραίτηση». [...] Στήν παραίτηση ὑπάρχει μία αἴτηση, ἕνας λόγος. Πῶς αὐτό; Παραιτοῦμαι [223] θά πεῖ: [...] ἀπαρνοῦμαι κάτι. ᾿Επειδή ἡ παραίτηση εἶναι μία μορφή λόγου, γι᾿ αὐτό στήν γραφή μπορεῖ νά εἰσαχθεῖ μέ ἄνω κάτω τελεία. ῞Οπου ὅ,τι τήν ἀκολουθεῖ δέν χρειάζεται νά εἶναι ἀπόφανση. ῾Η ἄνω κάτω τελεία μετά ἀπό τήν λέξη «παραίτηση» δέν εἰσάγει τίποτε μέ τήν ἔννοια μίας ἀπόφανσης ἤ διαπίστωσης, ἀλλά ἡ ἄνω κάτω τελεία ἄγει τήν παραίτηση ὡς λόγο πρός αὐτό στό ὁποῖο ἐπαφίεται. Σέ τί ἐπαφίεται ἡ παραίτηση; ᾿Ενδεχομένως σ᾿ αὐτό, ἀπό τό ὁποῖο ἡ παραίτηση παραιτεῖται.

Πενθώντας τήν παραίτηση ἔμαθα ἔτσι:
Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη.

᾿Αλλά πῶς; Παραιτεῖται ὁ ποιητής ἀπό τό ὅτι κανένα πράγμα δέν εἶναι ἐκεῖ πού λείπει ἡ λέξη; Καθόλου. Τοῦτο ὁ ποιητής τό ἀπορρίπτει τόσο πολύ, ὥστε ἀκριβῶς νά συμφωνεῖ μέ ὅ,τι εἰπώθηκε. Τότε λοιπόν αὐτό, πρός τό ὁποῖο ἡ ἄνω κάτω τελεία ἄγει τήν παραίτηση, δέν μπορεῖ νά λέει αὐτό ἀπό τό ὁποῖο ὁ ποιητής παραιτεῖται. Θά πρέπει πολύ περισσότερο νά λέει ἐκεῖνο στό ὁποῖο ὁ ποιητής ἐπαφίεται. ῞Ομως παραιτοῦμαι θά πεῖ ἀναμφισβήτητα: ἀπαρνοῦμαι κάτι. ᾿Αντιστοίχως λοιπόν ὁ τελευταῖος στίχος πρέπει νά λέει αὐτό τό ὁποῖο ὁ ποιητής ἀπαρνεῖται. Ναί καί ὄχι.

Πῶς πρέπει νά τό ἐννοήσομε αὐτό; ῞Ολο καί περισσότερο σύννους μᾶς καθιστᾶ ἡ τελευταία στροφή, καί ἀπαιτεῖ νά τήν ἀκούσομε στό σύνολό της καί σαφέστερα, ὅμως καί νά ἀκούσομε ὅλη τήν στροφή ὡς

ἐκείνην ἡ ὁποία, κλείνοντας τό ποίημα, παρέχει συγχρόνως καί τό κλειδί του.

Πενθώντας τήν παραίτηση ἔμαθα ἔτσι:
Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη.

῾Ο ποιητής ἔμαθε τήν παραίτηση. [...]

[**224**] Μέ ποιά ταξίδια καταλήγει ὁ ποιητής στήν παραίτησή του; ᾽Από ποιά χώρα περνοῦν τά ταξίδια τοῦ ταξιδιώτη; Πῶς ἐμπειράθηκε ὁ ποιητής τήν παραίτηση; ῾Η τελευταία στροφή μᾶς δίνει τήν κατεύθυνση.

Πενθώντας τήν παραίτηση ἔμαθα ἔτσι:

Πῶς λοιπόν; ῎Ετσι, ὅπως τό λέγουν οἱ προηγούμενες ἕξι στροφές. ᾽Εδῶ ὁ ποιητής μιλᾶ γιά τήν χώρα του. ᾽Εδῶ μιλᾶ γιά τά ταξίδια του. ῾Η τετάρτη στροφή ἀρχίζει:

Κάποτε ἀπό ταξίδι ἔφτασα καλό

«Κάποτε» [...] θά πεῖ: μία φορά. Σ᾽ αὐτήν δηλώνεται μία ἐξαιρετική φορά, μία μοναδική ἐμπειρία. ῾Ως ἐκ τούτου ὁ λόγος γι᾽ αὐτήν δέν ἀρχίζει μόνον αἰφνίδια μέ ἕνα «Κάποτε», ἀλλά συγχρόνως διαχωρίζεται σαφῶς ἀπό τά μέχρι τότε ταξίδια. Διότι ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ἀμέσως προηγουμένης τρίτης στροφῆς ἀπολήγει σέ τρεῖς τελεῖες. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τόν τελευταῖο στίχο τῆς ἕκτης στροφῆς. ᾽Επομένως οἱ ἕξι στροφές, οἱ ὁποῖες περισυλλέγονται στήν ἑβδόμη, τήν τελευταία στροφή, κατανέμονται μέ σαφῆ σημεῖα σέ δύο φορές τρεῖς στροφές, σέ δύο τριάδες.

Τά ταξίδια τοῦ ποιητῆ, γιά τά ὁποῖα ἡ πρώτη τριάδα μιλᾶ, εἶναι διαφορετικά ἀπό τό ἕνα καί μοναδικό στό ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένη ὅλη ἡ δευτέρα τριάδα. Γιά νά μπορέσομε νά διανοηθοῦμε τά ταξίδια τοῦ ποιητῆ, καί μάλιστα τό μοναδικό, τό ὁποῖο καί τόν κάνει νά ἐμπειραθεῖ τήν παραίτηση, πρέπει προηγουμένως νά ἐννοήσομε τήν τοποθεσία στήν ὁποία ἡ ἐμπειρία τοῦ ποιητῆ ἀνήκει.

Δύο φορές, στόν δεύτερο στίχο τῆς πρώτης καί στόν δεύτερο στίχο τῆς ἕκτης στροφῆς, δηλαδή στήν ἀρχή καί στό τέλος τῶν δύο τριάδων,

[225] ὁ ποιητής λέει: «ἡ χώρα μου». Δική του εἶναι ἡ χώρα, ὡς διασφαλισμένη περιοχή τῆς ποίησής του. Ἐκεῖνο πού αὐτή ἐπιζητεῖ εἶναι τά ὀνόματα. Γιά ποιά πράγματα;

Ὁ πρῶτος στίχος τοῦ ποιήματος δίνει τήν ἀπάντηση:

Μέ θαύματα κι ὄνειρα μακρινά

Ὀνόματα γιά ἐκεῖνα τά μακρινά πού συμβαίνουν στόν ποιητή ὡς θαυμαστά, ἤ γιά ἐκεῖνα πού τόν ἐπισκέπτονται στά ὄνειρα. Ἀμφότερα ἰσχύουν γιά τόν ποιητή ὡς αὐτά τά ὁποῖα ὁπωσδήποτε τόν ἀφοροῦν ἀληθινά, ὡς αὐτά τά ὁποῖα εἶναι, τά ὁποῖα ὄντα ὅμως αὐτός δέν θέλει νά κρατήσει γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά θέλει νά τά παραστήσει. Πρός τοῦτο χρειάζονται τά ὀνόματα. Αὐτά εἶναι λέξεις διά τῶν ὁποίων τό ἤδη ὄν καί ὡς ὄν θεωρούμενο ἀδράχνεται τόσο σφιχτά, ὥστε ἔκτοτε νά ἀνθίζει ἀστραφτερό, καί ἔτσι νά κυριαρχεῖ παντοῦ στήν χώρα ὡς τό ὡραῖο. Τά ὀνόματα εἶναι οἱ παρασταίνουσες λέξεις. Ἐφιστοῦν τό ἤδη ὄν στήν παράσταση. Μέ τήν δύναμη τῆς παράστασης τά ὀνόματα πιστοποιοῦν τήν ἀποφασιστική τους κυριαρχία ἐπάνω στά πράγματα. Ὁ ποιητής καθ' ἑαυτόν κάνει ποίηση ἀξιώνοντας τά ὀνόματα. Γιά νά τά ἀποκτήσει πρέπει καταρχήν μέ τά ταξίδια του νά καταλήξει ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀξίωσή του βρίσκει τήν ἀπαιτούμενη ἱκανοποίηση. Αὐτό συμβαίνει στά ἄκρα τῆς χώρας του. Τά ἄκρα διακρίνουν, διατηροῦν, ὁρίζουν καί περιορίζουν τήν ἀσφαλή διαμονή τοῦ ποιητή. Στά ἄκρα τῆς ποιητικῆς χώρας —ἤ αὐτά τά ἄκρα καθ' ἑαυτά;— εἶναι ἡ πηγή ἀπό τήν ὁποία ἡ γηραιά θεά μοίρα ἀνασύρει τά ὀνόματα. Μέ τά ὀνόματα δίνει στόν ποιητή ἐκεῖνες τίς λέξεις, ἀπό τίς ὁποῖες αὐτός μέ πεποίθηση καί αὐτοπεποίθηση ἀναμένει τήν παράσταση ἀπό ὅ,τι θεωρεῖ ὄν. Ἡ ἀξίωση τοῦ ποιητῆ γιά τήν κυριαρχία τοῦ λόγου του ἱκανοποιεῖται. Ἡ ἄνθιση καί τό ἀστραφτερό τῆς ποίησής του καθίστανται παρόν. Ὁ ποιητής εἶναι σίγουρος γιά τίς λέξεις του καί τίς ἐξουσιάζει. Ἡ τελευταία στροφή τῆς πρώτης τριάδας ἀρχίζει μέ τό ἀποφασιστικό «Τότε»:

[226] *Τότε σφιχτά μποροῦσα νά τ' ἀδράχνω καί γερά*
Ἀνθοῦν τώρα στά πέρατα ὅλ' ἀστραφτερά...

Προσοχή στήν ἀλλαγή τοῦ χρόνου τῶν ρημάτων στόν δεύτερο στίχο αὐτῆς τῆς στροφῆς ὡς πρός τόν πρῶτο. Μιλοῦν στόν ἐνεστώτα. Ἡ κυριαρχία τῆς ποίησης ἔχει ὁλοκληρωθεῖ. Ἔχει φθάσει στόν σκοπό της

καί εἶναι πλήρης. Καμία ἔλλειψη, καμία ἀμφιβολία δέν ταράζει τήν αὐτοπεποίθηση τοῦ ποιητῆ.

Ὥσπου κάποια φορά τόν βρίσκει μία ὁλότελα διαφορετική ἐμπειρία. Αὐτή λέγεται στήν δευτέρα τριάδα, ἡ ὁποία δομεῖται κατά ἀκριβῆ ἀνταπόκριση πρός τήν πρώτη. Τέτοια χαρακτηριστικά εἶναι τά ἀκόλουθα: Οἱ τελευταῖες στροφές τῶν δύο τριάδων ἀρχίζουν ἀντιστοίχως μέ ἕνα «Τότε». Τοῦ «Τότε» στό τέλος τῆς δευτέρας στροφῆς προηγεῖται μία παῦλα. Τοῦ «Τότε» τῆς δευτέρας τριάδας προτάσσεται ἐπίσης ἕνα σημεῖο: ἡ ἄνω κάτω τελεία στήν πέμπτη στροφή.

Σέ τοῦτο τό μοναδικό ταξίδι ὁ ποιητής δέν φθάνει πλέον «Μέ θαύματα κι ὄνειρα μακρινά» στά ἄκρα τῆς χώρας του. Ἔρχεται, μετά ἀπό καλό ταξίδι, στήν πηγή τῆς Μοίρας μέ ἕνα κειμήλιο. Ἡ προέλευση τοῦ κειμηλίου παραμένει σκοτεινή. Ὁ ποιητής ἁπλῶς τό κρατᾶ στό χέρι. Τό ἀνά χεῖρας δέν εἶναι οὔτε κάτι τό ὀνειρικό οὔτε προσάγεται ἀπό μακριά. Ὅμως τό ἀλλόκοτα πολύτιμο εἶναι συγχρόνως «πλούσιο κι ἁπαλό». Γι' αὐτό καί ἡ θεά μοίρα πρέπει νά ψάξει πολύ γιά τό ὄνομα γιά αὐτό τό κειμήλιο, καί τέλος νά ἀποχαιρετήσει τόν ποιητή μέ τόν χαιρετισμό:

«Τίποτε στό βυθό ἐδῶ δέν κοιμᾶται τόν βαθύ»

Τά ὀνόματα, τά ὁποῖα ἡ πηγή ἐπιλήθει, θεωροῦνται ὡς κάτι τό κοιμώμενο, τό ὁποῖο χρειάζεται ἁπλῶς νά ἀφυπνιστεῖ γιά νά βρεῖ τήν χρησιμοποίησή του ὡς παράσταση τῶν πραγμάτων. Τά ὀνόματα καί οἱ λέξεις εἶναι κάτι σάν σταθερό ἀπόθεμα τό ὁποῖο ἐντάσσεται στά πράγματα καί τούς προσάπτεται ἐκ τῶν ὑστέρων γιά τήν παράστασή τους. Ὅμως [227] αὐτή ἡ πηγή, ἀπό ὅπου ὁ ποιητικός λόγος ἀντλοῦσε μέχρι τώρα τίς λέξεις, οἱ ὁποῖες ὡς ὀνόματα παρασταίνουν τά ὄντα, δέν προσφέρει πλέον τίποτε.

Ποιά ἐμπειρία συμβαίνει στόν ποιητή; Μόνον αὐτή, ὅτι στήν περίπτωση τοῦ ἀνά χεῖρας κειμηλίου τό ὄνομα ἀπουσιάζει; Μόνον αὐτή, ὅτι τό κειμήλιο μπορεῖ τώρα νά στερεῖται μέν τοῦ ὀνόματος, ὅμως κατά τά ἄλλα μπορεῖ νά παραμένει στά χέρια τοῦ ποιητῆ; Ὄχι. Κάτι ἄλλο, συγκλονιστικό συμβαίνει. Ὅμως συγκλονιστικό δέν εἶναι οὔτε ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματος οὔτε ἡ διαφυγή τοῦ κειμηλίου. Αὐτό πού συγκλονίζει εἶναι ὅτι *μέ* τήν ἀπουσία τῆς λέξης τό κειμήλιο χάνεται. Ἡ λέξη λοιπόν εἶναι πού καταρχήν κρατεῖ τό κειμήλιο στήν παρουσία του, μάλιστα τό φέρει σ' αὐτήν καί τό διατηρεῖ. Αἴφνης ἡ λέξη δείχνει μία ἄλλη,

ὑψηλότερη ὕπαρξη. Δέν εἶναι πλέον μόνον ὀνομάζουσα σύλληψη ἑνός ἤδη παραστηθέντος παρόντος, οὔτε μόνον μέσον τῆς παράστασης τοῦ προκειμένου. Ἀντιθέτως πρῶτα ἡ λέξη ἀπονέμει παρουσία, δηλ. Εἶναι, στό ὁποῖο κάτι ἐμφανίζεται ὡς ὄν.

Αὐτή ἡ ἄλλη ὕπαρξη τῆς λέξης ἀντικρίζει τόν ποιητή αἰφνίδια. Συγχρόνως ὅμως ἡ λέξη, ἡ ὁποία μέ αὐτόν τόν τρόπο ὑπάρχει, ἀπουσιάζει. Γι' αὐτό καί τό κειμήλιο γλιστρᾶ ἀπό τά χέρια του. Μόνον πού τότε κατά κανέναν τρόπο δέν συντρίβεται καί μηδενίζεται. Παραμένει θησαυρός, τόν ὁποῖον βέβαια ὁ ποιητής ποτέ δέν μπορεῖ νά στεγάσει στήν χώρα του.

Τότε 'κεῖνο μᾶς ἀπ' τά χέρια μου γλιστρᾶ
Ποῦ ἡ γῆς μου πιά τό θησαυρό ποτέ δέν ἀποκτᾶ...

Μποροῦμε ἄραγε νά διανοηθοῦμε ἀκόμη καί ὅτι στά ταξίδια τοῦ ποιητῆ στήν πηγή τῆς Μοίρας τίθεται τώρα ἕνα τέρμα; Ἐνδεχομένως ναί. Διότι ὁ ποιητής μέ τήν νέα ἐμπειρία διαβλέπει, ἔστω συγκαλυμμένα, μία ἄλλη ὕπαρξη τῆς λέξης. Ποῦ φέρει αὐτή ἡ ἐμπειρία τόν ποιητή καί τήν μέχρι τώρα ποίησή του; Ὁ ποιητής πρέπει νά ἐγκαταλείψει τήν ἀξίωση νά τοῦ παραδίδεται ὁπωσδήποτε κατά παραγγελίαν τό ὄνομα γιά αὐτό τό ὁποῖο τοῦτος ἔθεσε ὡς τό ἀληθινά ὄν. Αὐτήν τήν θέση καί ἐκείνην **[228]** τήν ἀξίωση πρέπει νά τά ἀπαρνηθεῖ. Ὁ ποιητής πρέπει νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν κυριότητα τῆς λέξης ὡς τοῦ παρασταίνοντος ὀνόματος γιά τό τεθέν ὄν. Ἡ παραίτηση ὡς ἀπάρνηση εἶναι ἕνας λόγος ὁ ὁποῖος λέει:

Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη.

Ὅταν κατά τήν διευκρίνιση τῶν ἕξι πρώτων στροφῶν τοῦ ποιήματος προσέξαμε ποιό ταξίδι κάνει τόν ποιητή νά ἐμπειραθεῖ τήν παραίτησή του, διαλευκάνθηκε μέχρις ἑνός σημείου ἡ παραίτηση καθ' ἑαυτήν. Μέχρις ἑνός σημείου μόνον. Διότι πολλά σ' αὐτό τό ποίημα παραμένουν σκοτεινά, πρό πάντων ὅλων ἐκεῖνο τό κειμήλιο στό ὁποῖο τό ὄνομα ἀπαγορεύεται. Γι' αὐτό καί ὁ ποιητής δέν μπορεῖ νά πεῖ τί αὐτό τό κειμήλιο εἶναι. Ἀκόμη λιγότερο μᾶς ἐπιτρέπεται νά ἀποτολμήσομε ἐμεῖς κάποια εἰκασία σχετικά, ἐκτός ἐάν τό ποίημα μᾶς ἔκανε μία νύξη ἀφ' ἑαυτοῦ. Τήν κάνει. Τήν προσλαμβάνομε ἐφόσον ἀκούσομε ὄντας ἀρκούντως σύννοι. Ἐπαρκοῦμε σέ τοῦτο ὅταν διανοηθοῦμε κάτι τό ὁποῖο τώρα πρέπει νά μᾶς καταστήσει τά μάλιστα σύννους.

Ἡ ἐνόραση στήν ἐμπειρία τοῦ ποιητῆ μέ τήν λέξη, δηλαδή ἡ ἐνόραση στήν ἐκμαθεῖσα παραίτηση, μᾶς ἐξωθεῖ στό ἐρώτημα: Γιατί ὁ ποιητής, ἀφότου ἔμαθε τήν παραίτηση, δέν παραιτήθηκε ἀπό τόν λόγο; Γιατί λέει ἀκριβῶς τήν παραίτηση; Γιατί μάλιστα κάνει ἕνα ποίημα μέ τόν τίτλο *Ἡ λέξη*; Ἀπάντηση: Διότι αὐτή ἡ παραίτηση εἶναι μία ἰδιάζουσα παραίτηση, καί ὄχι ἁπλῶς ἀπόρριψη τοῦ λόγου καί σιώπηση. Ὡς ἀπάρνηση ἡ παραίτηση παραμένει λόγος. Ἔτσι διαφυλάγει τήν σχέση μέ τήν λέξη. Ὅμως ἐπειδή ἡ λέξη δείχθηκε μέ μία ἄλλη, ὑψηλότερη ὕπαρξη, πρέπει καί ἡ σχέση μέ τήν λέξη νά ὑποστεῖ μία μεταβολή. Ὁ λόγος ἀπολήγει σέ μία ἄλλη διάρθρωση, σέ ἕνα ἄλλο †μέλος†, σέ ἕναν ἄλλον τόνο. Τό ὅτι ἡ παραίτηση τοῦ ποιητῆ γίνεται ἐμπειρατή κατ' αὐτό τό νόημα, μαρτυρεῖται ἀπό τό ἴδιο ἐκεῖνο τό ποίημα τό ὁποῖο λέει τήν παραίτηση τραγουδώντας την. Διότι αὐτό τό ποίημα εἶναι τραγούδι. **[229]** Ἀνήκει στό τελευταῖο μέρος τῆς τελευταίας ἀπό τόν Stefan George δημοσιευμένης ποιητικῆς συλλογῆς. Αὐτό τό τελευταῖο τμῆμα φέρει τόν τίτλο *Das Lied* [*Τό τραγούδι*] [...]

Μέ *Τό τραγούδι*, μέ τά τελευταῖα κάτω ἀπό αὐτόν τόν τίτλο συλλεχθέντα ποιήματα, ὁ ποιητής ἐξέρχεται ὁριστικά ἀπό τόν προηγούμενο ἰδιαίτερο κύκλο του. Πρός τά ποῦ; Πρός τήν παραίτηση τήν ὁποία ἔμαθε. Αὐτή ἡ ἐκμάθηση ἦταν μία αἰφνίδια ἐμπειρία τήν στιγμή ὅπου τόν ἀντίκρισε ἡ ὁλότελα ἄλλη ὕπαρξη τῆς γλώσσας καί κλόνισε τήν αὐτοπεποίθηση τοῦ προηγουμένου λόγου του. Κάτι τό ἀνυποψίαστο, τρομερό τόν ἀντίκρισε, τοῦτο, ὅτι πρῶτα ἡ λέξη ἀφήνει τό πρᾶγμα νά εἶναι πρᾶγμα.

Ἔκτοτε ὁ ποιητής πρέπει νά ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό τό σχεδόν ἀνύποπτο, νοητά μόνον ὑποψιάσιμο μυστήριο τῆς λέξης. Κάτι τέτοιο ἐπιτυγχάνει μόνον ὅταν ἡ ποιητική λέξη ἠχεῖ στόν τόνο τοῦ τραγουδιοῦ. Αὐτόν τόν τόνο μποροῦμε νά τόν ἀκούσομε μέ ἰδιαίτερη σαφήνεια σέ ἕνα ἀπό τά τραγούδια τά ὁποῖα πρώτη φορά, χωρίς τίτλο, δημοσιεύονται στό τελευταῖο μέρος τῆς τελευταίας συλλογῆς (*Das Neue Reich*, σ. 137):

Στήν πιό γαλήνια σιγή
Μιᾶς νηφάλιας ἡμέρας
Ξάφνου ἕνα βλέμμα ξεσπᾶ
Ποὺ μ' ἀνυποψίαστο τρόμο
Τή βέβαιη ταράζει ψυχή

Ἔτσι καθώς στά ὑψώματα
[230] *Ὁ δυνατός κορμός*
Ἀσάλευτος περήφανα δεσπόζει
Καί κατόπιν ἀργά κάποτε μιά θύελλα
Τόν λυγίζει ἕως τό χῶμα:

Ἔτσι καθώς ἡ θάλασσα
Μέ βροντερό σάλαγο
Μέ ἄγριο παφλασμό
Εἰσβάλλει ἀκόμη μιά φορά
Στήν ἀπό καιρό ἐγκαταλειμμένη ἀχιβάδα.

(Μετάφραση τοῦ ποιήματος: Ἕλενα Νούσια)

Ὁ ρυθμός αὐτοῦ τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι τόσο θαυμάσιος ὅσο καί κατανοητός. Ἀρκεῖ νά τόν ὑπονοήσομε μέ μία ὑπόδειξη. Ἔτσι ρυθμός, †ρυσμός† δέν θά πεῖ ρεῦμα καί ροή, ἀλλά ἅρμοση. [...] Ὁ ρυθμός χαρίζει τήν γαλήνη. Στό τραγοῦδι πού ἀκούσαμε, ἡ ἅρμοση δείχνεται ὅταν προσέξομε τήν μία ἁρμονία ἡ ὁποία μᾶς προσάδει στίς τρεῖς στροφές τρίμορφα: βέβαιη ψυχή καί αἰφνίδιο βλέμμα, κορμός καί θύελλα, θάλασσα καί ἀχιβάδα.

Ὅμως τό ἀλλόκοτο σ᾽ αὐτό τό τραγοῦδι εἶναι ἕνα σημεῖο, τό μόνο τό ὁποῖο θέτει ὁ ποιητής ἐκτός ἀπό τήν τελεία στό τέλος. Ἀκόμη περισσότερο ἀλλόκοτη εἶναι ἡ θέση στήν ὁποία ἔθεσε τό σημεῖο. Εἶναι ἡ ἄνω κάτω τελεία στό τέλος τῆς τελευταίας γραμμῆς τῆς μεσαίας στροφῆς. Αὐτό τό σημεῖο σ᾽ αὐτήν τήν θέση εἶναι ἀκόμη ἐκπληκτικότερο καθώς ἀμφότερες οἱ στροφές, ἡ μεσαία καί ἡ τελευταία, ἀναφερόμενες πίσω στήν πρώτη, ἀρχίζουν κάθε φορά τό ἴδιο, μέ ἕνα *Ἔτσι καθώς...*:

Ἔτσι καθώς στά ὑψώματα
Ὁ δυνατός κορμός

καί:

Ἔτσι καθώς ἡ θάλασσα
Μέ βροντερό σάλαγο

[231] Οἱ δύο στροφές, στήν μεταξύ τους ἀκολουθία, δίνουν τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἰσότιμες. Ὅμως δέν εἶναι. Ἡ ἄνω κάτω τελεία στό τέλος τῆς μεσαίας στροφῆς κάνει τήν ἀκόλουθη τελευταία στροφή νά δείχνει πίσω πρός τήν πρώτη, ἐντάσσοντας τήν δευτέρα σ᾽ αὐτήν τήν ὑπόδειξη. Ἡ

πρώτη στροφή ἐννοεῖ τόν στήν βεβαιότητά του ταραγμένο ποιητή. Μόνον πού ὁ «ἀνυποψίαστος τρόμος» δέν τόν καταστρέφει. Ὅμως τόν λυγίζει ἕως τό χῶμα, ὅπως ἡ θύελλα τόν κορμό, ὥστε νά γίνει ἀνοικτός γιά ἐκεῖνο τό ὁποῖο τραγουδᾶ ἡ τήν διανοίγουσα ἄνω κάτω τελεία ἑπομένη τρίτη στροφή. Ἀκόμη μία φορά ἡ θάλασσα εἰσβάλλει μέ τήν ἀχανή φωνή της στό ἄκουσμα τοῦ ποιητῆ, τό ὁποῖο καλεῖται ἡ «ἀπό καιρό ἐγκαταλειμμένη ἀχιβάδα». Διότι μέχρι τώρα ὁ ποιητής ἔμενε χωρίς τήν καθαρά προσφερόμενη ὕπαρξη τῆς λέξης. Ἀντ' αὐτοῦ τά ἀπό τήν Μοίρα ἀξιούμενα ὀνόματα ἔτρεφαν τήν αὐτοπεποίθηση τῆς αὐτάρ-χουσας ἔκφρασης.

Ἡ ἐκμαθεῖσα παραίτηση δέν εἶναι ἁπλή ἀπόρριψη κάποιας ἀξίωσης, ἀλλά ἡ μεταβολή τοῦ λόγου σέ μία σχεδόν λήθια θροΐζουσα ᾠδική ἀντήχηση ἑνός ἀμύθητου μύθου. Τώρα ἴσως εἴμαστε περισσότερο σέ θέση νά διανοηθοῦμε τήν τελευταία στροφή, ὥστε νά μιλήσει ἡ ἴδια καί νά περισυλλέξει ὅλο τό ποίημα σ' αὐτήν. Ἐάν τοῦτο ἐπετύγχανε, ἔστω καί σέ μικρό βαθμό, τότε σέ καλές στιγμές θά μπορούσαμε τήν ἐπιγραφή τοῦ ποιήματος *Ἡ λέξη* νά τήν ἀκούσομε σαφέστερα καί νά ἀναγνωρίσο-με πώς ἡ τελευταία στροφή ὄχι μόνον κλείνει τό ποίημα, ὄχι μόνον εἶναι τό κλειδί τοῦ ποιήματος, ἀλλά συγχρόνως περικλείει τό μυστήριο τῆς λέξης.

Πενθώντας τήν παραίτηση ἔμαθα ἔτσι:
Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη.

Ἡ τελευταία στροφή λέει γιά τήν λέξη μέ τόν τρόπο τῆς παραίτησης. Τούτη εἶναι ἐν ἑαυτῇ λόγος: ἡ ἀπάρνηση... τουτέστι τῆς ἀξίωσης γιά κάτι. Ἐκλαμβανόμενη ἔτσι, ἡ παραίτηση διατηρεῖ ἕναν ἀρνητικό χαρακτήρα: «πράγμα κανένα», δηλαδή οὔτε ἕνα πράγμα, «λείπει ἡ λέξη», δηλαδή δέν εἶναι διαθέσιμη. Σύμφωνα μέ τόν κανόνα [232] ἡ διπλή ἄρνηση ἀποφέρει μία κατάφαση. Ἡ παραίτηση λέει: Ἕνα πράγμα εἶναι μόνον ἐκεῖ ὅπου ἡ λέξη προσφέρεται. Ἡ παραίτηση μιλᾶ καταφατικά. Ἡ ἁπλή ἀπάρνηση ὄχι μόνον δέν ἐξαντλεῖ τήν οὐσίωση τῆς παραίτησης, ἀλλά οὔτε κάν τήν περιέχει. Ἡ παραίτηση ἔχει μέν μία ἀρνητική πλευρά, ἀλλά συγχρόνως ἔχει μία θετική πλευρά. Ὅμως ὁ λόγος γιά πλευρές εἶναι ἐδῶ παραπλανητικός. Συμπαραθέτει ὅμοια μεταξύ τους τό ἀπαρνούμενο καί τό καταφάσκον, καί ἔτσι συγκαλύπτει τόν στήν παραίτηση ἰδιαιτέρως ὑπάρχοντα λόγο. Αὐτόν πρό πάντων ἔχομε νά διανοηθοῦμε. Καί τοῦτο δέν ἀρκεῖ. Χρειάζεται νά διανοηθοῦμε

ποιά παραίτηση ἐννοεῖ ἡ τελευταία στροφή. Αὐτή ἡ παραίτηση εἶναι μοναδική, διότι δέν ἀναφέρεται σέ κάποια κατοχή ἀπό κάτι. ῾Η παραίτηση ὡς ἀπάρνηση, δηλαδή ὡς λόγος, ἀναφέρεται στήν λέξη καθ᾽ ἑαυτήν. ῾Η παραίτηση κάνει τήν σχέση μέ τήν λέξη νά ὁδεύει πρός αὐτό τό ὁποῖο ἀφορᾶ κάθε λόγο ὡς λόγο. ῾Υποψιαζόμαστε ὅτι σ᾽ αὐτήν τήν ἀπάρνηση ἡ σχέση μέ τήν λέξη ἀποκτᾶ μία σχεδόν «ὑπέρμετρη ἐσωτερικότητα». Τό αἰνιγματικό τῆς τελευταίας στροφῆς μᾶς ξεπερνᾶ. Οὔτε καί θέλομε νά τό λύσομε, ἀλλά μόνον νά τό συλλογιστοῦμε, νά περισυλλέξομε τήν διανόησή μας σ᾽ αὐτό.

Καταρχήν ἐννοοῦμε τήν παραίτηση ὡς ἀπάρνηση ἀναφορικά πρός κάτι. [...] ᾽Εν τῶ μεταξύ ἕνας ἄλλος χαρακτήρας ἐμφανίστηκε σ᾽ αὐτήν τήν παραίτηση. ῾Η παραίτηση ἔρχεται σέ συμφωνία μέ τήν ὑψηλότερη ὕπαρξη τῆς λέξης, ἡ ὁποία πρώτη αὐτή ἀφήνει ἕνα πράγμα νά εἶναι πράγμα. ῾Η λέξη πραγμώνει τό πράγμα σέ πράγμα. [...]

[236] [῾Η παραίτηση] εἶναι ἡ μή-ἀπάρνηση τοῦ μυστηρίου τῆς λέξης, αὐτοῦ, τοῦ ὅτι ἡ λέξη εἶναι ἡ πράγμωση τοῦ πράγματος.

῾Ως μυστήριο παραμένει τό ἀπόμακρο. ῾Ως ἐμπειραθέν μυστήριο, τό ἀπόμακρο εἶναι στό σύνεγγυς. ῾Η ἔκβαση αὐτοῦ τοῦ ἀπόμακρου μιᾶς τέτοιας ἐγγύτητας εἶναι ἡ μή-ἀπάρνηση τοῦ μυστηρίου τῆς λέξης. Γιά τοῦτο τό μυστήριο λείπει ἡ λέξη, δηλαδή ἐκεῖνος ὁ λόγος ὁ ὁποῖος θά ἐδύνατο τήν οὐσίωση τῆς γλώσσας — νά τήν φέρει σέ γλώσσα.

῾Ο θησαυρός τόν ὁποῖο ἡ χώρα τοῦ ποιητῆ ποτέ δέν ἀποκτᾶ εἶναι ἡ λέξη γιά τήν οὐσίωση τῆς γλώσσας. ῾Η αἰφνιδίως ἐνορασθεῖσα ὕπαρξη καί καίριση τῆς λέξης, τό οὐσιῶνον της, θέλει νά ἔρθει στήν ἰδιαίτερη λέξη του. ῞Ομως ἡ λέξη γιά τήν οὐσίωση τῆς λέξης δέν προσφέρεται.

Καί πάλι ἐάν ἡ λέξη γιά τό οὐσιῶνον τῆς γλώσσας ἦταν ἐκεῖνο τό κειμήλιο τό ὁποῖο, ἐγγύτατα στόν ποιητή, ὄντας ἀνά χεῖρας, παρ᾽ ὅλ᾽ αὐτά διαφεύγει, ὅμως, ἔχοντας διαφύγει καί μή ἔχοντας ποτέ ἀποκτηθεῖ, παραμένει τό μακρότατο στήν ἐγγυτάτη ἐγγύτητα; Μέσα ἀπό αὐτήν τό κειμήλιο τοῦ εἶναι μυστηριωδῶς οἰκεῖο, διότι διαφορετικά αὐτός δέν θά ἐδύνατο νά τραγουδήσει τό κειμήλιο «πλούσιο κι ἁπαλό».

Πλούσιο θά πεῖ: εὔπορο ὥστε νά προσφέρει, εὔπορο σέ προσφορά, εὔπορο σέ ἄφεση ἐκπλήρωσης καί ἀπόληξης. Τοῦτος ὅμως εἶναι ὁ οὐσιακός πλοῦτος τῆς λέξης, ὅτι στόν λόγο [Sagen], δηλαδή στήν δείξη [Zeigen] ἐμφανίζει τό πράγμα ὡς πράγμα.

῾Απαλό [zart] θά πεῖ σύμφωνα μέ τό παλαιό ρῆμα zarton: οἰκεῖο, εὐχάριστο, φειδωλό. ῾Η φειδώ εἶναι προσφορά καί ἀπελευθέρωση, ὅμως χωρίς θέληση καί βία, χωρίς ἐθισμό καί κυριαρχία.

Τό *κειμήλιο πλούσιο κι άπαλό* είναι ή λανθάνουσα ούσίωση τής λέξης ή όποία, λέγοντας, άδιόρατα καί ήδη στό άνείπωτό της μας προσφέρει τό πράγμα ώς πράγμα.

Καθόσον ή παραίτηση βρίσκεται σέ συμφωνία μέ τό μυστήριο τής λέξης, ό ποιητής διατηρεί τό κειμήλιο μέσω τής παραίτησης στήν μνήμη. Κατ' αύτόν τόν τρόπο τό κειμήλιο γίνεται έκεΐνο τό όποίο ό ποιητής ώς [237] λέγων προτιμά πρό παντός άλλου, έκτιμά πέραν παντός άλλου. Τό κειμήλιο γίνεται τό ίδίως άξιονόητο τοΰ ποιητή. Διότι τί τό περισσότερο άξιονόητο μπορεί νά δοθεί στόν λέγοντα άπό τήν αύτοσυγκαλυπτόμενη ούσίωση τής λέξης, τήν άποφασιστική λέξη γιά τήν λέξη;

Έάν άκούσομε τό ποίημα ώς τραγούδι σέ συνήχηση μέ τά συγγενικά τραγούδια, τότε άφήνομε νά μάς λεχθεΐ άπό τόν ποιητή καί μέ τόν ποιητή τό άξιονόητο τής ποίησης.

Άφήνω νά λεχθεί τό άξιονόητο θά πεί — έννοώ.

Άκούοντας τό ποίημα διανοούμαστε τήν ποίηση. Κατά έναν τέτοιον τρόπο *είναι*: ποίηση καί νόηση.

Αύτό τό όποίο καταρχήν μοιάζει σάν έπιγραφή έπάνω σέ ένα θέμα: ποίηση καί νόηση, καταδεικνύεται ώς ή έγγραφή στήν όποία είναι παλαιόθεν έγγεγραμμένη ή μοιραία μας παρουσία. Ή έγγραφή καταγράφει τήν άλληλέχεια ποίησης καί νόησης. Ή συνέλευσή τους έχει μία μακρά προέλευση. Όταν άναδράμοντας τήν έννοήσομε, άπολήγομε στό παμπάλαιο άξιονόητο τό όποίο δέν μπορούμε νά διανοηθούμε έπαρκώς ποτέ. Είναι τό ίδιο άξιονόητο τό όποίο αίφνιδίως άντίκρισε τόν ποιητή, τό όποίο τούτος δέν άπαρνήθηκε, λέγοντας:

Πράγμα κανένα πώς δέν είναι όπου λείπει ή λέξη.

Ή ύπαρξη τής λέξης έκλάμπει ώς πράγμωση τοΰ πράγματος σέ πράγμα. Ή λέξη άρχίζει νά φέγγει ώς ή περισυλλογή ή όποία πρώτη φέρει τό κάθε παρόν στήν παρουσία του.

Ή παλαιοτάτη λέξη γιά τήν έτσι έννοημένη ύπαρξη τής λέξης, γιά τό Sagen [λόγος], λέγεται: †*Λόγος*†*1: [...] ό μύθος ό όποίος, δείχνοντας, άφήνει τό κάθε όν νά έμφανίζεται στό είναι* του.

Όμως ή ίδια λέξη †*Λόγος*† ώς λέξη γιά τόν λόγο είναι συγχρόνως καί ή λέξη γιά τό *Είναι*, δηλαδή γιά τήν παρουσία τών παρόντων. Λόγος καί Είναι, λέξη καί πράγμα, άλληλέχονται κατά έναν συγκαλυμμένο, σχεδόν όλότελα άγνοημένο καί άδιανόητο τρόπο.

[238] Κάθε οὐσιακός λόγος ἀκούει αὐτήν τήν συγκαλυμμένη ἀλληλέχεια Λόγου καί Εἶναι, λέξης καί πράγματος. Ἀμφότερες, ποίηση καί νόηση, εἶναι ἕνας ἐξαιρετικός λόγος, καθόσον παραμένουν λογοδοτοῦσες στό μυστήριο τῆς λέξης ὡς τό πλέον ἀξιονόητό τους, καί ἔτσι παραμένουν ἀπό πάντα ἁρμοσμένες στήν συγγενικότητα μεταξύ τους.

Γιά νά διανοηθοῦμε καί γιά νά προνοήσομε αὐτό τό ἀξιονόητο, ὅπως μιλᾶ στήν ποίηση, κατά τρόπον ἐπαρκή, παραδίδομε ὅ,τι εἰπώθηκε τώρα σέ μία λησμοσύνη. Ἀκοῦμε τό ποίημα. Τώρα γινόμαστε ἀκόμη περισσότερο σύννοι σχετικά μέ τήν δυνατότητα κατά τό ἄκουσμα νά παρακούσομε, καί τοῦτο τόσο εὐκολότερα, ὅσο ἁπλούστερα τό ποίημα τραγουδᾶ μέ τόν τρόπο τοῦ ᾄσματος.

III

Διαβαζουμε τά ἀποσπάσματα ἀπό τήν ὁμιλία "Ἡ λέξη" πολλές φορές, μέχρις ὅτου ἡ λέξη ἀρχίσει νά μᾶς μιλᾶ. Προσέχουμε ἰδιαιτέρως τόν δρόμο πού παίρνει ἡ ὁμιλία, τήν κίνησή της, καί ὄχι τό «τί λέει», τό περιεχόμενό της. Κατόπιν τήν ἀφήνουμε καί στρέφουμε τήν προσοχή μας στήν ψυχανάλυση. Καί ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἕνας δρόμος καί μία κίνηση. Ὅμως αὐτό συνήθως ἀγνοεῖται. Δίνεται προσοχή στό «ὑλικό», στό «περιεχόμενο». Στίς τρέχουσες ψυχαναλυτικές θεωρίες ὁ χαρακτήρας τοῦ δρόμου καί τῆς κίνησης συγκαλύπτεται κάτω ἀπό αὐτό τό ὁποῖο ἀποκαλεῖται ψυχαναλυτική «μέθοδος» καί εἰδικότερα ψυχαναλυτική «τεχνική». Καί ὅπως ἤδη οἱ λέξεις μαρτυροῦν, «μέθοδος» καί «τεχνική» ἀναφέρονται στήν τεχνική θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία εἶναι ὁλότελα ἀνεπαρκής γιά νά φέρει σέ γλώσσα τό συμβάν καί τήν οὐσίωση τῆς ψυχανάλυσης. Μιά ἀπόπειρα προσέγγισης τῆς οὐσίωσης τῆς ψυχανάλυσης ὡς δρόμου καί κίνησης, μέσα στό στοιχεῖο τῆς γλώσσας, ἀποτελεῖ τό ἀκόλουθο κείμενο.

Ἡ ψυχανάλυση διέπεται ἀπό αὐτό τό ὁποῖο ὁ Freud ἀπεκάλεσε «βασικό κανόνα»: Ὁ ἀναλυόμενος εἶναι ἐλεύθερος νά λέει ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του. Ἤδη αὐτή ἡ συνοπτική διατύπωση τοῦ

βασικοῦ κανόνα φανερώνει ἕνα ἰδιάζον στοιχεῖο τῆς ψυχανάλυσης. Ὁ βασικός κανόνας ἀναφέρεται ρητά στόν ἀναλυόμενο. Αὐτός εἶναι, πού «λέει». Τόν ψυχαναλυτή ὁ βασικός κανόνας τόν κρατᾶ στήν ἀφάνεια. Καί τοῦτο ἀνταποκρίνεται ὄντως στήν κατάσταση τῆς ψυχανάλυσης. Ὁ ψυχαναλυτής παραμένει κατά κανόνα στήν ἀφάνεια, σωπαίνει. Ὅμως ὁ ψυχαναλυτής, ἀφανῶς καί συγχρόνως ἀποφασιστικά, καθορίζει τά λεγόμενα τοῦ ἀναλυομένου. Τοῦτο συμβαίνει χωρίς τήν δική του πρωτοβουλία: Τό τί ὁ ἀναλυόμενος θά πεῖ, τό τί θά ἀποσιωπήσει, τό τί θά ἔρθει κάν στόν νοῦ του, καθορίζεται ἀπό τήν καθέκαστη σχέση του μέ τόν ψυχαναλυτή, καί πιό συγκεκριμένα ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται τόν ψυχαναλυτή του — εἴτε αὐτό τοῦ εἶναι σάν τέτοιο φανερό εἴτε ὄχι.

Ἡ σχέση ψυχαναλυομένου-ψυχαναλυτῆ εἶναι τρόπον τινά ἡ «πηγή», ἡ ὁποία κάθε φορά, «μοιραῖα», παρέχει στόν ἀναλυόμενο τίς λέξεις μέ τίς ὁποῖες φανερώνεται σάν αὐτός πού κάθε φορά εἶναι, διαμένοντας στόν ἑκάστοτε κόσμο του. Λέω «κάθε φορά», διότι ὁ ἀναλυόμενος δέν εἶναι ποτέ ἀγκυλωμένος σέ μία σχέση μέ τόν ψυχαναλυτή του. Στήν ψυχανάλυση συμβαίνουν πολλά «ταξίδια» τοῦ ἀναλυομένου μέσα στήν «χώρα του», πρός τήν «πηγή», τήν ἑκάστοτε σχέση του μέ τόν ψυχαναλυτή του, ἀπ᾽ ὅπου καί τοῦ μιλοῦν ὁ κόσμος καί ὁ ἑαυτός του μέ κάθε φορά ἄλλα λόγια, καί τόν ἀφήνουν νά φανερωθεῖ στά κάθε φορά λεγόμενα καί στά ἀποσιωπούμενά του. Καί, ὅπως ὑπαινίχθηκα, ἡ ἴδια ἡ «πηγή» μπορεῖ νά προσεγγίζεται σέ διαφορετικά «ταξίδια», ἀνάλογα μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὁ ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται κάθε φορά τόν ψυχαναλυτή του. Ἀναφέρω μερικά παραδείγματα:

—Ὁ ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται ἐνδεχομένως τόν ψυχαναλυτή του ὡς ἕναν πού τόν ἀντιμετωπίζει κριτικά, ἴσως καί περιφρονητικά, πού ἄλλοτε πάλι πλήττει ἤ θυμώνει μαζί του. Ὁ ἴδιος ἀντίστοιχα αἰσθάνεται ἀδύναμος, ὑποδεέστερος, ἐκτεθειμένος καί ἀνυπεράσπιστος. Ὅμως ὁ ψυχαναλυτής δέν εἶναι οὔτε κριτικός, οὔτε βαριεστημένος, οὔτε θυμωμένος. Ὁ ψυχαναλυτής σωπαίνει.

—῾Ο ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται ἐνδεχομένως τόν ψυχαναλυτή του ὡς τόν «εἰδικό» πού δίνει κατευθύνσεις, ὡς τόν δάσκαλο, ὡς τόν κηδεμόνα ἤ τόν μεγαλύτερο ἀδελφό. ῾Ο ἴδιος ἀντίστοιχα αἰσθάνεται «ἀσθενής» καί «περίπτωση», μαθητής, προστατευόμενος. ῞Ομως ὁ ψυχαναλυτής δέν εἶναι οὔτε «εἰδικός», οὔτε προστάτης. ῾Ο ψυχαναλυτής σωπαίνει.

—῾Ο ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται ἐνδεχομένως τόν ψυχαναλυτή του ὡς κάποιον μέ προτιμήσεις, μέ ἐπιθυμίες, μέ ὁρισμένα θέματα νά τόν ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα καί ἄλλα ὄχι. ῾Ο ἴδιος ἀντίστοιχα προσπαθεῖ νά ἀνακαλύψει μέσα ἀπό τίς ἀντιδράσεις, ἤ τίς ὑποτιθέμενες ἀντιδράσεις, τοῦ ψυχαναλυτῆ αὐτές τίς προτιμήσεις του, καί ἀνάλογα μέ τά συμπεράσματά του ἐπιλέγει καί ἐκεῖνα πού θά ἐκστομίσει. ῞Ομως ὁ ψυχαναλυτής δέν ἔχει οὔτε προτιμήσεις, οὔτε συγκεκριμένες ἐπιθυμίες. ῾Ο ψυχαναλυτής σωπαίνει.

—῾Ο ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται ἐνδεχομένως τόν ψυχαναλυτή του ὡς ξένο σῶμα στήν ζωή του, μία ἀδιάκριτη, ὀχληρή παρουσία. ῾Ο ἴδιος ἀντίστοιχα αἰσθάνεται εἴτε ἀντίσταση νά ἀνοιχτεῖ, εἴτε, ὅταν τό κάνει, προδότης ἀπέναντι στούς «δικούς του». ῞Ομως ὁ ψυχαναλυτής δέν εἶναι οὔτε διακριτικός, οὔτε καί ἀδιάκριτος. ῾Ο ψυχαναλυτής σωπαίνει.

῾Ο ψυχαναλυτής σωπαίνει. Εἶναι καιρός νά δοῦμε καλύτερα τί εἶναι αὐτή ἡ σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ. Καί πρῶτα ἀναφέρω μερικά συνήθη παραδείγματα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὁ ἀναλυόμενος τήν προσλαμβάνει:

—῾Ο ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται ἐνδεχομένως τήν σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ του ὡς ἀδιαφορία καί ἐγκατάλειψη καί ἀπουσία. ῞Ομως ὁ ψυχαναλυτής, σωπαίνοντας, δέν ἀδιαφορεῖ, δέν ἐγκαταλείπει τόν ἀναλυόμενο, δέν εἶναι ἀπών. Σωπαίνει.

—῾Ο ἀναλυόμενος ἐμπειρᾶται ἐνδεχομένως τήν σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ του ὡς διαφωνία ἤ συμφωνία. ῞Ομως ὁ ψυχαναλυτής, σωπαίνοντας, δέν διαφωνεῖ καί δέν συμφωνεῖ. Σωπαίνει.

῾Η σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ δέν σημαίνει ὁπωσδήποτε καί ἔλλειψη ὁμιλίας. Τό ἰδιάζον τῶν *λόγων* τοῦ ψυχαναλυτῆ συνίσταται στό ὅτι αὐτός, *ἀκόμη καί ὅταν μιλᾶ*, σωπαίνει. ῾Ο ἴδιος

ψυχαναλυτικός λόγος δέν εἶναι ἡ «ἑρμηνεία». Ὁ ψυχαναλυτής, μιλώντας, δέν λέει τίποτε — καί τοῦτο ὄχι μέ τήν ἔννοια αὐτοῦ ὁ ὁποῖος ἀποφεύγει νά πάρει θέση ἤ δέν ἔχει νά πεῖ κάτι τό οὐσιῶδες. Στήν σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ, εἴτε αὐτή εἶναι σιωποῦσα, εἴτε αὐτή εἶναι ὁμιλοῦσα, ὑπάρχει μία συγκεκριμένη στάση: ὁ ψυχαναλυτής ὡς πρόσωπο μέ ἀπόψεις καί μέ ἐνδιαφέροντα, χάνεται, καί μάλιστα ὄχι ἐφαρμόζοντας κάποια μέθοδο, ἀλλά πέρα ὡς πέρα καί εἰλικρινά. Καί χάνεται ὄχι μόνο ὡς πρόσωπο ἀλλά καί ὡς ψυχαναλυτής. Ὁ ψυχαναλυτής δέν ἔχει «προσωπικότητα». Εἶναι ἕνα τίποτε.

Αὐτά, γιά μιά ἀκόμη φορά, ἀκούονται περίεργα, καθώς δέν δίνουν καμιά πληροφορία γιά τό τί ὁ ψυχαναλυτής κάνει. Καί δέν μποροῦν νά δώσουν, διότι ὁ ψυχαναλυτής δέν «κάνει» τίποτε. Στήν ψυχανάλυση, ἀντίθετα μέ τίς τρέχουσες ἀπόψεις, ἀποφασιστικό δέν εἶναι μόνο τό τί ὁ ψυχαναλυτής λέει, τό πῶς «παρεμβαίνει», ἀλλά καί τό τί σωπαίνει. Καί ὅπως ἤδη σημείωσα, ὁ λόγος καί ἡ σιωπή του δέν εἶναι δύο διαφορετικές «λειτουργίες», ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ λόγος τοῦ ψυχαναλυτῆ εἶναι *καί* σιωπή — κατασιγάζει. Αὐτό δέν μπορεῖ νά δειχθεῖ σέ ἀναφορές «περιστατικῶν», ἴσως δέν μπορεῖ νά ἐπιδειχθεῖ καθόλου. Τά κείμενά μου δέν εἶναι παρά ἀπόπειρες ἐντοπισμοῦ τῆς ψυχαναλυτικῆς στάσης *πρίν* ἀπό κάθε ἐνδεχόμενη «παρέμβαση» τοῦ ψυχαναλυτῆ. Στήν ψυχανάλυση τά κατάλληλα λόγια ἔρχονται κατόπιν, ὅταν ἔρθουν, ἀπό μόνα τους.

Τί σημαίνει αὐτή ἡ στάση, ἡ ἀπό-σταση καλύτερα τοῦ ψυχαναλυτῆ, τήν ὁποία ὑπαινίχθηκα, γιά τόν ἀναλυόμενο; Σημαίνει καταρχήν ὅτι ὁ ἀναλυόμενος, μέ ὅποιον τρόπο καί ἄν ἐμπειραθεῖ τόν ψυχαναλυτή του, ὅποια στάση καί ἄν κρατήσει, πάντοτε πέφτει ἐπάνω στήν σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ. Δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔρθει σέ συνεννόηση μαζί του. Τά λόγια του, τά ὁποῖα πάντοτε συνιστοῦν τήν φωνή τῆς σχέσης του μέ τόν ψυχαναλυτή του, παραμένουν τρόπον τινά μετέωρα, καθώς μετέωρη παραμένει καί ἡ σχέση ἡ ἴδια. Ἡ λέξη τοῦ ψυχαναλυτῆ, ἡ ὁποία θά ἀνταποκρίνονταν κατά κάποιον τρόπο στόν ἀναλυόμενο, καί ἔτσι θά ἔδινε

καταρχήν στήν σχέση τους μιά ὑπόσταση, ἕνα *Εἶναι*, αὐτή ἡ λέξη δέν παρέχεται ποτέ διότι τέτοια λέξη δέν ὑπάρχει — ὁ ψυχαναλυτής σωπαίνει. Ἡ σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ, ὅταν εἶναι ἀληθινή, ἔχει μιά ἀργή ἀλλά καταλυτική ἐπίδραση ἐπάνω στόν ἀναλυόμενο. Οἱ ἐμπειρίες τοῦ ἀναλυομένου γιά τόν ψυχαναλυτή του δέν βρίσκουν ἀνταπόκριση καί ξεθωριάζουν: ὁ ψυχαναλυτής χάνει ἀπέναντι στόν ἀναλυόμενο τήν ὑποτιθέμενη αὐστηρότητά του, χάνει τήν ὑποτιθέμενη δύναμή του, χάνει τίς ὑποτιθέμενες προτιμήσεις του καί τίς ἐπιθυμίες του, χάνει τήν ὑποτιθέμενη ἀδιακρισία του. Ἀντίστοιχα ὁ ἀναλυόμενος μέ τόν καιρό χάνει τό ἀδύναμό του, χάνει τήν «ἀσθένειά» του, χάνει τήν προσαρμοστικότητα καί τό πεῖσμα του, δέν ὑπερασπίζεται πλέον τό ἄβατο τῆς «ἰδιωτικῆς» του ζωῆς.

Αὐτά ὅλα δέν συμβαίνουν ἐξ *ἀπαλῶν ὀνύχων*. Ἡ λέξη, τήν ὁποία ἡ ψυχαναλυτική σχέση *δέν* ἔχει νά δώσει, αὐτό τό οὐσιῶδες συμβάν τῆς ψυχανάλυσης, σημαίνει γιά τόν ἀναλυόμενο μία ἔντονη, βαθιά καί ἐπαναλαμβανόμενη ματαίωση, σημαίνει ἕνα κάλεσμα σέ *παραίτηση* ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ ἀναλυόμενος ἔβλεπε τόν ψυχαναλυτή του, καί τόν κόσμο, μιά παραίτηση ἡ ὁποία μαθαίνεται *πενθώντας*. Μ᾽ αὐτόν τόν τρόπο ὁ ἀναλυόμενος γνωρίζει τήν ματαίωση. Ἐφόσον τήν ἀντέξει, τήν δεχθεῖ καί δέν τραπεῖ σέ φυγή, γνωρίζει, στήν σχέση μέ τόν ψυχαναλυτή του —καλύτερα, στήν διαρκῶς ματαιούμενη σχέση μέ τόν ψυχαναλυτή του— τήν παραίτηση ἀπό τόν οἰκεῖο καί αὐτονόητο τρόπο του μέ τόν ὁποῖον ἐμπειράθηκε αὐτήν τήν σχέση. Ἡ ἐκμάθηση τῆς παραίτησης δέν εἶναι παρά τό πένθος γιά αὐτό πού χάνεται. Τί εἶναι αὐτό πού χάνεται; Ὁ ἀναλυόμενος περιμένει ἀπό τόν ψυχαναλυτή του τίς λέξεις οἱ ὁποῖες θά τόν ἔφερναν σέ συνεννόηση, σέ μιά συμφωνία ἤ ἔστω καί διαφωνία μαζί του, οἱ ὁποῖες θά ἔδιναν στήν σχέση τους ἕνα Εἶναι. Ὅμως αὐτές τίς λέξεις ὁ ψυχαναλυτής δέν τίς ἔχει. Καί αὐτό πού ὁ ἀναλυόμενος μέ τήν ἔκλειψη τῶν λέξεων ἐμπειρᾶται, εἶναι ὅτι μέ τήν ἔκλειψη τῆς λέξης ἡ ὁποία θά ἔδινε στήν σχέση τους μιά ὑπόσταση *ἐκλείπει καί ἡ σχέση ἡ ἴδια*. Ἡ σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ εἶναι ἡ «θύελλα» πού «λυγίζει» τόν «δυνατό κορμό» «ἕως τό

γῶμα» — μιά ἐμπειρία τήν ὁποία προδρομικά ὁ ἴδιος ὁ ψυχαναλυτής ἔχει κάνει στήν δική του, «ἐκπαιδευτική» ψυχανάλυση.

Αὐτό δέν τό σηκώνει ὁ καθένας. Ὁ ἄνθρωπος πού θά ἀναζητήσει τήν ψυχανάλυση, καί θά παραμείνει σ' αὐτήν, δέν ἀρκεῖ νά πιέζεται ἀπό τά προβλήματά του. Πρέπει πρό πάντων νά ἔχει τό χάρισμα τῆς εἰλικρινοῦς αὐταπάρνησης, δηλαδή νά εἶναι ἐνδόμυχα πρόθυμος γιά μιά ἀλλαγή στήν ζωή του ἡ ὁποία θά ἀφορᾶ πρωτίστως αὐτόν τόν ἴδιο καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συνήθιζε νά ἐννοεῖ τόν ἑαυτό του σέ ἀναφορά μέ τούς συνανθρώπους του καί τόν κόσμο. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἡ πρώτη ἐμπειρία μιᾶς τέτοιας ἀλλαγῆς, καί μάλιστα μέσα ἀπό τά πάθη τῆς σχέσης τοῦ ἀναλυομένου μέ τόν ψυχαναλυτή του.

Τί εἶναι μιά σχέση; Μιά, ὅπως λέμε, «διαπροσωπική σχέση»; Ἔχουμε συνηθίσει νά τήν ἐννοοῦμε ὡς ἕνα δεσμό, λιγότερο ἤ περισσότερο δυνατό, λιγότερο ἤ περισσότερο διαρκή. Τό δεσμευτικό ἑνός τέτοιου δεσμοῦ πάλι ἐννοεῖται συνήθως μέσα ἀπό τήν δυνατότητα τῆς ἀμοιβαίας ἐξυπηρέτησης ἀναγκῶν, τῆς ἀμοιβαίας ἱκανοποίησης ἐπιθυμιῶν, τῆς ἀμοιβαίας συμφωνίας ὡς πρός ἕνα θέμα, μιά ὑπόθεση. Ἀντιθέτως, ὅταν δέν δένει τούς ἀνθρώπους «τίποτε», ὅταν δέν ὑπάρχει καμιά τέτοια σχέση μεταξύ τους, οἱ ἄνθρωποι, συνηθίσαμε νά λέμε, εἶναι μεταξύ τους ξένοι, ἀδιάφοροι, ἄγνωστοι, ἄ-σχετοι. Ὅταν ὁ ἀναλυόμενος βλέπει τήν ἀπ' αὐτόν ἀρχικά νομιζόμενη σχέση μέ τόν ψυχαναλυτή του νά ματαιώνεται, ὅταν ἀναγκάζεται νά παραιτηθεῖ ἀπό μιά τέτοια σχέση καί, πενθώντας, μάθει αὐτήν τήν παραίτηση, τοῦτο δέν σημαίνει *κατά κανένα τρόπο* ὅτι τώρα ἡ ψυχανάλυση διαμείβεται μεταξύ δύο ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι εἶναι πλέον μεταξύ τους ξένοι, ἀδιάφοροι, ἄγνωστοι, ἄ-σχετοι, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν πλέον τίποτε νά ποῦν ὁ ἕνας στόν ἄλλον.

Ἡ ἴδια ἡ ἱστορία μιᾶς ψυχανάλυσης μᾶς δείχνει κάτι ἄλλο. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀκόμη νά ποῦν πολλά μεταξύ τους —ὁ ἕνας περισσότερο μιλώντας, ὁ ἄλλος περισσότερο σωπαίνοντας. Ἡ ἐκμαθεῖσα παραίτηση, μετά τό ξεπόνεμα, μιλᾶ μέ ἕναν λόγο ἰδιάζοντα. Ὁ λόγος τοῦ ἀναλυομένου δέν ἀνταποκρίνεται πλέον σέ καμιά αὐτιστική ἐμπειρία του τοῦ ψυχαναλυτῆ, δέν ἔχει

κανένα κίνητρο, δέν ὑπαγορεύεται ἀπό καμιά ἐπιθυμία ἤ φόβο, δέν ἀποσκοπεῖ πουθενά, οὔτε κάν στήν «θεραπεία» του. Ὁ ψυχαναλυτής δέν ὑπάρχει τώρα ὡς συγκεκριμένο πρόσωπο μέ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι γιά τόν ἀναλυόμενο ἕνα ἁπλό ἄκουσμα, ἕνα καθαρό ἄκουσμα, ἕνα κυριολεκτικά *πρόθυμο* ἄκουσμα, πρόθυμο νά προσδεχθεῖ ὅ,τι ἔρχεται. Ὁ ψυχαναλυτής *εἶναι* μιά τέτοια πρόθυμη σιωπή. Ὁ λόγος τοῦ ἀναλυομένου, λόγος τῆς ἐκμαθείσας πλέον παραίτησης, ἀνταποκρίνεται σέ τούτη τήν σιωπή. Ὁ ἀναλυόμενος μόνο τώρα λέει ἀληθινά «ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στόν νοῦ», καί λέει μόνο αὐτό τό ὁποῖο «ἔρχεται».

Ὁ Heidegger εἶπε κάποτε ὅτι ἡ γλώσσα μιλᾶ πρωταρχικά ὡς τό «ἀνάφωνο τῆς σιγῆς». Συγκρατοῦμε τήν συγγένεια αὐτῆς τῆς ρήσης μέ ἐκεῖνο πού μάθαμε γιά τήν ψυχανάλυση, γιά *τόν λόγο τοῦ ἀναλυομένου ὡς ἀνταπόκριση στήν σιωπή τοῦ ψυχαναλυτῆ*. Ἀπό ἐδῶ ἐγείρεται ἡ ἑδραιωμένη εἰκασία ὅτι ἡ ψυχανάλυση συνιστᾶ ἐνδεχομένως πράγματι μία πρωτογενή οὐσίωση τῆς *γλώσσας*.

Δείχτηκε λοιπόν ὅτι στήν ψυχανάλυση ἡ οὐσιαστική παραίτηση δέν εἶναι ἁπλῶς ματαίωση καί ἐγκατάλειψη καί ἀπομόνωση. Στήν ψυχανάλυση ἡ παραίτηση συνιστᾶ ἕνα ἰδιάζον καί ἄφατο *ἄνοιγμα* τό ὁποῖο, καταρχήν ἀφανῶς, ἐπιδρᾶ εὐεργετικά ἤδη ἀπό τίς πρῶτες συνεδρίες τῆς ψυχανάλυσης, ἀλλά χρειάζεται χρόνια καί μιά εὐνοϊκή συγκυρία γιά νά ἐκπτυχθεῖ τά μέγιστα.

Ἡ παραίτηση, *στόν ποιητικό λόγο*, λέει: Πράγμα κανένα πώς δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη. Ἡ *διανόηση* αὐτῆς τῆς παραίτησης μᾶς ὁδηγεῖ στόν χῶρο τῆς οὐσίωσης τῆς λέξης, γιά τήν ὁποία οὐσίωση τῆς λέξης δέν ὑπάρχει λέξη, καί καλεῖ στό μυστήριο τοῦ συμβάντος ὅπου Λόγος καί Εἶναι, λέξη καί πράγμα ἀλληλέχονται. Τί ἔχει τώρα νά μᾶς πεῖ ὁ *ψυχαναλυτικός λόγος* αὐτῆς τῆς παραίτησης; Ἐδῶ πρέπει νά προσέξουμε. Βρισκόμαστε πλέον στόν χῶρο τῆς παραίτησης, στόν χῶρο ὅπου οἱ λέξεις, μέ τό συνηθισμένο τους νόημα, ὡς παράσταση τῶν πραγμάτων καί διασφάλισή τους, ἐκλείπουν — χωρίς τοῦτο νά γίνεται ποτέ θέμα

τῆς ψυχανάλυσης, ὅλα γίνονται «φυσικά». Βρισκόμαστε ἐμπρός σέ ἕνα παράδοξο: ἐκεῖ ὅπου στήν ψυχανάλυση οἱ λέξεις ἐκλείπουν, ἐκεῖ ἡ ψυχανάλυση δέν τελειώνει, ἀντιθέτως, ἀπό ἐκεῖ εἶναι πού κατά ἕναν τρόπο ἀρχίζει, ὡς ψυχανάλυση, ἐκεῖ εἶναι πού ἡ ἴδια ἡ ἔκλειψη τῶν λέξεων ἀρχίζει νά μιλᾶ. Τό ἐρώτημά μας ἦταν: Τί ἔχει νά μᾶς πεῖ ὁ ψυχαναλυτικός λόγος αὐτῆς τῆς παραίτησης; Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα δέν δίνεται παρά ὡς *ἡ ψυχανάλυση καθ' ἑαυτήν*. Ὁ ψυχαναλυτικός λόγος συμβαίνει μόνο ὡς ψυχαναλυτική συνάντηση. Ὅμως αὐτή ἡ συνάντηση, καί ἡ σ' αὐτήν ἐνεχόμενη παραίτηση, ἔχει ἕναν χαρακτήρα ποίησης καί ἕναν χαρακτήρα νόησης. Τό τί συμβαίνει στήν ψυχανάλυση δέν μπορεῖ νά ἐκτεθεῖ οὔτε ὡς ποίηση οὔτε ὡς νόηση. Καί ἀκόμη λιγότερο μπορεῖ νά ἐκτεθεῖ μέ τήν μορφή πρακτικῶν μιᾶς συνεδρίας — *τό οὐσιῶδες τῆς ψυχανάλυσης δέν εἶναι θέμα μιᾶς ψυχανάλυσης*. Ὅμως τό οὐσιῶδες τῆς ψυχανάλυσης εἶναι κατά ἕναν ἄφατο τρόπο *τό αὐτό* πρός ἐκεῖνο τό ὁποῖο λέγεται στήν ποίηση, π.χ. στό ποίημα τοῦ Stefan George, καί στήν νόηση, π.χ. στήν ὁμιλία τοῦ Martin Heidegger γιά τήν λέξη, καί τοῦτο διότι, ὅπως εἰπώθηκε στήν ἀρχή, ἡ ποίηση, ἡ νόηση, ἡ ψυχανάλυση, συνιστοῦν κάθε φορά πρωτογενή οὐσίωση τῆς γλώσσας, συνιστοῦν, ἡ κάθε μιά μέ τόν τρόπο της, ἕνα «ἀνάφωνο τῆς σιγῆς».

ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ

Τό ὄνειρο

ΜΕ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ συμβαίνει κάτι τό ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξο: Ὁ ὀνειρευόμενος ὡς ὀνειρευόμενος δέν γνωρίζει πώς ὀνειρεύεται. Στά ὄνειρα εἶναι μέν δυνατόν νά συμβοῦν τά πάντα. Ὅμως τά ὄνειρα δέν μποροῦν ποτέ νά γίνουν συνειδητά *στόν ὀνειρευόμενο* ὡς ὄνειρα. Βεβαίως μερικές φορές συμβαίνει ὁ ὀνειρευόμενος νά ἔχει στό ὄνειρό του τήν αἴσθηση ὅτι «βλέπει» ὄνειρο. Ὅμως δέν ξέρει ὅτι ἀκόμη καί τοῦτο εἶναι ὄνειρο. Τό ὄνειρο γίνεται συνειδητό, γίνεται ἐμπειρατό ὡς ὄνειρο, δηλαδή ἀναγνωρίζεται ὡς ὄνειρο καί ὀνομάζεται μέ τό ὄνομά του μόνο μέ τήν ἔλευση τοῦ ξύπνου. Ἡ ὀνειρική παρουσία ὑπάρχει, ὡς ὀνειρική, μόνο στόν ξύπνο. Τό ὄνειρο ὡς ὄνειρο ἀνήκει στόν ξύπνο, ὁ ὀνειρευόμενος πρέπει, γιά νά ἐμπειραθεῖ τό ὄνειρό του ὡς ὄνειρο, νά «ξυπνήσει». *Τό ὄνειρο ὡς ὄνειρο δέν εἶναι κάτι τό ὀνειρικό.* Ἔτσι λοιπόν ἕνα μέτρο ἀπαγορεύει στήν ὀνειρική παρουσία νά εἶναι στό ὄνειρο, *ὡς ὀνειρική,* παροῦσα. Ἡ ὀνειρική παρουσία παρουσιάζεται ὡς ὀνειρική μόνο ὄντας ἤδη ἀποῦσα, ὅταν τό ὄνειρο ἔχει ἤδη παύσει. Τοῦτο τό συμβάν ἀφορίζει μία οὐσιαστική διάσταση τοῦ ὀνείρου. Τά πράγματα παρουσιάζονται ὡς ὀνειρικά μόνο μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. *Τό ὄνειρο εἶναι ἕνας τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα παρουσιάζονται.*

Ποιά εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό ἔτσι ἐννοημένο ὄνειρο; Καί ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα μέτρο τό ὁποῖο πρῶτα εἰπώθηκε, φανερώθηκε, ὅπως κάθε τί οὐσιαστικό, ἀπό ἕναν ποιητή. Σέ ἕνα ὄψιμο ποίημα ὁ Friedrich Hölderlin, χωρίς νά ἀναφέρεται στά ὄνειρα, γράφει: «Jemehr ist eins / Unsichtbar, schiket es sich in Fremdes» [Ὅσο περισσότερο εἶναι κάτι / Ἀθέατο, ἁρμόζεται σ᾽ ἕνα ξένο]. Τό οὐσιαστικά «ἀθέατο» τῆς ὀνειρικῆς παρουσίας, δηλαδή τό ὅτι ἡ ὀνειρική παρουσία δέν φανερώνεται στό ὄνειρο ὡς ὀνειρική, «ἁρμόζεται» στό «ξένο» τοῦ ὀνειρευομένου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἕνας ξένος καθόσον κοιμᾶται καί, κοιμώμενος, εἶναι κατά ἕναν ἰδιάζοντα τρόπο «ἐκτός ἑαυτοῦ». Τό «ἀθέατο» τῆς

ὀνειρικῆς παρουσίας πλησιάζει τόν ἄνθρωπο ἐξαποστέλλοντάς τον συγχρόνως στό ξένο τοῦ ὕπνου, ὅπως «ἁρμόζει». Καί πάλι, ὅταν ξυπνᾶ, ὅταν βρίσκεται ἐκτός ὕπνου καί εἶναι «ἐν συνειδήσει», τότε ἡ ὀνειρική παρουσία ὑπάρχει πλέον μόνο ὡς ἀπούσα. Ἡ ταυτόχρονη καί ἀπόλυτη παρουσία τῆς ὀνειρικῆς παρουσίας ὡς ὀνειρικῆς *καί* τοῦ ὀνειρευομένου γιά τόν ἑαυτό του ὡς ὀνειρευομένου ματαιώνεται ἀπό τήν παρεμβολή μιᾶς πάντοτε ἀναγκαστικῆς ἀπουσίας.

Αὐτή ἡ ἀπουσία, ἡ ὁποία διακατέχει τήν ὀνειρική παρουσία, θεωρεῖται συνήθως ὑποβαθμισμένη, ἐλλειμματική. Γι' αὐτό τά ὄνειρα, λέγεται, εἶναι «ὄνειρα» καί ὄχι «πραγματικότητα». Ὁ Freud μιλᾶ γιά τήν «ψευδαίσθηση» τοῦ ὀνείρου. Καί ὅταν τά ὄνειρα θεωροῦνται «μόνο» ὄνειρα, τότε, ὅπως λέγεται, μποροῦν καμιά φορά καί νά «βγαίνουν ἀληθινά». Ἐάν τά ὄνειρα ἐννοοῦνταν ὡς πραγματικά, δέν θά εἶχαν βεβαίως καί καμιά ἀνάγκη ἐνταξῆς τους στήν πραγματικότητα. Ἀκριβῶς ἐπειδή τά ὄνειρα τίθενται ἐξαρχῆς ὡς μή «πραγματικά», ὑπάρχει καί μία μακρά παράδοση ἡ ὁποία ἀναζητεῖ τήν ἔνταξη τῶν ὀνείρων σ' αὐτό τό ὁποῖο κάθε φορά ἐννοεῖται ὡς «πραγματικό». Οἱ ὀνειροκρίτες βλέπουν αὐτήν τήν ἔνταξη στό πλαίσιο τοῦ προφητικοῦ, δηλαδή τῆς μέλλουσας πραγματικότητας. Οἱ νευρολόγοι ἀνάγουν τά ὄνειρα στήν πραγματικότητα τῆς φυσιολογίας τοῦ ἐγκεφάλου. Οἱ περισσότεροι ψυχαναλυτές ἐπιχειροῦν τήν γεφύρωση τῆς ὀνειρικῆς παρουσίας μέ τήν «ψυχική» πραγματικότητα προσάπτοντας στά ὀνειρικά πράγματα «συμβολική» σημασία, ἐννοώντας τό ὄνειρο ὡς «λειτουργία» τοῦ «ψυχικοῦ ὀργάνου» καί διευκρινίζοντάς την μέσω τῶν «ἑρμηνειῶν» τους.

Καί ὅμως ἤδη στήν ἑλληνική νόηση λέγεται πώς ἡ ἀπουσία εἶναι καί αὐτή πλήρης παρουσία, ὄχι ἐλλειμματική μορφή τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀπουσία εἶναι, *ὡς ἀπουσία*, παρουσία, δηλαδή πραγματικότητα — χωρίς εἰσαγωγικά. Καί ἀνήκει στήν πραγματικότητα τοῦ ὀνείρου νά παρουσιάζεται, ὡς ὄνειρο, ὅταν πλέον δέν εἶναι ὄντως παρόν, δηλαδή ὅταν εἶναι μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. Γιά νά ἐξοικειωθοῦμε μέ τά ὄνειρα πρέπει προηγουμένως νά μάθουμε νά κατοικοῦμε αὐτήν τήν παρουσία τῆς ἀπου-

σίας. Δηλαδή πρέπει νά *παραιτηθοῦμε* ἀπό τήν ἀξίωση νά προσ-λάβουμε, νά συλ-λάβουμε καί νά κατα-λάβουμε μιά ὀνειρική παρουσία ἡ ὁποία, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι, ὑποτίθεται, ἐλλειμματική, χρειάζεται, ὑποτίθεται, μιά «ἑρμηνευτική» συμπλήρωση ἀπό μέρους μας. Ὅταν ἐγκλιματιστοῦμε στόν τρόπο τῆς ἀπουσίας, τότε θά ἐννοήσουμε τά ὄνειρα *ὡς ὄνειρα*, καί τοῦτο χωρίς πόνο καί πένθος. Πόνος καί πένθος ἀνήκουν στήν ἐκμάθηση τῆς παραίτησης ἀπό τήν ἀξίωση γιά μιά ὄντως ἀμιγή παρουσία, καί στόν ἐγκλιματισμό στήν παρουσία τῆς ἀπουσίας, δέν ἀνήκουν στήν ἀπουσία καθ' ἑαυτήν.

Ἕνα ὄνειρο δίνεται ὡς ὄνειρο, δηλαδή *ὀνομάζεται* ὄνειρο, μόνο στόν ξύπνο, ὄντας ἀπόν. Ἐν ὀνόματι τοῦ ὀνείρου εἶναι πού τό ὄνειρο παρουσιάζεται ὡς ὄνειρο, καί τοῦτο πάντοτε μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. Χωρίς τήν λέξη τοῦ ὀνείρου τά ὄνειρα δέν θά ἦταν νοητά, δέν θά ὑπῆρχαν ὄνειρα. Ἐν ὀνόματι τοῦ ὀνείρου εἶναι πού ἡ ὀνειρική παρουσία ἔρχεται, ὡς ὀνειρική, μέ τήν ἀπουσία της. Αὐτή ἡ ἀπουσία, ἡ ὁποία, ὅπως εἶπα, διακατέχει τήν σχέση ὀνείρου καί ἀνθρώπου, δέν εἶναι στέρηση. Ἀντιθέτως αὐτή εἶναι ἡ ὁποία δίνει τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα μέ τό νά διαγράφει τό περίγραμμα τῆς οὐσίωσής τους. Γι' αὐτό καί ὁ ἐγκλιματισμός στόν τρόπο τῆς ἀπουσίας εἶναι καί ἡ ἀληθινή, ἀβίαστη καί ἐλεύθερη ἐξοικείωση μέ τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα. Τώρα ἡ πραγματικότητα τοῦ ὀνείρου δέν εἶναι *πλέον* κάτι τό ξέχωρο, ἀλλά ὑπάρχει ἰσότιμα, ἔστω καί μέ τόν ἰδιάζοντα χαρακτήρα της, στήν συνόλη πραγματικότητα τοῦ κοινοῦ κόσμου, τώρα ὁ κόσμος εἶναι *ἕνας*. Καί τώρα ἐκλείπει πλέον κάθε ἀνάγκη ἰδιαίτερης πρόσληψης, σύλληψης καί κατανόησης τῶν ὀνείρων, κάθε λόγος «ἀνάλυσης» καί «ἑρμηνείας» τους. Αὐτά τά πράγματα εἶναι ἀνάγκη ὁ ψυχαναλυτής νά τά ἐνστερνισθεῖ, ἐάν εἶναι νά ἀποκτήσει μιά ἐλεύθερη σχέση μέ τά ὄνειρα, τά δικά του καί τῶν ἀναλυομένων του.

ΣΤΗΝ φροϋδική ψυχολογία ἡ ἐπιθυμία κατέχει κεντρική θέση. Ἡ ἐπιθυμία, γράφει χαρακτηριστικά ἕνα ψυχαναλυτικό βιβλίο, εἶναι ἕνα «seelisches Fundamentalereignis», ἕνα «θεμελιακό ψυχικό συμβάν». Ἡ ἐπιθυμία ἔχει ἄμεση σχέση μέ κάθε «φαντασιώση καί φαντασιωτική δράση, μέ τήν ἀντίληψη καί μέ τήν δημιουργία ψυχικῶν συμβόλων καί ἀναπαραστάσεων ἐν γένει».[1] «Μόνο μία ἐπιθυμία», γράφει ὁ Freud, «δύναται νά θέσει τό [ψυχικό] ὄργανο σέ κίνηση.» Γιά τόν συνηθισμένο ψυχαναλυτή δέν ὑπάρχει λοιπόν καμιά σχέση μέ τόν κόσμο ἡ ὁποία νά μήν ἄγεται, δεδηλωμένα ἤ ἄδηλα, ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, ἀπό κάποια ἐπιθυμία. Καί βεβαίως ἡ «ψυχική σύγκρουση», τό κατά τόν Freud βασικό στοιχεῖο κάθε «νευρωτικοῦ» συμπτώματος, πρέπει βασικά νά ἐννοηθεῖ ὡς σύγκρουση μεταξύ ἀντιτιθεμένων ἐπιθυμιῶν.

Ἡ ψυχανάλυση δέν ἀναφέρεται σέ ὁποιεσδήποτε ἐπιθυμίες. Τήν ἐνδιαφέρουν κυρίως οἱ «ἀσυνείδητες», ὅπου τό «ἀσυνείδητες» δέν εἶναι ἁπλῶς κατηγορηματικός προσδιορισμός ὁρισμένων ἐπιθυμιῶν. Ἡ ἐπιθυμία συνιστᾶ καίρια διάσταση τοῦ φροϋδικά ἐννοημένου ἀσυνειδήτου καθ' ἑαυτό. Ὅμως τό θέμα τοῦ ἀσυνειδήτου τό ἔχω συζητήσει προηγουμένως. Ὑπενθυμίζω μόνο ὅτι ὅταν ὁρίζουμε τό ἀσυνείδητο ὡς χῶρο ἤ ὡς δομή ἡ ὁποία «περιέχει» ἐπιθυμίες, τότε ἔχουμε ἤδη ὑπερβεῖ ἕνα μέτρο: τό ἀσυνείδητο δέν μένει τό ἀ-συνείδητο πού εἶναι, καί πού ὡς ἀσυνείδητο ἀπαγορεύει κάθε συνειδητο-ποίησή του, κάθε ἐννόησή του, κάθε παράστασή του στήν γλώσσα. Τώρα θέλω νά τονίσω κάτι ἄλλο. Ἡ ἐπιθυμία, εἴτε εἶναι συνειδητή εἴτε, ὑποτίθεται, ἀσυνείδητη, ἐκλαμβάνεται ὡς κάτι τό στήν σημασία του γνωστό καί αὐτονόητο. Τό τί θά πεῖ «ἐπιθυμία» δέν ἀπασχολεῖ. Αὐτό πού ἀπασχολεῖ εἶναι τό ποιά ἐπιθυμία, τό συνειδητή ἤ ἀσυνείδητη, τό ἐπιτρεπτή ἤ ἀπαγορευμένη, ἀπασχολεῖ ἡ γένεσή της, ἡ ἐκπλήρωση ἤ ἡ ματαίωσή της. Ἡ ἐπιθυμία ὡς ἐπιθυμία

[1] W. Loch, *Die Krankheitslehre der Psychoanalyse*, Stuttgart 1971, σ. 25.

παραμένει ἀγνοημένη μέσα στήν ἀδιαφορία τοῦ αὐτονόητου. Ποιό εἶναι τό αὐτονόητο νόημα τῆς ἐπιθυμίας;

῾Η ἐπιθυμία ἐπιθυμεῖ τήν ἐκπλήρωσή της. ᾿Εάν τώρα ρωτήσουμε τί θά πεῖ αὐτό, ἡ ἀπάντηση δέν ἀφήνει περιθώρια γιά ἀμφιβολίες: ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία βασική ἀρχή ἡ ὁποία διέπει τήν ζωή τῶν ἀνθρώπων καί καλεῖται «ἀρχή τῆς ἡδονῆς»: ῾Ο ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τήν ἡδονή καί ἀποφεύγει τόν πόνο. (Καί δέν καταργεῖται καθόλου μετά τό φροϋδικό *Πέραν τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς*. ᾿Αντιθέτως ἡ σημασία της ἑδραιώνεται ἀκόμη περισσότερο.) Βεβαίως οἱ πολλοί ζοῦν προσκολλημμένοι σέ μεγάλο βαθμό στίς ἐπιταγές τῆς «ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς». ῞Ομως ὅταν πρόκειται γιά τήν διάσταση τῆς *οὐσίωσης* τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ἀπόψεις τῆς πλειοψηφίας δέν λένε ἀπολύτως τίποτε. ᾿Ακόμη στόν ὅρο «ἀρχή τῆς ἡδονῆς» μιλᾶ μιά πλάνη: τῆς «ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς» προηγεῖται τό ὅτι ἡ ἡδονή καί ὁ πόνος, τό ἡδύ καί τό ὀδυνηρό, καί ὁ ἄνθρωπος στόν ὁποῖον συμβαίνουν, *εἶναι*, δηλαδή εἶναι παρόντα. Πρίν ἀπό τήν «ἀρχή τῆς ἡδονῆς» ἔρχεται λοιπόν ἡ, ἐάν μποροῦμε νά τήν ἀποκαλέσουμε ἔτσι, «ἀρχή τῆς παρουσίας»: ἡδονή καί πόνος εἶναι *τρόποι παρουσίας* ἀνθρώπων καί πραγμάτων. ῾Η παρουσία ἔρχεται πρίν ἀπό κάθε ἡδονή καί πρίν ἀπό κάθε πόνο. ῾Ως πρός τήν «ἀρχή τῆς παρουσίας», καί ὄχι ὡς πρός τήν «ἀρχή τῆς ἡδονῆς», πρέπει νά ἐξεταστεῖ καί ἡ ἐπιθυμία, ἐάν εἶναι νά τήν ἀκούσουμε στό πρωτογενές της νόημα.

῾Η ἐπιθυμία, εἴπαμε, ἐπιθυμεῖ τήν ἐκπλήρωσή της. ῎Ηδη τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιθυμία εἶναι μιά σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο ἀκόμη ἀνεκπλήρωτη, εἶναι σχέση μέ κάτι ἀπόν. ῾Η θέληση γιά ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας θέλει τήν ἀπουσία τοῦ ἀπόντος ἐπιθυμητοῦ νά τήν καταστήσει παροῦσα. «Νά τήν καταστήσει παροῦσα», συνήθως θά πεῖ ἐδῶ: τό ἐπιθυμητό νά ἀποκτηθεῖ, νά περιέλθει στόν χῶρο καί στήν κυριότητα τοῦ ἐπιθυμοῦντος, καί ἔτσι νά γίνει «πραγματικότητα». ῾Η ἐπιθυμία, στό αὐτονόητο νόημά της, θεωρεῖ τό ἀπόν ἐπιθυμητό ὡς κάτι τό μή πραγματικό. Αὐτό τό «μή πραγματικό» καί συγχρόνως ἐπιθυμητό γίνεται «πραγματικότητα» μέ τήν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας, γίνεται παρόν. Στό αὐτονόητο νόημα τῆς ἐπιθυμίας ἡ

ἐκπλήρωσή της, ἡ ἀπόκτηση τοῦ ἐπιθυμητοῦ, θά πεῖ λοιπόν ἔλευση τοῦ προηγουμένως ἀπόντος σέ παρουσία, «πραγμάτωση» τῆς «πραγματικότητάς» του. Ἐδῶ βλέπουμε κάτι τό *συγκλονιστικό*: στό αὐτονόητο νόημα τῆς ἐπιθυμίας ἡ παρουσία δέν εἶναι κάτι τό πρωτογενές! Ἀντιθέτως ἡ παρουσία *προκύπτει*, μέ τήν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας! Ὁ ἄνθρωπος, μέ τίς ἐπιθυμίες του, εἶναι ἔτσι ἡ ἀπόλυτη ἀρχή τῶν ὄντων, καθώς οἱ ἐπιθυμίες του, ἡ ἐκπλήρωση καί ἡ ματαίωσή τους, ἀποφασίζουν τό ἐάν *εἶναι* ἤ *δέν εἶναι* τά πράγματα! Ἡ «ἀρχή τῆς ἡδονῆς» κυριαρχεῖ ἐπί τῆς «ἀρχῆς τῆς παρουσίας».

Ἡ ἐπιθυμία θέλει νά καταστήσει τήν ἀπουσία τοῦ ἐπιθυμητοῦ, τό ὁποῖο εἶναι παρόν διά τῆς ἀπουσίας του, ἀμιγή παρουσία. Ἡ ἐπιθυμία ἀξιώνει νά καταργηθεῖ κάθε ἴχνος ἀπουσίας τοῦ ἐπιθυμητοῦ, θέλει νά παραμερίσει αὐτό τό ὁποῖο προσλαμβάνει ὡς ἔλλειψη, θέλει τήν ἐκ-πλήρωσή της. Ὅμως ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος νομίζει ὅτι μπορεῖ νά διαχειρίζεται τήν ἀπουσία καί τήν παρουσία, εὑρισκόμενος ὑπεράνω τους, πλανᾶται. Διότι καί ὁ ἴδιος ὀφείλεται στήν «ἀρχή τῆς παρουσίας», ἀφοῦ εἶναι. Ἡ ἐπιθυμία, καθόσον ἐπιθυμεῖ νά μετατρέψει ἕνα ἀπόν σέ παρόν, εἶναι πλάνη. Ἐκπλήρωση καί ματαίωση δέν ὑπάρχουν ἀληθινά. Ὑπάρχουν μόνο γι' αὐτόν ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται νά δεχτεῖ τά πράγματα ὅπως ἔρχονται, τά πιό πολλά ἀκριβῶς μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας, καί ἐννοεῖ νά νομίζει πώς μπορεῖ νά τά κατευθύνει ὁ ἴδιος. Μόνο ὅπου ὁ ἄνθρωπος προσκολλᾶται στό ἐγώ καί στήν ταυτότητά του μπορεῖ, καί πρέπει, νά ἔχει ἐπιθυμίες.

Ἐάν ἔτσι εἶναι τά πράγματα, ἐάν ἡ ἐπιθυμία εἶναι πλάνη, πρός τί τότε νά ἐπιθυμοῦμε, νά ἐπιδιώκουμε, νά προσπαθοῦμε; Ὅ,τι εἶπα συνηγορεῖ φαινομενικά γιά μιά ὁλότελα παθητική στάση, ἀφοῦ οὕτως ἤ ἄλλως ἐπιθυμίες «δέν ὑπάρχουν». Ὅμως ἐγώ δέν ὑπονοῶ ἕνα τέτοιο συμπέρασμα. Ὁ δρόμος μας εἶναι *πάντοτε* δρόμος πλάνης. Πάντοτε ἐπιθυμοῦμε, πάντοτε ἐπιδιώκουμε, καί μέσα ἀπό αὐτές τίς ἐπιθυμίες καί μέσα ἀπό αὐτές τίς ἐπιδιώξεις, καί μόνο *μέσα* ἀπό αὐτές, μποροῦμε κάποτε νά τίς γνωρίζουμε ἀληθινά, νά ἐλευθερωνόμαστε ἀπό τό ἀσφυκτικό τῆς ἐπιταγῆς τους, νά ἀποκτοῦμε μιά ἄνεση ἀπέναντί τους. Τώρα ἡ ἐπιθυμία

μεταβάλλεται ἡ ἴδια, δέν εἶναι πλέον «θεμελιακό ψυχικό γεγονός», διότι δέν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι μέσω τῆς ἐπιθυμίας νά μετατρέψουμε τήν ἀπουσία σέ παρουσία, κάτι πού ὑποτίθεται πώς χρειαζόμαστε σάν τό ὀξυγόνο, ἐάν ἡ κάθε παρουσία, ἀκόμη καί ἡ δική μας, ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν μας. Ἐάν ἦταν ἔτσι, τότε μόνο χάρη στίς ἐπιθυμίες μας, καί παλεύοντας γιά τήν ἐκπλήρωσή τους, θά ὑπήρχαμε. Ὅμως ἡ ἀπουσία τοῦ ἐπιθυμητοῦ εἶναι ἤδη ἀφ' ἑαυτῆς παρουσία, εἶναι *πλήρης* πραγματικότητα —χωρίς καμιά ἀνάγκη ὑστερότερης ἐκ-πλήρωσης. Ἡ ἐπιθυμία, οὐσιαστικά ἰδωμένη, δέν εἶναι «ἐπιθυμία», εἶναι αὐτάρκης παρουσία — μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. Ἐάν αὐτό τό ἐννοήσουμε, ἐάν συμβεῖ ἡ ἐξοικείωση μέ τήν παρουσία μιᾶς τέτοιας ἀπουσίας, προκύπτει ἀβίαστα μιά ἄνεση πρωτόγνωρη. Τότε οὔτε ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας προσφέρει «τά πάντα», οὔτε μέ τήν ματαίωσή της χάνονται «τά πάντα». Τότε *ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἕνας τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖο τά πράγματα παρουσιάζονται.*

Ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τήν πιεστικότητα τῆς ἐπιθυμίας μέ τό αὐτονόητό της νόημα δέν συντελεῖται μέ ἐκεῖνο πού ὁ Freud ὀνομάζει «ἀρχή τῆς πραγματικότητας», δηλαδή μέ τόν ἐξαναγκασμό τοῦ ἀνθρώπου στήν ἀναβολή ἤ καί ἀναστολή τῆς ἐκπλήρωσης τῶν ἐπιθυμιῶν του. Αὐτή ἡ «ἀρχή τῆς πραγματικότητας» παραμένει προσκολλημένη σέ μιά ἀρνητική στάση ἡ ὁποία τήν ματαίωση τήν καθιστᾶ μοίρα καί δίνει στήν «πραγματικότητα» μιά βασική γεύση ἀπογοήτευσης. Ὅμως αὐτό δέν συνιστᾶ ἀληθινή ἀπελευθέρωση ἀπό τήν ἔκπτωση στήν ἐπιθυμία. Στήν ψυχανάλυση τέτοια ἀπελευθέρωση ἀποκτᾶται μόνο μέσα ἀπό τήν στάση τοῦ ἴδιου τοῦ ψυχαναλυτῆ, στόν βαθμό πού αὐτός ἔχει κερδίσει μιά ἀληθινή ἄνεση ἀπέναντι στίς ἐπιθυμίες του. Τότε στήν ἴδια τήν στάση του μιλᾶ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἀποδοχή τῆς αὐτάρκειας *κάθε* πραγματικότητας, χωρίς νά χρειάζεται νά «ἐπιθυμεῖ» τίποτε, χωρίς νά ἐπιδιώκει καμιά «ἐκπλήρωση» καί χωρίς νά φοβᾶται καμιά «ματαίωση».

Η ΦΡΟΫΔΙΚΗ ψυχαναλυτική θεωρία ἀντιμετωπίζει τήν ἐνοχή κυρίως μέσα ἀπό δύο ὀπτικές. Πρῶτον ἐπιχειρεῖ νά ἐξηγήσει τήν «γένεση» τῆς ἐνοχῆς ἀναδράμοντας στήν πρώτη παιδική ἡλικία, καί δεύτερον ἀναζητᾶ τούς «λόγους» οἱ ὁποῖοι στόν καθέκαστο ἄνθρωπο «προκαλοῦν» «αἰσθήματα ἐνοχῆς». Καί παντοῦ ἡ ἐνοχή ἐκλαμβάνεται ὡς κάτι τό γνωστό καί αὐτονόητο. Ὅλοι γνωρίζουμε τό τί θά πεῖ ἐνοχή... Ὅμως ὁ ψυχαναλυτής καλεῖται νά μήν ἐπαναπαύεται στήν φαινομενική ἀσφάλεια τοῦ αὐτονόητου ἀλλά νά τό ἐννοεῖ ὁ ἴδιος ἀπό τήν ἀρχή, τό τί θά πεῖ «ἐνοχή» καθ' ἑαυτήν. Ἐάν προσέξουμε, θά δοῦμε ὅτι ἡ ἐνοχή δέν ἐξαντλεῖται ποτέ σέ μιά ἐξήγηση τῆς ὑποτιθέμενης «γένεσής» της οὔτε σέ μιά παράθεση τῶν ὑποτιθεμένων «λόγων» της. Πρέπει νά συνηθίσουμε στήν ἰδέα ὅτι ἡ ἐνοχή ὡς ἐνοχή ὑπάρχει πρίν ἀπό κάθε γένεση καί πρίν ἀπό κάθε λόγο γι' αὐτήν, καθώς κανένας λόγος τῆς ἐνοχῆς καί καμιά γένεση τῆς ἐνοχῆς δέν θά ἦταν νοητά χωρίς τήν ἐνοχή *καθ' ἑαυτήν*. Ἡ γένεση καί οἱ λόγοι ἀνάγουν τήν ἐνοχή σέ κάτι ἄλλο, τό ὁποῖο ὑποτίθεται πώς τήν δημιουργεῖ καί τῆς δίνει τήν αἰτία. Καλούμαστε νά μήν ἀναγάγουμε τήν ἐνοχή κάπου ἀλλοῦ, νά μήν τήν ἐγκαταλείψουμε ὡς ἐνοχή, ἀλλά ἀντιθέτως νά παραιτηθοῦμε ἀπό κάθε τέτοια ἀξίωση «ἑρμηνείας» της καί νά ἐγκύψουμε στήν ἐνοχή τήν ἴδια, *ὡς* ἐνοχή.

Ὅμως μιά τέτοια πρόθεση ἀντιβαίνει καί στήν συνηθισμένη μας παράσταση τῆς ἐνοχῆς, ὅπως τήν ἔχουμε ἀπό τόν κόσμο τῶν δικαστηρίων. Ἐκεῖ, στήν νομική ἐπιστήμη, ἡ λέξη «ἔνοχος» εἶναι ἕνα «πόρισμα», εἶναι δηλαδή συμπέρασμα τό ὁποῖο «ἐξάγεται» ἀπό τήν ἀξιολόγηση τῶν πράξεων τοῦ κατηγορουμένου σέ σχέση μέ τήν κειμένη περί δικαίου νομοθεσία. Τό «ἔνοχος» δέν εἶναι κάτι τό ὁποῖο δίνεται πρωτογενῶς. Τό πρῶτο ἐδῶ εἶναι τό ἑκάστοτε ἰσχύον δίκαιο. Ὁ νομικά ἔνοχος δέν μᾶς προσφέρει οὔτε αὐτός μία πρωτογενή ἐμπειρία τῆς ἐνοχῆς ὡς ἐνοχῆς. Γιά νά τήν προσεγγίσουμε πρέπει λοιπόν νά παραιτηθοῦμε καί ἀπό τήν νομική παράσταση τῆς ἐνοχῆς.

Ὑπάρχει ὅμως καί μιά τρίτη προκατάληψη γιά τήν ἐνοχή.

Πρόκειται γιά τήν ἐνοχή ἡ ὁποία προσάπτεται σέ ἕναν ἄνθρωπο μέσα σέ μιά σχέση ἀνελεύθερη. Ἐδῶ ἡ ἐνοχή *ὑποβάλλεται*, καί ὁ «ἔνοχος» τό πιστεύει, λιγότερο ἤ περισσότερο καθαρά, λιγότερο ἤ περισσότερο βαθιά, ὅτι «φταίει», ὅτι πρέπει νά τιμωρηθεῖ, ὅτι δέν ἀξίζει «τίποτε», τά «καθήκοντα» καί οἱ «ὑποχρεώσεις» του ἀποκτοῦν προτεραιότητα κ.ο.κ. Ἀπό αὐτήν τήν ἐνοχή κυριαρχεῖται, μέ πιό ἄδηλους τρόπους, καί ἐκεῖνος πού εἶναι συνεχῶς δυσαρεστημένος, πού δέν τοῦ κάνει τίποτε, πού διεκδικεῖ συνεχῶς τά «δικαιώματά» του, ἀλλά συχνά καί ὁ ἀπογοητευμένος, ὁ ἀποτραβηγμένος, ὁ ἄτολμος. Γιά νά προσεγγίσουμε τήν ἐνοχή ὡς ἐνοχή πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε καί αὐτό τό νόημά της, τό ἀπό τούς ἄλλους ἐπιβαλλόμενο καί ὑποβαλλόμενο — ἤ ἀπό τόν ἑαυτό μας, ὅταν αὐτός ἔχει ἀλλοτριωθεῖ ὁ ἴδιος καί ἔχει γίνει ἕνας «ἄλλος».

Ἡ ἐνοχή δέν εἶναι καταρχήν οὔτε ἡ ψυχική διεργασία τῆς γένεσης καί τῶν λόγων της οὔτε νομικό πόρισμα οὔτε ἀπόφανση ἑνός ἄλλου. Ἡ ἐνοχή εἶναι καταρχήν ἡ ἐμπειρία μιᾶς καθαρῆς φωνῆς ἡ ὁποία δέν ἔρχεται ἀπό κανέναν καί λέει: ἔνοχος! Τί λέει αὐτή ἡ φωνή; Ἡ φωνή φανερώνει κάτι. Στήν φωνή τῆς ἐνοχῆς φανερώνονται, μέ ἄλλοτε ἄλλη εὐκρίνεια, πράγματα πού ἀμελήθηκαν, πράγματα πού βιάσθηκαν. Εἶναι τά ἴδια τά πράγματα πού μᾶς μιλοῦν μέ ἐκείνη τήν λέξη ἡ ὁποία τά λέγει, τά περισυλλέγει, γιά τήν ἀνθρώπινη παρουσία, στήν ὁποία καί παρουσιάζονται ἀμελημένα καί βιασμένα: ἔνοχος! Βεβαίως αὐτά τά πράγματα εἶναι πράγματα πού ἔμειναν ἀνολοκλήρωτα, δηλαδή κατά κάποιον τρόπο ἀπόντα. Ὅμως τά ἀμελημένα καί βιασμένα ἀπόντα εἶναι καί παρόντα, ἀκριβῶς ἐνοχο-ποιώντας ἐκεῖνον πού ἀφοροῦν. *Ἡ ἐνοχή εἶναι ἕνας τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα παρουσιάζονται.* Καί ἡ παρουσία μιᾶς τέτοιας ἀπουσίας μπορεῖ νά ἔχει τόση ἔνταση ὥστε νά γίνεται ἐμπειρατή ἀκόμη καί ὡς κτύπημα, ὡς τύπτουσα «τύψη».

Ἕνας τέτοιος λόγος γιά τήν ἐνοχή, ἐφόσον κάν ἀκουστεῖ, εἶναι τό πιθανότερο νά ἀπορριφθεῖ πάραυτα, καθῶς αὐτή ἡ θεώρηση τῆς ἐνοχῆς ἀγνοεῖ τόν συγκεκριμένο ἄνθρωπο μέ τήν «εὐθύνη» γιά τίς πράξεις του καί τίς παραλείψεις του. Ἔτσι, θά

ἔλεγε κανείς, χάνεται κάθε δυνατότητα *ἐλέγχου* καί προωθεῖται τό χάος, ἡ ἀναρχία, ἡ αὐθαιρεσία. Βεβαίως ὅποιος μιλᾶ ἔτσι λησμονεῖ ὅτι τό χάος, ἡ ἀναρχία, ἡ αὐθαιρεσία εἶναι ἄρρηκτα δεμένα μέ τό λεγόμενο «κράτος δικαίου», μέ τήν ὀργανωμένη κοινωνία τῆς μοντέρνας ἐποχῆς ἡ ὁποία γιά τήν κάθε πράξη προβλέπει καί τήν ἀνάλογη ποινή, καί γιά τήν ἐπιβολή τῶν κανόνων της στηρίζεται στήν «βούληση» τῆς πλειοψηφίας τῆς κοινῆς γνώμης. Καί ἀκριβῶς μιά βασική «γνώμη» τῆς κοινῆς γνώμης εἶναι πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπεύθυνος γιά τίς πράξεις του καί ὡς ἐκ τούτου πρέπει νά ὑποστεῖ τίς «συνέπειές της». Τό χάος, ἡ ἀναρχία, ἡ αὐθαιρεσία συνιστοῦν μέν ἀμφισβήτηση αὐτοῦ τοῦ «κράτους δικαίου», ὅμως, ἀκριβῶς ἐπειδή ἐμμένουν στήν ἀμφισβήτηση, παραμένουν *παραδομένα* σ' αὐτό. Ὅταν ἐγώ τήν ἐνοχή δέν τήν βλέπω ὡς ἀπόδοση εὐθύνης στόν ἄνθρωπο-ὑποκείμενο, ἀλλά ὡς τρόπο ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα παρουσιάζονται, τότε δέν ἀντιδικῶ μέ τήν συνηθισμένη ἄποψη περί εὐθύνης, οὔτε καί τήν ἀμφισβητῶ. Τήν ἐγκαταλείπω μόνο καί παραμένω ἀπέναντί της ἐλεύθερος.

Ἡ συνηθισμένη στάση ἀπέναντι στήν ἐνοχή εἶναι λοιπόν ἡ ἀξίωση γιά τήν ἐπιβολή μιᾶς «ποινῆς» ἡ ὁποία ἐκ-δικεῖται καί, ὑποτίθεται, ἔτσι ἀπονέμει «δικαιοσύνη». (Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι καί ἡ «δικαιοσύνη» αὐτή συνιστᾶ μιά ἔκφανση τοῦ ἀντικαταστάσιμου τῶν πραγμάτων τό ὁποῖο γνωρίσαμε ὡς χαρακτήρα τῆς μοντέρνας ἐποχῆς στήν «Ἱστορία τοῦ Εἶναι»: γιά τά πάντα καθορίζεται μιά «ἀξία», ἕνα ἀντίτιμο, γιά τά πάντα εἶναι δυνατή ἡ ἀπο-ζημίωση.) Ἡ ἐκ-δίκηση ἐπιδιώκει τό «ἄδικα» ἀμελημένο καί βιασμένο ἀπόν νά τό «ἀποκαταστήσει», πού θά πεῖ, νά τοῦ ἀφαιρέσει ἀκριβῶς αὐτόν τόν χαρακτήρα τῆς ἀπουσίας, τόν χαρακτήρα τοῦ ἀμελημένου καί βιασμένου, νά τό «δικαιώσει». Τό ἀμελημένο καί βιασμένο ἐννοεῖται ὡς ἀδικαίωτη, ἀνεκπλήρωτη, ἐλλειμματική μορφή παρουσίας ἡ ὁποία πρέπει νά καταστεῖ πλήρης. Ὁ ἔνοχος πρέπει νά «πληρώσει».

Ὅμως ἀκόμη καί ἡ παρουσία τοῦ ἀμελημένου καί βιασμένου ἀπόντος εἶναι *πλήρης* παρουσία, καί δέν χρειάζεται καμιά ἀποκατάσταση καί καμιά πληρωμή. Ἡ ἐκδίκηση, καί κάθε ποινή εἶναι

ἐκδίκηση, εἶναι ἕνας νέος βιασμός, ἀπάντηση σέ ἐκεῖνον τόν βιασμό τόν ὁποῖο θέλει νά ἐκδικηθεῖ ὡς ὑπαίτιο γιά μιά παρουσία πού φανερώθηκε ὅπως φανερώθηκε — ἀνεκπλήρωτη. Ὅμως καί αὐτή ἡ ἀπουσία, ἡ ἀνεκπλήρωτη παρουσία, εἶναι πλήρης παρουσία! Ἐάν τοῦτο ἐννοηθεῖ, τότε ἐκλείπει κάθε λόγος ἐκδίκησης, τότε μπορεῖ νά ἐπέλθει ἡ λύτρωση ἀπό τήν πιεστικότητα τῆς ἀνάγκης της. Ἔτσι μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ καί ἡ ρήση τοῦ Zarathustra: «[...] *τό νά λυτρωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπό τήν ἐκδίκηση*: αὐτή εἶναι γιά μένα ἡ γέφυρα πρός τήν ὕψιστη ἐλπίδα [...]».[1]

Ἡ ἀμέλεια καί ὁ βιασμός ἀφήνουν συνήθως τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ ἄνθρωπος καταπατᾶ τό μέτρο πού τόν συνέχει μέ τά πράγματα, ὅτι μπορεῖ, ἀκριβῶς καταπατώντας τό μέτρο, νά γίνει ἀνεξάρτητος καί νά διαχωρίσει τήν θέση του, ἀκόμη καί νά γίνει ὁ ἴδιος μέτρο τῶν πραγμάτων, ὑπο-κείμενό τους. Τώρα ἡ φωνή πού τοῦ φωνάζει «ἔνοχος!» *δέν τόν κατηγορεῖ*, δέν τοῦ καταλογίζει «εὐθύνες», διότι τώρα καί τό ἀμελημένο καί τό βιασμένο εἶναι αὐτάρκεις παρουσίες, δέν τούς λείπει τίποτε. Στό «ἔνοχος!» μιλᾶ μιά φωνή ἡ ὁποία κάτι λέει στόν ἔνοχο. Καί τοῦ λέει ἀκριβῶς τήν ἀλήθεια του, τοῦ λέει: δέν μπορεῖς μέ τίποτε νά ὑπερβεῖς τό μέτρο, δέν μπορεῖς νά διαχωρίσεις τήν θέση σου ἀπό τά πράγματα, δέν μπορεῖς νά μιλήσεις μέ ἄλλον λόγο ἀπό τόν δικό τους, εἶσαι ἔνοχος, *ἐνέχεσαι* στά πράγματα! Ἡ ἐνοχή *ὡς ἐνοχή* δέν ἀποστέλλει σέ κάποιο ἐδώλιο, ἀλλά *ἐπαναφέρει στόν κοινό κόσμο*! Κάθε ποινή καί κάθε τιμωρία καί κάθε ἔννοια ἐκδίκησης καί «δικαίωσης» ἔρχονται πολύ ἀργά καί εἶναι πλέον ἄνευ ἀντικειμένου, καθώς ἡ ἴδια ἡ ἐνοχή, ἐάν ἀκουστεῖ καθ' ἑαυτήν, ἤδη τά ἔχει πεῖ ὅλα!

Ἡ ἄλλη ἐννόηση τῆς ἐνοχῆς ἀφαιρεῖ κάθε λόγο ἀπό τήν προσπάθεια νά κάνει κανείς τό «σωστό», νά εἶναι καί νά παραμένει «ἀθῶος». Ἡ ἐπιδίωξη μιᾶς τέτοιας ἀθωότητας, ἡ ὁποία κρατᾶ κάθε ἐνοχή μακριά, εἶναι πλάνη. Ἡ ἐνοχή, ὡς τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον ἔρχονται οἱ παρουσίες, ὡς φωνή μέ τήν ὁποία μιλᾶ ὁ κοινός κόσμος, εἶναι μιά καίρια διάσταση τῆς

[1] Κεφ. "Von den Taranteln".

ἀνθρώπινης οὐσίωσης. Δέν εἶναι ἔτσι, ὅτι πότε πότε «κάνουμε λάθη», ὅτι πότε «φταῖμε» καί πότε ὄχι. Ἔνοχοι εἴμαστε ἀνά πᾶσαν στιγμή, καί τό εἴμαστε ἀκριβῶς ὅταν *δέν* ἐκπίπτουμε σέ μία συγκεκριμένη ἐνοχή, ὅταν ἡ ἐνοχή *δέν* γίνεται θέμα, *δέν* περιορίζεται σέ μία ὁρισμένη ὑπόθεση καί ὅταν ἐμεῖς δέν προσκολλώμαστε στόν διχασμό ἔνοχος-ἀθῶος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὡς ἄνθρωπος ἔνοχος: ἀνοιχτός γιά τήν αὐτάρκη παρουσία τοῦ ἀμελημένου καί βιασμένου ἀπόντος, ἀνοιχτός γιά τήν φωνή ἡ ὁποία τόν καλεῖ στήν ἐνοχή του, στό ὅτι ἐνέχεται στόν κοινό κόσμο.

Ὁ ψυχαναλυτής, στόν βαθμό πού εἶναι σέ θέση νά προσλαμβάνει αὐτήν τήν παρουσία καί νά ἀκούει αὐτήν τήν φωνή, θά μπορέσει καί νά προσφέρει στόν ἀναλυόμενο τήν ἐλευθερία νά λυθεῖ καταρχήν ἀπό τίς προκαταλήψεις πού τόν κυριαρχοῦν σχετικά μέ τήν ἐνοχή (τήν προκατάληψη τῆς ψυχικῆς διεργασίας, τοῦ νομικοῦ πορίσματος, τῆς καταδικάζουσας ὑποβολῆς) καί νά γίνει δεκτικός γιά τήν τροπή τοῦ νοήματος τῆς ἐνοχῆς ἀπό καταδίκη σέ πρόσκληση — γιά τήν μετα-τροπή τῶν Ἐρινύων σέ Εὐμενίδες. Καί τοῦτο βέβαια συμβαίνει ἄρρητα, χωρίς διδαχές πού δέν ἀποφέρουν τίποτε τό οὐσιαστικό, καί στό σημεῖο πού ὁ καθένας εἶναι σέ θέση νά φθάσει.



Τό ἄγχος

Το ΑΓΧΟΣ ἐνδιαφέρει τήν ψυχανάλυση ἰδιαίτερα. Τό ἄγχος, διαπιστώνει αὐτή, εἶναι βασικό σύμπτωμα τῶν «νευρώσεων» καί τῶν «ψυχώσεων». Ἡ προσπέλασή του ἀπό τήν ψυχαναλυτική θεωρία συντελεῖται μέσα ἀπό τά ἐρωτήματα γιά τήν προέλευση τοῦ ἄγχους, γιά τίς μορφές του, γιά τό περιεχόμενό του, γιά τήν λειτουργία τήν ὁποία ἐξυπηρετεῖ. Δέν θά ὑπεισέλθω στίς ἀπαντήσεις πού δίνονται, ἀλλά θά μείνω καταρχήν στά ἴδια τά ἐρωτήματα. Διότι ἤδη ἡ διατύπωσή τους μαρτυρεῖ πώς ἡ συνήθης ψυχαναλυτική θεώρηση ἐπιζητεῖ νά ἀναγάγει τό ἄγχος στά στοιχεῖα τῆς «προέλευσής» του καί στό νόημα τῆς «λειτουργίας»

του, στήν περιγραφή τῶν «μορφῶν» καί τοῦ «περιεχομένου» του. Τό ἄγχος *ὡς ἄγχος*, πρίν ἀπό κάθε ἀναγωγή καί πρίν ἀπό κάθε περιγραφή του, δέν γίνεται θέμα, θεωρεῖται αὐτονόητο καί ὡς ἐκ τούτου ἀδιάφορο.

Ποιό εἶναι τό αὐτονόητο νόημα τοῦ ἄγχους; Τό ἄγχος ἐννοεῖται ὡς μία στάση ἀπέναντι στόν ἐπερχόμενο κίνδυνο. Καί τί σημαίνει «κίνδυνος»; Γιά μιά ἐποχή ὅπου ἡ κυρίαρχη ἀναφορά τοῦ ἀνθρώπου στόν κόσμο ὁρίζεται μέσα ἀπό τήν ἀπόκτηση, τήν συντήρηση καί τήν διασφάλιση, ὁ «κίνδυνος» σημαίνει τόν ἐπαπειλούμενο χαμό. Τό ἄγχος μαρτυρεῖ μιά στάση ἄμυνας ἀπέναντι στόν διαγραφόμενο χαμό. Τό ἄγχος πάλι μπορεῖ νά ἀφορᾶ κάτι συγκεκριμένο, μπορεῖ ὅμως νά ἐμφανίζεται καί ὡς «διάχυτο ἄγχος» ὅπου χάνονται «τά πάντα». Ἡ ἄμυνα ἀμύνεται πάντοτε γιά χάρη τῆς αὐτο-συντήρησης καί ἐναντίον τοῦ χαμοῦ τῶν «κεκτημένων» της. Καί «κεκτημένα» μποροῦν νά εἶναι ἡ προσκόλληση σέ ἕναν ἄνθρωπο, σέ μιά συνήθεια, σέ ἕνα ἀπόκτημα. Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ἄμυνα ἀμύνεται ἐναντίον τοῦ χαμοῦ, μιλᾶ κατεξοχήν τήν γλώσσα τοῦ ἄγχους. Καί ἀκριβῶς ἐπειδή οἱ λεγόμενες «νευρώσεις» καί «ψυχώσεις» χαρακτηρίζονται ἀπό μιά ἰδιαίτερη στάση ἄμυνας καί ἀντίστασης ἀπέναντι στά πράγματα, ἔχουν πολλές φορές ὡς προεξάρχον σύμπτωμά τους τό ἄγχος.

Στόν χαμό κάτι χάνεται, καθίσταται ἀπόν. Τό ἄγχος ὀνομάζει τήν στάση τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁποία ἁρμόζει στό ἐνδεχόμενο μιᾶς παρουσίας πού χάνεται καί μιᾶς ἀπουσίας πού ἔρχεται. Τό ἄγχος ὀνομάζει τό ὁμόλογο τῆς διαγραφόμενης ἀπουσίας. *Τό ἄγχος εἶναι ἕνας τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα παρουσιάζονται.* Καί ὅταν μιλῶ γιά «ἀπουσία» δέν ἐννοῶ τήν ἀδιάφορη διαπίστωση ὅτι κάτι «δέν εἶναι ἐδῶ». Ἡ κατεξοχήν ἀπουσία εἶναι ἐκείνη πού πονάει. Γι᾿ αὐτό ἡ ἄμυνα ἐναντίον τῆς ἀπουσίας εἶναι καί ἄμυνα ἐναντίον τοῦ πόνου, εἶναι καί πεῖσμα πού νομίζει ὅτι μπορεῖ νά ἐπεμβαίνει καί νά ἐπηρεάζει τίς παρουσίες, τίς ἀπουσίες καί τό παιχνίδι τῶν μεταπτώσεων τῆς μιᾶς στήν ἄλλη. Ὅμως ἡ ἀπουσία πού πονάει εἶναι καί ἡ ἀπουσία πού μᾶς ἀγγίζει, πού βρίσκεται δηλαδή στό σύνεγγυς, κοντά μας, παρ᾿

ἡμῖν — πού εἶναι παρ-ουσία. Ἡ παρουσία δέν εἶναι καταρχήν ἡ ἀδιάφορη διαπίστωση ὅτι κάτι «εἶναι ἐδῶ». Ἡ πρωταρχική παρουσία, ἡ κατ' ἐξοχήν παρουσία, εἶναι ἐκείνη πού πονάει, πού δίνεται μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. Τό κατ' ἐξοχήν παρόν δέν εἶναι τό «ἐπίκαιρο», ἀλλά τό ἀπόμακρο καί συνάμα κοντινό. Ἡ κατ' ἐξοχήν παρουσία δέν εἶναι αὐτό πού συναντοῦμε ἀνά πᾶσαν στιγμή, ἀλλά τό «ὄχι πιά» πού ἕνας χωρισμός πῆρε μαζί του καί τό «ὄχι ἀκόμη» πού μιά ἀνάγκη ἀρνεῖται τόν ἄμεσο ἐρχομό του. Ὅμως ἡ ἔλευση αὐτοῦ τοῦ παρόντος μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας, ἡ ἐνδεχόμενη ἔλευση ἑνός χαμοῦ, συμβαίνει ἀκριβῶς — ὡς ἄγχος.

Στό ἄγχος συμβαίνει ἡ ἔλευση μιᾶς ἀπουσίας ἡ ὁποία «ἀγγίζει», συμβαίνει μιά προσ-έγγιση, κάτι ἔρχεται κοντά, καί μάλιστα ὑπέρμετρα κοντά καί σχεδόν δέν ἀντέχεται, ἡ ἐγγύτητά του εἶναι ἀσφυκτική. Αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού λέει ἡ ἴδια ἡ λέξη «ἄγχος». «Ἄγχι», «ἀγχοῦ», θά πεῖ «κοντά». «Ἄγχω» θά πεῖ πιέζω, ἰδίως τόν λαιμό. Στό ἄγχος μιλᾶ μιά ἐγγύτητα ἀσφυκτική (πρβλ. καί τό «ἀγχόνη»). Ὅμως ἡ ἀσφυξία δέν εἶναι καί ἀναγκαστικό ἐπακόλουθο τῆς προσέγγισης. Ἡ προσέγγιση φέρνει ἀσφυξία μόνο ὅταν καί ἐφόσον συναντήσει κλειστές πόρτες, μόνο ὅταν καί ἐφόσον ἡ ἐγγύτητά της βγάζει τόν ἄνθρωπο ἀπό τό στοιχεῖο του, ἀπό τήν συνήθειά του. Μήπως μάλιστα κάθε συνήθεια εἶναι καί προσκόλληση σέ μιά ἄμυνα, περιχαράκωση ἐναντίον ἐκείνης τῆς ἀληθινότερης προσέγγισης; Μήπως τό κράτημα στό γιά κάθε ἐποχικό Εἶναι ἰσχύον «ὄντως ὄν» κρατᾶ μακριά τό κατεξοχήν παρόν, τήν παρουσία ἡ ὁποία παρουσιώνεται μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας καί ἔρχεται μέ τόν πόνο;

Αὐτά ἀκούγονται παράδοξα. Μιά ἀκλόνητη, καθότι αὐτονόητη, ἀρχή τῆς ψυχολογίας λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει ὅ,τι τόν εὐχαριστεῖ καί ἀποφεύγει ὅ,τι τόν πονᾶ. Τό θέμα εἶναι μόνο γιά ποιόν ἄνθρωπο μιλᾶμε. Ἐάν μιλᾶμε γιά τόν ἄνθρωπο πού ἔχει ὑπόψη του ὁ κοινός νοῦς, αὐτός πράγματι βυθίζεται μέσα σέ «ὅ,τι ἔχει εὐχαρίστηση», θαμπωμένος καί ναρκωμένος ἀπό ὅ,τι τυχαίνει νά προβάλλεται ὡς τό ἑκάστοτε «ἐπίκαιρο». Ὅμως ἡ ψυχανάλυση ἀφορᾶ ἕναν *ἄλλον ἄνθρωπο*, ὁ ὁποῖος δέν ὁρίζεται ἀπό τά

διλήμματα ήδονή ή πόνος, fight or flight, όπως έδώ καί δεκαετίες οί ψυχολόγοι έπαναλαμβάνουν έν χορῷ. Ὁ «ἄλλος ἄνθρωπος» ὁρίζεται ἀπό τήν ἄδηλη μοίρα μιᾶς ὑποχρέωσης ἀπέναντι σ' αὐτό πού ἔρχεται στόν νοῦ, ἀπό τήν ἄνεση ἀπέναντί του, ὥστε νά εἶναι ὁ τοποτηρητής τοῦ ἀνοιχτοῦ στό ὁποῖο συμβαίνει, πρίν ἀπό κάθε δική του παρέμβαση, ἀλλά μέ τήν δική του συμμετοχή, ἡ παρουσία τῶν παρόντων. Δέν τοῦ ἁρμόζει νά ἐπιλέγει τόν τρόπο τῆς παρουσίας, καί ἑπομένως νά προκαλεῖ ἤ νά ἀποφεύγει τό ἄγχος καί τόν πόνο μιᾶς ἐπερχόμενης παρουσίας μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. Ἐάν κανείς ἐξοικειωθεῖ μέ μιά *τέτοια* στάση, καί ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι ἄλλο ἀπό ἕναν ἄρρητο δρόμο πρός τήν ἐξοικείωση μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας, τότε τό ἄγχος χάνει τόν χαρακτήρα τοῦ ἀπειλητικοῦ. Τώρα στό ἄγχος προσιδιάζει περισσότερο ὁ χαρακτήρας τῆς ἄφεσης τῆς προσέγγισης, τῆς ἔλευσης μιᾶς παρουσίας στό *σύνεγγυς*, μέσα ἀπό τόν χαμό — *ἡ τροπή*. Τώρα τό ἄγχος μεταβάλλεται. Ἡ ἐμπειρία του δέν ὁρίζεται πλέον ἀπό τόν πανικό μέ τά διάφορα «ψυχοσωματικά» συμπτώματα, τόν κόμπο στόν λαιμό, τήν ταχυκαρδία καί τό ξερό στόμα, δέν εἶναι οὔτε κάν ἡ ἀποφυγή τοῦ ἄγχους, τό γνωστό ἄγχος ἀπέναντι στό ἄγχος. Τώρα τό ἄγχος μιλᾶ μέ τό πρῶτο του νόημα, ὡς ἄφεση προσέγγισης. Γιά αὐτήν ὁ Ἡράκλειτος χρησιμοποιεῖ μιά λέξη τήν ὁποία ὁ Heidegger μνημονεύει ἰδιαιτέρως, τήν λέξη «ἀγχιβασίη». Ἡ τροπή τοῦ ἄγχους συμβαίνει ὡς *ἀγχιβασία*.

Ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι *παρά* μιά ἄδηλη ἐκμάθηση τῆς ἀγχιβασίας, μιά ἄρρητη ἐξάσκηση στήν ἐγγύτητα τῆς παρουσίας μιᾶς ἀπουσίας. Αὐτή ἡ ἐξάσκηση εἶναι πολλές φορές ἐπώδυνη, ὅμως μόνο ὅσο διάστημα διαρκεῖ. Ὁ πόνος ἀνήκει στήν ἀπουσία μόνο ὅσο τούτη γίνεται ἐμπειρατή μέσα ἀπό ἐκεῖνο πού χάνεται καί τήν προσκόλληση ἐπάνω του. Ὅμως καί ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα ξεπόνεμα, μετά τό ὁποῖο «τά μαῦρα» βγαίνουν, ἡ ἀπουσία λύνεται καί παρουσιάζεται ἐλεύθερα: ἀγχιβαίνει. Καί, παραμένοντας ἀπουσία, προσδέχεται τόν χαρακτήρα τῆς παρουσίας πού τῆς ἁρμόζει.

Ἡ ἀγχιβασία εἶναι μιά ὁλότελα διαφορετική ἐμπειρία ἀπό ἐκείνην τοῦ ἄγχους μέ τήν συνήθη του ἔννοια. Ἡ ἀγχιβασία

εἶναι ἡ ἐμπειρία μιᾶς ἀφύπνισης ἀπό τόν ἀγχώδη κόσμο τῆς συνήθειας, τόν παραδομένο στήν προσκόλληση ἐπάνω στό καθέκαστο ὄντως ὄν καί στήν φυγή ἐμπρός στό ἀπόν καί στήν σ' αὐτό προσιδιάζουσα παρουσία. Τό ἀγχωτικό, τό ὁποῖο βιάζει κάθε μέτρο καί ταράζει κάθε γαλήνη, στό φόντο τῆς ἀγχιβασίας μεταβάλλεται τό ἴδιο. Ἡ ἀγχιβασία ἔχει χρόνο, μπορεῖ νά περιμένει, νά ἀφήνει τά πράγματα νά ἔρχονται ὅπως ἔρχονται, μέ τήν δική τους κάθε φορά παρουσία, στόν δικό τους κάθε φορά καιρό. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ἀρκεστεῖ σέ τοῦτο τό λιγοστό. Περισσότερα δέν ἔχει νά ζητήσει.

Ἡ μνήμη

ΣΤΗΝ ψυχανάλυση ἡ μνήμη κατέχει κεντρική θέση. Τοῦτο καταδεικνύεται ἤδη ἀπό τό ὅτι ἡ πρωταρχική διάσταση κάθε «νευρωτικῆς διαταραχῆς» στήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο ἐντοπίζεται ἀπό τήν τρέχουσα ψυχαναλυτική θεωρία σέ μιά «ἀπώθηση», σέ μιά λησμοσύνη. Ἀντίστοιχα κάθε ἀποφασιστικό θεραπευτικό βῆμα της σχετίζεται κατά κάποιον τρόπο μέ μιά λύση τῆς ἀπώθησης καί μέ τήν συνεπακόλουθη ἀνά-μνηση, μέ τήν ὁποία τά κενά κλείνουν καί ἀποκαθίσταται μιά συνέχεια ἐκεῖ ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ χωρισμός καί ἡ ἀποκοπή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἑαυτό του καί ἀπό τούς ἄλλους, προπάντων ὡς πρός καίρια στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος του. Ἔτσι ἡ μνήμη ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο θέμα τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας. Ἐξετάζονται οἱ παράγοντες πού τήν δημιουργοῦν, αὐτοί πού τήν ἀναστέλλουν, πού τήν στρεβλώνουν, καί τέλος αὐτοί πού τήν ὑποβοηθοῦν. Ὅμως ἡ μνήμη *ὡς μνήμη* θεωρεῖται κάτι τό αὐτονόητο, δέν ἀπασχολεῖ τήν τρέχουσα ψυχαναλυτική σκέψη. Ποιό εἶναι τό αὐτονόητο νόημα τῆς μνήμης;

Ἡ μνήμη ἐννοεῖται ἀπό τόν κοινό νοῦ ὡς *ἀνθρώπινη λειτουργία*. Αὐτή συνίσταται στήν ἀνάκληση ἑνός παρελθόντος. Τί συμβαίνει κατά τήν ἀνάκληση ἑνός παρελθόντος; Τό παρελθόν θεωρεῖται κάτι τό ὁποῖο ἔχει παρέλθει, τό ὁποῖο δέν εἶναι πλέον

παρόν, εἶναι ἀπόν. Ὅταν τοῦτο τό ἀπόν τοῦ παρελθόντος ἀνακαλεῖται στήν μνήμη, τότε καθίσταται καί πάλι παρόν. Ἡ μνήμη θεωρεῖται ἡ λειτουργία κατά τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος τό ἀπόν τοῦ παρελθόντος τό καθιστᾶ παρόν, τό «ξαναζεῖ». Ἡ ψυχανάλυση, ἀλλά καί μιά πληθώρα παραψυχαναλυτικῶν μεθόδων, ἐπιδιώκει μέ ἄλλοτε ἄλλον τρόπο καί μέ ἄλλοτε ἄλλη ἁπλοϊκότητα τήν ἐπαναβίωση, τήν παροντο-ποίηση ἑνός ἀπόντος, συνήθως «τραυματικοῦ» γεγονότος πού βρίσκεται στό παρελθόν. Βέβαια ὅλοι γνωρίζουμε τήν ἐμπειρία τῆς ἐπαναβίωσης, ὅπου τά πράγματα μοιάζουν «σάν χτές». Ὅμως ἡ ἐπαναβίωση *δέν* εἶναι ἀκόμη μνήμη. Ἡ ἐπαναβίωση εἶναι μιά πλάνη στήν ὁποία κατά ἕναν τρόπο βρισκόμαστε πάντοτε καί ἡ ὁποία διαρκεῖ ἀπό λίγες στιγμές ἕως μιά ὁλόκληρη ζωή. Ἡ πλάνη τῆς ἐπαναβίωσης νομίζει, μέ ἄλλοτε ἄλλη καθαρότητα, μέ ἄλλοτε ἄλλη μορφή, πώς *εἶναι* «χτές». Ἡ συνήθεια, καί ἰδιαιτέρως μία ὄψη της, τό Wiederholungszwang τοῦ Freud, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανάληψης, συνιστᾶ μιά τέτοια προσκόλληση, μιά ἔκπτωση στό «χτές».

Ὅμως μιά μνήμη δέν ἔρχεται *ὡς μνήμη* μέ τήν «ἀνάκληση», μέ τήν ἐπαναβίωση ἑνός παρελθόντος, ἀλλά ἀκριβῶς μέ τήν *ἀφύπνιση* ἀπό τούτη τήν πλάνη καί μέ τήν ἐμπείρωση τοῦ «ὄχι πιά», δηλαδή μέ τήν ἐμπείρωση τοῦ παρελθόντος ὡς παρελθόντος. Ἐδῶ ἡ «ἐμπείρωση» δέν σημαίνει ἁπλῶς κάποια λιγότερο ἤ περισσότερο ἐπιπόλαια ἐπιβεβαίωση τῆς κοινοτοπίας ὅτι ὅλα «περνοῦν». Ἡ μνήμη δέν εἶναι πρωταρχικά μιά τέτοια διαπίστωση τῆς παροδικότητας ἑνός παρελθόντος. *Ἡ μνήμη εἶναι πρωταρχικά ἀφύπνιση.* Ἡ ἀφύπνιση τῆς μνήμης εἶναι τό συμβάν κατά τό ὁποῖο, ἐκεῖ ὅπου γιά στιγμές ἤ γιά χρόνια ζοῦμε στήν πλάνη τῆς ἐπαναβίωσης, αἰφνιδίως πέφτουμε ἐπάνω στόν τοῖχο τοῦ «ὄχι πιά». *Τότε*, καί μόνο τότε τό παρελθόν γίνεται παρελθόν, γίνεται παρόν μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας. *Ἡ μνήμη εἶναι ἕνας τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα παρουσιάζονται.* Ἡ μνήμη δέν εἶναι λοιπόν καταρχήν «λειτουργία» τοῦ ἀνθρώπινου «ψυχισμοῦ» ἤ τῶν ἐγκεφαλικῶν νευρικῶν συστημάτων, ἀλλά τρόπος ὕπαρξης, ἕνας τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἄνθρωπος καί πράγματα ἀλληλέχονται: Τά πράγματα παρουσιάζονται ὡς μνῆμες, στήν

ἀπουσία τους, καί ὁ ἄνθρωπος οὐσιώνεται στό παρά- καί στό ἀπό- αὐτῆς τῆς οὐσίωσης, στήν μνήμη.

Ἡ μνήμη ἐνέχει τό πένθος, δηλαδή ἐκεῖνον τόν πόνο ὁ ὁποῖος ὡς διάθεση προδιαθέτει τόν ἄνθρωπο στήν ἐννόηση μιᾶς παρουσίας μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας ὡς «ὄχι πιά». Ἡ μνήμη εἶναι μιά ἀφύπνιση ἐπώδυνη. Ὅμως τοῦτο διαρκεῖ μόνο μέχρι τήν ἐξοικείωση μαζί της. Τότε ἡ μνήμη δέν ἀποσχίζει πλέον, ἀλλά χαρίζει, χαρίζει τό ἀληθινά παρόν ἀπαρνούμενη κάθε πλάνη ἐπαναβίωσης, δηλαδή ἄμετρης παροντοποίησης τοῦ παρελθόντος. Τό εὐεργετικό, τό «θεραπευτικό» τῆς μνήμης ἔγκειται ἀκριβῶς ἐδῶ: *ἡ μνήμη φανερώνει στόν ἄνθρωπο ποιός κάθε φορά εἶναι, καταδεικνύοντάς του αὐτό πού δέν εἶναι πιά*. Οἱ «ἀναμνήσεις», τίς ὁποῖες ὁ Freud ἐπιδιώκει, δέν εἶναι λοιπόν ὄργανο γιά τήν ἐπίτευξη τῆς «θεραπείας», καί προπάντων δέν χρειάζονται τήν ἐνεργητική παρέμβαση καί τίς «ἑρμηνεῖες» τοῦ ψυχαναλυτῆ γιά νά συμβοῦν. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἕνα κάλεσμα στόν ἄνθρωπο νά γίνει ὁ ἑαυτός του, πού θά πεῖ ἐδῶ, νά μάθει αὐτό τό ὁποῖο *δέν* εἶναι —πιά, δέν εἶναι ἀκόμη. Τοῦτο ὅμως συμβαίνει ἀκριβῶς ὅταν ἔρχονται οἱ μνῆμες ὡς μνῆμες. Καί αὐτές ἔρχονται μέ ἄλλοτε ἄλλον τρόπο, ὅμως ἀφ' ἑαυτῶν, ἀπό τήν στιγμή πού ὁ ἀναλυόμενος ἀρχίσει νά ἐγκλιματίζεται στό κλίμα τῆς ψυχανάλυσης. Ἐρχομός ἀπό *τέτοιες* μνῆμες καί ψυχαναλυτική «θεραπεία» ἀλληλέχονται.



Ἡ ἡδονή

Η ΗΔΟΝΗ ἐννοεῖται συνήθως ὡς «συναίσθημα», ὡς «ψυχικό συναίσθημα». Ἡ λανθάνουσα προϋπόθεση μιᾶς τέτοιας ἐννόησης καί ἐμπειρίας τῆς ἡδονῆς εἶναι ἡ ἐννόηση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου, ὡς σημείου ἀναφορᾶς. Ὡς πρός τό ὑποκείμενο κάθε σχέση μέ τά πράγματα γίνεται ἐμπειρατή ὡς «βίωμα», τό ὁποῖο «συνοδεύεται» ἀπό ποικίλα «συναισθήματα». Γιά τόν Freud ἡ ἡδονή, ἐννοούμενη σ' αὐτό τό πλαίσιο, δομεῖ μία βασική ἀρχή τοῦ «ψυχικοῦ ὀργάνου», τό «Lustprinzip», τήν

«ἀρχή τῆς ἡδονῆς»: τό «ψυχικό ὄργανο» ἐπιδιώκει νά ἐλαττώσει τήν φόρτιση πού δημιουργεῖται μέσα του ἀπό τήν πίεση τῶν «ὁρμῶν». «Ἡδονή» γιά τόν Freud θά πεῖ: ἀποφόρτιση. Αὐτό πού κάνει ὁ Freud εἶναι ὅτι παρουσιάζει ἕνα μοντέλο γιά τήν ἡδονή καί δίνει μιά ἀπάντηση στό ζήτημα τῆς «λειτουργίας», τήν ὁποία ἡ ἡδονή ὑποτίθεται πώς ἐξυπηρετεῖ. Ἐδῶ ἡ ἡδονή ἐννοεῖται πάντοτε στήν αὐτονόητη σημασία της, ὡς «συναίσθημα» τοῦ ἀνθρώπου, καί μάλιστα παγιώνεται ἀκόμη περισσότερο σ' αὐτήν τήν σημασία καθώς τώρα ἀποκτᾶ καί μία ἐπίφαση ἐπιστημονικότητας. Ἡ ἡδονή *ὡς ἡδονή* δέν καθίσταται *ἐρώτημα* πουθενά.

Καί ὅμως ἡ ἡδονή δέν σημαίνει πάντοτε καί αὐτονόητα ἀνθρώπινο συναίσθημα. Στήν πρώτη ἑλληνική νόηση ἡ ἡδονή ἀναφέρεται *στά πράγματα*, καί ὄχι στόν ἄνθρωπο-ὑποκείμενο, καί ὀνομάζει τήν ὀσμή τους, τήν γεύση τους. Ἔτσι π.χ. μιά τροφή ἔχει τήν δική της, τήν σ' αὐτήν τήν τροφή ἰδιάζουσα ἡδονή. *Ἔτσι* μποροῦμε π.χ. νά ἐννοήσουμε τήν στό σῶμα ἰδιάζουσα ἡδονή — στό σῶμα, καί ὄχι σέ κάποια «ἀναπαράστασή» του στό «ψυχικό ὄργανο». Ὅπως ἡ ἡδονή μιᾶς τροφῆς σημαίνει τήν ὀσμή καί τήν γεύση της, ἡ ἡδονή τοῦ σώματος μπορεῖ νά σημαίνει τό στό σῶμα προσιδιάζον μίλημα.

Ἐάν τώρα ἡ ἡδονή ἀρθεῖ στόν χῶρο τῆς νόησης παύει νά ὀνομάζει ἁπλῶς τήν καθέκαστη ὀσμή, τήν καθέκαστη γεύση, τό καθέκαστο μίλημα τῶν πραγμάτων. Τώρα ἡ ἡδονή γίνεται *ἕνα ὄνομα γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα δείχνονται καί φανερώνονται σάν αὐτά πού εἶναι* — ἡ τροφή μέ τήν ὀσμή καί τήν γεύση της, τό σῶμα μέ τό μίλημά του. Ἡ φανέρωση τῶν πραγμάτων, τῆς τροφῆς ὡς τροφῆς, τοῦ σώματος ὡς σώματος, συμβαίνει μέ τήν ἡδονή τους. Κατά παράδοξο τρόπο τά πράγματα, ἀκριβῶς στήν ἡδονή τους, ἀποσύρονται σέ μιά ἀλλότρια σιγή, καί εἶναι πλέον αὐτά πού εἶναι, χωρίς ἀναφορές, χωρίς ἀνάγκη, χωρίς ἀνησυχία. *Αὐτή* ἡ φανέρωση τῶν πραγμάτων συμβαίνει ὡς καταλάγιασμα στήν οὐσίωσή τους. *Αὐτή* ἡ ἡδονή εἶναι κατασίγασμα. Στήν ἡδονή τά πράγματα παρουσιάζονται σάν αὐτά πού εἶναι, σιγῶντας μέ μία «ἡδεία», γλυκιά σιγή, ὑπεισερχόμενα σέ μία ἰδιάζουσα ἀπουσία. *Ἡ ἡδονή εἶναι ἕνας*

τρόπος ἀπουσίας μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα παρουσιάζονται. Ἐπειδή ἡ ἡδονή εἶναι παρουσία μέ τόν τρόπο τῆς ἀπουσίας, γι᾽ αὐτό καί δέν μπορεῖ ποτέ νά καταστεῖ «ὄντως παροῦσα», πού γιά τήν σημερινή ἐποχή θά πεῖ, ποτέ δέν μπορεῖ νά γίνει κτῆμα καί νά τεθεῖ ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ ἀνθρώπου. Γι᾽ αὐτό ὁ ἐθισμός εἶναι τό μάταιο κυνήγι μιᾶς ἡδονῆς τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος μάταια προσπαθεῖ νά προκαλέσει καί νά διατηρήσει κατά βούλησιν. Γι᾽ αὐτό π.χ. ἕνα ἔργο πορνό τό διακατέχει μιά τέτοια νοσηρότητα, ἀκριβῶς διότι ἐπιδιώκει νά *παραστήσει*, δηλαδή νά καταστήσει τήν ἀπουσία μιᾶς ἡδονῆς παροῦσα.

Ὅμως ὅσο καθολικότερα ἡ φανέρωση τοῦ πράγματος περισυλλέγει στήν ἡδονή του, τόσο βαθύτερη εἶναι καί ἡ σιγή πού τό ὑποδέχεται, τόσο καθολικότερα ὁ ἴδιος ὁ κόσμος ἀποσύρεται στήν ἀπουσία. Ἡ ἡδονή εἶναι μιά κατοίκηση, μιά ἀπόκοσμη καί φιλόξενη κατοίκηση ἐκεῖ ὅπου τά πράγματα ἀποσύρονται — σέ ἕνα τίποτε. Γι᾽ αὐτό καί ἡ ἡδονή βρίσκεται κατά *κάποιον* τρόπο κοντά στόν θάνατο, ὅπως ὁ Freud τό εἶδε, ὅμως στά πλαίσια τοῦ μοντέλου του, χωρίς νά εἶναι σέ θέση νά ἐμπειραθεῖ τήν ἐγγύτητα ἡδονῆς καί θανάτου ἰδιαίτερα.

Στήν ἡδονή *ἐπέρχεται* μιά λύση ἀπό τήν φορτικότητα μέ τήν ὁποία τά πράγματα συνήθως μιλοῦν στούς ἀνθρώπους. Ἡ ἡδονή εἶναι *λύση*. Ἡ «λύση» ἔχει τήν ἴδια ρίζα μέ τήν γερμανική λέξη los. Τό los ὀνομάζει ἐπίσης μιά λύση: ὡς δεύτερο συνθετικό λέει ὅ,τι καί τό ἑλληνικό *ἄλφα* στερητικό, μιλᾶ δηλαδή γιά μιά ἀπό-λυση ἀπό τό ἑκάστοτε προκείμενο νόημα. Καί στήν ἴδια ρίζα μέ τό los ἀνήκει καί ἡ Lust, ἡ γερμανική λέξη γιά τήν ἡδονή! Βλέπουμε καί στήν γλώσσα τοῦ Freud νά γίνεται ἀπό τήν ἴδια τήν γλώσσα μιά νύξη γιά τήν ἐμπείρωση τῆς ἡδονῆς ὡς λύσης, ὡς ἀπό-λυσης πρός μία στήν ἡδονή ἰδιάζουσα ἀπουσίωση.

Αὐτό τό κενό μιᾶς *τέτοιας* ἀπουσίας ὁδηγεῖ, συγκαλυμμένο καί παραμορφωμένο κατά τρόπους ποικίλους, κάθε συνηθισμένη ἐμπειρία, κάθε συνηθισμένη ἐπιδίωξη τῆς ἡδονῆς, κάθε ἀναφορά τοῦ ἀνθρώπου στόν κόσμο. Ὅμως αὐτό τό κενό δέν εἶναι τό «ἀπόλυτο κενό» τῆς μηδενιστικῆς σκέψης, πού ἐκμηδενίζει. Τό κενό τῆς ἡδονῆς εἶναι ἡδύ. Ὁ ψυχαναλυτής, ὁ ὁποῖος ἔχει

γνωρίσει τόσο τήν ἄφεση σ' αὐτό ὅσο καί τήν ὕβρη τῆς ἐπιδίωξής του, καί ἔχει ἀποκτήσει μιά ἐλεύθερη σχέση μαζί του, εἶναι σέ θέση, μέ τήν στάση του, ἄρρητα, νά ἀφήσει χῶρο γιά τόν ἀναλυόμενο καί τήν δική του ἀπελευθέρωση γιά τά πράγματα καί τήν «ἡδονή» τους.

ΕΝΑΣ ΗΛΙΟΣ ΣΤΟ ΔΩΜΑΤΙΟ

Ἱστορικό[1]

Ο «ΗΛΙΑΝΘΡΩΠΟΣ» εἶναι ἕνας μικροκαμωμένος, ἔξυπνος ἀσθενής πού τόν Ἀπρίλιο ἑνός προηγουμένου ἔτους χρειάστηκε νά εἰσαχθεῖ σέ μιά ψυχιατρική πανεπιστημιακή κλινική.

Ἡ εἰσαγωγή στήν κλινική καί ἡ ἄμεση φαρμακευτική θεραπεία εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ταχεία ἀνάρρωση τοῦ ἀσθενοῦς. Ἔτσι ἤδη τήν πρώτη ἑβδομάδα μπόρεσε νά γίνει ἡ παρακάτω συζήτηση ἀνάμεσα στόν ἀρχικά ἄλαλο ἀσθενή καί στόν γιατρό του:

Γιατρός: «Γιατί εἴχατε τόσο μεγάλο ἄγχος»;

Ἀσθενής: «Λίγο πρίν ἔρθω στό νοσοκομεῖο ἔβλεπα γιά μιά ὁλόκληρη νύχτα τόν ἥλιο. Ἤμουν ξαπλωμένος στό κρεβάτι μου, τά παντζούρια ἦταν κλειστά, στό δωμάτιο ἦταν τελείως σκοτεινά. Ξαφνικά, κάπου στίς ἐννιάμισι, βρέθηκε στόν τοῖχο, ἀπέναντι ἀπ᾽ τό κρεβάτι, ὁ ἥλιος. Κάτω ἀπ᾽ αὐτόν τόν ἥλιο, στό πάτωμα, ἦταν ξαπλωμένος ἕνας ἄντρας πού κοιμόταν.»

Γιατρός: «Μπορεῖτε νά περιγράψετε αὐτόν τόν ἥλιο λεπτομερέστερα;»

Ἀσθενής: «Ἦταν ἕνας κυκλικός δίσκος διαμέτρου περίπου 15 ἕως 20 ἑκατοστῶν. Ὁ δίσκος βρισκόταν στόν τοῖχο, κάπου στό ὕψος τοῦ κεφαλιοῦ, καί κινοῦνταν ἀργά σ᾽ ὅλη τή διάρκεια τῆς νύχτας ἀπό τ᾽ ἀριστερά πρός τά δεξιά καί συγχρόνως ἀνέβαινε προοδευτικά.»

Γιατρός: «Πῶς ἦταν ὁ δίσκος;»

Ἀσθενής: «Ἦταν ἕνα ἔντονο φῶς ἀπό κίτρινο μάτ. Δέν εἶχε καθόλου συμπαγῆ συστατικά.»

Γιατρός: «Τόν εἴδατε μέ τόν ἴδιο τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά βλέπατε π.χ. τήν ἀναμμένη λάμπα στό ταβάνι;»

Ἀσθενής: «Ὄχι, ἤμουν ὁλότελα μπλοκαρισμένος ἀπ᾽ αὐτόν τό δίσκο. Μοῦ ἔφερνε ἄγχος. Δέν ἔπρεπε νά τόν χάσω ἀπ᾽ τά

[1] M. Boss, *Grundriss der Medizin und der Psychologie*, Bern 1975, σσ. 496-500.

μάτια μου στιγμή, διαφορετικά θά συνέβαινε κάτι τρομερό. Ἦταν κάτι πιό δυνατό ἀπ' τόν ἄνθρωπο. Ἔπρεπε νά προσέξω μήν πεταχτεῖ καταπάνω μου.»

Γιατρός: «Δέν ἀπορήσατε ὅταν εἴδατε ξαφνικά αὐτό τό μόρφωμα;»

Ἀσθενής: «Ὄχι, ἤξερα ἀπ' τήν πρώτη στιγμή τί σήμαινε. Ξέρω, ἄν ἤσασταν κι ἐσεῖς στό δωμάτιο, ἴσως θά εἴχατε πάει ἐκεῖ, θά εἴχατε ἐξετάσει τό δίσκο καί θά τόν εἴχατε ψηλαφήσει. Ὅμως ἐγώ ἤξερα ἀμέσως τί σήμαινε. Κι ἀκόμα εἶχα τρομερό ἄγχος καί δέν τολμοῦσα νά βγῶ ἀπ' τό κρεβάτι.»

Γιατρός: «Εἴδατε τόν ἥλιο στόν τοῖχο πραγματικά μέ τά μάτια σας, περίπου ὅπως θά βλέπατε τήν ἀναμμένη λάμπα στό ταβάνι;»

Ἀσθενής: «Ναί, ἀκριβῶς ἔτσι. Ἀκόμα καί σήμερα ἔχω τήν εἰκόνα ἐμπρός μου, σάν νά 'χε συμβεῖ μόλις χτές. Ἄν εἶχα κλείσει τά μάτια ἔστω καί γιά μιά στιγμή, δέν θά εἶχα δεῖ ἄλλο τόν ἥλιο. Ἀλλά βέβαια δέν ἐπιτρεπόταν νά τόν χάσω ἀπ' τά μάτια. Εἶμαι σίγουρος πώς κι ἐσεῖς θά τόν εἴχατε δεῖ ἄν ἤσασταν δίπλα μου.»

Γιατρός: «Καί γιατί ὀνομάζετε αὐτό τό φαινόμενο ἥλιο;»

Ἀσθενής: «Ἤξερα ἀπ' τήν ἀρχή ὅτι δέν ἦταν ὁ κανονικός ἥλιος. Ὅμως ἤδη ὅλη τή μέρα ἔπρεπε νά σκέφτομαι τόν ἥλιο ἀσταμάτητα. Κι εἶχα συνεχῶς τήν αἴσθηση ὅτι τό γεννητικό μου ὄργανο βρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τόν ἥλιο στόν οὐρανό καί διεγείρεται ἀπ' αὐτόν. Ἄν εἶχα ἀφήσει ἀπ' τό βλέμμα μου τόν ἥλιο στόν τοῖχο, αὐτός θά εἶχε πλησιάσει τή γῆ κι ἡ γῆ θά εἶχε πιάσει φωτιά. Τό ἄγχος μου γι' αὐτό μεγάλωνε συνεχῶς.»

Ἤδη μετά ἀπό μερικές ἑβδομάδες ἡ ὀξεία σχιζοφρενική ὤση αὐτοῦ τοῦ ἀσθενοῦς ἐμφάνισε τέτοια ὕφεση, ὥστε νά μπορέσει νά βγεῖ ἀπό τήν κλινική καί νά ξαναπιάσει τήν παλιά του δουλειά στό ἐργοστάσιο.

Σέ μία ἐπανεξέταση, ἕναν χρόνο μετά ἀπό τό ξέσπασμα τῆς ψύχωσης, τόνισε καταρχήν ὅτι νιώθει πολύ καλά. Ἔχει πάλι τόν πλήρη ἔλεγχο τῶν πράξεών του. Δουλεύει κανονικά καί κερδίζει καλά. Μένει πάντα μέ τούς γονεῖς του καί τά πηγαίνει μαζί τους

περίφημα. Τόν ἐλεύθερο χρόνο του τόν περνᾶ μόνος του κυρίως, κάνοντας ποδήλατο ἤ ὀρειβασία. Ἐκτός ἀπό τούς γονεῖς καί τούς στενούς συγγενεῖς δέν βγαίνει μέ κανέναν. Τίς ἐμπειρίες του κατά τήν ἀσθένειά του τίς θυμᾶται ἀκόμη πολύ καλά, μέχρι τίς παραμικρότερες λεπτομέρειες. Οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές τοῦ ἔχουν μείνει ἀκατανόητες, ἄν καί νιώθει πώς ὅλα ἔχουν σημασία. Πρόσθεσε κατά λέξη: «*Ἦταν κάτι πού ὑπάρχει συνεχῶς καί στή συνηθισμένη καθημερινή ζωή, ὅμως δέν μπορῶ νά τό ἐφαρμόσω στήν κάθε συγκεκριμένη κατάσταση.*» Στόν γιατρό μπορεῖ νά τό πεῖ γιατί αὐτός τόν καταλαβαίνει καί δέν πιστεύει πώς εἶναι ἀκόμα τρελός. Ἡ ἀρρώστια δηλαδή δέν ἦταν καθόλου γιά τό τίποτε, ἀλλά ἴσως τόν ἔφερε ἐσωτερικά λίγο μακρύτερα. «Μέ τήν ἀρρώστια μοῦ ἔγινε προπάντων σαφές ὅτι χρειαζόμαστε τούς ἄλλους. Ὅταν ἐγκαταλείπουμε τή σχέση μέ τόν ἄλλο, τότε δέν καταλήγουμε πουθενά κι εἴμαστε σάν χαμένοι». Ἔτσι στή διάρκεια τῆς ἀρρώστιας δέν ὑπῆρχε πιά τίποτα, ἀπό ὅπου θά μποροῦσε νά κρατηθεῖ. Ἔνιωθε ἐκτεθειμένος στά πάντα, δέν ἤξερε πιά τί ἦταν πραγματικό καί τί ὄχι. Ὅταν γιά πρώτη φορά μετά τήν κρίση μπόρεσε νά βγεῖ περίπατο στό πάρκο τοῦ ἀσύλου, τά δέντρα τοῦ ἄλσους τοῦ φάνηκαν ὁλότελα διαφορετικά ἀπό παλιότερα, σάν σκιές, ἀβέβαια, ἀσταθῆ, ἐξωπραγματικά.

Μία παλαιότερη πληροφορία τῶν συγγενῶν γιά μιά φιλία τοῦ ἀσθενοῦς πού διαλύθηκε, τήν συμπλήρωσε ὁ ἴδιος: Πράγματι ἐκεῖνος ὁ φίλος τοῦ ἦταν ἀπ' τά παιδικά του χρόνια κοντύτερα ἀπό κάθε ἄλλον. Ἀκόμα καί σήμερα νιώθει προσκολλημένος σ' αὐτόν. Ὅμως μερικές ἑβδομάδες πρίν ἀπό τήν κρίση αὐτός ὁ φίλος ξαφνικά τόν ἐγκατέλειψε. Ἁπλῶς δέν ἐμφανίστηκε σ' ἕνα συμφωνημένο ραντεβού καί μέχρι σήμερα δέν ἔδωσε καμιά εἴδηση. Αὐτή ἡ προδοσία τοῦ φίλου τόν πλήγωσε πάρα πολύ. Ἀκόμα καί σήμερα τόν ἀπασχολεῖ. Σίγουρα αὐτή ἡ προδοσία φταίει κυρίως γιά τήν ἀρρώστια του. Πιθανόν ὁ φίλος νά τόν πρόδωσε γιά χάρη μιᾶς κοπέλας. Ὅμως αὐτός, ὁ ἀσθενής, δέν θά κάνει ἀπό μόνος του καμιά προσπάθεια νά ἔρθει πάλι σέ ἐπαφή μαζί του. Ἄλλωστε μιά φιλία δέν μπορεῖ κανείς νά τήν ἐπιβάλει μέ τή βία.

Ἐπειδή μέ τήν ἀνάμνηση τῆς προδομένης φιλίας ὁ ἀσθενής περιέρχονταν σέ ὅλο καί μεγαλύτερη διέγερση, ὁ γιατρός ἄφησε τό θέμα καί τόν ρώτησε γιά τήν πιό ἔντονη ἐμπειρία του κατά τήν ἴδια τήν ἀσθένειά του. Ἦταν ἡ νύχτα, εἶπε ὁ ἀσθενής, ὅταν εἶδε τόν ἥλιο. Τότε ἡ παρουσία τοῦ ἥλιου στό δωμάτιό του τοῦ ἦταν τόσο πραγματική ὅσο δέν γίνεται περισσότερο. Ὅμως τώρα πιά δέν θέλει νά μιλήσει γι' αὐτό, διαφορετικά θά ἐμπλακεῖ πάλι μέσα του. Ἀφοῦ τώρα τό ξέρει πώς ὅλα αὐτά ἦταν μόνο ἡ φαντασία του. Ἄν τουλάχιστον δέν μπορεῖ νά τοῦ φανερώσει, ρώτησε ἀκόμη ὁ γιατρός, ποιά σημασία εἶχε γι' αὐτόν ὅ,τι ἀποκαλεῖ φαντασία του. Ὁ ἀσθενής χαμογέλασε κάπως ἀμήχανα, ἀκούγοντας αὐτήν τήν ἐρώτηση, καί ἀντέτεινε: «Μή νομίσετε πώς θεοποιῶ τόν ἥλιο. Γιά μένα ὁ ἥλιος ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἀρχή ἀπό τήν ὁποία ἐκπορεύεται ὅλη ἡ δύναμη τῆς ζωῆς κι ὅλη ἡ βλάστηση.» Ὁ γιατρός: «Τότε γιατί σᾶς ἔφερε τέτοιο μεγάλο ἄγχος καί πανικό;» Ὁ ἀσθενής: «Γιατί ἀκριβῶς μπορεῖ καί ὅλα νά τά κατακάψει καί νά τά καταστρέψει.» Καί ἐδῶ ὁ ἀσθενής διέκοψε ἀπότομα τήν συνομιλία μέ τά λόγια: «Δέν λέω τίποτα παραπάνω. Δέν θέλω ν' ἀρρωστήσω ξανά.»

Σχόλιο

ΠΡΙΝ ξεκινήσω τήν συζήτηση τοῦ παραθέματος θά ἀναφέρω λίγες γραμμές ἀπό ἕνα κείμενο τοῦ Medard Boss. Οἱ γραμμές αὐτές διαγράφουν ὥς ἕναν βαθμό τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο θά κινηθεῖ ἡ προσέγγισή μου στόν «ἡλιάνθρωπο». Γράφει ὁ Boss: «Ὑπάρχουν πολλοί δρόμοι γιά νά προσμετρηθεῖ τό εὖρος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Μία πορεία, ἡ ὁποία ὑπόσχεται πολλά, εἶναι ἐκείνη τήν ὁποία πρέπει ὁ ψυχοθεραπευτής νά κάνει μαζί μέ ὅσους ἔχει ἀναλάβει ὑπό τήν προστασία του. Διότι στούς ψυχικά καί πνευματικά ἀρρώστους διανοίγονται οἱ τοῖχοι οἱ ὁποῖοι ἐλεήμονα προστατεύουν τά μάτια τῶν «ὑγιῶν», στίς καθημερινές τους συναναστροφές, ἀπό τίς οὐράνιες καί συγχρόνως κολασμέ-

νες ἀβύσσους ἐκείνης τῆς ἀβύσσου πού μᾶς περιζώνει, ὄντας μαζί καί ἀπρόσιτη.

Ὅμως γιά νά μπορέσει ὁ ψυχοθεραπευτής νά φθάσει μέχρι τά βαθύτατα βάθη καί τά ὕψιστα ὕψη τῆς ψυχῆς, πρέπει κι αὐτός, ἤδη πρίν ξεκινήσει τήν ἀναζήτησή του, νά ἐκπληρώνει μιά ἀπαραίτητη προϋπόθεση: Πρέπει ἀπό πρίν νά διαθέτει τό φῶς τῶν βασικῶν ἐνοράσεων μέσα στούς οὐσιαστικούς χαρακτῆρες τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Διαφορετικά ἡ ἀντίληψή του εἶναι μόνο σκοτεινή καί συγκεχυμένη.»[1]

Στήν περίπτωσή μας ζητοῦμε νά ἐννοήσουμε ὅ,τι συνέβη στόν «ἡλιάνθρωπο», *καθ' ἑαυτό*. Γιά νά γίνει αὐτό, θά πρέπει καταρχήν νά κρατήσουμε μακριά κάθε τί τό ὁποῖο *ἐμεῖς* προσάπτουμε στόν «ἡλιάνθρωπο» καί τό ὁποῖο δέν προέρχεται ἀπό τό ἴδιο τό συμβάν πού τόν καθορίζει. Μιά τέτοια κριτική, πού εἶναι πάντα καί αὐτοκριτική, πρέπει νά συνοδεύει τόν ψυχαναλυτή συνεχῶς, ἐάν θέλει νά παραμένει πραγματικά ἀνοιχτός γιά αὐτό πού ἔχει νά ἀντιμετωπίσει. Ἡ αὐτοκριτική τοῦ ψυχαναλυτή πρέπει λοιπόν νά διακρίνει καί νά παραμερίζει ἐκεῖνες τίς γνῶμες καί τίς ἀπόψεις πού τόν ἔχουν προκαταλάβει κάνοντας τό βλέμμα του ἐξαρχῆς — προκατειλημμένο. Αὐτό, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τίς προκαταλήψεις πού ἐλλοχεύουν στό κάθε μας βῆμα, δέν εἶναι ἁπλή ὑπόθεση, λέγεται εὔκολα, ὅμως γίνεται δύσκολα, διότι ἀπαιτεῖ τόσο κατάλληλη ἄσκηση τοῦ βλέμματος ὅσο καί συνεχή ἐγρήγορση γιά τίς παγίδες πού ἀνά πᾶσαν στιγμή μᾶς περιμένουν. Ἐδῶ θά ὑπενθυμίσω καί θά ἀπαριθμήσω μερικές ἀπό αὐτές τίς προκαταλήψεις πού συνήθως μᾶς κλείνουν ἀπέναντι στούς, ὅπως ὁ Boss τούς ἀποκαλεῖ, «προστατευόμενούς μας». Καί αὐτή ἡ ἀπαρίθμηση παραμένει ἀνεπαρκής. Ἐκεῖνα πού μᾶς προκαταλαμβάνουν, καί μᾶς κάνουν προκατειλημμένους ὡς πρός τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενῶν μας, χρειάζονται μιά διαφορετική, πολύ ριζικότερη προσέγγιση, ἐάν εἶναι νά ξεπεραστοῦν ἀληθινά. Ὅμως ἤδη θά ἦταν ἀρκετό, ἐάν οἱ προκαταλήψεις μας καταρχήν ἀναγνωρίζονταν μόνο ὡς προκαταλήψεις:

[1] *Von der Spannweite der Seele*, Bern 1982, ὀπισθόφυλλο.

Πρώτη προκατάληψη — Ἡ διάκριση «ὑγιοῦς» καί «παθολογικοῦ». Ἀπό τήν στιγμή πού θά δῶ τόν ἀσθενή μου ὡς «διαταραχή» τοῦ «φυσιολογικοῦ» καί ὡς ἀπόκλιση ἀπό τό «ὑγιές», ἔχω πάρει θέση κριτῆ, ἔχω διαχωρίσει τόν ἑαυτό μου καί βλέπω τόν ἀσθενή λιγότερο ἤ περισσότερο ἐμφαντικά μέσα ἀπό ἕνα ψυχοπαθολογικό μοντέλο, ὡς «περίπτωσή» του.

Δεύτερη προκατάληψη — Ἡ ἀναγωγή τῆς «ψυχοπαθολογίας» τοῦ «ἀσθενοῦς» σέ αἴτια τά ὁποῖα ἀναζητοῦνται εἴτε στήν νευροφυσιολογία, εἴτε στήν «σχιζοφρενογόνο μητέρα» καί σέ παρεμφερεῖς ὑποθέσεις, εἴτε σέ ἕναν συνδυασμό τους. Ἡ ἀναγωγή στό ὁποιο αἴτιο ὑποβαθμίζει τήν ἴδια τήν κατάσταση καί ἀποτρέπει τό βλέμμα μας ἀπ' αὐτήν, διότι τώρα θεωρεῖται ἁπλῶς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἄλλης κατάστασης, ἡ ὁποία καί τήν «προκάλεσε».

Τρίτη προκατάληψη — Σχετίζεται μέ τήν προηγουμένη καί ἀφορᾶ τήν ἀναζήτηση τοῦ «νοήματος», τοῦ «συμβολισμοῦ», τῆς «σημασίας», τῆς «λειτουργίας» τήν ὁποία ἕνα «σύμπτωμα» ἐξυπηρετεῖ, ἀφορᾶ δηλαδή τήν ἐπιδίωξη τῆς «ἑρμηνείας» του. Καί αὐτό τό ὀνομάζω προκατάληψη, διότι καί αὐτό μᾶς ἀπομακρύνει ἀπό τό ἴδιο τό «σύμπτωμα», ἀπό τόν ἴδιο τόν ἀσθενή καί τήν κατάστασή του, καί μᾶς ὁδηγεῖ ἀλλοῦ.

Τέταρτη προκατάληψη — Πρόκειται γιά τήν στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ τήν ὁποία ὁ Freud σωστά ὀνόμασε «θεραπευτικό ζῆλο». Ὁ ψυχαναλυτής, ὅσο παράδοξο καί ἄν ἀκούγεται, πρέπει νά εἶναι ὁλότελα ἐλεύθερος ἀπό τήν πίεση ἤ τήν ὑποχρέωση ἤ τήν θέληση νά «βοηθήσει». Ὁ ψυχαναλυτής δέν παρέχει ὑπηρεσίες. Ἡ ἐπιτυχία στήν ψυχανάλυση δέν ἐπιδιώκεται, ἀλλά προκύπτει. Καί αὐτή εἶναι μία διάσταση ὅπου οἱ ὅροι «ἐνεργητικότητα» καί «παθητικότητα» τοῦ ψυχαναλυτῆ δέν ἔχουν κανένα νόημα.

Πέμπτη προκατάληψη — Αὐτή ἀφορᾶ μιά ἄλλη πλευρά τῆς συμμετοχῆς μας στήν ψυχανάλυση, καί εἶναι αὐτή πού ξενίζει περισσότερο, διότι ἔρχεται σέ εὐθεία ἀντίθεση μέ τό πιό οἰκεῖο μας. Ἐννοῶ πώς εἴμαστε συνηθισμένοι νά θεωροῦμε ὅτι τό λεγόμενο «σύμπτωμα», ἀλλά καί αὐτό τό ὁποῖο ἀποκαλοῦμε

«μεταβίβαση» καί «ἀντιμεταβίβαση», προέρχονται ἀπό τό ὑποκείμενο τοῦ ἀσθενοῦς καί ἀπό τό ὑποκείμενο τοῦ ψυχαναλυτῆ του, ὅτι πρόκειται δηλαδή γιά ὑποθέσεις μέ κέντρο τους τόν ἄνθρωπο, τόν ἀσθενή καί τόν γιατρό του καί τήν διυποκειμενική τους σχέση. Δέν μποροῦμε νά τό διανοηθοῦμε, ὅτι αὐτό τό αὐτονόητο, πώς ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται ὡς ξέχωρο, ἐξατομικευμένο ὑποκείμενο, δηλαδή τελικά ὡς ἐγώ ταυτισμένο μέ τόν ἑαυτό του, τό ὁποῖο δευτερευόντως ὑπεισέρχεται σέ σχέση καί μέ τά ἄλλα ὑποκείμενα, ὅτι καί αὐτό μπορεῖ νά συνιστᾶ προκατάληψή μας, ἐπιβαλλόμενη ἀπό τήν κυρίαρχη σκέψη.

Ἔχοντας λοιπόν αὐτές τίς προκαταλήψεις κατά νοῦ, ὅσο εἶναι δυνατόν, ὅτι δέν εἴμαστε ἐδῶ γιά νά κρίνουμε ὑγιές καί παθολογικό, οὔτε γιά νά ἀναζητήσουμε αἴτια καί ἑρμηνεῖες, οὔτε γιά νά βοηθήσουμε, οὔτε γιά νά κάνουμε τήν ὑπόθεση τοῦ «ἡλιάνθρωπου» ὑπόθεση ἀτομική δική του, τῆς οἰκογενείας του, τῆς κοινωνίας ἤ δική μας, ἔχοντας ὑπόψη ὅλες αὐτές τίς προκαταλήψεις, ἄς δοκιμάσουμε νά προσεγγίσουμε τήν ἱστορία πού ἀκούσαμε στήν ἀρχή.

Τώρα βέβαια ὁ δυνητικός ψυχαναλυτής τοῦ «ἡλιάνθρωπου»[1] θά ἔνιωθε νά τοῦ ἔχουν ἀφαιρεθεῖ τά πάντα. Ὅ,τι γνώριζε, ὅ,τι τρόπους πρόσβασης εἶχε στήν διάθεσή του, ὅλα φανερώνονται ἐδῶ ὡς προκαταλήψεις καί τοῦ ἀπαγορεύονται. Τοῦ γίνεται ἀπαγορευτική ἡ διάγνωση, ἡ ἑρμηνεία, ἡ διάθεση νά βοηθήσει, ἡ ἐπικέντρωση στόν ἄρρωστο. Αὐτός ὁ ψυχαναλυτής, ἐάν τύχαινε νά πάρει τίς παραινέσεις μου στά σοβαρά, θά ἔμενε κυριολεκτικά μέ ἄδεια τά χέρια, καί, ἀκόμη χειρότερα, θά ἔχανε κάθε ἔδαφος, καθώς θά τοῦ ἀμφισβητοῦνταν ὅλα ὅσα εἶχε μέχρι τώρα μάθει καί πειστεῖ γιά τήν χρησιμότητα καί τήν ἀποτελεσματικότητά τους. Καί ἐγώ, ἀποτεινόμενος σ᾽ αὐτόν τόν φανταστικό

[1] Τό θέμα κατά πόσον ἕνας «σχιζοφρενής» εἶναι σέ θέση νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχανάλυσης δέν εἶναι τοῦ παρόντος. Ἡ συζήτησή μου τοῦ «ἡλιάνθρωπου» ἀφορᾶ μόνο τήν πρόσληψη τοῦ παραπάνω «ἱστορικοῦ» ἀπό τόν ψυχαναλυτή, ὅπως τόν καταλαβαίνω ἐγώ, λέει δηλαδή κάτι γιά τόν ψυχαναλυτή καί τόν τρόπο του.

ψυχαναλυτή, θά τοῦ ἔλεγα, πολύ εὐχαριστημένος, ὅτι καλά εἶναι ἔτσι, ὅτι ἀκριβῶς τώρα εἶναι περισσότερο ἕτοιμος νά σταθεῖ ἀπέναντι στόν «ἡλιάνθρωπο», τώρα πού εἶναι μέ ἄδεια τά χέρια, τελείως διαπερατός καί ἑπομένως ἀπροκατάληπτος, ἀνοιχτός γιά τό ἑκάστοτε ἐπερχόμενο καί γιά τό μίλημά του.

'Ενδεχομένως σιγά σιγά γινόμαστε ἀνυπόμονοι, θέλουμε νά δοῦμε τί ἐπιτέλους ἔχω νά πῶ γιά τόν ἴδιο τόν «ἡλιάνθρωπο». Μοιάζει τόση ὥρα νά τριγυρίζουμε τό θέμα μας χωρίς νά μπαίνουμε σ' αὐτό. Ὅμως δέν εἶναι ἔτσι. Βρισκόμαστε πολύ πιό κοντά στόν «ἡλιάνθρωπο» ἀπό ὅσο νομίζουμε. Ἕνας γερμανός ψυχαναλυτής, ὁ Georg Schwöbel, ἔλεγε πώς ὁ ψυχαναλυτής, γιά νά ἐπαρκέσει, πρέπει στό μεγαλύτερο δυνατό κλείσιμο τοῦ ἀρρώστου του νά ἀντιτάξει τό μεγαλύτερο δυνατό ἄνοιγμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Τόση ὥρα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ «ἡλιάνθρωπος», πού μᾶς ὠθεῖ σέ ἕνα ὅλο καί μεγαλύτερο ἄνοιγμα. Τόση ὥρα μιλᾶμε γιά μᾶς, ὅμως ὁ «ἡλιάνθρωπος» εἶναι ἤδη παρών καί καθορίζει τήν πορεία τῶν νοημάτων μας, αὐτός εἶναι πού ἀπαιτεῖ ἀπό ἐμᾶς τήν ἀπροκατάληπτη, ἀνοιχτή στάση πού μᾶς χρειάζεται γιά νά εἴμαστε προετοιμασμένοι νά τόν συναντήσουμε ὅσο ἀληθινότερα γίνεται.

Καί πράγματι ὁ φανταστικός μας ψυχαναλυτής ἔχει τώρα πλέον κάτι τό κοινό μέ τόν «ἡλιάνθρωπο»: καί οἱ δύο ἔχουν χάσει ὅλα ὅσα τούς στήριζαν, ὁ «ἡλιάνθρωπος» τό κράτημα στόν φίλο του, ὁ ψυχαναλυτής τό κράτημα στίς ἀρχές του. 'Εδῶ πάλι εἶμαι ὑποχρεωμένος νά παρεμβάλω μιά διευκρίνιση ἐπάνω σ' αὐτό πού ὀνόμασα «κράτημα στίς ἀρχές». Τό νά ἔχει ἕνας ἄνθρωπος ἀρχές, αὐτό γενικά θεωρεῖται ἀπαραίτητο καί καλό. Καί εἶναι φυσικό, καθώς αὐτή ἡ πεποίθηση ἔρχεται ἀπό τήν παράδοση τῆς κυρίαρχης νόησης, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἤδη μέ τόν Πλάτωνα καί τόν 'Αριστοτέλη. 'Εγώ ἐδῶ, ὑπακούοντας σέ μιά ἄλλη, ἀφανή παράδοση, ὀνομάζω τίς ἀρχές, οἱ ὁποῖες διέπουν τήν στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ, προκαταλήψεις. Μ' αὐτό δέν πρεσβεύω κάποια ἀντι-ψυχιατρική ἄποψη, δέν ἐμφοροῦμαι ἀπό κανένα ἀναρχικό πνεῦμα. Καί τό συνήθως ἐννοούμενο ἀναρχικό ὑπακούει σέ μιά ἀρχή, μόνο μέ ἄλλον τρόπο, καταπολεμώντας

την. Ὅταν ὅμως ἕνας ἀρχαῖος ἕλληνας νοητής, ὁ Παρμενίδης, μιλᾶ γιά τό «ἄναρχον», τότε ἐννοεῖται κάτι τό ὁλότελα διαφορετικό. Θά προσπαθήσω νά κάνω μιά νύξη γιά αὐτό τό «ἄναρχον» μέσα ἀπό ἕναν πολύ πλάγιο δρόμο, ἀπό τήν ψυχαναλυτική μου ἐμπειρία. Μερικές φορές ἡ στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ σέ μιά συνεδρία, δηλαδή τό πῶς ἐννοεῖ αὐτό πού συμβαίνει, τό πῶς τείνει νά παρέμβει, νά ὑπαγορεύεται ἀπό κάτι τό ὡς πρός τήν κατάσταση τῆς στιγμῆς ξένο, π.χ. ἀπό τήν στάση ἑνός δασκάλου του σέ μία κατά τήν ἐκτίμησή του παρόμοια περίσταση, ἀπό τήν σχετική βιβλιογραφία πού ἔχει ὑπόψη του, ἀπό τό ἐάν ἡ παρέμβασή του κρίνει ὅτι θά κρατήσει ἤ θά διώξει τόν πελάτη του κλπ. Ὅλα αὐτά, ἡ ἐπιρροή τοῦ δασκάλου του, ἡ βιβλιογραφία, τό ἐπαγγελματικό του συμφέρον, ἀποτελοῦν παραδείγματα αὐτοῦ πού ἐννοῶ ἐδῶ μέ τήν λέξη «ἀρχή», συνιστοῦν δηλαδή τούς κυρίαρχους δρόμους πού τοῦ προσφέρουν μιά κατεύθυνση, ἕνα κράτημα, καί ἔτσι καθορίζουν τόν τρόπο τῆς συμμετοχῆς του στήν ψυχανάλυση. Μέ αὐτήν τήν ἔννοια ἀρχές εἶναι καί ὅλες οἱ προκαταλήψεις του, ὅπως αὐτές πού ἀνέφερα προηγουμένως, καθώς καί ὅ,τι ἡ φροϋδική θεωρία ὀνομάζει «ἀντιμεταβίβαση». Πρέπει λοιπόν νά πῶ ὅτι κάθε φορά πού ἀφέθηκα νά παρασυρθῶ ἀπό κάποια ἀρχή, νά κρατηθῶ ἀπό ἕνα τέτοιο κράτημα, πάντοτε, μά πάντοτε, αὐτό ἦταν γιά τήν ψυχανάλυση ἐπιζήμιο. Ἀντιθέτως ἡ ἐμπειρία μου πάλι μοῦ ἔμαθε πώς ὅσο περισσότερο ὁ ψυχαναλυτής παραμένει ἐλεύθερος ἀπό ἀρχές, δηλαδή ἀνοιχτός γιά αὐτό πού ἔρχεται ἀπό τήν κατάσταση τῆς στιγμῆς *καί μόνο*, ὅσο περισσότερο δηλαδή εἶναι σέ θέση νά παραιτεῖται ἀπό κάθε κράτημα καί νά ἐμπιστεύεται τό «ἄναρχον» τοῦ ἀρχαίου μας νοητῆ, τήν «ἄβυσσο» τήν ὁποία ὑπονοοῦν τά λόγια τοῦ Boss πού ἀνέφερα στήν ἀρχή, τόσο ἐπαρκέστερα ἀνταποκρίνεται στά καλέσματα τῆς ψυχαναλυτικῆς κατάστασης. Αὐτό ὁ ψυχαναλυτής τό μαθαίνει στήν ἐκπαίδευσή του. Γιά μένα ἡ ἐκπαίδευση στήν ψυχανάλυση συνίσταται κυρίως στήν ἐξάσκηση αὐτοῦ τοῦ κριτικοῦ καί αὐτοκριτικοῦ βλέμματος ὡς πρός τίς ἀρχές πού τό προκαταλαμβάνουν, καί ἔτσι στήν συμφιλίωση μέ τό «ἄναρχον» τῆς βαθύτερης οὐσίας τοῦ κόσμου, μέ τήν «ἄβυσσο», στό ἀνοι-

χτό τῆς ὁποίας προβάλλουν τά πράγματα τά ἴδια, ὅπως αὐτά δίνονται ἀφ᾿ ἑαυτῶν.

Τώρα ἴσως ἔγινε λίγο καθαρότερο τί ἐννοῶ ὅταν λέω ὅτι καί οἱ δύο, ὁ φανταστικός μας ψυχαναλυτής καί ὁ «ἡλιάνθρωπος», ἔχασαν ὅλα ὅσα τούς στήριζαν, ὁ «ἡλιάνθρωπος» τό κράτημα στόν φίλο του καί ὁ ψυχαναλυτής τό κράτημα στίς ἀρχές του. Ἡ διαφορά εἶναι ὅτι στόν «ἡλιάνθρωπο» αὐτό τοῦ συμβαίνει καί τόν βρίσκει ὁλότελα ἀπροετοίμαστο νά δεχτεῖ ἕνα τέτοιο κενό, ἐνῶ ὁ ψυχαναλυτής ἔχει ὡριμάσει σ᾿ αὐτήν τήν στάση καί εἶναι, ὅπως ζητᾶ ὁ Schwöbel, ἀνοιχτός ἀκριβῶς γιά αὐτό γιά τό ὁποῖο ὁ «ἡλιάνθρωπος» εἶναι κλειστός. Μιά συνάντηση λοιπόν ὅπου καί οἱ δύο, ὁ ψυχαναλυτής καί ὁ «ἡλιάνθρωπος», βρίσκονται στό κενό μέ ἄδεια τά χέρια. Ὅμως ὁ ψυχαναλυτής μας ἀφήνεται ἐλεύθερα στό κενό, ἐνῶ ὁ «ἡλιάνθρωπος» παραμένει προσκολλημένος στήν χαμένη του σχέση, καί γι᾿ αὐτό ἀμύνεται ἀπέναντι στό κενό στό ὁποῖο βλέπει νά πέφτει. «Ὅταν ἐγκαταλείπουμε τή σχέση μέ τόν ἄλλο», λέει, «εἶμαστε σάν χαμένοι.»

Ἔτσι, ἐπαναλαμβάνω, ὁ ψυχαναλυτής καί ὁ «ἡλιάνθρωπος» βρίσκονται στήν ἴδια ἀναφορά, εἶναι καί οἱ δύο, γιά νά χρησιμοποιήσω τήν λέξη τοῦ «ἡλιάνθρωπου», «χαμένοι». Ὅμως στήν ἴδια ἀναφορά, στόν «χαμό», βρίσκονται μέ διαφορετικό τρόπο: ὁ ψυχαναλυτής τόν ἔχει ἀποδεχτεῖ ὡς στοιχεῖο τοῦ ἑαυτοῦ του, ὁ «ἡλιάνθρωπος» ἀμύνεται ἐναντίον του. Ἀκριβῶς τά ἴδια ὀνόματα, τά ἄδεια χέρια, τό ἄναρχο, ὁ χαμός, ὀνομάζουν τήν στάση καί τῶν δύο, μέ τήν διαφορά ὅτι στόν «ἡλιάνθρωπο» ὀνομάζουν τόν κίνδυνο πού ἀπειλεῖ νά ἀφανίσει ἐκείνη τήν ταυτότητά του τήν ὁποία αὐτός θέλει νά διατηρήσει, τήν ταυτότητα δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται τόν ἑαυτό του μέσα ἀπό τήν, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «σχέση μέ τούς ἄλλους», ἐνῶ στόν ψυχαναλυτή ἔχει συμβεῖ ἀπό πρίν ἤδη μία *τροπή* τῶν πραγμάτων, καί τά ὀνόματα αὐτά τά δέχεται, ἔχει ἀφομοιωθεῖ μέσα τους, ὀνομάζουν συνειδητά καί ἐκπεφρασμένα τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό. Ὁ ψυχαναλυτής δέν εἶναι ὁ «εἰδικός» μέ τίς «τεχνικές», τήν «βιβλιογραφική ἐνημέρωση» καί τό κύρος τῆς θέσης του. Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι ὁ ἀνοιχτός, ἀκούει αὐτό πού μιλᾶ στόν «ἡλιάνθρωπο» ὅταν

ἀκόμη ὁ «ἡλιάνθρωπος» δέν ἔχει αὐτιά νά τό ἀκούσει. Ὁ ψυχαναλυτής δέν κάνει τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά προσλαμβάνει ἐκεῖνο πού μιλᾶ στόν ἀσθενή του καί νά τό ἀκούει, πρῶτος αὐτός, δηλαδή νά ἀνοίγει γι' αὐτό. Περιττό νά εἰπωθεῖ ὅτι τοῦτο σημαίνει γιά τόν ψυχαναλυτή κάθε φορά καί μιά καινούργια δοκιμασία ὅπου εἴτε θά ἀναδειχθεῖ ἐπαρκής εἴτε ὄχι. Ὁ ψυχαναλυτής δέν περνᾶ καμιά ἐπιτυχημένη ψυχανάλυση ἀβρόχοις ποσίν. Ἀκριβῶς γι' αὐτό καί εἶναι ἡ προσωπική του ψυχανάλυση ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ἀποστολῆς του — γιά νά ἀσκηθεῖ νά ἀκούει πιό εὐδιάκριτα αὐτό πού τοῦ μιλᾶ. Ἐάν ὁ ψυχαναλυτής ἀκούει καθαρά, τότε τό ἴδιο τό ἄκουσμά του θά τοῦ ὑπαγορεύσει τόν ἑκάστοτε κατάλληλο τρόπο ὥστε ἡ ψυχανάλυση νά ὁδηγηθεῖ σέ αἴσιο τέλος — πάντα μέσα στά ὅρια πού τίθενται ἀπό ὅλους τούς ἐνεχόμενους.

Ἀσχολήθηκα ἀρκετά μέ τόν ψυχαναλυτή καί μέ τό κενό πού αὐτός χρειάζεται νά συνηθίσει ὡς οἰκεῖο του χῶρο, ἀποβάλλοντας τίς προκαταλήψεις πού τόν περιορίζουν. Ἐδῶ θά πρέπει νά προτάξω καί μερικά γιά τό ἄλλο κενό, ἐκεῖνο τοῦ «ἡλιάνθρωπου», πού ἐπέρχεται μέ τήν ἐγκατάλειψή του ἀπό τόν φίλο του. Ἕνας τέτοιος φίλος, πού σημαίνει σχεδόν τά πάντα γι' αὐτόν, παίρνει μαζί του ὅταν χαθεῖ καί τά πάντα. Μόνο πού αὐτό τό κενό δέν εἶναι «κενό», σάν ἕνα ἄδειο δωμάτιο. Τό κενό τῆς ἐγκατάλειψης, μαθαίνουμε, δέν εἶναι μόνο ἀποστέρηση, ἀλλά κάνει τόν κόσμο νά φανερώνεται μέ ἕναν ὁλότελα διαφορετικό τρόπο — ἀφήνοντας π.χ. τόν ἥλιο νά προβάλλει στό νυχτερινό δωμάτιο. Εἶναι γνωστές οἱ λεγόμενες «ψευδαισθήσεις» πού «παράγονται» πειραματικά σέ ἕναν χῶρο ὅπου ἀποκλείεται κάθε λεγόμενο «αἰσθητηριακό ἐρέθισμα». Ἴσως αὐτές οἱ «ψευδαισθήσεις» νά μήν «παράγονται», ἀλλά νά ἔρχονται ἀπό μία πραγματικότητα ἡ ὁποία μᾶς εἶναι συνήθως συγκαλυμμένη καί ἐμφανίζεται μόνο στήν ἀποστέρηση τῆς καθημερινότητας. Ἴσως πάλι νά πρόκειται γιά τό ἴδιο φαινόμενο τό ὁποῖο ἀπαντᾶται στούς ποιητές καί στούς νοητές, ἐννοῶ ἕναν τρόπο ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται, ὡς πρός τά οὐσιαστικά πράγματα, ἀπό τήν παρουσία τῆς ἀπουσίας. Ὅμως καί τά ὄνειρα μᾶς ἔρχονται στόν ὕπνο, πού θά πεῖ ὅτι οἱ

ὀνειρικές παρουσίες χρειάζονται τό κενό, στό ὁποῖο ὁ ὕπνος μᾶς ἀπολύει, γιά νά φανερωθοῦν σάν τέτοιες. Πρόκειται ἴσως γιά τό ἴδιο κενό, πού σέ ἄλλους ἐπέρχεται ὡς συμφορά, σέ ἄλλους στό πειραματικό ἐργαστήριο, σέ ἄλλους ὡς χάρη καί σέ ὅλους ὡς ὕπνος — καί πού μᾶς εἶναι ἀκόμη πιό κοντά ἀπό ὅσο νομίζουμε, καθώς ὑπάρχει πρωταρχικά μέ τόν θάνατο, πού ἐμᾶς τούς θνητούς μᾶς καθορίζει στήν κάθε μας στιγμή. Ὅμως ἄς ἐπιστρέψουμε, τώρα κάπως περισσότερο προετοιμασμένοι, στόν «ἡλιάνθρωπο» καί στήν ἱστορία του.

Θά ἐπιχειρήσω, ὅσο φθάνουν τά δικά μου ὅρια, νά ἀκούσω, πρῶτος ἐγώ ὡς πρός τόν «ἡλιάνθρωπο», τί λένε τά λόγια του — τί λένε πρίν ἀπό κάθε αἰτιολόγηση, ἐξήγηση ἤ ἑρμηνεία, πρίν ἀπό κάθε διαγνωστική ἤ θεραπευτική πρόθεση, πρίν ἀπό κάθε ψυχολογισμό. Αὐτό πού θά κάνω εἶναι μόνο νά ἐπαναλάβω τά λόγια του, δηλαδή νά τά ξανακούσω, ἐγώ, καί νά γνωρίσω τόν κόσμο του, δηλαδή νά μάθω ἀπ᾽ αὐτόν γιά μιά ἄλλη πραγματικότητα, νά τήν ἀποδεχτῶ καί, στό σημεῖο πού θά ἀνοίξω γι᾽ αὐτήν, νά τήν ἀφομοιώσω. Διότι στό σημεῖο πού θά ἀνοίξω γιά τόν κόσμο του, χωρίς ὑπεκφυγές καί περιστροφές, *καί τόν ἀποδεχτῶ ὡς ἀνήκοντα στόν κοινό κόσμο,* στό ἴδιο σημεῖο θά μπορέσει νά ἀνοίξει κι αὐτός γιά τόν ἑαυτό του. Ἄς πάρουμε λοιπόν τήν ἱστορία τοῦ «ἡλιάνθρωπου» ἀπό τήν ἀρχή.

Ὁ «ἡλιάνθρωπος» εἶναι ἕνας μικροκαμωμένος, ἔξυπνος ἀσθενής, πού τόν Ἀπρίλιο ἑνός προηγουμένου ἔτους χρειάστηκε νά εἰσαχθεῖ σέ μιά ψυχιατρική πανεπιστημιακή κλινική. Ἡ εἰσαγωγή στήν κλινική καί ἡ ἄμεση φαρμακευτική θεραπεία εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ταχεία ἀνάρρωση τοῦ ἀσθενοῦς. Ἔτσι ἤδη τήν πρώτη ἑβδομάδα μπόρεσε νά γίνει ἡ παρακάτω συζήτηση ἀνάμεσα στόν ἀρχικά ἄλαλο ἀσθενή ἄλαλο — δέν πρόκειται γιά ἕναν πού σωπαίνει, πού δέν «ἐξωτερικεύει», ὅπως λέμε, τίς «σκέψεις» του, ἀλλά γιά ἕναν πού ἔμεινε ἄφωνος, πού τοῦ κόπηκε ἡ λαλιά. Ὅμως κάθε φωνή καί κάθε ὁμιλία, εἴτε εἶναι ὅπως λέμε «ἐξωτερική», εἴτε «ἐσωτερική», φέρνει μαζί της καί μιά ἀναφορά σέ ἀνθρώπους καί πράγματα,

φέρνει μιά σχέση μέ τόν κόσμο φέρνοντάς τον σέ γλώσσα. Ὅταν ὁ «ἡλιάνθρωπος» μᾶς παρουσιάζεται ὡς ἄλαλος, τότε αὐτό μᾶς λέει πώς σχεδόν κάθε ἀναφορά στά πράγματα, κάθε σχέση μέ τόν κόσμο ἔχει χαθεῖ. Ὁ «ἡλιάνθρωπος» βρίσκεται στό κενό. Αὐτό τό κενό, πού ὑποδηλώνεται στόν ὅρο ἀλαλία, εἶναι γιά τόν ψυχαναλυτή μιά πρώτη ἔνδειξη τοῦ τί τόν περιμένει, σέ ποιό ἀνάστημα χρειάζεται νά ἀρθεῖ ὁ ἴδιος γιά ν' ἀνταποκριθεῖ μέ ἐπάρκεια. *Καί στόν γιατρό του: Γιατρός: «Γιατί εἴχατε τόσο μεγάλο ἄγχος;»* Προσοχή στόν τρόπο πού τόν πλησιάζει ὁ γιατρός. Εἶναι ἀπόμακρος, κοιτάζει νά συλλέξει πληροφορίες, νά πάρει, ὅπως λέμε, «συνέντευξη». Καί ἡ πρώτη ἐρώτησή του ἀρχίζει μέ ἕνα γιατί, ἐνθέτει δηλαδή τόν ἀσθενή στό πνεῦμα τῆς αἰτιολόγησης, τόν καλεῖ νά ἐννοήσει τόν ἑαυτό του μέσα ἀπό τό γιατί. *Ἀσθενής: «Λίγο πρίν ἔρθω στό νοσοκομεῖο ἔβλεπα γιά μιά ὁλόκληρη νύχτα τόν ἥλιο. Ἤμουν ξαπλωμένος στό κρεβάτι μου, τά παντζούρια ἦταν κλειστά, στό δωμάτιο ἦταν τελείως σκοτεινά. Ξαφνικά, κάπου στίς ἐννιάμισι, βρέθηκε στόν τοῖχο, ἀπέναντι ἀπ' τό κρεβάτι, ὁ ἥλιος.* Προσοχή καί ἐδῶ στίς προκαταλήψεις μας. Τείνουμε κατευθεῖαν νά διαγνώσουμε: ψευδαίσθηση, δηλαδή ψευδής αἴσθηση, ἕνα νοσηρό σύμπτωμα, ἕνα δημιούργημα τῆς φαντασίας, ὀφειλόμενο εἴτε σέ νευροφυσιολογικές ἀλλοιώσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς λειτουργίας εἴτε σέ «παλινδρόμηση» σέ ὑποτιθέμενα βρεφικά στάδια τῆς ψυχολογικῆς ἐξέλιξης, ὁπωσδήποτε μιά διαταραχή τοῦ φυσιολογικοῦ πού πρέπει νά «ἑρμηνευτεῖ», νά ἀντιμετωπιστεῖ, νά «θεραπευτεῖ». Ὅμως γιά τό ἀπροκατάληπτο βλέμμα παραμένει αὐτό πού ὁ «ἡλιάνθρωπος» δήλωσε: «... ἔβλεπα γιά μιά ὁλόκληρη νύχτα τόν ἥλιο...» — καί εἶναι δικό μας πρόβλημα, νά τό δεχτοῦμε ἔτσι ὅπως τό ἀκούσαμε. *Κάτω ἀπ' αὐτόν τόν ἥλιο, στό πάτωμα, ἦταν ξαπλωμένος ἕνας ἄντρας πού κοιμόταν.»* Τό ἴδιο καί τώρα. Δέν πρέπει νά παρασυρθοῦμε σέ αὐθαίρετες ἑρμηνεῖες καί νά ἰσχυριστοῦμε πώς αὐτός ὁ ἄγνωστος ἄντρας εἶναι «στήν πραγματικότητα» ὁ φίλος του ἤ ὁ πατέρας του ἤ αὐτός ὁ ἴδιος ἤ ὁτιδήποτε ἄλλο. Πρέπει νά συνηθίσουμε νά ἀφήνουμε τό ἄγνωστο νά εἶναι ἄγνωστο, νά ἀμυνόμαστε ἐναντίον τῆς προκατάληψης ὅτι τό κάθε μυστικό φανερώνεται, ὅτι κάθε τί τό ἄγνωστο

εἶναι ἄγνωστο προσωρινά μόνο. *Γιατρός: «Μπορεῖτε νά περιγράψετε αὐτόν τόν ἥλιο λεπτομερέστερα;»* Πάντα ὁ γιατρός, πού τό μέλημά του εἶναι νά πάρει τό «ἱστορικό», παραμένοντας ὁ ἴδιος ἀμέτοχος. Τό «ἱστορικό», πού παίρνουμε συνήθως στό πρῶτο, ὅπως λέμε, interview, ἀπαιτεῖ ἀπό μᾶς μιά ὁρισμένη στάση, τήν στάση τοῦ ἀμέτοχου, οὐδέτερου ἐπιστήμονα πού συλλέγει πληροφορίες γιά νά τίς ἐκτιμήσει, νά τίς ἀξιολογήσει, κάνοντας τήν «διάγνωση», σχεδιάζοντας τήν «θεραπεία», διατυπώνοντας μιά πρώτη «πρόγνωση». Αὐτή ἡ στάση, πού εἶναι γνωστή ἀπό τήν σύγχρονη ἰατρική, εἶναι γιά τήν ψυχανάλυση ὁλότελα λανθασμένη, διότι ἡ ἀποξένωση τοῦ γιατροῦ ἀπό τόν ἀσθενή του φέρνει μαζί της καί μιά ἀκόμη μεγαλύτερη ἀποξένωση τοῦ ἀσθενοῦς ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. *Ἀσθενής: «Ἦταν ἕνας κυκλικός δίσκος διαμέτρου περίπου 15 ἕως 20 ἑκατοστῶν.* Πῶς ἐδῶ ὁ ἀσθενής μπαίνει στό πνεῦμα τῆς ἐρώτησης τοῦ γιατροῦ καί μιλᾶ ἔτσι ὅπως ὁ γιατρός περιμένει! Γίνεται καί αὐτός περιγραφικός. Ἐκεῖνος ὁ ἥλιος, πού τόν ἀναστάτωσε ὅσο τίποτε στήν ζωή του, τώρα γίνεται ἕνας «δίσκος» μέ ὁρισμένη διάμετρο. *Ὁ δίσκος βρισκόταν στόν τοῖχο, κάπου στό ὕψος τοῦ κεφαλιοῦ, καί κινοῦνταν ἀργά σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς νύχτας ἀπό τ' ἀριστερά πρός τά δεξιά καί συγχρόνως ἀνέβαινε προοδευτικά.» Γιατρός: «Πῶς ἦταν ὁ δίσκος;» Ἀσθενής: «Ἦταν ἕνα ἔντονο φῶς ἀπό κίτρινο μάτ. Δέν εἶχε καθόλου συμπαγῆ συστατικά.» Γιατρός: «Τόν εἴδατε μέ τόν ἴδιο τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά βλέπατε π.χ. τήν ἀναμμένη λάμπα στό ταβάνι;»* Ὁπωσδήποτε ἡ ἐρώτηση τοῦ γιατροῦ δείχνει πώς αὐτός τουλάχιστον ἀφήνει τό ἐνδεχόμενο ἀνοιχτό νά ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι βλέμματος. Αὐτό εἶναι καλό, καθώς ἔτσι ἀφήνει χῶρο γιά νά μπορέσουν νά ἔρθουν καί αὐτοί οἱ «ἄλλοι τρόποι» σέ γλῶσσα. *Ἀσθενής: «Ὄχι, ἤμουν ὁλότελα μπλοκαρισμένος ἀπ' αὐτόν τό δίσκο. Μοῦ ἔφερνε ἄγχος. Δέν ἔπρεπε νά τόν χάσω ἀπ' τά μάτια μου στιγμή, διαφορετικά θά συνέβαινε κάτι τρομερό.* Ὁ ἀσθενής ἔπρεπε, μέ τό βλέμμα του, νά ἐλέγχει κατά ἕναν τρόπο τόν «δίσκο», νά μήν τόν χάσει ἀπό τά μάτια του, διαφορετικά θά συνέβαινε, λέει, κάτι τρομερό. Ἐδῶ τό «διαφορετικά» δέν σημαίνει χρονική ἀκολουθία — ἐάν ἐκπέσει ὁ ἔλεγχος, τότε θά συμβεῖ κάτι

τρομερό. Ἐάν προσπαθήσουμε ἐδῶ νά διαπιστώσουμε τί εἶναι πρῶτο καί τί δεύτερο, ἡ ἀνάγκη τῆς παρατήρησης ἤ τό ἀπειλητικό τοῦ κόσμου, θά βρεθοῦμε σύντομα στό δίλημμα τῆς κότας καί τοῦ αὐγοῦ. Ὅμως ὅλα συμβαίνουν μαζί, ἀλληλέχονται: τό παρατηρούμενο εἶναι, ὡς παρατηρούμενο, ἀπειλητικό. *Ἦταν κάτι πιό δυνατό ἀπ' τόν ἄνθρωπο.* Αὐτό εἶναι λοιπόν πού τόν μπλόκαρε καί τοῦ ἔφερνε τέτοιο ἄγχος, καί πού ἔπρεπε νά μή χάσει ἀπό τά μάτια του στιγμή. Ὁ ἀσθενής ἀναγνωρίζει, ἴσως γιά πρώτη φορά στήν ζωή του, κάτι πού εἶναι «πιό δυνατό ἀπ' τόν ἄνθρωπο». Καί ἐδῶ παρεισφρέουν γιά μᾶς πάλι νέες προκαταλήψεις. Ἐννοοῦμε τόν ἄνθρωπο ὡς ὑποκείμενο, ὡς ἐκεῖνο πού ὑπόκειται τῶν πάντων, ὡς ἀρχή καί τέλος. Ὅταν ἀκοῦμε γιά κάτι πιό δυνατό ἀπό τόν ἄνθρωπο τείνουμε νά μήν τό πιστέψουμε, μᾶς φαίνεται εἴτε ξεπερασμένη θρησκοληψία εἴτε νοσηρό δημιούργημα ἑνός, ὅπως λέμε, «ἀδύνατου», «ψυχωτικοῦ» ἐγώ πού ἔχει, ὅπως πάλι λέμε, «ἀποδιοργανωθεῖ». Ἔτσι βέβαια τό ἀνθρώπινο ὑποκείμενο ἀρνεῖται νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν κυρίαρχη θέση πού διεκδικεῖ μέσα στόν κόσμο — ἀκόμη καί ὅταν ἐμφανίζεται τό φροϊδικά ἐννοημένο ἀσυνείδητο, παρά τούς γνωστούς ἰσχυρισμούς τοῦ Freud ὅτι ἡ ἀνακάλυψή του ἀποτελεῖ ἕνα «ναρκισσιστικό τραῦμα» τοῦ ἀνθρώπου ἀνάλογο πρός τήν κοπερνικανική ἀνακάλυψη ὅτι ἡ γῆ δέν εἶναι τό κέντρο τοῦ σύμπαντος. Οὔτε ἡ ψυχοπαθολογία οὔτε ἡ φροϊδική θεωρία εἶναι πραγματικά ἀνοιχτές γιά κάτι τό «πιό δυνατό ἀπ' τόν ἄνθρωπο». Ὁ «ἡλιάνθρωπός» μας τήν ἔχει δύσκολα. Τά λόγια του δέν εἶναι εὐπρόσδεκτα. *Ἔπρεπε νά προσέξω μήν πεταχτεῖ καταπάνω μου.*» Ὅσο περισσότερο ἀμυνόμαστε ἀπέναντι σέ κάτι, τόσο ἀπειλητικότερο μᾶς ἐμφανίζεται αὐτό. Ὁ ἀσθενής δέν ἀφήνει στιγμή τόν «δίσκο» ἀπό τό βλέμμα του, ἔχει ἄγχος, ἀντιμετωπίζει κάτι πιό δυνατό ἀπ' αὐτόν. Καί ἄλλο τόσο κινδυνεύει, ὁ «δίσκος» νά πεταχτεῖ καταπάνω του. Ὁ ἀσκούμενος ἔλεγχος ἐπάνω στά πράγματα καί τό ἐπαπειλούμενο ἀνεξέλεγκτο τῶν πραγμάτων πηγαίνουν πάντα μαζί. Ὁ κίνδυνος εἶναι κίνδυνος μόνο ὅσο ἐμεῖς παραμένουμε προσκολλημένοι σέ κάτι καί δέν εἴμαστε ἕτοιμοι νά παραιτηθοῦμε ἀπ' αὐτό. Μπορεῖ νά κινδυνεύει μόνο ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἐμεῖς

ἔχουμε κράτημα. Ἐδῶ λοιπόν ὁ ψυχαναλυτής, ἀκούγοντας τόν ἀσθενή του, φυλάγει γιά τόν ἑαυτό του τό ἐρώτημα: ἀπό τί δέν εἶναι ἕτοιμος νά παραιτηθεῖ ὁ «ἡλιάνθρωπος»; *Γιατρός: «Δέν ἀπορήσατε ὅταν εἴδατε ξαφνικά αὐτό τό μόρφωμα;»* Ὁ γιατρός ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἐκτός κλίματος. Καί μάλιστα ὁ ἥλιος, πού ἔγινε «δίσκος», τώρα μεταβάλλεται σέ «μόρφωμα». Μήπως ὁ γιατρός ἀρχίζει λιγάκι νά φοβᾶται ὁ ἴδιος; *Ἀσθενής: «Ὄχι, ἤξερα ἀπ᾽ τήν πρώτη στιγμή τί σήμαινε.»* Φυσικά. Ὁ γιατρός ἔχει πέσει θύμα μιᾶς ἄλλης προκατάληψης τῆς κυρίαρχης νόησης πού λέει ὅτι πρῶτα ἀντιλαμβανόμαστε κάτι καί κατόπιν, σέ ἕνα δεύτερο στάδιο, τοῦ προσδίδουμε μιά σημασία, ἕνα νόημα, τό «σημασιοδοτοῦμε». Μόνο σέ μιά τέτοια περίπτωση θά μποροῦσε ὁ «ἡλιάνθρωπος» νά ἀντιληφθεῖ ἕνα «μόρφωμα», ἕναν «δίσκο» καί νά «ἀπορήσει». Αὐτό δέν συμβαίνει ποτέ. Πάντα ξέρουμε «ἀπ᾽ τήν πρώτη στιγμή» τό νόημα αὐτοῦ πού πέφτει στήν ἀντίληψη μας. Ἀκόμη καί ὅταν αὐτό εἶναι ἕνας ἥλιος, στό δωμάτιο, τήν νύχτα. Μόνο ὅταν ἔχουμε κλείσει γιά τό μίλημα τῆς «πρώτης στιγμῆς» ἀρχίζουμε τήν ἔρευνα, τά γιατί καί τά πῶς. *Ξέρω, ἄν ἤσασταν κι ἐσεῖς στό δωμάτιο ἴσως θά εἴχατε πάει ἐκεῖ, θά εἴχατε ἐξετάσει τό δίσκο καί θά τόν εἴχατε ψηλαφήσει.* Πόσο συχνά δέν ἀκοῦμε ἀπό τούς ἀσθενεῖς μας τό πῶς εἴμαστε! Ἔτσι κι ἐδῶ. Δέν ὑπάρχει γλαφυρότερη περιγραφή τῆς ἐπιστημονικῆς στάσης ἀπό αὐτήν τήν ὁποία δίνει τοῦτος ὁ ἁπλός ἐργάτης. Διότι ἔτσι εἶναι πράγματι. Ὁ ἐπιστήμονας χάνει τήν πρώτη στιγμή, τήν ὁποία ὑπαινίχθηκα προηγουμένως. Καί κατόπιν, ἔχοντας πλέον χάσει τό παιχνίδι, ἀναίσθητος, πλησιάζει αὐτό τό γιά τόν «ἡλιάνθρωπο» συγκλονιστικό φαινόμενο καί ἀρχίζει νά τό ἐξετάζει, νά τό ψηλαφεῖ, νά τό περιγράφει, νά κάνει ἔρευνες, νά γράφει συγγράμματα ἐπί συγγραμμάτων γιά κάτι πού ἔχει πρό πολλοῦ χαθεῖ. Καί αὐτό πού κάνουμε τώρα δέν εἶναι παρά ἡ κοπιαστική καί ἀδέξια ἀπόπειρα ἀναστροφῆς τῆς πορείας τῶν γιατί καί τῶν πῶς, προσδοκώντας νά καθαρίσουμε ἀρκετά ὥστε νά ἀνοίξουμε ἴσως λίγο γιά τήν πηγαία ἐμπειρία, γιά τήν ἐμπειρία τῆς «πρώτης στιγμῆς». Γιά τόν «ἡλιάνθρωπο» τά πράγματα εἶναι διαφορετικά: *Ὅμως ἐγώ ἤξερα ἀμέσως τί σήμαινε. Κι*

ἀκόμα εἶχα τρομερό ἄγχος καί δέν τολμοῦσα νά βγῶ ἀπ' τό κρεβάτι.» Γιατρός: «Εἴδατε τόν ἥλιο στόν τοῖχο πραγματικά μέ τά μάτια σας, περίπου ὅπως θά βλέπατε τήν ἀναμμένη λάμπα στό ταβάνι;» Πῶς καμιά φορά μοιάζουν οἱ ὅροι νά ἀντιστρέφονται! Ὁ γιατρός, μέ τίς ἀμήχανες ἐρωτήσεις του, σάν ἀναλφάβητος, μαθαίνει ἀπό τόν ἀσθενή του τό ἀλφαβητάρι ἑνός κόσμου πού τοῦ εἶναι ὁλότελα μακρινός. *Ἀσθενής: «Ναί, ἀκριβῶς ἔτσι. Ἀκόμα καί σήμερα ἔχω τήν εἰκόνα ἐμπρός μου, σάν νά 'χε συμβεῖ μόλις χτές.* Συχνά οἱ μνῆμες πού παραμένουν ἰδιαίτερα ζωντανές εἶναι ἐκεῖνες οἱ ἐμπειρίες πού μᾶς ἀναστάτωσαν χωρίς νά εἴμαστε σέ θέση νά τίς ἀφομοιώσουμε. Στίς ἀντίθετες περιπτώσεις, θά 'λεγε κανείς, ἡ ἐμπειρία καταλαγιάζει καί βυθίζεται σέ μιά γαλήνια λήθη καί ἡ μνήμη της δέν γυρίζει ποτέ. Αὐτός εἶναι καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο κλείνει μιά ἐπιτυχημένη ψυχανάλυση. Στόν «ἡλιάνθρωπο» ἡ εἰκόνα τοῦ ἥλιου τοῦ ἔχει μείνει σχεδόν ὁλότελα ξένη, ἀναφομοίωτη. *Ἄν εἶχα κλείσει τά μάτια ἔστω καί γιά μιά στιγμή, δέν θά εἶχα δεῖ ἄλλο τόν ἥλιο. Ἀλλά βέβαια δέν ἐπιτρεπόταν νά τόν χάσω ἀπ' τά μάτια. Εἶμαι σίγουρος πώς κι ἐσεῖς θά τόν εἴχατε δεῖ ἄν ἤσασταν δίπλα μου.»* Μήπως ἐδῶ ὁ «ἡλιάνθρωπος» φαντάζεται πώς βρίσκεται σέ μιά τόσο στενή σχέση μέ τόν γιατρό του, πού καί αὐτός νά βλέπει, μαζί του, ἕναν τέτοιο ἥλιο; Ὁπωσδήποτε, καί ἄν εἶναι ἔτσι, καλά θά κάνει ὁ γιατρός νά μήν ἀμφισβητήσει τίποτε ἀπό μόνος του. *Γιατρός: «Καί γιατί ὀνομάζετε αὐτό τό φαινόμενο ἥλιο;»* Ὁ γιατρός συνεχίζει μέ τόν τρόπο του. Ὁ ἥλιος γίνεται «δίσκος», κατόπιν «μόρφωμα» καί τώρα «φαινόμενο». Ἐδῶ ὅμως ἔχουμε καί μιά καινούργια προκατάληψη, ἡ ὁποία ὑπαγορεύει τήν τελευταία ἐρώτηση τοῦ γιατροῦ, τήν προκατάληψη ὡς πρός τήν γλώσσα, ὅπου πιστεύεται πώς πρῶτα ἀντιλαμβανόμαστε ἕνα ἀντικείμενο, ἕνα «φαινόμενο», πού λέει καί ὁ γιατρός, καί σέ ἕνα δεύτερο βῆμα τό «ὀνομάζουμε», τοῦ προσδίδουμε ἕνα ὄνομα, σάν νά κολλᾶμε ἐπάνω του μιά ἐτικέττα. Ὅμως ἐάν μείνουμε στήν ἐμπειρία μας τῆς πρώτης στιγμῆς θά δοῦμε ὅτι αὐτό δέν συμβαίνει ποτέ. Ὄνομα καί πράγμα εἶναι συνταυτισμένα μεταξύ τους. Αὐτό φαίνεται ἰδιαίτερα ἐκεῖ πού τό ὄνομα τυχαίνει νά διαφεύγει. Ὅταν δέν μᾶς ἔρχεται τό ὄνομα, τότε

λείπει καί τό πράγμα. «Πράγμα κανένα δέν εἶναι ὅπου λείπει ἡ λέξη»... Γι' αὐτό ἐκπίπτει ἐκ τῶν προτέρων κάθε γιατί, κάθε λόγος γιά τόν ὁποῖον ὁ ἀσθενής νά «ὀνόμασε» τό «φαινόμενο» ἐπάνω στόν τοῖχο τοῦ δωματίου του ἥλιο. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἦταν ὁ ἥλιος. Ὅλα τά ἄλλα, ὅλα τά γιατί ἔρχονται καθυστερημένα. Ἔτσι λοιπόν ραγίζουν τά θεμέλια καί μιᾶς ἄλλης προκατάληψης, ἐκείνης πού ἰσχυρίζεται ὅτι κάθε ὄνομα εἶναι μονοσήμαντο, ὅτι ὁ «ἥλιος» εἶναι ἕνας, ὁ «ἀντικειμενικά» διαπιστωμένος. Μέσα ἀπό μιά τέτοια προκατάληψη ὁ κάθε διαφορετικός ἥλιος ἀποκτᾶ ἕνα νόημα, ὅπως λέμε, «συμβολικό», «μεταφορικό» κλπ. Ὅμως ἡ ἀπροκατάληπτη πρόσληψη τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἡλιάνθρωπου», ὅπου καί εἶδε τόν ἥλιο καί ἤξερε ἀπό τήν ἀρχή ὅτι δέν ἦταν ὁ «κανονικός» ἥλιος, ὅπως λέει ἀμέσως μετά, μᾶς δείχνει πώς ὑπάρχουν τουλάχιστον δύο ἥλιοι, καλύτερα, πώς ὁ «ἥλιος» δέν εἶναι ἁπλῶς σημαῖνον γιά τό σημαινόμενο: ἥλιος — καί ἄν αὐτό μᾶς προκαλεῖ σύγχυση καί ἀναστατώνει τίς συνηθισμένες μας παραστάσεις, πρόκειται, τό ἐπαναλαμβάνω, γιά δικό μας πρόβλημα καί ὄχι γιά πρόβλημα τοῦ «ἡλιάνθρωπου». *Ἀσθενής: «Ἤξερα ἀπ' τήν ἀρχή ὅτι δέν ἦταν ὁ κανονικός ἥλιος. Ὅμως ἤδη ὅλη τή μέρα ἔπρεπε νά σκέφτομαι τόν ἥλιο ἀσταμάτητα. Κι εἶχα συνεχῶς τήν αἴσθηση ὅτι τό γεννητικό μου ὄργανο βρίσκεται σ' ἐπαφή μέ τόν ἥλιο στόν οὐρανό καί διεγείρεται ἀπ' αὐτόν.* Τώρα βέβαια θά ἔρθει ξανά στό προσκήνιο ὁ ψυχοπαθολόγος καί θά διαγνώσει ἐδῶ μιά «σωματική ψευδαίσθηση», ἀπό αὐτές πού ἀπαντῶνται συχνά στούς, ὅπως λέμε, «ψυχωτικούς ἀσθενεῖς». Ἀλλά καί ἐδῶ θά εἶχα νά πῶ σ' αὐτόν τόν ψυχίατρο ὅτι θά ἦταν ἴσως καλό νά ἀναλογιστεῖ μήπως μερικές φορές παραείμαστε σίγουροι γιά τόν κόσμο καί γιά τήν πραγματικότητά του. Ἀντί νά ἀπορρίψουμε ὡς ψευδή τήν αἴσθηση τοῦ «ἡλιάνθρωπου», ἁπλῶς ἐπειδή στούς περισσοτέρους ἀπό ἐμᾶς συμβαίνει νά εἶναι ξένη, θά μπορούσαμε ἀπό τόν «ἡλιάνθρωπο» νά μάθουμε κάτι, καί αὐτό νά πλουτίσει τόν δικό μας κόσμο, ἀντί νά ἐπιχειρήσουμε νά φτωχύνουμε ἐμεῖς τόν δικό του. Διότι ἐάν δεχθοῦμε τήν ἐμπειρία τοῦ «ἡλιάνθρωπου» ἀπροκατάληπτα, θά μάθουμε ὅτι ἡ λεγομένη «σεξουαλικότητα» δέν περιορίζεται

στήν σχέση μέ έναν, όπως λέμε, «ἐρωτικό σύντροφο», ἀλλά μπορεῖ κάποτε νά ἀφορᾶ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον τά πράγματα τοῦ κόσμου ἔρχονται σέ μιά κοινή παρουσία. Ἴσως τό πρόβλημα τοῦ «ἡλιάνθρωπου» δέν συνίσταται στό ὅτι αὐτός περιῆλθε σέ διέγερση στήν παρουσία τοῦ ἥλιου, ἀλλά στό ὅτι δέν ἦταν ὁ ἴδιος ἕτοιμος νά δεχθεῖ αὐτήν του τήν ἐμπειρία. Ὅπως λέει ὁ Boss, ἐάν τήν εἶχε δεχθεῖ, θά εἶχε ἴσως γίνει ποιητής, καλλιτέχνης ἤ νοητής. Ἕνας ἕλληνας ποιητής πού κινεῖται κατά κύριον λόγο στόν χῶρο μιᾶς τέτοιας ἐμπειρίας εἶναι ὁ Ἀντρέας Ἐμπειρῖκος. Στόν ποιητή Ἐμπειρῖκο ἡ σεξουαλικότητα δέν εἶναι, ὅπως λέμε, «διαπροσωπική σχέση», ἀλλά κόσμος. Ἔτσι μιλᾶ τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τά *Γραπτά*: «Ναί, σήμερα πιότερο παρά ποτέ, ἡ τύχη τῆς πόλεως εἶναι λευκή, καί εἶναι τά πάντα, ἡ σάρξ καί ἡ γῆ καί οἱ πέτρες καί τά φύλλα —πῶς νά τό πῶ, πῶς νά τό πῶ, Γλυκύτατόν μου Ἔαρ— μιά καί ἀδιαίρετη ἡδονή, πού ἀγαλλιᾶ καί σφύζει μές στόν ἥλιο.» (Ἀθήνα 1974, σ. 75) Ἴσως ἐμπρός σέ τέτοιες ἐμπειρίες νά εἴμαστε ἐμεῖς πού καλούμαστε νά ἀλλάξουμε καί νά δεχθοῦμε μιά πραγματικότητα πού μέχρι τώρα μᾶς ἦταν ξένη. — Καί αὐτό εἶναι ἕνα ἴδιο τοῦ ψυχαναλυτή, πού δοκιμάζεται, φθάνει συνεχῶς στά ὅριά του, ὁ ἐφησυχασμός τοῦ γίνεται δύσκολος. Ὁ «ἡλιάνθρωπος» τήν κάνει αὐτήν τήν ἐμπειρία καί συγχρόνως ἀμύνεται ἐναντίον της, καί τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τό πρόβλημά του: ἀνοίγει γιά ἐκεῖνο γιά τό ὁποῖο καί συνεχίζει νά παραμένει κλειστός. *Ἄν εἶχα ἀφήσει ἀπ' τό βλέμμα μου τόν ἥλιο στόν τοῖχο, αὐτός θά εἶχε πλησιάσει τή γῆ κι ἡ γῆ θά εἶχε πιάσει φωτιά. Τό ἄγχος μου γι' αὐτό μεγάλωνε συνεχῶς.*» Εἶναι καί αὐτό προϊόν μιᾶς νοσηρῆς, παραληροῦσας φαντασίας; Ἐάν ὅμως εἴχαμε καί ἐδῶ νά μάθουμε κάτι ἀπό αὐτήν τήν ἐμπειρία; Διότι οὔτε τώρα εἶναι ὁ «ἡλιάνθρωπος» τόσο μόνος ὅσο καταρχήν φαίνεται. Ὁ Ἡράκλειτος π.χ. μιλᾶ ἴσως ἀκριβῶς γιά τό ἴδιο πράγμα — χωρίς ἄγχος. Λέει: «Πάντα γάρ [...] τό πῦρ ἐπελθόν κρινεῖ καί καταλήψεται».

Ὁ Ἡράκλειτος μιλᾶ γιά μιά φωτιά ἡ ὁποία θά ἐπέλθει, θά κρίνει καί θά καταλάβει τά πάντα. Ὅμως ὄχι μέ τήν ἔννοια τῆς καταστροφῆς ἤ τῆς βιβλικῆς ἀποκάλυψης. Τό πλησίασμα τοῦ

ἥλιου στήν γῆ, ἡ ἐπέλευση τῆς κοσμικῆς φωτιᾶς, μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ ἀκριβῶς ὡς τρόπος μέ τόν ὁποῖον σ υ μ β α ί ν ε ι ὁ κ ο ι ν ό ς κ ό σ μ ο ς, τόν ὁποῖον ἡ κυρίαρχη φιλοσοφική καί θεολογική σκέψη χωρίζουν σέ ἐπίγειο καί σέ ἐπουράνιο. Γιά ἕναν κοινό κόσμο μιλᾶ πάντως ὁ Ἡράκλειτος, καί λέει πώς αὐτός εἶναι «πῦρ ἀείζωον»!

Εἶναι περίεργο, ἰδωμένο μέσα ἀπό τόν «ἡλιάνθρωπο», πόσο κοντά μᾶς ἔρχεται ὁ μακρινός καί «σκοτεινός», ὅπως τόν ἀποκαλοῦσαν καί τότε, Ἡράκλειτος, καί ποιά διάσταση μπορεῖ νά παίρνει ἡ ἐμπειρία, ἡ «ψυχωτική» λεγόμενη ἐμπειρία ἑνός ἐργάτη μιᾶς ἐπαρχιακῆς ἐλβετικῆς πόλης, πού τόν βρίσκει ἡ ἴδια ἔκλαμψη τήν ὁποία ὁ προσωκρατικός νοητής ἔφερε σέ γλώσσα. Ὅμως ἐάν στόν «ἡλιάνθρωπο» ἀντιπαρατάσσω τόν Ἡράκλειτο, δέν ἐννοῶ τυχόν σπάνιες ἐμπειρίες πού θά κάνουν κάποιον εἴτε τρελό εἴτε καλλιτέχνη καί φιλόσοφο. Κάποτε στήν Ζυρίχη, σέ μιά ἔκθεση ἔργων τοῦ Picasso, ρώτησα ἕναν παρευρισκόμενο ζωγράφο τί σημαίνουν ἐκεῖνα τά ἰδιότυπα πρόσωπα ὅπου face καί profil συνυπάρχουν σέ μιά μορφή. Μοῦ ἀπάντησε πώς αὐτό δέν εἶναι ἐπινόηση τοῦ Picasso ἀλλά πώς, ἐάν προσέξουμε, θά δοῦμε ὅτι καί ἔτσι μᾶς δείχνονται τά πρόσωπα, καί ὁ Picasso ἁπλῶς ζωγραφίζει αὐτό πού ὅλοι μας βλέπουμε. Νομίζω πώς παρόμοια ἀπάντηση ἁρμόζει καί στό θέμα τῶν λεγομένων «ψευδαισθήσεων», δηλαδή «αἰσθήσεων» τίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν «ψευδεῖς». Ἡ διαφορά βρίσκεται περισσότερο στήν σχέση μας μαζί τους — οἱ περισσότεροι τίς ἀντιπαρέρχονται, οἱ τρελοί ἀμύνονται καί συντρίβονται, οἱ ψυχίατροι τίς τιθασσεύουν στόν ζυγό τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, οἱ ζωγράφοι καί οἱ ποιητές τίς ἀφήνουν νά ὑπάρχουν στόν κοινό κόσμο.

Ὅμως ὁ «ἡλιάνθρωπος» ἔγινε «καλά», πού θά πεῖ, ὁ κεραυνός πού τόν χτύπησε, ἡ φωτιά στήν ὁποία γῆ καί οὐρανός πρόβαλαν ἑνωμένοι, ἔσβησε καί ξαναγύρισε ὁ κόσμος τῆς καθημερινότητας. Ἕναν χρόνο ἀργότερα, σέ μιά ἐπανεξέταση, ὁ «ἡλιάνθρωπος» εἶπε στόν γιατρό πώς τίς *ἐμπειρίες του κατά τήν ἀσθένειά του τίς θυμᾶται ἀκόμα πολύ καλά, μέχρι τίς παραμικρότερες λεπτομέρειες*. Καί τοῦτο διότι, ὅπως εἰπώθηκε, τοῦ ἔμειναν σέ μεγάλο

βαθμό ξένες, ἀναφομοίωτες. Ἡ ψυχανάλυση τῶν «ψυχωτικῶν», ὅπου εἶναι ἐφικτή, δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τόν δρόμο κατά τόν ὁποῖον ὁ ἀσθενής ὡριμάζει τόσο ὅσο χρειάζεται γιά νά δεχθεῖ τίς ἐμπειρίες πού τόν βρῆκαν κατά τήν «ψύχωση». (Αὐτό ἀφορᾶ φυσικά καί τήν οὐσία τῆς ψυχανάλυσης γενικότερα. Ἡ «θεραπεία» της ἔγκειται στήν οὐσιαστική συμφιλίωση μέ ἐκεῖνο τό ὁποῖο καταρχήν ἐμφανίζεται ὡς «σύμπτωμα» καί «πρόβλημα» — ὁ κίνδυνος εἶναι καί τό σωτήριο!) *Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τοῦ ἔχουν μείνει ἀκατανόητες, ἄν καί νιώθει πώς ὅλα ἔχουν σημασία. Πρόσθεσε κατά λέξη: «Ἦταν κάτι πού ὑπάρχει συνεχῶς καί στή συνηθισμένη καθημερινή ζωή, ὅμως δέν μπορῶ νά τό ἐφαρμόσω στήν κάθε συγκεκριμένη κατάσταση.» Στόν γιατρό μπορεῖ νά τό πεῖ γιατί αὐτός τόν καταλαβαίνει καί δέν πιστεύει πώς εἶναι ἀκόμα τρελός.* Ἡ ζωή αὐτοῦ τοῦ ἐργάτη πού μένει μέ τούς γονεῖς του, δουλεύει καί περνᾶ τόν ἐλεύθερο χρόνο του κάνοντας ποδήλατο καί ὀρειβασία, ἔχει ἀποκτήσει μιά ἀκόμη διάσταση. Πρόκειται γιά κάτι τό ὁποῖο, ὅπως λέει, ὑπάρχει συνεχῶς στήν καθημερινή ζωή, χωρίς ὅμως νά μπορεῖ νά χρησιμεύσει σέ καμιά συγκεκριμένη κατάσταση. Αὐτό πού ὑπάρχει καί συγχρόνως παραμένει ἀφανές καί ἀχρείαστο, τό ὀνομάζουμε μυστήριο. Ὁ «ἡλιάνθρωπος» εἶναι τώρα ἀνοιχτός γιά ἕνα στά πάντα ὑπολανθάνον μυστήριο. Καί αὐτήν του τήν «γνώση» τήν ἐμπιστεύεται μόνο στόν γιατρό — οἱ ἄλλοι θά τόν πάρουν γιά τρελό. Βλέπουμε καί ἐδῶ πόση σημασία ἔχει, ὁ ψυχαναλυτής νά εἶναι ἀνοιχτός γιά αὐτήν τήν διάσταση τῆς ζωῆς, ὅπως λέει ὁ Boss, γιά τίς «βασικές ἐνοράσεις στούς οὐσιακούς χαρακτῆρες τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης.» Ἡ ἀρρώστια του λοιπόν *δέν ἦταν καθόλου γιά τό τίποτα, ἀλλά ἴσως τόν ἔφερε ἐσωτερικά λίγο μακρύτερα*, λέει ὁ «ἡλιάνθρωπος». Τώρα, μετά ἀπό ὅλην αὐτή τήν συζήτηση, ἔχουμε μιά ἀμυδρή ἰδέα τί μπορεῖ νά κρύβεται σ' αὐτό τό «λίγο μακρύτερα». *«Μέ τήν ἀρρώστια μοῦ ἔγινε προπάντων σαφές ὅτι χρειαζόμαστε τούς ἄλλους. Ὅταν ἐγκαταλείπουμε τή σχέση μέ τόν ἄλλο, τότε δέν καταλήγουμε πουθενά κι εἴμαστε σάν χαμένοι.»* Πράγματι χρειαζόμαστε τούς ἄλλους, αὐτό τοῦ ἔγινε σαφές μόνο ὅταν ὁ «ἄλλος» τόν ἐγκατέλειψε — πολλές φορές ἤ

ἐγκατάλειψη, ἡ ἔλλειψη, ἡ ἀποτυχία εἶναι τό ἔδαφος, τό μή-ἔδαφος καλύτερα, ὅπου μιά ἀλήθεια φανερώνεται. Ὅμως ὁ ψυχαναλυτής, μέσα ἀπό τήν δική του ἀνοιχτότητα, σκέφτεται πώς ἡ ἐγκατάλειψη, πού τόσο στοίχισε στόν «ἡλιάνθρωπο», δέν εἶναι ἕνα ἀτυχές συμβάν, ἀλλά κάτι πού ὁπωσδήποτε ἀνήκει στήν φύση μας, στήν θνητότητά μας, πού μᾶς καθορίζει στήν κάθε μας στιγμή, καθώς ἡ ἄκρα ἐγκατάλειψη, ὁ θάνατος, χωρίς νά ὑπάρχει πουθενά στήν ζωή βρίσκεται παντοῦ. Ἔτσι, σκέφτεται ὁ ψυχαναλυτής, εἴμαστε οὕτως ἤ ἄλλως «χαμένοι» καί καλούμαστε στήν ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχή αὐτοῦ τοῦ κενοῦ πού χαίνει κάτω ἀπό τά πόδια μας. Μέχρι ποῦ θά μποροῦσε ὁ «ἡλιάνθρωπος» νά δεῖ αὐτήν τήν ἀλήθεια; Ἐάν τό κατάφερνε, π.χ. σέ μιά ψυχανάλυση, τότε δέν θά εἶχε νά φοβᾶται καμιά ἐγκατάλειψη πλέον. Αὐτή εἶναι ἡ στάση τοῦ ψυχαναλυτῆ τήν ὁποία χαρακτήρισα μέ μιά λέξη τοῦ Παρμενίδη «πρόφρονα». Ὁ ψυχαναλυτής βλέπει δηλαδή ὅτι τό τυχαῖο συμβάν τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ «ἡλιάνθρωπου» ἀπό τόν φίλο του δέν εἶναι ἕνα μεμονωμένο συμβάν, μιά ἄτυχη περίσταση, ἀλλά ἀποτελεῖ σημάδι τῆς ἄλλης, τῆς οὐσιαστικῆς ἐγκατάλειψης στήν ὁποία ἡ θνητή φύση εἶναι παραδομένη. Στό βάθος κάθε ἐγκατάλειψης ὑπολανθάνει ἡ ἄλλη, ἡ μεγάλη ἐγκατάλειψη. Καί ὁ ψυχαναλυτής ξέρει ὅτι ἐφόσον ὁ «ἡλιάνθρωπος» ἀποδεχθεῖ ἀληθινά τήν μεγάλη ἐγκατάλειψη, τότε δέν θά ἔχει νά φοβᾶται, ὅπως τονίστηκε ἤδη, καμιά ἐγκατάλειψη ἀπό κανέναν. Ἔτσι προ-φρονώντας ὁ ψυχαναλυτής μπορεῖ νά εἶναι γαλήνιος, ἔχει κάνει τόν δρόμο ὅπου ὁ ἀσθενής του προχωρᾶ, καί γι' αὐτό εἶναι σέ θέση νά ἀνταποκρίνεται σωστά σέ κάθε περίσταση — ἐννοεῖται, χωρίς ποτέ αὐτές τίς σκέψεις νά τίς κάνει θέμα συζήτησης. *Ἔτσι στή διάρκεια τῆς ἀρρώστιας δέν ὑπῆρχε πιά τίποτα, ἀπό ὅπου θά μποροῦσε νά κρατηθεῖ*. Καί μαζί συνέχιζε νά ἐπιζητεῖ ἕνα κράτημα, δέν εἶχε παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτό. *Ἔνιωθε ἐκτεθειμένος στά πάντα*, καί ἔτσι εἶναι, εἴμαστε ἐκτεθειμένοι στά πάντα, οὐσιαστικά ἄοπλοι καί ἀνυπεράσπιστοι — ὁ «ἡλιάνθρωπος» δέν εἶναι ἀκόμη σέ θέση νά τό ἀποδεχθεῖ, διότι μιά τέτοια ἔκθεση τήν προσλαμβάνει ὡς ἀπειλή νά χάσει τό μέχρι τώρα κράτημά του. *δέν ἤξερε πιά τί ἦταν πραγματικό καί τί ὄχι*. Βέβαια,

διότι ἡ πραγματικότητά του ἦταν μιά πολύ περιορισμένη πραγματικότητα, ἕνα κτίσμα στήν ἄμμο καί κατέρρευσε εὔκολα — ὅπως μπορεῖ κάλλιστα νά συμβεῖ μέ τήν πραγματικότητα τοῦ καθένα μας. *Ὅταν γιά πρώτη φορά μετά τήν κρίση μπόρεσε νά βγεῖ περίπατο στό πάρκο τοῦ ἀσύλου, τά δέντρα τοῦ ἄλσους τοῦ φάνηκαν ὁλότελα διαφορετικά ἀπό παλιότερα.* Δέν ἦταν τά καθημερινά δέντρα. Ἕνας σεισμός εἶχε συνταράξει τά θεμέλιά τους, *σάν σκιές, ἀβέβαια, ἀσταθῆ, ἐξωπραγματικά.* Ναί, τά πάντα εἶναι, λέει ὁ ψυχαναλυτής μέ τόν νοῦ του, κατά κάποιον τρόπο σάν σκιές, ἀβέβαια, ἀσταθῆ, ἐξωπραγματικά. Ἀκόμη καί ὁ ἄνθρωπος εἶναι, μέ τά λόγια τοῦ Πινδάρου, «σκιᾶς ὄναρ», σκιά καί ὄνειρο. Ὅμως αὐτό τό «ἐξωπραγματικό», τό «ἀβέβαιο» καί «ἀσταθές» τοῦ κόσμου δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά προσλαμβάνεται μέ ἀπογοήτευση καί μέ ἄγχος, δηλαδή μέσα ἀπό μιά ἄμυνα ἐναντίον του, ἀλλά μπορεῖ νά γίνει ἀποδεκτό ὡς στοιχεῖο μιᾶς πηγαιότερης πραγματικότητας. Καί ἀκολουθεῖ ἡ ἐξιστόρηση τῆς φιλίας πού χάλασε: *Πράγματι ἐκεῖνος ὁ φίλος τοῦ ἦταν ἀπ' τά παιδικά του χρόνια κοντύτερα ἀπό κάθε ἄλλον. Ἀκόμα καί σήμερα νιώθει προσκολλημένος σ' αὐτόν. Ὅμως μερικές ἑβδομάδες πρίν ἀπό τήν κρίση αὐτός ὁ φίλος ξαφνικά τόν ἐγκατέλειψε. Ἁπλῶς δέν ἐμφανίστηκε σ' ἕνα συμφωνημένο ραντεβοῦ καί μέχρι σήμερα δέν ἔδωσε καμιά είδηση. Αὐτή ἡ προδοσία τοῦ φίλου τόν πλήγωσε πάρα πολύ. Ἀκόμα καί σήμερα τόν ἀπασχολεῖ. Σίγουρα αὐτή ἡ προδοσία φταίει κυρίως γιά τήν ἀρρώστια του.* Βέβαια αὐτό πού καθιστᾶ τήν συμπεριφορά τοῦ φίλου του «προδοσία» δέν ἔχει νά κάνει μέ τόν φίλο, ἀλλά μέ τήν προσκόλληση τοῦ «ἡλιάνθρωπου» ἐπάνω του, τήν ἀποκλειστικότητα μέ τήν ὁποία πίστευε ὅτι μποροῦσε νά τόν διεκδικεῖ γιά τόν ἑαυτό του. Ποιός ξέρει ἐάν ἴσως αὐτό τό τόσο σφιχτό κράτημα δέν εἶναι πού ἔκανε τόν φίλο του νά διακόψει, καί μάλιστα τόσο ἀπότομα, τήν σχέση τους. Πολλές φορές μία σχέση ἀντέχει τόσο περισσότερο ὅσο λιγότερο κανείς στηρίζεται ἐπάνω της. *Πιθανόν ὁ φίλος νά τόν πρόδωσε γιά χάρη μιᾶς κοπέλας. Ὅμως αὐτός, ὁ ἀσθενής, δέν θά κάνει ἀπό μόνος του καμιά προσπάθεια νά ἔρθει πάλι σέ ἐπαφή μαζί του. Ἄλλωστε μιά φιλία δέν μπορεῖ κανείς νά τήν ἐπιβάλει μέ τή βία. Ἐπειδή, μέ τήν ἀνάμνηση τῆς προδομένης φιλίας,*

ὁ ἀσθενής περιέρχονταν σέ ὅλο καί μεγαλύτερη διέγερση. Ἡ ἀπό τόν γιατρό προκαλούμενη μνήμη ξύνει ἀνοιχτές πληγές. *ὁ γιατρός ἄφησε τό θέμα καί τόν ρώτησε γιά τήν πιό ἔντονη ἐμπειρία του κατά τήν ἴδια τήν ἀσθένειά του.* Πρέπει βέβαια νά ἔχουν προηγηθεῖ πολλά, γιά νά μπορέσει κάν νά τεθεῖ δικαιωμένα μιά τέτοια ἐρώτηση. *Ἦταν ἡ νύχτα, εἶπε ὁ ἀσθενής, ὅταν εἶδε τόν ἥλιο. Τότε ἡ παρουσία τοῦ ἥλιου στό δωμάτιό του τοῦ ἦταν τόσο πραγματική ὅσο δέν γίνεται περισσότερο.* Τόσο πού τά μέ τήν συνηθισμένη ἔννοια πραγματικά δέντρα νά φαντάζουν πλέον σάν σκιές, ἀβέβαια, ἀσταθῆ, ἐξωπραγματικά. *Ὅμως τώρα πιά δέν θέλει νά μιλήσει γι' αὐτό, διαφορετικά θά ἐμπλακεῖ πάλι μέσα του.* Τήν ἐγκατάλειψή του ἀπό τόν φίλο δέν τήν ξεπέρασε ἀκόμη, καί ἡ ἐμπειρία τοῦ ἥλιου τοῦ ἔμεινε ξένη καί ἀπειλητική, ἐξ οὗ καί ὁ κίνδυνος μιᾶς νέας «ἐμπλοκῆς». *Ἀφοῦ τώρα τό ξέρει πώς ὅλα αὐτά ἦταν μόνο ἡ φαντασία του.* «Μόνο ἡ φαντασία του», μιά κουβέντα πού λέγεται κατά κόρον ἀπό γιατρούς καί συγγενεῖς, καί πού οἱ ἀσθενεῖς ὡς ἕνα σημεῖο υἱοθετοῦν. Ὁ ψυχαναλυτής φυσικά πρέπει αὐτήν τήν ὑπεκφυγή νά τήν σεβαστεῖ. Ὁ καθένας μπορεῖ νά προχωρήσει μόνο μέχρι ἐκεῖ πού φθάνει ὁ δρόμος του. *Ἄν τουλάχιστον δέν μπορεῖ νά τοῦ φανερώσει, ρώτησε ἀκόμη ὁ γιατρός, ποιά σημασία εἶχε γι' αὐτόν ὅ,τι ἀποκαλεῖ φαντασία του.* Ὁ γιατρός φαίνεται νά ἔχει ἕνα προσωπικό ἐνδιαφέρον γιά αὐτήν τήν ἐρώτηση. Αὐτός εἶναι ἕνας λόγος, μιά τέτοια ἐρώτηση νά μ ή ν γίνεται. *Ὁ ἀσθενής χαμογέλασε κάπως ἀμήχανα ἀκούγοντας αὐτήν τήν ἐρώτηση* Αὐτή ἡ ἀμηχανία εἶναι ἡ αἰδώς, ἡ συστολή ἐμπρός στό κάλεσμα νά φανερώσει ἐμπειρίες του σέ κάποιον ὁ ὁποῖος δέν ἐπαρκεῖ νά τίς ἀκούσει πραγματικά. *καί ἀντέτεινε: «Μή νομίσετε πώς θεοποιῶ τόν ἥλιο. Γιά μένα ὁ ἥλιος ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἀρχή ἀπό τήν ὁποία ἐκπορεύεται ὅλη ἡ δύναμη τῆς ζωῆς καί ὅλη ἡ βλάστηση.» Ὁ γιατρός:* Ἀνυποψίαστος καί γι' αὐτό ἀπλοϊκός. *«Τότε γιατί σᾶς ἔφερε τέτοιο μεγάλο ἄγχος καί πανικό;» Ὁ ἀσθενής: «Γιατί ἀκριβῶς μπορεῖ καί ὅλα νά τά κατακάψει καί νά τά καταστρέψει.»* Γιά τό «πῦρ ἀείζωον» τοῦ κόσμου λέει ὁ Ἡράκλειτος «ἁπτόμενον μέτρα ἀποσβεννύμενον μέτρα», ἀνάβοντας καί σβήνοντας, δηλαδή κάνοντας τά πάντα νά φανερώνονται καί νά χάνονται, κατά τό

μέτρο. Εἶναι αὐτό πού δίνει καί παίρνει παρουσίες, ὅπως λέει ὁ «ἡλιάνθρωπος», τό «πιό δυνατό ἀπ᾽ τόν ἄνθρωπο». Αὐτό τό πῦρ, αὐτόν τόν κόσμο, διευκρινίζει ὁ Ἡράκλειτος, σέ μιά μακρινή συμφωνία μέ τόν «ἡλιάνθρωπο», «οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν», δέν τό δημιούργησαν οὔτε θεοί οὔτε ἄνθρωποι — γι᾽ αὐτό καί εἶναι «πιό δυνατό» ἀπ᾽ αὐτούς. Ἴσως παίρνουμε μιά ἰδέα, ποιά τύχη ἐπιφυλάχτηκε σ᾽ αὐτόν τόν ἄνθρωπο, τί μυστικό τοῦ φανερώθηκε στό φῶς ὅπου γῆ καί οὐρανός συμπίπτουν. Ἔτσι γίνονται κατανοητά καί τά λόγια μέ τά ὁποῖα αὐτός ἔκλεισε τήν συνομιλία: *«Δέν λέω τίποτα παραπάνω. Δέν θέλω ν᾽ ἀρρωστήσω ξανά.»*

Φοβᾶμαι πώς ἐδῶ εἰπώθηκαν πολλά «παραπάνω», καί ὁ κίνδυνος εἶναι μεγάλος, ὁ σχολιασμός τῆς ἐμπειρίας τοῦ «ἡλιάνθρωπου» νά μήν μπόρεσε πάντα νά ἀρθεῖ στό ὕψος τῆς περίστασης. Στήν ψυχανάλυση, ἰδιαίτερα τῶν λεγομένων «ψυχωτικῶν», ἀλλά ἀκόμη καί στήν φαινομενικά πιό «ἀπροβλημάτιστη» ψυχανάλυση, πολύ συχνά βλέπουμε τά πράγματα νά μᾶς ξεπερνοῦν. Καί ἄν ἕνα στοιχεῖο τοῦ ψυχαναλυτῆ εἶναι, ὅπως τόνισα, ἡ ἀνοιχτότητά του ἐμπρός στίς προκαταλήψεις πού τείνουν νά παρασύρουν τά νοήματά του, ἕνα ἄλλο, τό ἴδιο σημαντικό στοιχεῖο εἶναι ὁ σεβασμός ἀπέναντι στόν λόγο ὁ ὁποῖος εὔκολα χάνει τόν τόνο, ὅπως ἡ καμπάνα ἀπό λίγες ἤδη νιφάδες πού θά πέσουν ἐπάνω της.